

Digitaliseret af | Digitised by

Forfatter(e) | Author(s):

Titel | Title:

Brøchner, H.

Bidrag til Opfattelsen af Filosofiens
historiske Udvikling.

Udgivet år og sted | Publication time and place: København : P. G. Philipsen, 1869

Fysiske størrelse | Physical extent:

294 s.

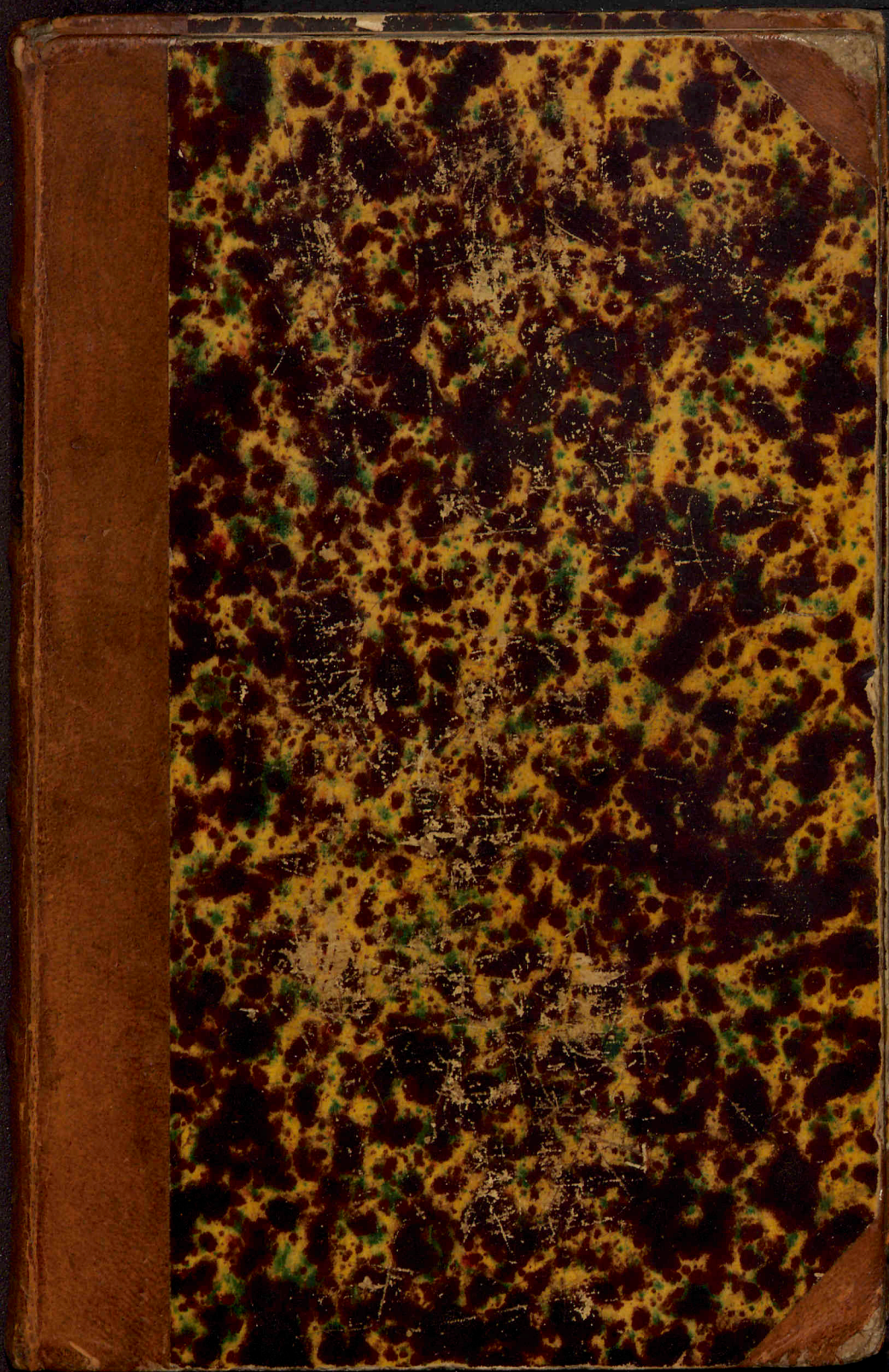
DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

14. - 27. - 8

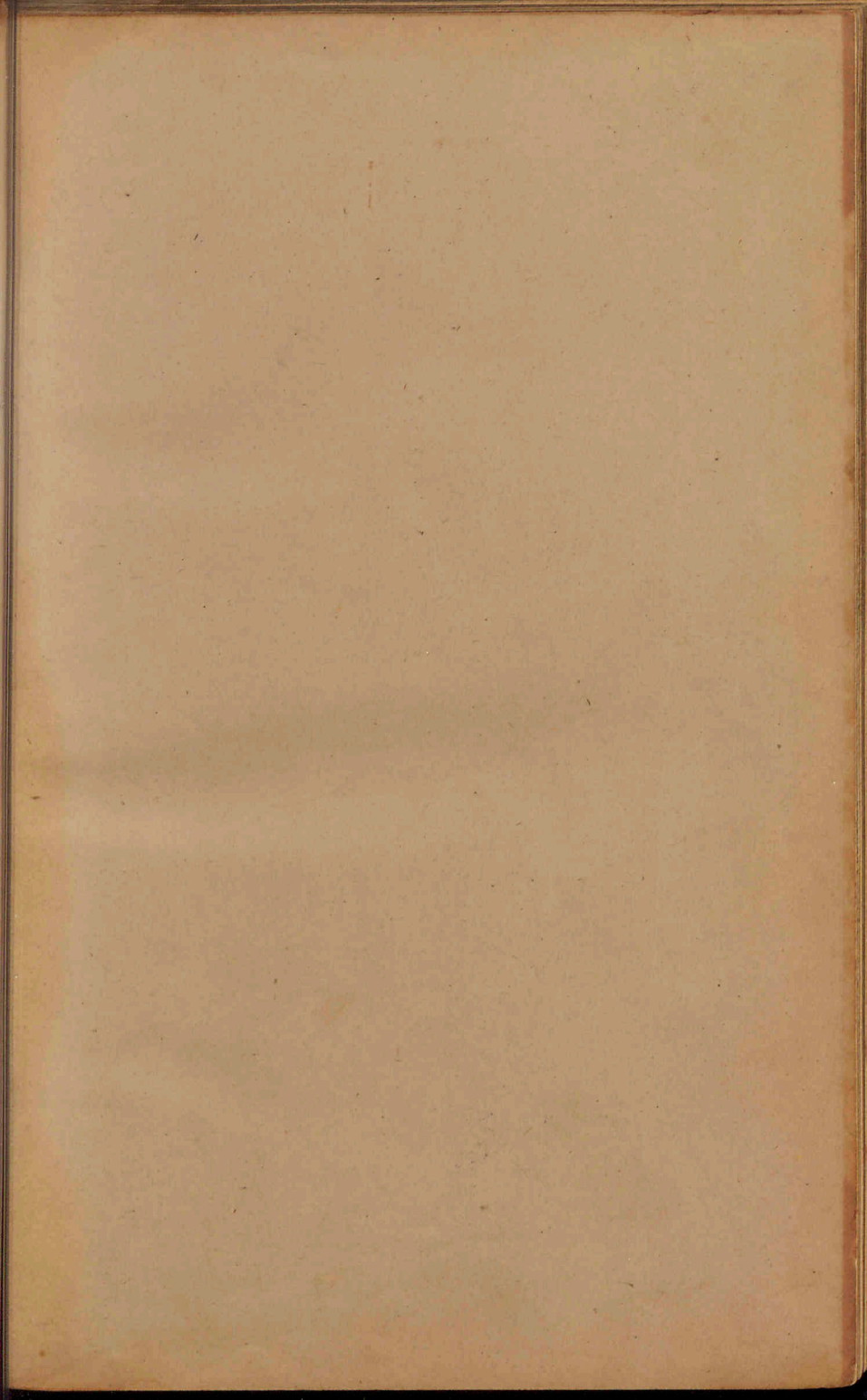
DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 14 8°

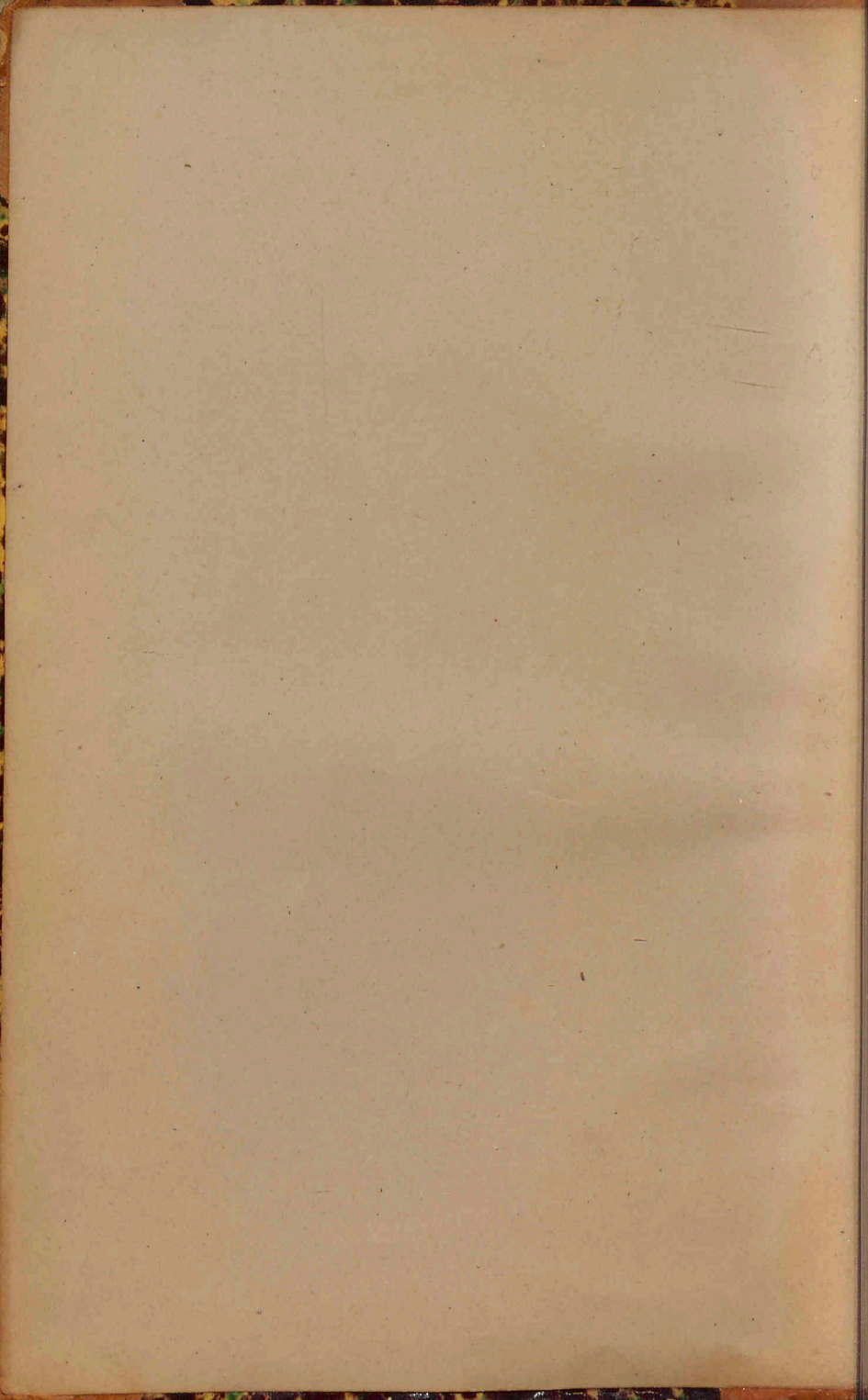

1 1 14 0 8 00532 1

+ Rex

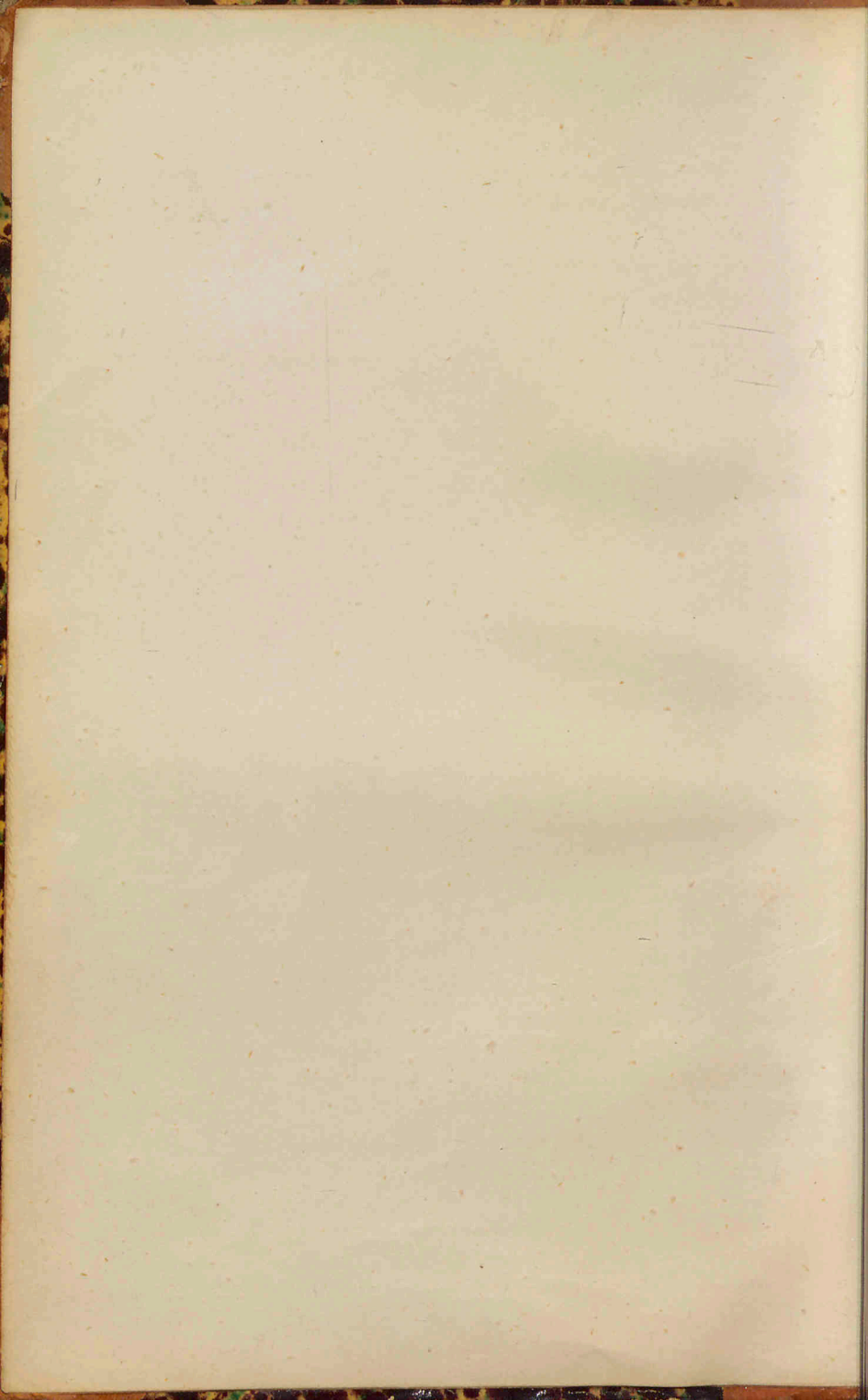

Udvalgt af O. C. J. J. J. J.

Philosophiens historiske Udvikling

Bidrag til Opfattelsen

af

Philosophiens historiske Udvikling.

Af

Dr. H. Brøchner,

Professor i Philosophie.

Kjøbenhavn.

P. G. Philipsens Forlag.

1869.

14-27-85

Bidrag til Opfattelsen

Philosophiens historiske Udvikling.

Dr. H. Brachner.

Professor i Philosophie

København.

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

1888

Indledning.

Den Opfattelse af Philosophiens Historie, der tilstræbes i dette Skrift, er en saadan, som til sin Forudsætning har den strænge historisk-kritiske Behandling af Stoffet, der i de sidste Decennier er bleven saagodtsom alle Philosophiens historiske Hovedformer tildeel. Den omfattende og nøiagtige Kundskab til det ved denne Behandling sigtede og opklarede Stof er Udgangspunktet og Grundlaget for den Behandling af Gjenstanden, der ikke mere som den tidligere arbejder sig ad Inductionens Vei opad fra det empiriske Enkelte til et sammenfattende Alment; men fra den gennem de forudgaaende Enkeltundersøgelser mulliggjorte Erkjendelse af det Almene stiger deducerende ned til det Enkelte og giver dettes Opfattelse paa een Gang en rigere Fylde og en strængere Nødvendighed ved at lade det sees i dets Begrundethed og Bestemthed ved hint. Den Opfattelse af Philosophiens Historie, jeg forsøger, forholder sig saaledes overalt til Totaliteten, erkjendende dens Princip og dens Værens Lov, og seer den historiske Udfoldelse som bestemt ved denne Lov, der ikke er en blot empirisk funden, men en tankegyldig Lov, og som, idet den fremtræder i det Concrete, aabenbarer sig gennem en Flerhed af væsensforbundne Love. Mit Øiemed er altsaa at give et Bidrag til en Philosophiens Histories Philosophie, til en begribende Erkjendelse af Philosophiens Historie i dens principbestemte Vorden, og derved at forberede en Fremstilling af Philosophiens Historie, hvilende paa denne Erkjendelse.

Idet dette Skrifts Opgave er saaledes bestemt, forudsætter det hos Læseren et almindeligt Kjendskab til Stoffet i Philosophiens Historie, dog ikke i et større Omfang end det, der kan erhverves ved et paalideligt, ikke altfor kort Grundrids.

De historiske Partier, i hvilke Udviklingsloven i dens concrete Fremtræden vil blive paaviist, ville blive valgte, dels med Hensyn til deres indre Betydenhed og deres Prægnants, dels med Hensyn til, at der, under Behandlingen af dem, gennem Paaviisningen af Loven, og væsentlig ved den, kan gives nye Bidrag til Opfattelsen af det historiske Stof i dets Objectivitet, hvor dette i de foreliggende Bearbejdelser af Philosophiens Historie er utilstrækkeligt og utilfredsstillende oplyst.

Naar Udviklingsloven, der skal søges, bliver Loven, ikke for Philosophiens Udformning som System, for dens indre, ligesom tidløse Organisationsproces, men for dens Udvikling i dens Vorden som historisk Phænomen, som Led i Menneskeaaendens totale Historie, — en Udvikling, der dog viser sig i væsentlig Sammenhæng med hiin allerede derigjennem, at den historisk fremskridende Udvikling i Bestemmelsen af Principet viser sig afgjørende for den systematiske Organisations Fuldstændighed, for den gennemførte Articulation, saa gaaer Opgaven ind under en mere omfattende. Philosophiens Historie er kun en Deel af den universelle Historie, Philosophiens Histories Philosophie, den begribende Erkjenden af Philosophien som vordende, maa derfor gaae ind under Historiens Philosophie, under den begribende Erkjenden af det Historiskes Vorden, og Muligheden af hiin maa være betinget ved Muligheden af denne som det Særlige ved det Almene. Vilde man forestille sig den Mulighed, der synes at forudsættes ved de theologiske Protester mod «det Historiskes» Opfattelse gennem Begrebet, at en enkelt Side af den menneskelige Natur, f. Ex. Tanken, ifølge sin

særegne Bestemthed, vel kunde være Nødvendigheden og Lovmæssigheden underkastet, uden at Væsenet i sin Heelhed, i alle sine forskjellige Udviklingsformer, var det, saa vilde denne Forestilling strax vise sig som uholdbar saasnart der reflecteredes paa Væsenets Enhed, der skulde omfatte baade det Lovbestemte og det Lovløse. I Væsenets Almindelighed, i dets Totalitetsbestemmelse, er Loven at søge; den er netop kun Udtrykket for den væsensbegrundede og derfor constante Virksomheds Form. Derfor maa Muligheden af en begribende Erkjenden af et hvilket som helst Særegent indenfor den historiske Udvikling overhovedet være betinget ved Muligheden af den begribende Erkjenden af det omfattende Almene. Dette udelukker ikke, at det ene Særegne, ifølge sin Eiendommelighed, kan ligge den begribende Erkjenden nærmere end et andet; men Forskjellen bliver her kun quantitativ: det afgjørende Qualitative er begrundet i Væsensheelheden. Alt, hvad der er Yttring af Menneskevæsenet, er lovbestemt, og enhver Lov maa som Lov kunne blive Gjenstand for Viden.

Muligheden af en Historiens Philosophie, som det bliver denne omfattende Videnskabs Opgave at godtgjøre, maa den da godtgjøre ved at gøre det antydede Synspunkt gjældende: at alt det, der i Menneskehistorien udvikler sig, som Yttring af et Væsentligt og Substantielt, maa udvikle sig som bestemt ved sit Væsen, α : med Nødvendighed og Lovbundethed, og at denne Nødvendighed og Lovmæssighed, som Aandens Bestemthed, maa være tilgængelig for den erkjendende Aand. Hvad der selvvirksomt virker, maa virke i Overensstemmelse med hvad det er, det er altsaa i sin Virken bundet ved sin Væsens Bestemthed. Virksomhed er kun den virkende Væren, nærmere: den efter sin Bestemthed, sin Natur, virkende Væren. En lovløs Virken vilde forudsætte en bestemmelsesløs Væren, men en ubestemt Væren α : en Væren, der kun var en rastløs Vorden, af hvilken Intet vordede, vilde være en selvmodsigende Væren, der opløste sig i Intet. Denne almindelige Bestemmelse maa ogsaa gjælde for det Menneskelige, hvor Frihedens Grundbestemmelse, som

Væsensudtryk, Væsensbestemmelse, som væsentlig Frihed, har Nødvendighedens og Lovmæssighedens Natur i sig, og hvor den individuelle Selvbestemmen, forsaavidt den faaer Vilkaarlighedens Form, viser sig som dragen ind under og som bestemt ved den universelle Magts Nødvendighed, ved hvilken den i Vilkaarligheden virksomme Frihed har sin Mulighed. Frihedens Lov er Erkjendelsens Gjenstand ligesaafuldt som enhver anden Lov; den bliver, som Menneskevæsenets Lov, ikke blot »afspeilet» i den menneskelige Viden, men begreben af denne.

Naar nu med Muligheden af en Historiens Philosophie som det Almene Muligheden af det Særegne: af en Philosophiens Histories Philosophie, er given, saa bliver, idet Muligheden skal realiseres, først den historiske Udviklings almindelige Charakter at bestemme, og dernæst den Individualisation at paavise, som dette Almindelige modtager i Anvendelsen paa Philosophien som eiendommelig Retning af Aandsudviklingen.

De almindelige Bestemmelser for det Historiskes lov-mæssige Udvikling blive at tage som Laanesætninger fra Historiens Philosophie. De fremgaae af Begrebet om Subjectet for den historiske Udvikling, hvis Bestemmelse atter viser tilbage til den hele Opfattelse af Tilværelsen. Grundmodsætningen i Bestemmelsen fremgaaer af Modsætningen mellem en materialistisk og en ideel Opfattelse af Tilværelsen. Hvor Virkeligheden sættes i det atomistisk Individuelle, hvor paa abstract nominalistisk Maade det Almene opfattes som et blot Subjectivt, der bliver Menneskehistorien Summen af Individernes Historie, den faaer ikke eet Subject, men en Utallighed af Subjecter, af hvis tilfældig-nødvendige Vexelvirkning Historiens Naturbegivenheder blive Resultanterne, de individuelle Aarsagers summerede Virkninger, medens Historiens Love kun blive simple Consequentser af den individuelle Menneskeaaands Love. Denne Opfattelse forudsætter fra Begyndelsen af, at Individet kan bestemmes kun som

Individ, at Lovene for dets Virksomhed som menneskeligt, α : som selvbevidst og fornuftigt, aandeligt Individ, kunne opfattes uden at Forholdet til det Almene og dets Virksomhed bliver primitiv Factor. Der gaaes ud fra den Opfattelse, at Individernes Enhed er $=$ Individernes Sum, at, forat bruge en mathematisk Betegnelse, Enheden af a og b og c er $= a + b + c$, ikke $= a + b + c + x$, saaledes at dette x udtrykker det Høieste og Væsentligste. Mod denne Opfattelse, hvis Grundlags Uigjennemførlighed Metaphysiken paaviser, idet den paaviser Grundmodsigelsen i Atombegrebet, ligesom Erkjendelseslæren paaviser den, idet den viser Erkjendelsens Tilintetgjørelse som dens Consequents, stiller sig den anden, der i Historien ikke seer Individernes Aggregats Historie, men en Individerne i sin Almeenhed sammenfattende ideel Enheds Historie. Denne Enhed bestemmer den nærmest, idet den bruger en Betegnelse, der overføres fra Natursphæren, som Menneskeslægten. Slægt forholder sig til Individer som Udtryk for Væsensenheden, der, som concret Enhed, sammenfatter disse, for det Almene, der frembringer og vedligeholder sig gennem de vekslede Individer, som den sætter. I Slægtbegrebet er det Almenes Realitet sat, men som Proces, der har det Individuelle til sit Element. Slægten er ikke værende paa umiddelbar Maade; dens Realitet er en sig frembringende. Slægten, det Almene, er kun, idet den ved sin Energie resulterer af Individerne. Dette er, i den yderste Abstraction, Forholdet paa Naturgebetet i snævrere Forstand. Idet Slægtbegrebet overføres paa det Menneskelige og der tales om Menneskeslægten i dens Forhold til Menneskeindividerne, nuanceres Begrebet derved, at Individerne her ere selvbevidste og staae i et Bevidsthedsforhold til Slægten, hvilket kun bliver muligt derved, at de i sig have et Forhold af det Almene til det Almene. Menneskeindividet har ikke blot Slægtens almene Bestemmelse som værende i sig, men har den i en Forsigværen, og er bevidst virkende i Kraft af denne. I Slægtens og

Individets Forhold, som et Forhold mellem det Almene og det Individuelle, finder der her paa den ene af Siderne en For-dobbling Sted, idet det Individuelle bevidst bliver et Individuelt-Alment. I denne Bestemmelse ligger Frihedens Mulighed, og med Friheden er Muligheden given til en individuel Handlen, der kan synes at emancipere sig fra det Almene, at gjøre sig gjældende som en Magt ligeoverfor dette, og Udgangspunktet for en individuel psykologisk og ethisk Historie. Men fra denne sidste sonderer sig Slægthistorien som det Almenes Historie, der som saadan maa have en metaphysisk Charakter, bestemmes ved metaphysiske Nødvendighedslove, der beherske ogsaa hint tilsyneladende Emanciperede. Selve Menneskehedens historiske Frihedsudvikling, dens Fremskriden i Frihed, maa sees ogsaa fra den metaphysiske Nødvendigheds, den almene Væsensnødvendigheds Synspunkt. Men idet Historiens almene Subject ikke er et i sin Almindelighed som færdigt værende, men et af det Individuelle resulterende, gennem det Individuelle sig frembringende Alment, saa maae de metaphysiske Nødvendighedsbestemmelser bestandig sees som resulterende af den individuelle psykologisk-ethiske Frihedsudvikling, og bestandig vise hen paa Vexelforholdet til denne. Slægthistoriens Charakter bliver da nærmere at bestemme som metaphysisk med Reflex af det Psychologiske og Ethiske.

Fastholdes denne Anskuelse, for hvilken Historiens Subject er det almene Subject: Menneskeslægten (Menneskeheden), der omfatter og sammenslutter de enkelte virksomme Factorer, som bestemmende deres Virken (der ogsaa faaer Formen af en Virken for det Almene), og som gennemvirkende deres Bevidsthed, i hvilken det Almene forkynner sig, saa ligger heri, allerede inden der sees hen til Spørgsmaalet om dette concrete Almenes Forhold til det Absolute, til det i sidste Instants Bestemmende, en dobbelt Consequents for den historiske Ud-vikling i Almindelighed.

Denne bliver nemlig først at see som underkastet den i det Almenes Magt begrundede Lovmæssighed, der, ifølge sit Udspring, faaer den metaphysiske Nødvendighedscharakter. Og den bliver dernæst, idet den ved det Almene bestemte Udvikling er selve det Almenes teleologiske Selvvirkeliggjørelse gennem den individuelle Virken, at see som en Udvikling, i hvilken paa ethvert Punkt et Vexelforhold maa gjøre sig gjældende mellem Individernes bevidste Stræben og det gennem dem og gennem selve deres Bevidsthedsliv for dem ubevidst virkende overgribende Almene, der gjør sig gjældende som et objectivt Fornuftigt, som universel aandelig Magt paa en Naturmagts Basis.

I det antydede Forhold mellem det for Individet Bevidste og det, der naaer ud over dets Bevidsthed og unddrager sig denne, gjør et for enhver Yttring af individuelt Aandsliv Væsentligt sig gjældende, og det viser tilbage til Tilværelsens dybeste Grundforhold. Psychologien viser, at alt bevidst Liv ikke blot i en Tidsudvikling er fremgaaet af et ubevidst, er anlagt igjennem det, men at det ogsaa, efterat det er kommet til Virkelighed, i hvert Øieblik hviler paa det ubevidste som paa sin Grund; at dets Indhold efter en nødvendig Lov gaaer tilbage i det Ubevidste for atter at hæve sig op af dette til Bevidsthedens Lys; at Bevidstheds- og Bevidsthedsperioder afvexle i Individet; at selve den enkelte Bevidsthedsact er Summationen af de uendeligt smaa i det Ubevidste blivende Elementer, og at Individet endelig, gennem det absolut og relativ ubevidste Liv staaer i dybere Sammenhæng med det universelle Livs Strømninger. Men denne overalt stedfindende Sammenhæng, der godtgjør Enheden mellem Natursiden og Aandssiden i det Menneskelige, viser tilbage til, at alt individuelt Bevidsthedsliv og Frihedsliv, med eet Ord: alt individuelt Fornuftliv, er begrundet i et omfattende og constituerende Universelt, der i sin ideel-reale Bestemthed paa een Gang er Naturtilværelsens

teleologisk virkende Princip og Princip for den aandelige Tilvarelse. Dette ideelt-reale Aands-Princip, der teleologisk virkeliggjør det individuelt Aandelige paa det ubevidste Naturliges Grundlag, begrunder i denne Virken ud fra det objectivt Fornuftige den i Bevidsthedens og Frihedens Form fremtrædende individuelt-subjective Fornuft, og bestemmer Jeget, der tænker, ved det, der tænker i det, ved det almene Fornuftprincips tankebegrundende Mågt. Og som det universelle Aandsprincip sammenslutter det den individuelle Bevidsthed og Frihed under sin overgribende Nødvendighed.

Idet de individuelle Frihedsacter sees saa omfattede og bestemte ved det Almenes Nødvendighed, sees denne det Almenes Nødvendighed som Individernes Skjæbne. Dette er det første Udtryk for den; men det indeslutter et andet og høiere i sig. Derved, at Skjæbnen er de selvbevidste, tænkende Væseners Skjæbne, Skjæbne for Aander, undergaaer den en Transfiguration. Skjæbnen, den som Nødvendighed raadende Mågt, forklares for Aanden, og udformer sig for Bevidstheden til Naturens og Aandens fornuftbestemte Lov, til fornuftig styrende subjectiv Mågt. Men denne Skjæbnens Transfiguration bliver dog bestandig kun relativ, og Skjæbnen taber aldrig fuldstændig sin Charakter og sit Præg som Skjæbne, som den *Ἀνάγκη*, for hvilken Grækerne ogsaa lod Guderne bøie sig; det Lys, til hvilket den hæves op, har i hvert Øieblik Mørket bagved sig og straalet ud fra dette.

Skjæbnen bevarer relativt sin Charakter af Skjæbne fordi selve den Bevidsthedsact, der forvandler den, og hæver den fra den blinde Nødvendigheds Mærke til Bevidsthedens og Frihedens Lys, som baaren og styret af et for Individet ubevidst Virkende, ligesom enhver anden Bevidsthedsact, beholder et ubevidst Nødvendighedsmoment i sig, gennem hvilket Skjæbnen hævder sig som Skjæbne, om end i en høiere Skikkelse som det Bevidstes og Fries Skjæbne. Og at den gjør dette, viser sig ogsaa

derigjennem, at det, der virker som Skjæbne, det de individuelle Aanders Virken styrende Universelle, er et Saadant, i Forhold til hvilket den individuelle Bevidstheds Erkjenden skrider frem fra det Abstractere til det Concretere, men kun saaledes skrider frem, at den vigende Grændse aldrig forsvinder, men, skjøndt bevægelig Grændse, dog altid bliver en Bevidsthedsgrændse i Forhold til det Universelle.

Naar nu de almindelige Bestemmelser for det Historiskes Udvikling skulle anvendes paa Philosophiens Historie, maa den i Philosophien fremtrædende Aandsvirksomheds specifikke Charakter gjøre sig gjældende som individualiserende hine. Det Eiendommelige ved den er, at Vexelforholdet mellem Frihed og Nødvendighed, mellem det Bevidste og det Ubevidste, gennem Modsætningernes Potentiation, bliver mere dialektisk. Idet den philosophiske Aandsvirksomhed er den over sig selv reflecterende Tankes Virksomhed, træder Bevidstheds- og derigjennem Frihedsmomentet intensivere frem end i de andre Former af den historiske Udvikling; men med det Samme gjør, netop ifølge den Grundbestemmelse ved Tanken, at den har det Almene til sit Element og gennem det staaer i Sammenhæng med Nødvendigheden, dennes Bestemmelse sig ligesaa intensivt gjældende, og med Jegets bevidste Tanke, der er rettet mod det Universelle, gaaer det i Jeget Tænkende, for Jeget Ubevidste, i inderlig uadskillelig Enhed. Modsætningerne staae ikke i det Forhold til hinanden, at den enes Stigen er den andens Aftagen, men de stige med hinanden. Bevidsthedens Intensitet stiger med den beherskende ubevidste Virkens Intensitet, Friheden bliver, i sin prægnanteste Form, metaphysisk Nødvendighed.

Den samme Grundanskuelse af Udviklingen, der blev gjort gjældende for det Historiske i Almindelighed, bliver altsaa ogsaa her at gjøre gjældende, men den maa i Gjennemførelsen blive saaledes individuelt udformet, at Processens Bevægelse bliver dybere, Momenterne skarpere udprægede, deres Spænding intensivere.

Opgaven med Hensyn til Philosophiens Historie bliver da at paaavise den i den menneskelige Tankes Væsen begrundede Lovmæssighed, der med sin Nødvendighed behersker Gangen i den historiske Tankeudvikling, og at see denne Udvikling som det overgribende Almenes teleologiske, i Fornuftnødvendighedens Form fremtrædende Selvvirkeliggjørelse gennem den bevidste individuelle Virken.

Dette Almene, den historiske Tankeudviklings almene Subject, bliver, efter det Foregaaende, først at bestemme som Menneskeslægtens (Menneskenaturens) almene Væsen i Tankens Bestemthed, og dette almene Væsens Nødvendighed bliver det, der behersker Tankens Tidsudvikling, dens phænomenale Fremtræden. Men Begrebet om Menneskeslægtens Væsen, om det i Forhold til de menneskelige Individer concrete, subjective Almene, viste tilbage til et Høiere og Universellere, til det absolute Princip, der paa een Gang er Princip for Menneskevæsenet, for Aanden, og Princip for Naturen, den menneskelige Tankes Basis og Gjenstand. Og idet Menneskeslægtens almene tænkende Væsen sees som begrundet i det absolute Princip, bliver den menneskelige Tankes historiske Udvikling i sidste Instants seet som bestemt ved det absolute ideelt-reale Princip's Væsen, og som behersket af dettes Nødvendighed, der, som et subjectivt Bestemts Nødvendighed gør sig gjældende gennem Subjecters frie Tankeudvikling, beherskende denne idet den bærer og hæver den.

Gjennem den individuelle Tankes Væsen føres saaledes den menneskelige Tankeudviklings Lov tilbage til det Absolute som sin Kilde, og nærmere, til det Absolute, seet under Synspunktet af Videns (Sandhedens) Idee. I denne Aabenbaringsform af den absolute Idee maa altsaa Udviklingens nødvendige Lov definitivt søges, og idet Udviklingen, hvis Lovmæssighed skal erkjendes, ikke er den logiske Ideeudfoldelse, men den ved Ideens metaphysiske Væ-

sen betingede og bestemte Tidsudfoldelse under den reale Tilværelses Vilkaar, — en Udfoldelse, af hvilken metaphysiske Væsensbestemmelser resultere for Bevidstheden som den individuelle Tankes substantielle Bestemtheder, — saa bliver Videns logiske Idee at see som med Nødvendighed bestemmende gennem psykologiske Forhold og Udviklingsbetingelser.

I Videns Idee opfattes det Absolute som det Totaliteten af sine reale Bestemmelser (Momenter) til subjectiv Enhed Idealiserende. Den absolute Viden, som Videns Idee betegner, er den sig i Alt vidende Viden, saaledes, at dette: Alt, udtrykker en Realitetens Bestemmelse, der ikke blot som logisk Moment er i Identitet med den ideelle Vidende, men som væsensgyldigt i sin Realitet, under Identiteten er modsat det Ideelle. Realitetens Bestemmelse udtrykker en Andethedens Bestemmelse, men som begrundet i selve det ideelle Princip. Andetheden hører saaledes med til dettes Væsen: det er ideelt-realt Princip, Viden af sig som Viden af sit Andet, Subjectivitetsprincip, idet det er Princip for det Objective. Den vidende Subjectivitets Bestemmelse er det ideelle Prius idet den er det Omfattende og Overgribende; men under denne det Subjectives ideelle Prioritet ere det Subjective og det Objective lige nødvendige og derfor lige oprindelige Væsensbestemmelser. Idet Subjectiviteten sees som Forklæringsgrund for sig selv og for det Objective, saa sees det Objective, der forklares ved den, som dens egen Værens Betingelse.

Sees nu denne Videns Idee som bestemmende Princip i den menneskelige Viden, under Endelighedssondringen mellem Ideelt og Reelt, mellem Tanken og Tankens objective Gjenstand, saa maa det i Videns Idee liggende Grundforhold: Viden af sig selv som Viden af Totaliteten af sit Andet, gøre sig gjældende i det efter sin Natur universelle menneskelige Væsens Tankeudvikling, men det maa der

gjøre sig gjældende under psykologiske Udviklingsbetingelser, under Tidsbetingelser, Endelighedsbetingelser.

Idet disse Betingelser nærmere bestemmes, træder en Sondring frem, der i det Foregaaende, hvor Grundsynspunkterne for Opfattelsen søgtes, ikke blev draget frem forat ikke Forholdet skulde compliceres: Sondringen mellem den Videns Form, der bliver at betegne som den filosofiske, og Videns (Tænkningens) øvrige Former. Det i Videns Idee givne Forhold mellem Videns Subject og Videns Gjenstand gør sig, idet denne Idee virker som det under Tidsbetingelser og i en Endelighedssondring sig udviklende Væsens Lov, gjældende gennem den nødvendighedsbestemte psykologiske Udvikling, gennem hvilken Individet udvikler sig fra umiddelbar (sandsende) til begribende Subjectivitet; den gør sig gjældende i Generationernes efter Progressionens Lov voxende Maximumspunkters Gjennemløben af en i kategorisk Bestemmelse stigende Scala; den gør sig gjældende i det Forhold, i hvilket den efter Gjenstandens objective Sondringer sig articulerende reale Videns Indhold staaer til den ideelle omfattende Principerkjendelse, og den gør sig gjældende idet en saadan Erkjendelse teleologisk udvikler sig. Som teleologisk anlagt i og udviklet af Menneskeaaendens forudgaaende Tankeudvikling er den filosofiske Erkjendelse betinget ved denne, ved Individernes og Generationernes psykologiske Udvikling, ved den reale Videns Omfang og Art, og den fuldstændige Opfattelse af dens Love maa reflectere Forholdet til disse Betingelser. Men netop idet den filosofiske Erkjendelse sees som den menneskelige Tankeudviklings Maal, afslutter den sig i sig med en indre Selvstændighed, ved hvilken det bliver muligt, saalænge Bestemmelserne holdes abstracte, at see den udfolde sig, ligesom ud af sig selv, i Overensstemmelse med det al menneskelige Viden constituerende Princip Væsen.

Vi betragte altsaa her Philosophiens historiske Udvikling i denne relative Selvstændighed, for i simplere

Omrids at kunne fastholde Udviklingens Hovedformer, for lettere at oversee den indre Bevægelse.

Den ovenfor angivne Opgave med Hensyn til Opfattelsen af den særegne menneskelige Tænkingsforms Udvikling faaer nu, ifølge det i det Foregaaende Udviklede, en bestemtere Form. Opgaven bliver først at paavise den i det Universelles (Principets) Væsensnødvendighed, i Ideeforholdene, begrundede Lovmæssighed, der bestemmer den under psykologiske Betingelser foregaaende Udvikling af Philosophiens store Epocher i deres Rækkefølge, og af de Systemer, der fremtræde indenfor de enkelte Epocher. Og den bliver dernæst: at see det almene Princip Herredømme aabenbare sig gennem det i Philosophiens teleologiske Udvikling fremtrædende Vexelforhold mellem det for Individerne Ubevidste og Bevidste, et Forhold, i hvilket Udviklingens ledende Princip, hvis metafysiske Nødvendighed i den teleologiske Udvikling gennemvirker den individuelle Virken, viser sig i hiin dialektiske Dobbeltthed som Skjæbne og som fornuftig styrende subjectiv Magt. Under Individernes bevidste Stræben maa, snart som fremskyndende, snart som tilbageholdende, den universelle Magt paavises, der virker bag Individernes Bevidsthed, gennem deres bevidste Tænkning, og som netop mægtigst aabenbarer sig hvor Individets productive Tanke er meest energisk. Og i dette Vexelforhold maa Individernes Bestemmethed ved det overgribende Universelle, gennem de Grundtanker, i hvilke dets sondrede Momenter vekslede Forhold fremtræde, paa ethvert Punkt, selv der, hvor Bestemmetheden var en Hæmmen, en Tilbageholden, erkjendes som fremmende for den Tankens totale, teleologiske Udfoldelse, under hvilken Principets Bestemmelser sees resulterende som historisk-metaphysisk Resultat af psykologiske Bevidsthedsacter. —

Den første Opgave: Paavisningen af den i Tankens Væsen og Princip begrundede Lovmæssighed, der behersker hele Udviklingsgangen i Philosophiens Historie, maa, ifølge det Foregaaende, løses paa den Maade, at Loven, der findes for

den menneskelige Bevidstheds (Tankes) Udvikling, viser sig som reflecterende Ideens (Ideebevægelsens) Lov, at altsaa denne dobbelte Lovmæssighed sees i Enhed.

Til Grundforholdene, Grundbestemmelserne i Videns Idee svare i den i Endelighedssondring eksisterende menneskelige Aand Selvbevidsthedens og Bevidsthedens Bestemmelser. Selvbevidstheden: Jegets Forsigværen som Jeg, er det abstracte Udtryk for, den abstracte Reflex af, den absolute concrete Subjectivitets Forsigværen i sin ideelle Enhed; Bevidstheden, som Bevidsthed om en fra Jeget forskjellig ydre Gjenstand, Reflexen af den i den absolute Videns Begreb liggende Bestemmelse af Viden af et Andet som idealiseret Væsensmoment (ikke: Vidensmoment). I Selvbevidsthedens Grundforhold til Bevidstheden ligger for Menneskeaaanden Nødvendigheden af en Stræben efter en universel Erkjenden, der, som den endelige Tænkning's Viden af sig i sit Andet, den reale Tilværelse, med det Samme er en Viden af sig og sit Andet gennem en Viden af det Tanken og Virkeligheden begrundende ideelt-reale Princip. Selvbevidstheden er Menneskeaaandens Grundbestemmelse, det, der kategorisk sonderer den fra Livets underordnede Former og i sig indeslutter dens væsentlige Eiendommeligheder, og Selvbevidsthedens Grundforhold til Bevidstheden er det, at den med Nødvendighed stræber henimod at forvandle ethvert Bevidsthedsobject til Selvbevidsthedsmoment, stræber efter, gennem en Væsenserkjendelse af Gjenstanden, at ophæve dens Fremmedhed, at fjerne Modsigelsen mellem Selvbevidsthedens indre Universalitet og dens Begrændsethed ved en Bevidsthed om et Andet, mellem Bevidsthedens subjective Form og objective Indhold, mellem Jegets Viden af sig som gjennemsigtig Enhed og som bestemt ved et i Jeget Værende, fra Jeget forskjelligt. Den Erkjendelsens Drift, der fra første Færd rører sig i Menneskeaaanden, kan derfor kun tilfredsstilles ved en universel Erkjenden, d. v. s. ved en philosophisk Erkjenden, bestemt efter dennes ideale Maal, og den

philosophiske Erkjendelse fremgaaer saaledes med Nødvendighed af Menneskenaturen, af den Drift, der betegner dennes væsentlige Eiendommelighed, og den har sit Maal sat ved det, der oprindeligt ligger i Væsenets Bestemthed. Men som den efter Begrebet universelle Erkjenden bliver Philosophien først til naar Begrebet om en Tilværelsens Enhed i Principet kommer frem for Tanken; thi først dette Begreb indeslutter den bevidste Fordring af en Erkjendelsens Universalitet, og det betinger Muligheden af Aandens Viden af sig gennem det reale Andets Totalitet. Idet Philosophien saaledes ved sit Væsen staaer i et nødvendigt Forhold til det Absolutes Tanke, saa maa, naar den historisk fremtræder i forskellige Hovedformer, enhver af dem eie dette Begreb om det Absolute, om Tilværelsens Enhedsprincip. Og da Principet er en concret Modsætningsenhed og i sin Concretion skal blive til for den fra det Endelige udgaaende, ved psykologiske Udviklingslove bundne Bevidsthed, saa maae de forskellige Stillingen, Enhedens Grundmomenter under den fremskridende Opfattelse indtage til hinanden, nødvendigviis betinge væsentlig forskellige Opfattelser af Principet, der maae begrunde en Sondring af Epocher i Philosophiens, den universelle Erkjendelses, historiske Udvikling og bestemme Epochernes Grundpræg. Epochernes Rækkefølge maa blive bestemt ved Begrebsforholdet mellem det Absolutes Momenter, saaledes som de reflectere sig i den menneskelige Bevidsthed. Men i denne reflectere Subjectivitetetsmomentet og den objective Andetheds Moment i Videns Idee sig som Aand og Natur.

Ud fra disse foreløbige Bestemmelser, der vise hen til Nødvendigheden af en Udvikling gennem en Flerhed af Hovedformer og i lovbestemt Orden, bliver nu den ene Deel af den stillede Opgave først saavidt at løse, at de historisk givne Hovedepocher i Philosophien begribes i deres principbestemte Lovmæssighed. Vi søge altsaa først Lovmæssigheden i Rækkefølgen af Epocherne.

Hovedepocherne i Philosophiens Historie.

Ifølge det Foregaaende ville Hovedstadierne i Philosophiens historiske Udvikling i deres lovmæssige Fremadskriden blive at see som bestemte ved en metaphysisk og en psykologisk Nødvendighed, der staae i indre Væsensssammenhæng. Dette vil med andre Ord sige: de i deres Følge begrebsnødvendige Opfattelser af Forholdet mellem det Absolute Grundmomenter, der beherske de enkelte Epocher af Philosophiens Historie, Philosophiens historiske Grundformer, maae paa een Gang vise sig som Udtrykket for Grundforholdene mellem Ideens Momenter, der bestemme Ideebevægelsen i Videns Idee, og for de Bevidsthedens Grundforhold, der bestemmer den menneskelige Tænkning med psykologisk Nødvendighed foregaaende Udvikling henimod dens Maal, og i Deductionen[†] af Epochernes Grundtanker (Principer) maa den psykologiske nødvendige Tidsudvikling afspeile hiin Ideens Nødvendighed og Ideebestemmelserne maae sees som viklede sig ud af hiin som dens i Begrebet afklarede Udtryk.

Forat en saadan Resultaten, i hvilken det universelle Princip, der i sin metaphysiske Nødvendighed bestemmer den individuelle bevidste Tankeudvikling, for Bevidstheden fremgaaer af denne i sin Nødvendighedsform, skal kunne blive mulig, maa det Psychologiske have en Dobbeltsidighed: det maa fra den ene Side sees fra det Individuelles Synspunkt som Individets frie Bevidsthedsliv; paa den anden Side maa det sees fra det Universelles Synspunkt som det, der i en

nødvendig Væsensudfoldelse er baaret og omfattet af hvad der bestemmer selve Individets Tanke- og Frihedsliv som dets høiere Lov. Fordi det Psychologiske i sin Individualitet hviler paa og bestemmes af et Alment, i sin Frihed af et Nødvendigt, kan det metaphysisk Nødvendige resultere deraf i den Proces, i hvilken et subjectivt Princip, i Virkeliggjørelsen af den historiske Tidsudvikling, virkeliggjør sig selv efter sin den individuelle Frihedsudvikling reflecterende Nødvendighed, og under denne Virkeliggjørelsen, som det i det Individuelle Værende, klarer sig i Individets Bevidsthed til den menneskelige Tankehelheds bestemmende, sammenfattende Idee-Princip.

Vi tale saaledes om det almene Subject, der realiserer sig gennem den individuelle Udvikling, og om dette Subjects Væsenslov til Forskjel fra den menneskelige Bevidstheds psykologiske Udviklingslov, men saaledes, at vi ikke glemme, at det almene Subject kun har en Væren for os som værende i vor Bevidsthed, og at det i denne Væren, som Principet, i vor Bevidsthed maa fremgaae i metaphysisk Bestemthed af den individuelle Tankeudvikling. Idet vi tale om Principet i dets Bestemmen af den individuelle, psykologiske, Udvikling, tænke vi os det som det, der ifølge Grundforholdet i Individet mellem det Psychologiske og det Ontologiske, i Bevidstheden resulterer af de enkelte Bevidsthedsacter som den høieste, Bevidsthedens substantielle Grund udtrykkende Tanke. Gennem Forholdet til Gjenstanden, gennem Endelighedssondringen, virke som bestemmende Principets ontologiske Grundforhold, og de resultere for Tanken af det psykologiske Forhold, og af de enkelte, oprindelig med Endelighedsbestemmelser behæftede Tanker. Historiens Princip realiserer sig i den menneskelige Tanke saaledes, at denne i Realisationen reflecterer sig i hiin og i denne Reflecteren optages i det Ontologiske.

Idet vi nu opkaste Spørgsmaalet om den første Form, i hvilken Philosophien maa fremtræde, om den første filosofiske Hovedepoches Eiendommelighed, saa bestemme

vi, idet vi tage Udgangspunktet fra det Psychologiske, fra den psykologiske Betingelse ~~fra~~^{for} Philosophiens Tilbliven, den første Forms Væsen gennem en Reflexion over det Betingende. Betingelsen for Philosophiens Existens er Aandens Frihed; thi uden den, som indre Frigjørelse, der indeslutter Aandens instinctmæssige Tillid til sin Magt, vilde Tanken ikke kunne stille sig den universelle Opgave: gennem den Enhed, der behersker Phænomenets Totalitet i dens uendelige, vexlende Mangfoldighed, at finde sit eget Væsen, at naae det Forhold til sig selv i sin Gjenstand, der er Frihedens Forhold. Af denne Grund maa Aandens Frihed være Philosophiens Forudsætning, men Aandens Frihed bliver først til, hvor dens Bevidsthed om at være høiere end det Naturlige, at være herskende over dette, begynder at dæmre frem. Derfor maa Tanken i Philosophiens første Hovedepoche udtrykke dette det Aandeliges Principat, men den maa tillige udtrykke det i den Form, der efter Begrebet er den første for dette Forhold. Og den første Form, i hvilken Aanden fremtræder som fri og herskende, er Skjønhedens Form; thi Skjønheden er den umiddelbare, endnu ikke gennem Reflexion sikkrede og befæstede Enhed af Naturen og den Naturen besjælende og beherskende Aand: den er en Enhed, endnu i Naturens Form, i Harmoniens Umiddelbarhed. For den frie Aand, der i Skjønhedens Bestemthed hviler i den umiddelbare Harmonie af Tilværelsens Grundformer, maa den høieste, absolute Form for Anskuelsen af Tilværelsens Heelhed blive Opfattelsen af den som et altomfattende Kunstværk, Tanken om Universet som den ideebesjælede Kosmos, Formens og Stoffets harmoniske Enhed. Denne Grundanskuelse behersker den græske Philosophie, Philosophiens første*)

*) Idet vi sætte den græske Philosophie som Philosophiens første Hovedform, som den egentlige Philosophies historiske Begyndelse, udelukke vi fra Philosophien de Former, man pleier at betegne som østerlandsk Philosophie. Vi gjøre det, fordi disse Former, af

historiske Hovedform, og det vil vise sig, at ud fra den dens hele Udviklingsgang bliver forklarlig. Paa Basis af denne Grundanskuelse, af dette Grundforhold mellem Momenterne, maatte der udfolde sig en Videns Form, i hvilken Tanken, Begrebet, som metaphysisk Begreb, umiddelbart gjorde sit Herredømme over det Naturligt-Materielle gjældende, saaledes, at Andethedens Moment i den reale Enkelthed ikke kunde komme afgjørende frem, men det Enkelte, Reale kun kunde gøre sig gjældende indenfor samme Grændse som Individualiteten i det plastiske Kunstværk. Der maatte udfolde sig en Tankens Form, der drog det Physiske og det Ethiske ind under det Metaphysiske, der i Metaphysiken bevarede et umiddelbart Forhold til Anskuelsen, der lod Tankerne fæstne sig til ideale Billeder uden Tankens

hvilke kun de indiske kunne komme i Betragtning, om de end med den egentlige Philosophie dele en Stræben efter at finde Tilværelsens Princip og ved Grundforholdet til dette Princip at bestemme Menneskelivets Opgave, dog kun gøre det som afhængige af Religionen og uden at løsne sig fra dens Grundform, eller kun i Former, der, om end ikke identiske med Religionens, dog ikke ere den philosophiske Tankes. Aanden søger Uendeligheden som Tilværelses- og Livsprincip, men den Uendelighed, den søger, er ikke Tankens, men Phantasiens, Tankens og dens Bestemthed absorberende indholdsløse Uendelighed, fra hvilken ingen Udfoldelse kan blive mulig. Og hvor der ved Siden af denne Stræben efter Phantasieuendelighedens Hvile, der søges naaet ad Veie og ved Midler, der vise Maalets Natur, fremtræder en Reflexion, ikke blot i Almindelighed over Hovedphænomener i den concrete Tilværelse, men ogsaa særligt over Tankens Former, altsaa en Art af logisk Theorie, der kommer denne Reflexion ikke frem som bevidst bestemt ved et Princip, og Gjenstandens Art kan ikke, om end Gjenstanden er Tanken selv, gøre Erkjendelsen philosophisk, naar de Former, i hvilke Gjenstanden bringes frem for Bevidstheden, kun ere dens spredte Erfarings og den principiøse Reflexions. — Vi lade derfor disse Former ude af Betragtningen, og sætte den græske Philosophie, med hvis ældste Former de i deres Begyndelse idethøieste ere samtidige, som Philosophiens saavel efter Tiden som efter Begrebet første Hovedform.

indre Bevægelse og culminerede i Begrebet om en formel *νόησις τῆς νοήσεως*.

I denne Bestemmelse af den philosophiske Tankes første Form, der blev naaet idet Udgangspunktet toges fra de psykologiske Betingelser, reflecterer sig den Bestemmelse i Videns Idee, der for Tanken maa blive dens første, netop fordi Subjectivitetsbestemmelsen er Grundbestemmelsen i Ideen og afgiver Grundsynspunktet for dens Opfattelse. Videns Idee, den absolute α : den sig i Alt vidende Viden, betegner først og umiddelbarest Subjectivitetens Idealiseren, og nærmere: umiddelbare Idealiseren som overgribende over Objectivitetens Andethed, der endnu ikke gør sig gjældende som saadan i en Modsatning til Idealitetsbestemmelsen. Det er den umiddelbare Væren-for-sig, den umiddelbare Reflexion i sig fra sit idealiserede Andet, den umiddelbare Viden af Alt som sig, altsaa en umiddelbar Viden af et Ideelt, der her træder frem. Dette Moment i Videns Idee reflecterer sig i de ovenfor fra et psykologisk Udgangspunkt vundne Bestemmelser og resulterer for Tanken af den historiske Udvikling paa dens Culminationspunkt i det ved Tankens Sondring af Verdenskunstværkets Momenter naaede Begreb om en *νόησις τῆς νοήσεως* som det Absolutes Væsensbestemmelse.

I den græske Grundanskuelser Eiendommelighed ligger Spiren til den første philosophiske Hovedforms Opløsning og til Udviklingen af en ny Form af Aandens Verdensanskuelse. I den umiddelbare Forening af Modsatningerne, af Form og Stof, Aand og Natur, ligger Adskillelsen skjult; Modsatningen er ikke i Sandhed overvunden og forsonet, netop fordi Foreningen kun er den umiddelbare Forening af det ikke ved hinanden Satte α : af det oprindelig Væsenssondrede; den bryder derfor uundgaelig frem saasnart den begrebsbestemmende Tanke i sin klare Udvikling sondrer hvad der for Anskuelsen og før den endnu i Anskuelsen hvilende Tanke var uadskilt i Kunstværkets Enhed. Enheden maa lade Sondringen fremtræde for Tanken, ligesom det frem-

hævdede Forhold i Videns Idee, ved at lade Andetheden glimte frem, men ikke hævde sig som Andethed, viser hen paa Nødvendigheden af dens Sætten som saadan, saaledes at Idealtetsbestemmelsen skiller sig fra Realitetsbestemmelsen, Viden af sig fra Viden af det Andet.

Men idet for den græske Philosophie Adskillelsen mellem de i dens Grundanskuelse under den tilsyneladende Enhed uforsonede Modsætninger træder frem, saa kan Tanken, der har sondret Modsætningerne, ikke igjen forene dem saalænge den ikke fuldstændig forlader hiin Anskuelses Grund, og dette vil den ikke kunne som græsk Tanke, fordi den som saadan har en naturbestemt Væsensbegrænsning, der binder den til hiin Enhedsform: Skjønhedens umiddelbare Enhed, der udtrykker den græske, til Anskuelsen bundne, Tankes eiendommelige Væsensbestemthed. Den maa derfor ende i frugtesløse Forsøg paa, efterat Bevidstheden om Spliden, om Modsætningernes Dualisme, er vakt, atter at finde en Enhed. Det Maal, efter hvilket den stræber uden at kunne naae det, maa blive: at hævde det af Tilværelsesmomenterne, der i den græske Verdensanskuelse var opfattet som det høieste og som den sande Virkelighed, som det eneste, som al Virkelighed, altsaa at uddanne en spiritualistisk Anskuelse af Tilværelsen, som dog først en anden Tidsaand kunde give den Gjenemførelse, der overhovedet er mulig.

I Modsætning til den eiendommelig græske Verdensanskuelse, der udtrykte Aandens umiddelbare Herredømme over det af den besjælede Naturlige, maa en saadan spiritualistisk Verdensanskuelse opfatte det Aandelige, i dets Sondring fra det som væsenløst bestemte Naturlige, som det Enegyldige. Denne Opfattelse bliver Særkjendet for den Periode, der følger efter den classiske Oldtid: for den christelige Middelalder. Den finder sit Udtryk i Christendommens Gudsforestilling, i dens Lære om Skabelsen, i dens hele Anskuelse af Guds overnaturlige Virken paa Naturen, i Læren om Christus, om Menneskets sædelige

og religiøse Opgave og om Salighedstilstanden. Idet vi søge et Begrebsudtryk for det i denne religiøse Anskuelses Form Karakteristiske, betegne vi det som den abstracte (naturløse) Aandelighed, der med Bevidsthed sætter Naturen som det Væsenløse. I denne Anskuelse have vi altsaa den anden Stilling given, som Aand og Natur for den frie menneskelige Bevidsthed kunne indtage til hinanden, og vi have seet den udvikle sig med Nødvendighed af den førstes Modsigelse. Men denne nye Opfattelse af Forholdet, i hvilken den for Videns Idee nødvendige Gyldighed af Andetheden er fornægtet, gennem Fornægtelsen af det Naturliges væsentlige Gyldighed, vil ikke kunne gennemføres filosofisk, ikke danne Grundlaget for en selvstændig og eiendommelig udformet Philosophie. Den christelige Bevidsthed, der opgiver Naturen, taber med det Samme Tankens Basis og Udviklingsincitament, det, i hvilket den har sin Bekræftelse; den faaer, idet den drager sig tilbage i sin rene Aandelighed, og fornægter en væsentlig Side af det Menneskelige, kun en indholdsløs, blot negativ Idealitet, af hvilken ingen Tankeudfoldelse kan fremgaae, ingen indholdsrig, selvstændig Philosophie skabes. Og den christelige Bevidsthed kan, consequent, end ikke ville søge en virkelig Tankens Udfoldelse, thi dens negative Forhold til det Naturlige indeslutter et negativt Forhold til Menneskevæsenets naturlige Evner og Kræfter, altsaa ogsaa til den af det Naturlige baarne og med Naturen overensstemmende Tanke, og den maa opfatte denne, idet den gaaer ind under den skabte Naturs Bestemmelse: at være et Intet, og endnu mere, idet den sees under den som en Virkelighed uberegtiget virkende Naturs Bestemmelse: at være et Syndigt, som manglende Muligheden til den høiere Erkjendelse, der er Troens. Vel forvandles nu uundgaeligt dette negative Forhold til Tanken og til det ved Tanken Frembragte, idet Christendommen skal existere midt i den fremmede Verden, og under Kampen og Forsvaret ikke er istand til, af sin abstracte Negativitet at frembringe et selvstændigt Tankeindhold, til en

nødtvungen factisk Anerkjendelse og Optagelse af det i Principet Fornægtede, og ved de historisk udviklede antike Tankeformers og det fra dem uadskillelige Tankeindholds Combination med det Christelige see vi det Phænomen opstaae, der er blevet betegnet som christelig Philosophie. Men denne »christelige Philosophie» viser sig under sin Udvikling i Patristikens og Scholastikens Tid som en uselvstændig og principløs udvortes Sammenknytning af det fra Oldtiden optagne, en fremmed, naturlig Verdensanskuelse tilhørende Tankeindhold, og af et christeligt, for Tanken utilgængeligt, ubegribeligt Troesindhold: to Elementer, der, ifølge deres Væsensforskjellighed, aldrig kunne forenes til en virkelig Enhed eller en Tankehelhed. Selve den christelige Philosophie bliver sig i Scholasticismen den indre Strid mellem sine heterogene Bestanddele og deres heterogene Principer bevidst, og udtaler gennem Anerkjendelsen af deres Uensartethed Dommen over sig selv som Philosophie.

Naar det nu var Fjernelsen fra Naturen, Opfattelsen af den som væsenløs, og den deri begrundede Forkastelse af de naturlige Evner og Kræfter, der for den middelalderlige Bevidsthed gjorde det umuligt at udvikle en eiendommelig og selvstændig Tænkning, saa viser det sig let hvad der maatte være Betingelsen for, at en Philosophie atter kunde opstaae, og gennem denne Betingelse, og gennem den nye Tæknings Forhold til sine historiske Forudsætninger vil den nye philosophiske Epoches Charakter kunne bestemmes. Rehabilitationen af Naturen og af det Naturlige i Mennesket, navnlig af den, sine egne Love følgende menneskelige Tænkning, maatte være den første Betingelse for Philosophiens Gjenfødelse, og denne Rehabilitation fandt Sted, da Scholasticismen havde opløst sig ved sin indre Modsigelse, og da det fornyede Bekjendtskab med Oldtiden atter tilnærmede den ved den historiske Udvikling dertil forberedte Aand til den Livsanskuelse, der havde været den græske Oldtid eiendommelig. I Stedet for Middelalderens Retning mod

det Hiinsidige og dens Flugt fra Naturen og Virkeligheden; i Stedet for dens ufrie Selvgivelse og dens Miskjendelse af den virkelighedsrige, paa en Naturgrund hvilende Sædelighed, traadte i hint Tidsrum, i hvilket den nye Tid udviklede sig af Mid-delalderen, en Retning mod Virkeligheden, mod det Nær-værende, en Anerkjendelse af Naturen i dens Væsentlighed og i dens Betydning for Aanden, en Hævdelse af Selvbevidsthedens og Tankens Frihed, og en Stræben efter Udfoldelsen af et fyl-digt humant Liv, Natur og Humanitet blev Løsenet for Livet istedenfor Aandelighed og Gudelighed. Menneskeandens Skue-plads blev en anden: den var ikke længere hiinsides Virkelig-heden, i Himlen, men atter indenfor det guddommelige Universum, i hvilket den mikrokosmiske Menneske-aand, i begejstret Tro paa Virkelighedens Sandhed, stræbte, paa en Naturbasis at udfolde sit evige Indhold, i Kunst, i Videnskab og i det sædelige Livs Former.

Betingelsen for en Gjenoplivelse af Philosophien var given i disse forandrede Forhold, og selvstændig og frit udpræget fremtraadte Philosophiens anden Hovedform efterat Tænkningen, gennem en fornyet, fortrolig Tilknytning til Oldtiden, i en Overgangstid havde vundet Styrke og Indhold, og udviklet en Rigdom af Former, fremtidsbebudende, tankerige, frihedsstræbende; men uklare, ubevidst afhængige af Fortiden, og endnu ikke hvilende paa et selvstændig ud-præget eiendommeligt Princip eller gennemarbejdede til indre Consequents.

Søge vi i de filosofiske Forsøg i den Periode, hvilken vi betegne som Overgangsperioden *πρὸ ἐξοχῆς*, Tænk-ningens Grundpræg, saa bliver det væsentlig det samme som i den græske Philosophie. I hele Overgangsperioden finde vi den samme umiddelbare Behersken af det Reale ved en med Phantasien forbunden Tanke, den samme meta-physiske Retning ogsaa indenfor det Fysiske, idet ogsaa de fysisk benævnedes Principer blive behandledes og benyttedes som metaphysiske Principer og kun blive disses Symboler (jfr.

Telesio og Bruno); — den samme Grundopfattelse af Tilværelsens Totalitet. Og gennem hele Overgangsperioden finde vi ogsaa Bevidstheden om Slægtskabet med Oldtidens Aand, og vi see Tænkerne væsentlig bundne til det fra Oldtidens forskellige Systemer optagne Tankeindhold. Vel stræbes der, og navnlig ved Overgangsperiodens Slutning, ud over Oldtiden, baade med Hensyn til Methoden, idet der lægges Vægt paa Erfaringen og Experimentet, og med Hensyn til Tankeindholdet, idet Problemerne antage nye Former. Men Erfaringen og Experimentet, der fordres, maa dog bestandig vige Pladsen for den metaphysiske Tænkning, og selv hvor Problemerne komme frem i nuancerede Skikkelser, bliver den umiddelbare Sammenhæng med Oldtidens Tankestof dog bestandig kjendelig.

Den gennem Overgangsperiodens Tankeudvikling forberedte nye Hovedform for Philosophien: Philosophiens anden, nu fuldt afsluttede Hovedepoche, betegne vi som den nyere Tids Philosophie eller som Philosophien i Middelalderens Oplosningsperiode.

Betragte vi denne anden Hovedepoche fra Bevidsthedsudviklingens og de historiske Tidsbetingelsers Synspunkt, saa viser dens betegnende Eiendommelighed sig at være den ved Selvbevidsthedens Enhed bestemte Stræben efter en Tankens Enhed, ud fra Forudsætningen af den absolute Forskjel mellem Tilværelsens Grundformer: Naturen og Aanden, Tanken og Tankens Andet. Denne Eiendommelighed betingedes ved det historisk Forudgaaende. Ved Middelalderens Livsanskuelse var der sat den skarpe dualistiske Adskillelse mellem Aanden, det ene Sande, og Naturen, det Væsenløse og Usande. Overgangsperiodens Systemer havde kæmpet mod denne Dualisme, men havde, bundne til den græske Tæknings Grundform, og ubevidst paa-virkede af Middelalderen, ikke mægtet at overvinde den. De efterlodte denne Opgave uløst til den nyere Philosophie, og med den den ubevidste Eftervirkning af Middelalderens Forud-

sætninger. Forholdet mellem Grundmomenterne kunde altsaa for den nyere Philosophie ikke mere, som hos Grækerne, blive den umiddelbare Harmonies, der skjuler over den i Grunden værende Splid; Forholdet er fra Begyndelsen af Modsætningens mellem den i sin Væsentlighed anerkjendte Aand og den i sin Væsentlighed restituerede Natur. Denne Modsætning skal bringes til Enhed, men Enheden kan, netop paa Grund af den i Udgangspunktet liggende Forudsætning, kun blive en ensidig Enhed, en saadan, i hvilken den ene af Modsætningens Sider er forsvunden, og den tilbageblivende, der synes at omfatte begge, i Virkeligheden kun faaer den Bestemmelse, den havde indenfor Modsætningen. I selve Enhedens Art maa saaledes den uforsonede Modsætning vise sin Indvirkning. Udviklingens Slutningspunkt maa i denne philosophiske Hovedepoche aabenbare den i Udgangspunktet skjulte Mangel.

I den ved Begyndelsen værende Modsætning laae Nødvendigheden af, at denne Hovedform af Philosophien maatte udvikle sig i en dobbelt Række af Systemer, at den, fra et dobbelt Udgangspunkt: fra Naturen og fra Aanden, maatte stræbe hen efter Enheden, og ved det dobbelte Udgangspunkt maatte Erkjendelsens Charakter og væsentlige Gjenstand, og Rækkens Slutningspunkt og Resultat blive forskjellig bestemt. Den fra Naturen udgaende Retning maatte faae Naturen til sin væsentlige Gjenstand, Erfaringen til Erkjendelsens Form, den maatte, gennem Empirisme og Sensualisme, udvikle sig til, som Materialisme at lade Aanden forsvinde i Materien som en enkelt Existentsform af denne, at sætte den aandløse Materie som Tilværelsens Enhed. Den fra Aanden, fra Selvbevidstheden, udgaende Retning maatte paa sin Side, om den end, ifølge hele den nye Tids Retning, uvilkaarligt droges hen imod Naturen, sætte Aanden som sin høieste og væsentligste Gjenstand; den maatte til Erkjendelsens Form faae den aprioriske Tænkning; dens sidste Maal maatte blive en Panlogisme, der lader al virkelig Væren

forvandles til Tanke-Væren, der lader Naturen og det Materielle blive en forsvindende Væreform indenfor Aandens ideelle Proces, den evigt virkelige eneste Sandhed, og altsaa sætter den naturløse Tanke som Tilværelsens Enhed. Den vil ved sit Slutningspunkt faae en Lighed med Middelalderens naturfornægtende Spiritualisme, men den vil adskille sig fra denne derved, at den ikke principielt og bevidst fornægter Naturen, at den netop har en Stræben efter, en Villie til, at anerkjende den, men ved sin dualistiske, ubevidst indvirkende Forudsætning forhindres i at anerkjende den i dens Eiendommelighed som Natur.

Gjennem begge den nyere Philosophies Udviklingsrækker gaaer saaledes som det fælleds Kjendemærke en af Dualismen paavirket og hæmmet Stræben efter Modsætningernes Enhed. Den stræber hen mod det Maal: at forene Tilværelsens to positive Grundmodsætninger til en sand, indholdsrig Enhed; men Enheden, den høieste, altomfattende Væsentligheds Tanke, bestemmes kun under den skjulte Indvirkning af den dualistiske Forudsætning, og Opfattelsen af den bliver derfor ensidig og uconsequent. Begge Udviklingsrækker strande paa denne Ensidighed, og idet de ved den røbe deres Mangel paa Evne til at løse deres Opgave: Dualismens Overvindelse, anvise de Fremtidens Philosophie dens Opgave, om end, efter Sagens Natur, i abstract og negativ Form.

I denne anden filosofiske Hovedepoche reflecterer sig det Grundforhold i Videns Idee, i hvilket Andetheden, der først saaes som umiddelbart idealiseret, umiddelbart behersket af Subjectiviteten, sættes som Andethed, altsaa gjør sig gjældende som Modsætning, som det med Subjectiviteten lige Oprindelige, som hvilket den bliver at sætte trods det Subjectives ideelle Principat, idet Andetheden, Objectivitetsmomentet, i sin selvgyldige Væsentlighed bliver Betingelse for Viden som den absolute Subjectivitets sande, concrete Viden af sig som idealt-realt Princip.

Den tredie philosophiske Hovedepoche, til hvilken der vistes hen gennem den andens mangelfulde Resultat, bliver, ifølge Begrebsforholdene, at see som den sidste mulige, men tillige som den, der i sit Princip indeslutter Betingelsen for en uendelig Tidsudvikling.

De tre Epochers indbyrdes Forhold bliver nemlig saaledes at bestemme. Den første Epoche: den græske Philosophie, havde havt den Opgave, at finde Ideens Tanke, og at søge Enheden ved at hævde Ideen som det i Tilværelsens Harmonie Væsentlige og Sande. Den anden Epoche: den nyere Tids Philosophie, der fremstod efter Philosophiens store Interregnum i den ved sit Princip fra Frembringelsen af en eiendommelig Tænkningens Grundform udelukkede Middelalder, fik den Opgave: ud fra den dualistiske Forudsætning at søge Modsætningernes Enhed. Idet denne Opgave mislykkedes; idet det viste sig, at saavel den i Materialismen, som den i Idealismen naaede ensidige Enhed kun var en skjult Form for den Dualisme, hvis Overvindelse fordredes som en Tankens Nødvendighed, saa blev Dualismens Overvindelse atter Opgaven for Fremtidens Philosophie, og Formen for Løsningen af Opgaven bestemmes ved det ene mulige Forhold mellem Modsætningerne, der er tilbage efterat den umiddelbare Enhed og den abstracte Modsætning have viist sig uigjennemførlige: ved Modsætningsenheden. Forat løse sin Opgave, maa Fremtidens Philosophie anerkjende Aandens og Naturens, det Ideelles og det Reelles, væsentlige Eiendommelighed, og see deres Væsensdifferenti som en Modsætning, men som en Modsætning, der begrundes ved og sammensluttet til Enhed i det som absolut Subjectivitet bestemte ideelt-reale Princip.

I den derved betegnede Grundbestemmelse: Enhed i væsentlig Modsætning af Aand og Natur, af Tanken og Tankens Andet, af Selvbevidstheden og Bevidsthedsgjenstanden, reflecterer sig det sidste Grundforhold i Videns Idee.

Idet Andethedens Fremtræden som Andethed var Betingelsen for Viden som Principets concrete Viden af sig selv, var en Sætten af Modsætningen fordret som nødvendig, men idet den sættes som nødvendig for Principets Viden af sig selv, er herved allerede viist tilbage til, at Andetheden hører til selve Principets Væsen, at den er det ved det overgribende ideelle Princip Begrundede, Modsætningen en Modsætning indenfor den overgribende Subjectivitet, at altsaa Modsætningen umiddelbart peger hen paa den indholdsfuldige Enhed, paa Videns Idee i dens absolute Concretion som Udtrykket for det absolut concrete ideelt-reelle Princip Forsigværen gennem den som Andethed satte Andethed.

To Epocher af Philosophien, i deres Princip bestemte ved væsentlige Ideeforhold og i deres Følge ved en Udviklings Nødvendighed, foreligge saaledes historisk som fuldkomment afsluttede, og ved det Grundproblem, de have stillet, men ikke løst, vise de hen paa en tredie Hovedform, hvis Udvikling, der ved selve den abstracte Formel antydes som betinget af de til det Reale umiddelbart sig forholdende Videnskabers Tilegnelse og Assimilation ved den philosophiske Tanke, tilhører Fremtiden, den hele Fremtid.

Schematisk kan Grundforholdet mellem de tre Hovedepocher, i hvilket Inddelingens Fuldstændighed ligger, angives i følgende Form, der viser Grundopfattelsen af det Absolute i de forskjellige Epocher, og det Grundforhold, de sætte mellem Tilværelsens Hovedformer.

1. Den græske Philosophie.

Ideen aabenbaret i Verdenskunstværket (*Κόσμος*).

(Umiddelbar Enhed af Natur og Aand).

2. Den nyere Tids Philosophie.

Natur == Materie ==	Aand (Jeg — absolut Aand) ==
Ikke-Aand.	Ikke-Natur == det Ikke-Materielle.
(abstract Modsætning af Natur og Aand).	

3. Fremtidens Philosophie:

Den absolute Subjectivitet som ideelt-reelt Tilværelsesprincip.

(Modsætningsenhed af Natur og Aand).

Hvad der her er udviklet med Hensyn til Grundforholdet mellem de enkelte Hovedformer, maa faae sin concretere Bestemthed gennem en Charakteristik af dem fra de for en Tankeforms Eiendommelighed afgjørende Hovedsynspunkter. Men en saadan Charakteristik, ligesom ogsaa den bestemte Paa-
viisning af Forholdet mellem det i Udviklingen Tidligere og Sildigere, mellem det Afsluttede og det Fremtidige, vil hensigtsmæssigst kunne gives, efterat de i historiske Exempler paa-
viste teleologiske Grundforhold have givet Stof til en rigere og fyldigere Anskuelse.

Derimod vil allerede her den Lovmæssighed, der beherskede Udviklingsgangen i de store Hovedepoche, blive at paa-
vise concretere indenfor en enkelt af dem: den græske Philosophie, og det paa den Maade, at Epochens Princip sees som Epochens Lov, som dens indre tilskyndende og bevægende Udviklingsenergie, som det, der i sig, som sine Begrebsmomenter, skjuler Principerne for Epochens enkelte Systemer. I de enkelte Systemers Principer ud-
folder Heelhedens Princip sig, vorder, culminerer og opløses gennem dem, og aabenbarer, idet det, ubevidst-for Tænkerne, behersker dem, det mere Omfattende, ved hvilket det selv bestemmes, og som behersker dets egen Udfoldelse og Opløsning.

Idet vi søge den begrebsbestemte Udviklingsgang i den enkelte Epoche, søge vi altsaa dens Nødvendighed i den centrale Tanke, der behersker Epochen som Heelhed, og hvis Begrebsanalyse maa frembyde de Momenter, der som Principer beherske de enkelte Systemer, Epochen omslutter.

Den græske Philosophies Udvikling.

Naar vi skulle søge den Tanke, der er at bestemme som den græske Aands Grundtanke, som Grækenlands Tanke, ledes vi til at finde den gennem en Reflexion, der ligesom af sig selv frembyder sig. Vi finde hos det græske Folk, som Form for Anskuelsen af det Guddommelige, Menneskevæsenets Ideal, som udpræget i alle Livets Former, som det hele dets Tilværelse gennemtrængende Grundpræg, Skjønheden, Harmonien. Men det, der karakteriserer et heelt Folks aandelige Selv og betegner dets formende Princip, det maa, naar Folket uforstyrret har udviklet en selvstændig, dette Folk væsentlig tilhørende, Tænkning, og fremfor Alt, naar Folket har udviklet sig saa naturmæssigt og harmonisk som Grækerfolket, Philosophien som Folkets ideelle Selverkjendelse paa sit høieste Udviklingstrin blive sig bevidst, og søge at udtrykke. Og det, der er den menneskelige Tilværelses af Tanken opfattede formende, beherskende Princip, det maa Philosophien, idet Menneskeaaanden maa sætte sig selv som Tilværelsens *τέλος*, stræbe at opfatte som al Tilværelses bestemmende Princip. Derfor maatte den græske Tænkning paa sit Høidepunkt, idet den vilde opfatte Tilværelsens Heelhed, opfatte den fra Skjønhedens Synspunkt, som det altomfattende Kunstværk, som *Κόσμος*, og i denne den græske Aands høieste Anskuelse maatte Ideens Tanke komme tilsyne som Tanken om Skjønhedsformens Grund, om det absolut Høieste det i Sandhed Værende.

Ved at analysere den Anskuelse, der for Grækerne overførtes paa Tilværelsens Heelhed i dens harmoniske Væren, føres vi til Sondringen af de Grundmomenter, hvis indre Forhold det var den græske Tæknings Opgave at bestemme, og dette Forhold indeslutter det Normerende for den græske Philosophies Udvikling og Spiren til dens Opløsning.

Tage vi, idet vi ville analysere Kunstværket, vort Udgangspunkt fra Opfattelsen af det som det enkelte, begrændsede Kunstværk, og gjøre vi Anskuelsen endnu bestemtere ved at tænke os det for Grækenlands Kunst meest karakteristiske Kunstværk: et plastisk Kunstværk, en Billedstøtte f. Ex. af Marmor eller Erts, saa viser det sig, at dette Kunstværk er, hvad det er, ved sin Form, at Stoffet er gaaet op i denne, og i Kunstværket kun er som det formede Stof, saa at det der ingen selvstændig Gyldighed og Væren har ved Siden af Formen. Det viser sig, at Formen, der udtrykker den ideelle Betydning, ikke blot er det Fuldendende, det Besjælende og Beaandende, men at den er det, der giver Kunstværket Væren ved at give det Skjønhedens Væren $\circ$: den sande Væren; thi Skjønhed er her Sandhed og Virkelighed. Men saalænge vi blot tænke paa det enkelte begrændsede Kunstværk, faaer dog bestandig Stoffet en Væren, der er relativ uafhængig af Formen, fordi den er relativ uafhængig af Kunstværket. Marmoret og Ertset have ogsaa en Væren som uformet Materiale før det dannes og formes af Kunstneren, og den samme Form kan finde sit Udtryk i begge Stoffer: Sammenhængen er ikke uopløselig. Udvide vi derimod hiin Anskuelse og ombytte Forestillingen om det enkelte, begrændsede Kunstværk med Forestillingen om det altomfattende, om Verdenskunstværket, om Universet som *Κόσμος*, saa faaer Stoffet ikke længer denne ligegyldige Væren; thi Universet i dets Enhed omfatter alt Stof og Formen som Totalitet. Stoffet overhovedet bliver saa, idet det ikke længer kan finde nogen Plads ved Siden af den altomfattende $\circ$: alt Stof omfattende, Form, kun et Værende ved Formen, ved Verdenskunstværkets besjælende Form*).

*) Den Mulighed, at Stoffet kunde forestilles som havende Væren som uformet forud for Formningen, falder bort naar Verdenskunstværket sees som Verdenstotalitetens væsentlige Existensform: Formen sees da umiddelbart som det Formende.

Og dette vil med andre Ord sige: saa bliver Formprincipet Værens og Virkelighedens Princip, Stoffet bliver det, der, løsrevet fra Formen, er et Ikke-Værende, og kun faaer Væren og Virkelighed i Enhed med denne. Men Formen er det Legemløse, det Ideelle; den er ligesom af Aandens Slægt, og ved Formen forstod. ogsaa den anskuende græske Tænkning, for hvilken Formens og det Formendes Begreb gik i Enhed, hvad den moderne Tænkning forstaaer ved Aanden, medens Stoffet bliver tilsvarende Udtryk til Naturen, tænkt som Materie. I Bestemmelsen af Formen som det Høieste og Herskende er saaledes Aandens Principat udtalt, og Formens Sammenhæng med Aanden udsiges udtrykkeligt af selve den græske Philöophie. Hvor Aristoteles naaer til Begrebet om den høieste *εἶδος*, om Formen i dens Reenhed, til det Afslutningspunkt i hans System, paa hvilket den græske Tænkning ligesom for et Øieblik hæver sig over sig selv, der bytter Formen Navn og hedder *Νοῦς*, og denne *Νοῦς* bliver bestemt som den sig selv tænkende guddommelige Tankes Energie, som den evige *νόησις τῆς νοήσεως*.

Naar altsaa Verdenskunstværket var den græske Aands høieste Anskuelse, saa bliver det af Kunstværkets Momenter, der er Værens Princip, dens høieste Indhold, og Tankeudtrykket for dette Moment dens høieste Tanke. Men Tankeudtrykket for dette Moment, der opfattedes, ikke af en abstract, men af en anskuende Tænkning, var Ideen, den sandselige Tilværelses af Rum og Tid og Vorden uafhængige intelligible Urform og Virkelighedsgrund.

Ideens Tanke bliver saaledes den centrale Tanke, der maa beherske den græske Philosophies Udvikling, idet den, gennem sit Forhold til sin i Verdenskunstværket med den til harmonisk Enhed sammensluttete Modsætning, Stoffet, bestemmer og karakteriserer Udviklingens Perioder, og gennem det samme Forhold betinger den græske Tæknings uoverstigelige Grændse, gjør dens Opløsning uundgaelig.

I Anskuelsen af Kunstværket som Formens og Stoffets

Enhed er der, som allerede ovenfor antydte, givet en umiddelbar Forening af to Momenter, af hvilke intet er sat ved det andet. Stoffet kunde ikke bestemmes som sat, frembragt ved Formen; thi en saadan Sætten, der, ifølge Bestemmelsen af det Ideelle som kunstnerisk Form, ikke kunde blive seet som oprindeligt Væsensforhold i Ideen, maatte af Grækerne have været opfattet som en Skaben; men denne Forestilling var ikke blot bestandig fremmed for Grækerne, selv for Nyplatonikerne, der forsøgte at udlede Materien af det Ideelle ved en dynamisk Emanation, men den maatte være det efter Grundanskuelsens, Kunstværkets, Natur; thi ved Kunstværket er Stoffet ø: det, der skal formes, Forudsætning for at Formen kan komme til Virksomhed. Formen som Kunstværkets Form, i sin umiddelbare Væren for Anskuelsen, har umiddelbart sit Stof, som den former. Og naar Enheden løsnes af Tanken, og Formen som Idee sonder sig fra Stoffet, saa forudsætter den — ikke i Tidens, men i Begrebets Betydning — i sin hvilende Væren udenfor dette netop Stoffet som det, den, som formende, skal forme, selv om det i denne Sondring ikke kan holdes fast som en Virkelighed af Tanken. Men naar saaledes Stoffet ikke kunde tænkes som sat ved Formen, saa viser det sig endnu lettere, at Formen ikke kunde tænkes som sat ved Stoffet, thi Formen er ikke blot det Høiere og Herskende, men efter sit Begreb, umiddelbart, det af Tilbliven og Vorden Uberørte, det Evige. Momenternes Enhed er altsaa ikke fremgaaet af det enes Begrundethed i det andet; intet af dem er det Frembringende, der udvikler det andet af sig. Enheden er den umiddelbart for Anskuelsen værende, men den umiddelbare Enhed af hvad der ikke er seet som fremgaaende af hinanden, er en umiddelbar Enhed af et oprindeligt Forskjelligt, der atter for Tanken maa aabenbare denne Forskjellighed, adskilles i uforsonet Modsætning. Vel er efter Begrebet Formen al sand Værens Grund; der kan ikke tænkes Væren og Virkelighed udenfor den; men idet Skjønhedsformen, forat være som for-

mende Form, forat give sig Virkelighed som saadan, behøver et forudsat Stof, saa faaer dette, der i sin Adskilthed fra Formen maatte begribes som et *μη ὄν*, dog ved denne for Tanken uundgaaelige Adskillelse bestandig en Art af egen Væren, af forudsat Selvstændighed, det bliver det modsigelsesfulde værende Ikke-Værende.

Ved det angivne Forhold mellem Formen og Stoffet er nu den græske Philosophies Udviklingsgang bestemt og tillige det Problem antydet, paa hvilket denne Tækningsform maatte brydes.

Idet den græske Tænkning søger at finde sin eiendommelige Verdensanskuelse og at erkjende Tilværelsens høieste Princip, og under denne Stræben ledes af det, der er dens eiendommeligste Væsen, maa den begynde med Stoffet som det af de to Momenter, der i sin umiddelbare Væren maa være forudsat for at Formen kan virke, og gennem hvilket alene det Formende kan aabenbare sig; den maa begynde med at sætte Stoffet, det Naturlige, som Principet, men saaledes, at fra Begyndelsen af Stoffet ligesom forvandles og røber et Ideelt, og at Tanken, ved selve de Problemer, der reise sig idet Tilværelsen i dens Concretion skal forklares ved Stoffprincipet, maa drives fremad til at opdage det andet Moment: Formen, Ideen, Aanden. Idet Stoffet skal opfattes som Princip, faaer det Charakteren af et Alment, og heri skjuler sig en Idealitetsbestemmelse, idet den Bestemthed, den Particularitet, der betinger Stoffets virkelige Væren som dette Stof, maa forsvinde under hiin Opfattelse, og idet Forestillingen om et Chaos som en værende almeen Materie — en Forestilling, der er utilstrækkelig til at forklare det Mangfoldiges Vorden*), — ikke kan fastholdes. Bestemmelsen af

*) Hverken den chaotisk ubestemte Materie, eller den som *πρώτη ἔλη* tænkte abstracte Materie, kan tænkes at bestemme sig selv til det Mangfoldige. Ved en saadan Bestemmen vilde jo Materien ved sig selv vinde Form.

Principet som Stof vil derfor uundgaaeligt skride frem mod ideellere Bestemmelser: Principer som Vand, Luft, ubegrændset og ubestemt Stof, ville afløses af Principer som Tal, Væren (*τὸ ὄν*), begge opfattede som det Stof, hvoraf Tingene bestaae, som den legemlige Tilværelses Substants, og idet Problemet om Vorden, om det Mangfoldiges Tilbliven af Principet, kommer frem som det væsentlige, bliver Vordens Begreb det, der, medens det, uforklaret, tilegner sig det Sandse- liges Omraade, lutttrer Begrebet Væren til Ideen. Og saa- snart Ideens Begreb er fundet: det Begreb, til hvilket selve Stoffet viste hen som til sin Fuldendelse, bliver Ideen sat som den sande, væsentlige Virkelighed, og Tankens Opgave bliver: at søge et Udtryk for Enheden af de to Mo- menter, i hvilket denne Forudsætning er fastholdt. Men idet denne Opgave kommer frem, saa forudsætter den, at Tanken bevidst har sondret de to Momenter, der for Anskuelsen ere forenede i Kunstværkets Enhed, og denne Enheds Art umuliggjør, som det ovenfor blev paaviist, en ny Forening ved den græske Tanke, for hvilken Harmoniens Umiddelbarhed var Enhedens eneste Form. Skjønhedens Umiddelbarhed taaler ikke Tankens sondrende Magt, derfor bringer Tanken Splid ind i det, hvorpaa den hviler, og gjen- nem denne Splid maa denne Tankeform gaae tilgrunde. Mo- menterne, der i deres Sondring begge tiltvinge sig en Be- stemmelse af Væren, staae dualistisk imod hinanden, og den græske Philosophie maa ende i den frugtesløse Bestræbelse for, efterat Bevidstheden om Momenternes Væsensforskjel er vakt, atter at finde en Forsoning.

I det Fremstillede ligger, at den græske Philosophies Ud- vikling maa gennemløbe tre Hovedstadier. Det første bliver det Stadium, paa hvilket Principet for Alt søgtes i Naturen, i Stoffet; det andet det Stadium, paa hvilket Ideens Be- greb var fundet, og Enheden i det Værende søgtes ud fra Forudsætningen af, at Ideen var den sande Virkelighed; det tredie endelig bliver det Stadium, hvor Enheden søgtes ud

fra den klarere eller dunklere Bevidsthed om Momenternes Splidagtighed. Søge vi Navne for disse tre Perioder, der kunne betegne deres Forhold til det Centrale, der er Udviklingens bevægende Magt, kunne vi benævne dem som Idee-lærens Vordens, Ideelærens Udfoldelse og Ideelærens Opløsning.

Disse Udviklingens Hovedtrin faae nu deres bestemtere Charakter ved den Bevægelse, der foregaaer indenfor hvert enkelt af dem.

Den ældste Periode begynder med den begyndende Philosophies første Spørgsmaal, der er begrundet i Aandens Stræben efter at drage Bevidsthedsindholdet ind under Selvbevidsthedens Enhed, med Spørgsmaalet: hvad er det Værende? den spørger om det blivende Ene i den vexlende urolige Mangfoldighed. Svarene paa dette Spørgsmaal skride hurtigt fremad: naar Jonierne nævne et sandseligt Stof, et bestemt Element eller det ubegrændsede, ubestemte Stoflige, nævne Pythagoræerne Tallet, det Stofliges Maal, Eleaterne det Værende i dets Enhed, og i disse Bestemmelser, der allerede føre en Kreds af væsentlige Begreber*), af afgjørende Problemer, med sig, antyde de ubevidst de tre Sphærer, i hvilke for den udviklede græske Tænkning Tilværelsen sonderer sig.

I Spørgsmaalet om, hvad Alt er, ligger det andet Spørgsmaal: hvorledes er dette, som er det Værende i Alt, blevet til alt det Mangfoldige? — med andre Ord: hvorledes er Alt blevet til, hvorledes forklares Mangfoldigheden i Tilværelsen? Dette Spørgsmaal kommer frem som et sekundært Spørgsmaal i hine ældste filosofiske Forsøg, indtil Eleaterne bestemme Væren saaledes, at de ved deres Bestemmelse afskjære Spørgsmaalet om Vorden, uden dog at kunne fortrænge Vorden fra den sandselige Forestilling, gennem hvilken den ligesom tillister sig en Væren. Men mod

*) Allerede hos Pythagoræerne finde vi saaledes Begrebet om *Kóσμος*.

denne Væren, der ikke kan tilintetgjøre sin Modstander, stiller saa Heraklit selve Vorden, Tilblivelsens og Forandringens Omskrivning, som Tilværelsesmangfoldighedens Forklaringsgrund, og denne umiddelbart som sandseligt Stof, som Ild, anskuede Vorden, bliver ikke blot det Princip, hvorved, men det, hvoraf Alt er; den bliver Kraft og Stof, og bærer i sig, under sin «Vei opad» og sin «Vei nedad», som det eneste Blivende og Faste, hvad Grækeren maatte fordre: Forandringens lovmæssige, harmoniske Orden. Men Vordens Grund forklaredes ikke, idet Vorden opfattedes ikke som det af en Væren Omfattede, i en Væren Begrundede; uen som sin egen Forudsætning, som Tilblivelsens tautologiske Omskrivning, og ligesaa lidt forklaredes dens Regel og Lov, fordi Vorden, der kun sees som det Sandseliges Vorden, ikke forklarer det iboende Maal. Der stilledes derfor en ny Opgave for Tanken: at paavise Vordens Grund og Nødvendighed, og idet denne Opgave gribes af Philosopher, der kjende Eleaternes Lære, faaer den den bestemtere Form: i selve det Tilgrundliggende at søge Vordens Grund uden at Værens Begreb opgives. Og Forsøget paa at løse denne Opgave bliver da med det Samme et Forsøg paa at mægle mellem Eleaternes og Heraklits Grundbegreber, under hvilket disse omformes. Empedokles, Atomisterne og Anaxagoras udgjøre den Gruppe af Philosopher, der griber denne Opgave, og den sidste af dem berører, under Forsøget paa at løse den, Begrebet om det, der er høiere end det Materielle: om *Νοῦς*, som han dog endnu ikke med Klarhed kan sondre qualitativt fra det Stoffige, eller, medens han tilskriver den Ordenen i Universet, hævde en anden Virksomhedsform end Frembringelsen af den mekaniske Bevægelse. Mæglingsforsøgene mislykkedes, idet de hverken kunde hævde Væren eller forklare Vorden, og de maatte mislykkes fordi de modsatte Principer skulde mødes paa det samme Tilværelses-Gebet, indenfor den sandselige Tilværelse. Og idet Mæglingsforsøgene mislykkedes,

maatte de to Principer atter sondre sig abstract fra hinanden, og i Gjennemførelsen af dem i denne skarpe Sondring, under hvilken Eleaternes Enhedsprincip, ved at gjøre Væren bestemmelsesløs, altsaa lig Intet, umuliggjør en Erkjendelse af den, medens Heraklits Vorden fører til samme Resultat: Erkjendelsens Tilintetgjørelse, ved at lade al blivende Bestemthed forsvinde, opløses den græske Philosophies ældste Form og en høiere Udviklingsform forberedes. Denne opløsende, og, indirect, gennem det Negative, forberedende Virksomhed tilfalder Sophistiken, der, som philosophisk Phænomen, repræsenterer den ældre Philosophies Opløsning gennem den ensidige exclusive Fastholden og dialektiske Gjennemføren af dens modsatte Grundbegreber.

Den ældste græske Philosophie, i hvilken de mange forskellige philosophiske Forsøg samle sig i fire Grupper: den, hvis Grundtanke er Væren; den, hvis Grundtanke er Vorden; den, der søger at mægle mellem disse Modsætninger og at bringe dem i Overensstemmelse med hinanden, og den, der ved disse Grundtanker som Modsætninger lader dette Udviklingstrin af Philosophien opløse sig selv, — betegne vi som Ideelærens Vorden, og vi søge Berettigelsen dertil i hvad der allerede er antydnet og i det Efterfølgende nærmere vil blive paaviist: at det, der er Udviklingens Maal indenfor den græske Philosophie, gjør sig gjældende, ubevidst, i den endnu uudviklede Tæknings første Forsøg, og at der vises hen til det gennem deres Grundbegreber og deres Problemer, og gennem Tænkingens Art og eiendommelige Charakter.

Trods det altsaa, at vi see den første Periode søge det Værendes Princip i Stoffet og af den Grund blive Naturphilosophie, uden skarp Sondring af det Legemlige og det Aandelige, og derfor uden Tankens Reflexion over Videns Betingelser, saa er det dog den samme ideelle Stræben, der behersker den og den efterfølgende Periode, den græske Philosophies Culminationstid, i hvilken, efterat Aan-

dens Tanke var brudt frem, det Ideelle sættes som det Høieste, og, gennem Spørgsmaalet om Videns Betingelser, Ideen bestemmes som Videns egentlige Gjenstand, saa at de nye, ved Erkjendelsen af Ideen betingede Videnskaber: Dialektiken og Ethiken, faae Forrangen for Physiken.

Til denne anden Periode regne vi ikke Sokrates, skjøndt det var ham, der positivt forberedte den ved i selve Tanken, der i Sophistiken kun havde været nedbrydende, at paavise det dybere Grundlag for Videnskab og Sædelighed. Hos Sokrates var Dialektiken i det Ethikes Tjeneste: idet Tænkningen, med Inductionen til Redskab, fra det vexlende Mangfoldige søger hen til det almene Væsen, der er udtrykt i Begrebet, naaer den kun det Negative, og ender ironisk i Negativitetens Uendelighed uden atter at kunne gaae ud fra denne, saa at Individet, hvis Væsensbestemmelse er Viden, gennem Erkjendelsen af sin Uvidenhed tvinges over i det Ethisk-Religiøse, hvor Tanken, med Uvidenhedens Mellembestemmelse som Forudsætning, finder et ved det Guddommelige betrygget Indhold*). Sokrates vælger saaledes selv det Ethisk-Religiøse til sit Gebet, og stiller sig, som uvidende, udenfor Philosophiens Gebet; men ved det, der for ham kun var det Ethiskes Redskab: Methoden, Dialektiken, giver han Incitamentet til den græske Philosophies hele senere Udvikling. Og idet den sokratiske væsentlige Viden afkaster Uvidenhedens Form og bliver til den existerende Tænkens Viden af Begrebet, og Begrebet, der hos Sokrates, medens det sættes som Videns uopnaaede Maal, nærmest gjordes gjældende som det subjective Livs Regulator, bliver opfattet som metaphysisk Væsenhed, som iogforsigværende objectiv Virkelighed, som Naturens og Menneskelivets Væsen og Sandhed, fremgaar, hos

*) Jfr. Udførelsen af disse Bestemmelser i Afsnittet om Sokrates.

Plato, Ideelæren af den sokratiske forsøgte Begrebsdannelse, og Speculationen, som den græske Aand, der fandt sit Væsen i Viden, ikke kunde opgive, hævder atter sin Gyldighed.

I Ideebegrebets Genesis ligger Muligheden til en dobbelt Bestemmelse af Ideens Væsen og af dens Forhold til Stoffet. Idet Tanken, der finder Ideen, i Ideen gjenfinder sig selv, og nu, opgivende Stoffet som Princip, bestemmer Ideen som det sande Værende, som det, der giver Tilværelsen Væren, som det Evige, der ikke berøres af Vorden, saa bliver der paa dette Trin, ved denne Ideens første Aabenbaring, ingen anden Bestemmelse for det fra Ideen forskellige Moment, end det Ikke-Værende. Ideen sonder sig skarpt fra dette i Væsen og en gabende Kløft adskiller det Aandelige, Erkjendelsens usandselige Gjenstand, fra det Materielle og som saadant Ikke-Erkjendelige. Men dette Stoffagtige, der er Sandseverdenens Grundlag, kan Tanken, om den end, ligesom gennem en Subtraction af den Væren, Sandseverdenen skylder Ideen, fra Sandseverdenens Væren, bestemmer det som et Ikke-Værende, dog ikke fastholde i denne Bestemmelse, ikke trænge udenfor Væren. Idet den endelige Tilværelse skal begribes, hævder det sin Plads som medbestemmende Factor i denne, og nu kommer den Modsigelse frem, at det Ikke-Værende dog faaer en Art af Væren og Virksomhed, og en uforklaret Phænomenernes Verden med en ufuldkommen Væren, der dog ikke kan frakjendes Charakteren af Væren, kommer til, seet i sin Sandselighedsbestemthed, at sondre sig fra Idee-verdenen med dens fuldkomne og fuldstændige Væren; medens i Anskuelsen af *Κόσμος* den reale Tilværelses Heelhed sees i harmonisk Enhed med Idee-verdenen. Disse Vanskeligheder ere de, ved hvilke Plato standser, og de føre Aristoteles til at opstille en anden Formel for Forholdet, der lader baade Ideen og dens Modsætning, baade Formen og Stoffet, som han benævner dem, opfattes under Værens Bestemmelse,

men indenfor dette Begreb gjør en Adskillelse mellem en Væren efter Virkelighed (*ἐνεργεία*) og en Væren efter Mulighed (*δυνάμει*). Derved betegnes den oprindelige Væsenssammenhæng. Stoffet er Muligheden til det, der i Formen er blevet til udfoldet, sand Virkelighed, og Stoffet attraaer Formen, stræber hen imod den som mod sit Væsen, medens omvendt Formen er den iboende Form, der som Entelechie virker i Stoffet, som Udviklingsprincip fører det til Virkelighed og i Verdenstilværelsens Heelhed virker som det harmoniske Verdensalts guddommelige Enhedsprincip. Men ogsaa hos Aristoteles kan Systemet ikke afsluttes, Energiens sidste Grund ikke bestemmes, uden at Formen i sin Reenhed, som guddommelig *Νοῦς* og som activ *Νοῦς* i Mennesket, sondrer sig fra alt Stof og fra al Bevægelse, og ved denne Sondring, paa det Punkt hvor Væsenet renest fremtræder, faaer Dualismen atter Herredømmet.

Gjennem disse to Opfattelser af Ideen i dens Forhold til det Stofflige udfolder Ideelæren sig, og kun disse to Opfattelser blive mulige hvor de lige oprindelige Tilværelsesmomenters Forhold*) skal bestemmes ud fra Forudsæt-

*) Trods Platos Bestemmelse af Materien som det Ikke-Værende, adskiller hans Opfattelse af den sig dog væsentlig fra de spiritualistiske og dualistiske Systemers i den efteraristoteliske Tid. Platos Bestemmelse af Materien som et *μὴ ὄν* er Resultatet af hans Analyse af Sandseverdenens Væsen; men netop gennem Anskuelsen af Verdensheelheden, fra hvilken Plato kommer til Bestemmelsen af Materiens Begreb, faaer Materien, om den end sættes som et *μὴ ὄν*, fra først af Gyldighed, og lige Oprindelighed med Modsætningen. I de spiritualistiske Systemer bliver Materien deduceret af den ideelle Enhed som dens svageste Udtrædelsesform, og idet den som saadan bestemmes som et Ikke-Værende, bliver den altsaa ikke sat i lige Oprindelighed med hiin. I de dualistiske Systemer, i hvilke Opfattelsen af Verdenstilværelsen er en anden, idet Anskuelsen af *Κόσμος* i dens uforstyrrede Herlighed viger for Anskuelsen af Verdenstilværelsen som en ufuldkommen, splidagtig Væren; i hvilke Forestillingen om en dobbelt Verdenssjæl faaer Magt, og den transcendent Gud bliver Materiens Modsætning,

ningen af det Ideelles Væsensprincipat. Enten bliver det Ideelle det Eneste, der faaer Værens Bestemmelse, det Eneste, der giver Tilværelsen Virkelighed og Sandhed, eller det bliver det, der ene er et Værende i høieste Betydning, men ved sin Natur staaer i nødvendigt Forhold til Stoffet som til det ved Existentsformen Forskjellige, ved Væsensbeslægtetheden Lige. Men naar den første Opfattelse ved sin absolute Modsætning mellem det Værende: Ideen, og det Ikke-Værende: Stoffet, maatte føre til, at Sandseverdenens Existents blev uforklarlig og Materiens Væren modsigende, saa viser den anden, der, ved at opfatte begge Modsætningerne under Værens Bestemmelse, undgaaer hins indre Modsigelse, og ved at søge det Ideelle i selve den reale Virkelighed, kan anerkjende denne i dens Væsentlighed, en dobbelt, i selve den græske Tænkningens Væsen begrundet Mangel: at den Formens Virksomhed i Stoffet, ved hvilken Enheden skulde aabenbare sig, og Tilværelsens Concretion forklares i sin Tilbliven, dog bliver ubegreben, og at med det Samme den energisk tilstræbte og ligesom berørte principielle Enhed atter opløser sig i Dualisme. Men idet den Aristoteliske Opfattelse af Principernes Forhold, der vil omfatte de fra hinanden sondrede Modsætninger i Værens Enhed og derved betegner den græske Philosophies høieste Stræben, er den sidste alsidig græske fordi det er den eneste ægte græske ved Siden af Platos, bliver Philosophien efter Aristoteles, der med klarere eller dunklere Bevidsthed om Bruddet stræber efter en, den ene af Modsætningerne opoffrende, og derfor Modsætningerne ikke i Sandhed forsonende Enhed, den græske Philosophies Op-løsningsperiode.

I sin Stræben efter en principiel Enhed udvikler den

faaer Bestemmelsen $\tau\acute{o} \mu\eta \delta\upsilon$, der bliver Forudsætning, ikke Resultatet af en Analyse af et Væsensgyldigt, en anden Belysning, og Materiens Stilling til det Ideelle bliver, trods Oprindeligheden, en anden end hos Plato.

efteraristoteliske Philosophie sig fra en Materialisme, gennem en principielt udtalt Dualisme som kortvarigt Overgangsled, til en spiritualistisk Enhedslære, der magtesløst stræber ud over den græske Aands Grændser, og ender i phantastisk Scholastik.

I det almindelige Forhold mellem den græske Tænkings Grundbegreber, og i den eiendommelige Retning, som Philosophien havde taget hos Aristoteles, laae Grunden til, at hiin Stræben efter en principiel Enhed maatte begynde fra Materialismen. Denne Materialisme er, i væsentlig forskellige Former, udtalt i Stoicismen og Epikuræismen, den skinner frem under Skepticismen. Den principielle Dualisme, der, gennem Modsætningen mellem den transcendent aandelige Gud og Materien, forbereder den spiritualistiske Monisme, afløser ved den christelige Tids Begyndelse hiin Materialisme, hos hvis dogmatiske Repræsentanter Dualismen havde viist sig uovervunden: hos Stoikerne allerede ved selve Principets Bestemmelse, hos Epikuræerne i Anthropologien, hvor den Modsætning, der kunde holdes skjult i den overfladisk behandlede almindelige Deel af Systemet, brød frem gennem de concretere Bestemmelser. Den principielt udtalte Dualisme, hvis væsentligste Repræsentanter vare Nypythagoræerne og Philo, blev, netop fordi den var Dualisme, af ringe Varighed. Den maatte atter vige Pladsen for en monistisk Philosophie, der nu, efterat de andre Muligheder vare forsøgte, maatte blive af spiritualistisk Art, og som fuldendtes i Nyplatonismen, i hvilken den græske, af Orientens Aand paavirkede Tanke, af den rent aandelige, over Tænken og Væren transcendent Guddom, til hvis forskjelsløse Enhed Mennesket søgte tilbage for i ekstatisk Hengivelse at guddommeliggjøres, stræbte at udlede alt det Værende og selve Materien. Under Kampen mod Christendommen, der consequentere gennemfører det af Nyplatonismen Tilstræbte, afslutter denne den efter sit hele Anlæg fuldstændig udfoldede græske Philosophie.

I hele denne Udvikling, i hvilken intet Udviklingstrin er oversprunget, bliver eet Grundforhold det Ledende og Bestemmende, Udfoldelsens og Opløsningens Kilde. Begyndende i Naturen stræber Tanken hen imod at finde sig selv; den anskuer sig i Skikkelsen af den naturlige Tilværelses harmonisk formende Idee-Princip, den seer Tilværelsens Skjønhedshele i Aandens Lys, seer Naturen som idealiseret i dens Stræben hen mod Menneskeaaanden, dens *τέλος*; den sonderer de Momenter, som Anskuelsen af hint Hele umiddelbart forbinder; den søger, under den dobbelte Form, der paa dette Standpunkt er mulig, at bestemme deres Forhold, og idet de, engang sondrede ved Tanken, ikke atter lade sig føre tilbage af den til Enhed, søger den Enheden gennem en Underordnen af det ene under det andet. Den gjør Forsøget med en materialistisk Enhed, men idet denne brister, kaster den sig, inden Forsøget gjøres fra det modsatte Udgangspunkt, for et Øieblik over i Dualismen, der netop paa den Tid træder mægtig op udenfor dens Gebet; men den finder ikke Hvile i dens Modsigelse; den samler da sine Kræfter til et sidste Forsøg, og vover sig ikke blot dristigt ud over den græske Aands Grændser, men den stræber ud over Tanken selv, søger den Forsoning, som Tanken og den virkelige Tilværelse med dens uforsonede Splid ikke giver den, over Tanken og over Virkeligheden; den drømmer om en Aandens Magt, der ikke er Tanke, men mere end Tanke; idet den stræber mod hvad der er Gjenstand for dette Høiere, forvandles den til Phantasié; med Phantasiens Ikarusflugt bæres den op over den endelige Tilværelse, over Gudeverdenens Vrimmel, over selve *Noûς*, den styrter sig blændet mod det uendelige formløse Enes favnende Dyb, og synker med mattede, forbrændte Vinger udtømt og døende tilbage til Jorden.

Hvad der gjælder om den græske Philosophie, hvis Udfoldelses klare Simpelhed gjør Udviklingsgangen overskueligere,

vil ogsaa stadfæstes ved den nyere Philosophie. Men da Fremstillingen af dennes Udvikling staaer i nøie Forbindelse med Synspunkter, der først senere kunne fremhæves, vil Paa-visningen af dens Systemers lovbestemte Følge blive given efterat disse Synspunkter ere gjorte gjældende.

Ved det Foregaaende er der saaledes med Hensyn til Epochernes Rækkefølge og Eiendommelighed, og med Hensyn til Periodernes og Systemernes Orden indenfor den første Epoche paa viist en Lovmæssighed og Nødvendighed, begrundet i Tankens Princip, der bestemmer Tankens Tidsudvikling, og derved er den første af de ovenfor stillede Opgaver løst indenfor de der angivne Grændser. I denne Udvikling har Principet allerede viist sig som en teleologisk bestemmende Magt, der gennem Menneskeaaandens Tidsudvikling giver sig Virkelighed i Menneskeaaanden. Men denne teleologiske Virksomhed bliver nu — og dette var den anden Opgave, der stilledes — til lige at see fra et andet, allerede ovenfor berørt, Synspunkt: fra Synspunktet af Forholdet mellem det Bevidste og det Ubevidste, mellem den individuelle Tankes bevidste Stræben og det overgribende Almenes, Individet partielt eller totalt ubevidste, Magt, der, gennemvirkende den individuelle Tænken, virker bagved og gennem hiin bevidste Stræben, fremskyndende den eller hæmmende den. I al teleologisk Udvikling er, paa Udviklingens fremskridende Stadier, Udviklingens *τέλος* ideelt tilstede i sin Heelhed, som det Udviklingsgangen Bestemmende og Ledende, og denne Maalets ideelle Tilstedeværen glimter ligesom frem, medens det i det enkelte Stadium kun er reelt i den til Stadiet svarende begrændsede Form. Anvendt paa Bevidsthedsudviklingen vil dette da sige, at det *τέλος*, der i sin Heelhed ideelt er tilstede som styrende Udviklingen, paa de enkelte Bevidsthedsstadier aabenbarer sig gennem det for Bevidstheden Værende, medens det kun er realiseret for Bevidstheden i denne be-

stemte Form, saaledes at altsaa det, der i sidste Instants bestemmer Bevidstheden, ligger bagved Bevidstheden, som skjult for Bevidstheden, hiin Aabenbaring altsaa er ubevidst. Feies nu den Bestemmelse til, at dette Styrende er et universelt, ikke et individuelt *τέλος*, saa bestemmes Forholdet nærmere saaledes, at den individuelle Bevidsthedsudvikling, selv hvor dens individuelle *τέλος* er realiseret, dog staaer i Forhold til det, der, ubevidst for Individet, gennemvirker Individets Bevidsthed. Saadant bliver altsaa Forholdet hvor det Bestemmende er det universelle Tankens Princip, der styrer den individuelle Tænkning. Tankens Princip er for Tanken, men kun partielt, efter en enkelt Bestemthed, et enkelt Grundforhold, eller paa abstract Maade. Men virkende som concret Totalitet efter sin metaphysiske Nødvendighed er det tilstede, ubevidst for Individet, som det tænkende Individs Skjæbne, der forklares, men kun relativt forklares, til bevidst Aandslov, saa at ogsaa selve Tankeudviklingens Lovmæssighed, der nærmest forholder sig til Bevidsthedens Bestemmelse, faaer det Ubevidste som væsentlig Bestemmelse i sig.

Det almene Forhold mellem det Ubevidste og Bevidste i Tankeudviklingen, der udtrykker Forholdet mellem det tænkende Individ og det Udviklingen teleologisk bestemmende Princip, bliver nu at see som trædende ud i concretere Former, idet de særegne Forhold, det indeslutter, sonde sig fra hverandre, og som begrundende en Flerhed af Udviklingslove, hvis Gyldighed bliver at paavise i historiske Exempler, der, som det tidligere blev antydet, ville blive saaledes valgte, at gennem dem væsentlige, hidtil utilstrækkeligt oplyste Punkter i Philosophiens Historie kunne stilles i et nyt og klarere Lys.

Idet Vexelforholdet mellem det Bevidste og Ubevidste er seet i dets Sammenhæng med den teleologiske Udvikling, der har en Tidssuccession, vise dets concretere Former, der paa den ene Side ere betingede ved Forholdet mellem det

Universelle, det relativt Almene og det Individuelle, sig paa den anden Side at være det ved Tidsforholdene. Der bliver et firedobbelt Forhold at fremhæve, og med det begrundes en firedobbelt Lov, der udtrykker det i Forholdet Nødvendige.

Vi fremhæve først det i selve Begrebet Udvikling liggende almindelige Forhold mellem det Sildigere og Tidligere, ifølge hvilket hint sees som bestemmende dette og som aabenbarende sig gennem det. I det i Udviklingens Begreb indesluttede almene Forhold mellem Anlæg, Mulighed og det ideelt Præexisterende, efter Tidsforholdet Fremtidige, ligger det, at det, der endnu er et Fremtidigt, ideelt maa virke, og som virkende aabenbare sig som nærværende i det i Tiden Forudgaaende, der teleologisk er anlagt paa det. Indenfor den bevidste Tankeudvikling maa dette Forhold, efter det allerede ovenfor Berørte, gøre sig gjældende i den Form, at det, der er Udviklingens *τέλος*, og til hvilket Bevidstheden, ifølge sit Væsen som Bevidsthed, som værende i Almindelighedens Form, altid implicite forholder sig om end indenfor en Abstractions Grændser gennem sit partielt realiserede *τέλος*, ubevidst maa finde sit Udtryk gennem det bevidst Tænkte og Udtalte; saa at altsaa en Udviklingsrækkes Grundtanke under sin Vorden, som det endnu for det tænkende Individ Ubevidste, præformerer og anticiperer sin udfoldede og fuldendte Bestemthed.

Vi fremhæve dernæst, idet vi see Forholdet mellem det Tidligere og det Sildigere fra et nyt, ved det relativt Almenes Forhold til det Universelle og det Individuelle bestemt Synspunkt, det Forhold, ifølge hvilket et endnu ikke naaet mere fremskredet Udviklingstrins Princip, der antydes paa et tidligere Stadium, atter maa trænges tilbage og for-dunkles. I dette Forhold virker det realiserede bestemte Stadiums eiendommelige, for Bevidstheden fremtraadte Princip, — samtidigt med at det selv, ifølge sin Sammenhæng med den totale Udviklings Princip, ved sin indre

Universalitet inciterer Individets Stræben ud over Stadiets og dets Princip's Grændse, — som hævde sig i sin Eiendommelighed, og bliver den individuelle bevidste Stræbens ubevidst hæmmende Magt, men bliver det saaledes, at det, gennem denne Inciteren og Hæmmen, bevirker sin egen fuldstændigere Virkeliggjørelse og sikkrer Udviklingen af den høiere Form. Ogsaa dette Forhold er et ved Udviklingens Væsen nødvendigt, og vil derfor finde sit Udtryk i en tilsvarende Lov.

Vi fremhæve dernæst det Forhold, i hvilket det i Tanke-Udviklingen Tidligere, efterat Udviklingen er skredet videre frem, men endnu ikke har naaet sit afsluttende Stadium, ud fra sin oprindelige Eiendommelighed paavirker det Sildigere. Idet nemlig det bestemte sildigere Udviklingsstadium staaer i Relation til det forudgaaende, af hvilket det er fremgaaet, og hvis Bevidstheds Indhold det har optaget i sin, men saaledes, som det kan optages paa dette bestemte nye Udviklingsstadium, saa maa, idet det tænkende Indvids bevidste Stræben gaaer ud paa at hævde det nye Stadiums Princip i Kamp mod det gamles, dette, som endnu ikke fuldt behersket, ubevidst for Individet, virke hæmmende ind paa dets bevidste Stræben. Men denne Hæmmen bliver, ifølge Sammenhængen mellem Fortidsprincippet og den omfattende Totalitet, i hvilken det er Moment, naar den sees fra det Universelles Synspunkt, at opfatte som en fremskridende Udviklings Moment, som directe eller indirecte fremkaldende en dybere og alsidigere Tankeudvikling, en Tilnærmelse til Tankens *τέλος*. Dette Forhold er med Nødvendighed begrundet i de eiendommelige Udviklingsstadiers Forhold til hinanden og til Totaliteten.

Vi fremhæve endelig Forholdet mellem det i den teleologiske Udvikling Samtidige og Sideordnede. Idet Philosophiens teleologiske Udvikling fører til en Articulation i koordinerede og samtidige Udviklingsformer, maa Vexelforholdet mellem disse Former nødvendigen blive et bevidst-

ubevidst, idet hvert af de modsatte Principer, medens de bevidst hævde sig imod hinanden, udtrykker den begge omfattende Heelhed, og derfor i Udviklingen ubevidst bestemmes af Modsætningen, saaledes, at under den gjensidige Bestemmen et mere Omfattende, skjult for Individerne, forbereder Fremtidsudviklingen.

Ved Tidsforholdene i den teleologiske Udvikling betinges altsaa en Række af afledede Udviklingslove, hvilende paa eet og samme almene Grundforhold: det Universelles teleologiske, ved Nødvendighed bestemte, Selvvirkeliggjørelse gennem den individuelle Tankeactivitet, og disse afledede Love blive nu at oplyse og at paavise i deres Gyldighed ved Exempler.

I. En Udviklingsrækkes Princip præformerer og anticiperer under sin Vorden, de tænkende Individier ubevidst, sin udfoldede Virkelighedsform.

Som Exempler, der oplyse og bekræfte denne Lov, vælge vi:

1. Anticipationen af Ideelærens Grundbestemmelser i de ældste Former af den græske Philosophie.
2. Anticipationen af de Tanker, i hvilke Overgangsperioden culminerer, under denne Periodes Udvikling.
3. Den kritiske Idealismes Grundbegrebs Gjennembrud under den Kantiske Philosophies Udvikling.

1. Anticipationen af Ideelærens Grundbestemmelser i den græske Philosophies ældste Former.

Ideelærens Forberedelse i den græske Philosophies ældste Former er allerede berørt i det Foregaaende. Den græske Philosophies første Periode kan ikke blot forsaavidt betegnes som Ideelærens Vorden, som denne Lære factisk har udviklet sig af den, men ogsaa forsaavidt som den frembyder bestemte Antydninger af den udfoldede Ideelæres Grundbestemmelser og Grundproblemer og af den fuldt udviklede græske Tænkings

Grundpræg. Saaledes svare de allerede tidligere angivne Bestemmelser af Værensprinciperne hos de gamle Joniere, hos Pythagoræerne og hos Eleaterne til den platoniske Sondring mellem det Materielles, det Mathematiskes og Ideernes Sphære; saaledes ere de to Grundbegreber: Væren og Vorden, der beherske den gamle Philosophie, og om hvilke hele dens Tankebevægelse dreier sig, i en dybere Opfattelse netop den udviklede Ideelæres Grundbegreber; saaledes er Bestræbelsen for at bringe dem til Enhed den samme, der i en høiere Form gjentager sig i Ideelæren, og gjentager sig med den samme Mangel paa et Resultat; saaledes er det Subjectivitetsprincip, der i Sophistiken virkede som opløsende de ældre Tankeformer, i sin ufuldkomne Form Forberedelsen for det mere udviklede, der er Betingelsen for, at Ideens Tanke kan udklares, Ideen sættes som Tilværelsens Væsen og en ved denne Grundtanke bestemt Philosophie udvikle sig; saaledes er endelig Tænkningens Art og Grundpræg og Dialektikens Form overensstemmende med den, der betinges ved Anskuelsen af Værensprincippet som hypostaseret Idee, som Form uden Negationens Bestemmelse.

Paa dette Punkt, hvor Forholdet mellem den bevidste Tankeudvikling og den gennem denne, ubevidst for Individet, teleologisk virkende Tanke-Nødvendighed afgiver Synspunktet for Opfattelsen, bliver den ældste Philosophies forberedende Forhold til den udviklede Ideelære bestemtere at see paa saadanne Punkter, hvor Antydninger af denne med ubevidst Nødvendighed vikler sig ud af det med Bevidsthed Tilstræbte, og det Fremtidige anticiperes.

En saadan ubevidst Anticipation kunde allerede synes at komme frem hos en af de ældre Joniere, hos Anaximander. Idet han forlader Thales's Bestemmelse af Princippet som et enkelt, bestemt Stof, og som Princip sætter det almene Stof, Tankeomsætningen af det mythiske Chaos, giver han, forat sikre Tilblivelsen en uudtømmelig Kilde, Stoffet Bestemmelsen af *τὸ ἀπειρον*: det Grændseløse. Men

i samme Øieblik som denne Betegnelse er given, fordobblens Betydning sig; τὸ ἄπειρον faaer Betydning af det Bestemmelsesløse, Formløse, og i denne Betydning falder det sammen med det Begreb, der hos Plato bliver Udtrykket for Ideens Modsætning. Dog er vel hos Anaximander den dobbelte Betydning af τὸ ἄπειρον at udlede af den bevidste Reflexion: at det, der skal være i Alt og vorde til alt det Bestemte, selv ikke kan være noget bestemt Stof.

Sikkrere viser sig derimod den ubevidste Anticipation hos de Tænkere, der repræsenterer Hovedmodsætningerne i den første Periode: hos Eleaterne og Heraklit, og hos den Tænkere, der først udtaler det høiere Princip, men som et endnu Ubegrebet: hos Anaxagoras.

Eleaterne søge, ligesom Jonierne og Pythagoræerne, Tilværelsens Stofprincip: de spørge; hvad er det, der er i Tingene? og deres Svar er det Omspurgte selv i tautologisk Omskrivning: det, der er i al Tilværelse, er Væren som Enhed, som udelukkende al Ikke-Væren, og derfor som utilbleven, uforgængelig, uberørt af Tidsforskjel, udelelig, uforanderlig, ubevæget. Og denne Væren, der opfattes som det legemligt Værendes Væsen, bestemmer sig til et anskuet Værende: τὸ εἶναι bliver til τὸ ἐόν, der, som Tilværelsens materielle Substants, er = τὸ πλῆρον, det Rumopfyldende. Men under denne Bestemmelse trænger Ideens Begreb sig ligesom uimodstaaeligt frem. Det Værendes Substants, i sin evige, uforanderlige Enhed, befriet fra Tidens og Rummets Udstrækning, kun anskuet som begrændset fordi det Ubegrændsede som et Uformet vilde være et Ufuldkomment, bliver Eet med Tanken og aabenbarer i denne Enhed sin høiere ideelle Natur. Værens sande Begreb: Ideen, er ligesom ifærd med at bryde frem i sin egen Skikkelse, men Ideen bliver det ubevidst Virkende, skjult under det anskuede, ved Rummet bestemte Værende, til hvilket Tanken bevidst føres tilbage.

Hos Heraklit fremtræder Anticipationen paa følgende

Maade. *Παυτα ὅτι* er hans Grundtanke: Tilværelsen er som en Strøm, i hvis rastløse Bølgen intet Punkt er i Hvile, men Alt i ustandselig Vexlen, gennemløbende «Veien opad» og «Veien nedad», Forvandlingens dobbelte Retning. Og denne Vorden er ikke et Værendes Vorden, men er selv sit eget Subject: den sandselige Tilværelses Uro er ligesom hævet til en høiere Potents ved denne Bestemmelse, der ingen Væren lader blive tilbage. Og dog trænger et Blivende sig ind, uforklaret og uforklarligt af det Sandseliges Væsen; men som en Bestemmelse, der for den græske Tænkens Bevidsthed er en uafviselig Nødvendighed. I den rastløse Vorden postuleres der et Maal, en beherskende Harmonie, en Forandringens Lov, der kun mangler Navnet forat aabenbare sin Enhed med den Ideens Lov, hvilken Plato lader bringe Grændse og Maal ind i det «Større og Mindre», i det urolige Stofagtige.

Hos Anaxagoras endelig kommer Anticipationen frem idet han søger et Princip, der kan forklare Vorden, hvilken han opfatter som den Stedbevægelse, af hvilken den sondrede, ordnede Tilværelse resulterer. I selve det Stofagtige med dets Ligegyldighed for Forbindelse og Adskillelse, med dets oprindelige chaotiske Blanding, kan han ikke finde et saadant bevægende og ordnende Princip: han tvinges da, skjøndt han endnu kun ved en kvantitativ Forskjel kan sondre det Søgte fra Stoffet, skjøndt han endnu kun kan bestemme det som det fineste og reneste Stof, og kun kan give det en Virksomhed liig den, det ene mechanisk bevægede Stofagtige udøver paa det andet, ud over Stoffet, idet han nævner det Navn, der betegner Ideen, hvis Indhold endnu ikke er opgaet for hans Tanke, ikke er forstaaet af ham. Navnet *Noῦς* bliver Var-selet om Ideen, og paa Ideelærens høieste Udviklingstrin kommer det igjen som Betegnelse for Formen, der i sin Reenhed aabenbarer sig som Aand, som guddommelig Tanke.

2. Anticipationen af de Tanker, i hvilke Overgangsperioden culminerer, under denne Periodes Udvikling.

Ved Overgangsperioden forstaae vi den halvandet-hundrede Aar omfattende Periode i Philosophiens Historie, der ligger mellem Scholasticismens Opløsning og den nyere Philosophies selvstændige Udvikling. Betegnelsen: Overgangspe-riode, viser deels hen til dens Stilling som Mellemed mellem Middelalderen og den nyere Tid, deels hen til, at den danner det philosophiske Mellemed mellem de to store Epocher i Philosophiens Historie. Med Hensyn til dette sidste Forhold bliver den Overgangsperiode κατ' ἐξοχήν.

En saadan Overgangsperiode var nødvendig ved Middelalderens Slutning for Philosophiens nye Hovedform kunde fremtræde i sin udviklede Bestemthed. Tænkningen havde i Scholasticismen, idet dens Gjenstand var det for Tanken Ube-gribelige, kun vundet en formel Udvikling uden at kunne udfolde et selvstændigt Tankeindhold. Idet den frigjorde sig fra Kirkens Herredømme, og, forkyndende en ny Verdens-anskuelse, vendte sig mod Scholasticismen, maatte den derfor søge det for denne Kamp nødvendige Indhold, der maatte være et saadant, i hvilket den befriede menneskelige Tanke kunde gjenfinde sig og gjenkjende Virkeligheden, hvor det forelaae som givet, og den fandt det da hos Oldtidens Philosophie, med hvilken den følte sig i Slægtskab. Den om-byttede da Scholasticismens tvungne Underkastelse under en fremmed Autoritet med en selvvalgt Underkastelse under en beslægtet, i hvilken den nye Tids Tanke, der nu kunde have Virkelighed og Nærværelse i sit Indhold, kunde vinde Fylde og Selvstændighed gennem Tilegnelsen og Udformningen af dette Virkelighedsindhold, i hvilket den først skulde leve sig ind. I alle de mangfoldige og forskjelligartede philosophiske Forsøg, der falde i dette Tidsrum, er det fælleds Særkjende, ved Siden af Oppositionen mod den tidligere Philosophie, denne

Afhængighed af Oldtiden, trods Bestræbelsen for og den efterhaanden fremtrædende Fordring paa Uafhængighed.

Søge vi at opfatte Periodens væsentlige Eiendommelighed gennem de Tanker, der i den ere de centrale, saa ligger der en stor Vanskelighed i Mangfoldigheden og den tilsyneladende totale Uensartethed af de philosophiske Forsøg, der udfylde Perioden. Med Bevidsthed stemme de alle kun overeens i det Negative: i Oppositionen mod den tidligere Philosophies Art og Retning; men denne Opposition antager talrige Skikkelser, — saameget talrigere som den ved Mangelen paa Selvstændighed betingede Optagelse af Fortidens Tankeformer fører til forskellige Combinationer, paa hvilke Tænkernes individuelle Retning faaer en overveiende Indflydelse —; og det Positive i den aandelige Retning, der gaaer igjennem de forskellige Nuancer, kommer først successivt til Klarhed. Kun idet man fæster Øiet paa de Tiders Eiendommelighed, mellem hvilke denne Periode danner Overgangen, og paa det Maal, til hvilket Udviklingen historisk har ført, og idet man fordyber sig i Systemerne, ligesom gribende deres skjulte Tanker, bliver det muligt at finde det ledende Princip. Det gjælder i denne Tid, ligesom i enhver stærkere bevæget Tid, om, gennem den aandelige Strømning, der viser sig paa Overfladen og paavirkes af hver Luftning, at see den, der bevæger sig i Dybet og som let unddrager sig Iagttagelsen. Gennem hiin, der er Billedet paa Individernes bevidste Stræben, maa man speide efter de Magter, af hvilke de ubevidst ledes; man maa see Fortidens og Fremtidens skjulte Magters hemmelighedsfulde Indvirkning som hæmmende og tilskyndende; kun paa denne Maade forstaaer man en saadan Gjæringstid, rig paa mægtige Kræfter, paa energiske Bestræbelser, men fattig paa Besindighed, paa Begrænsning og paa Bevidsthedens Klarhed.

See vi altsaa hen til de Tiders Eiendommelighed, som dette Tidsrum forbinder, saa har Scholasticismens, den «christelige Philosophies», Tid viist sig som ufri, splidagtig og usammenhængende i sit Tankeliv. Scholasticismen optog sine

Tankeformer fra en fremmed Livsanskuelse, optog dem derfor kun som Former, i hvilke den bevægede sig ved en Forstandsreflexion, der mere og mere fjernede sig fra Virkeligheden, og idet den kun kunde anvende dem paa det over Tanken som urokkelig Autoritet staaende christelige Dogme som ydre Former, i hvilke det ikke forvandlede til et Tankeindhold, eller tilegnedes som begrebet af Bevidstheden, saa blev dens Charakteer Ufrihed, Virkelighedsløshed og Formalisme. Den opløstes ved Modsigelsen mellem dens Elementer, ved den tænkende og religiøse Aands Utilfredsstillethed i den, ved Aandens i mangfoldige Phænomener fremtrædende, gennem Oldtidens Gjenoplivelse styrkede Stræben henimod Naturen og mod den frie Selvbevidstheds ideale Virkelighed. Trangen til Frihed og Trangen til Virkelighed, Tankelivets dobbelte Betingelse, førte Bevidstheden bort fra Kirkens Autoritet og fra det naturløse transscendente Aandelige, og idet den førte den bort derfra, førte den den hen til Selvbevidstheden som til Sandhedens Kilde, og til Naturen som Tankens Indhold, som det i den objective Virkeligheds Form eksisterende Fornuftige og Sande, som Grundlaget for en concret Udfoldelse af det menneskelige Liv. Ved denne forandrede Retning vandt Aanden, som det allerede tidligere blev viist, Betingelsen tilbage for Udviklingen af en virkelig Philosophie, og denne Retnings methodiske, bevidste Gjennemførelse constituerer Begyndelsespunktet for den nyere Philosophie i strængere Forstand, for den Tænkningens Hovedform, der forberedes gennem Overgangsperioden.

Den nyere Philosophies Eiendommelighed bliver den, at den, gaaende ud fra Tvivlen, i hvilken Overgangsperioden ender, idet den ikke magter de Modsætninger, den vil forene, sætter sig den Opgave: uafhængig af Kirkens og af Oldtidens Autoritet, ud af Selvbevidsthedens Indre, eller gennem den mod Naturen rettede Erfaring, at udvikle et selvstændigt, ved den exacte Methode og det uomstødelige Udgangspunkt betrygget, ens-

artet Tankeindhold. Naturens Sandhed og Selvbevsthedens Autonomie bliver dens Løsen, og ved dette Løsen kommer den i principiel Modsætning til Middelalderens Retning og Livsanskuelse.

Ved disse to Yderpunkter bestemmes indirecte Charakteren af det, der forbinder dem. Det maa vise hen i samme Retning som det, der fremgaaer af det som Udviklingens Maal, det maa i sine Grundtanker aabenbare Slægtskabet, men i Grundtankernes Form, i deres eiendommelige Farvning, vise dem som fremgaaede af, som endnu ikke løste fra Sammenhængen med Fortidens Tanker.

Dette stadfæster sig ogsaa, naar vi, ledede ved hiin Anvisning, som de Grundtanker, der, klarere eller dunklere, beherske Overgangsperiodens Systemer, og mod hvilke disses Retning viser hen, selv hvor Afstanden tilsyneladende er størst, finde de nøie forbundne Tanker om det guddommelige Universum og det guddommelige mikrokosmiske Menneskevæsen. Disse Tanker, der klart udtales i Periodens meest udviklede Systemer, fremgaae med Nødvendighed af den Retning, der kalder den nye Tænkning tillive. Idet Naturen atter faaer Betydning og ikke længere bliver det blot Væsenløse, maa den sættes i et indre, væsentligt Forhold til Guddommen; Forestillingen om en vilkaarlig Skabelse i Tiden maa, om end med Inconsequentser, gaae over til Tanken om en evig Skabelse o: en evig, nødvendig Udfoldelse af Guddommens Liv og Væsen, saa at Guddommen og Universet bliver den samme Tanke, kun seet fra to Sider. Og i dette guddommelige Universum, i denne væsensgyldige besjælede Natur, bliver Mennesket, hvis Aand er det opfattende Speil for alle Universets Tilværelsesformer, Centrum som mikrokosmisk Væsen. Den Guddommelighedens Nimbus, der omstraaler Universet som Heelhed, omstraaler Menneskenaturen, og med sværmerisk Begeistring, med den unge Friheds Overvættshed, troer Tidsalderen paa Menneskevæsenets Uendelighed, paa dets

Uendelighed i Magt, der magisk griber ud over alle Tilværelsens Sphærer; paa dets Uendelighed i Væren, der ikke begrænses af nogen Tid; paa dets Uendelighed i Erkjendelse, der ikke hæmmes af nogen Skranke.

I disse Tanker komme den nyere Philosophies centrale Tanker tilsyne, men paa den ene Side — hvad der paa et sildigere Sted vil blive paaviist — som paavirkede af Middelalderens Forestillinger; paa den anden Side som bestemte gennem en Reflex af Oldtidens Tanker. Naturen, hvis Enhed den Erfaringen anticiperende Tanke fordrer, anskues af Phantasien som en uendeliggjort *Κόσμος*, og bliver gennem hele denne Periode væsentlig den metaphysiske Tankes og Phantasieens*) Gjenstand. Og Mennesket, der danner Centrum i denne *Κόσμος*, bestemmes paa antik Maade af den metaphysiske Tæknings Vei som Naturtilværelsens harmoniske *τέλος*, som det den hele Tilværelse i sig Concentrerende, dog saaledes, at den moderne Tids Accentueren af Inderlighedens Uendelighed nuancerer den antike Tanke. Thi det er, hvormeget end Natursiden accentueres, dog Menneskets Aand, der bliver den uendelige Tilværelses ideelle Centrum, ligesom for Oldtidens Tanke Jorden var det materielle i den begrænsede *Κόσμος*. Overhovedet maa det Antike, idet det gjenoplives i den moderne Tid, bestandig modificeres ligesom ved en Gjennemgang gennem brydende Medier**).

Medens Overgangsperiodens to Hovedtanker saaledes antyde den nyere Philosophies Retning, danne de med det Samme paa een Gang Modsætningen og Parallelen til Middelalderens centrale Forestillinger: den naturløse Gud og det historiske Gudmenneske. Den Verdens- og Livsanskuelse, der udgaaer fra dem, maa være principiel forskjellig fra den fore-

*) Man erindre Magiens Betydning i denne Tid.

**) Et interessant Exempel paa en saadan Brydning finde vi i Dantes divina commedia, hvor Oldtidens Tankeindhold viser sig først som brudt gennem Scholasticismens, den christelige filosofierende Bevidstheds, og saa gennem den digteriske Bevidstheds Medium.

gaaende Tids, men det er først successivt, at Modsætningen ret bliver klar, og i den Form, i hvilken hine Grundtanker fremtræde, viser der sig fra Begyndelsen af en Indvirkning af et theologisk Element, under hvilket Naturelementet ligesom maa arbeide sig frem. Det er netop denne Proces, denne Udvikling af det Tilstræbte af det Svøb, i hvilket det fra først af ligger indviklet, der afgiver Synspunktet for en Sondring mellem to Hovedafsnit i Overgangsperioden, mellem hvilke den kirkelige Reformations Begyndelse bliver Grændseskjellet. I det første Afsnit havde fra Middelalderen af det theologiske Element bevaret sig og tilhyllet Naturelementet, der, hvor det hævdede sig som saadant, gjorde det under Former, optagne fra den gamle Philosophie. Idet Reformationen giver det theologiske Element et Afløb og udskiller det ved at anvise det et særskilt Gebet, fremtræder Retningen henimod det Naturlige indenfor Philosophien med klarere Bevidsthed og med afgjørende Overvægt. Naturvidenskabernes hurtige Opblomstren i denne Tidsalder, der forbereder Uafhængigheden af Oldtiden ved en udvidet og berigtiget Naturanskuelse og ved Uddannelsen af en Methode, der kan optages af Philosophien, befrier tillige fuldstændigen fra Afhængigheden af Theologien, og de tilbageblevne theologiske Elementer udsondres bestemttere, endog paa fjendtlig Maade. Oppositionen, der i første Afsnit af Perioden kun havde været rettet mod Middelalderens Philosophie, bliver i dette ogsaa rettet mod Middelalderens Religion. Ved Siden af Systemer, der forholde sig indifferente til Christendommen eller formelt underordne sig under dens Autoritet, opstaae saadanne, i hvilke Modsætningen til den fremtræder med klar Bevidsthed, endog som et lidenskabeligt Had, og der opstaaer en Kamp, i hvilken Philosophien faaer sine Martyrer (Bruno, Vanini).

Søge vi de ovenfor angivne Grundtanker i deres reneste Form, saa ville vi finde dem i denne hos den Mand, der ikke blot var Overgangsperiodens største og eiendommeligste Tænkere, men den fuldstændigste Type paa Tidens aandelige Charakteer:

hos Giordano Bruno. Han er et Billede paa sin Tid, idet han, ligesom den, paa een Gang har sit Liv i tvende Verden: den grublende Tankes og den digteriske Phantasies; han er dens Billede ved det Gjærende og Fremtidsbebudende hos ham, ved sin stærke Lidenskab, ved sit Livs rastløse Uro, ved sin holdningsløse Vexlen mellem det Ophøiede og det Burleske, mellem begeistret Selvhengivelse og forfængelig Selvforgudelse, mellem ideel Spiritualisme og grov Sandselighed, mellem mandigt Mod og Stolthed og uværdig Underdanighed; han afspejler, med eet Ord, i sig hele Tidens indre Splid, dens Elementers uklare Gjæring.

Idet Giordano Bruno tilegner sig den Opfattelse af Gud som Modsætningernes Enhed, der ved Periodens Begyndelse var gjort gjældende af Nicolaus Cusanus, og idet han nærmere bestemmer Gud som Enheden af de fire aristoteliske Aarsager, sætter han ogsaa den »med alle Former svangre» Materie i Gud, og tilnærmer derved Gudsbegrebet til Begrebet om den selvvirksomme, altomfattende Natur, det besjælede Verdensalt. Af Guds »absolut uendelige» Væsens Nødvendighed udfolder sig evigt Universets Uendelighed, i hvilket Modsætningernes Strid, under Delenes uafbrudte Bevægelse, Forandring, Tilbliven og Forgaaen, frembringer det uendelige Heles Harmonie. Universets Begreb som dette uendelige, levende, altomfattende Hele dækker Gudsbegrebet saa nøie, at kun den skjulte Indvirkning af Fortidens Forestillinger, som vi i det Efterfølgende skulle omtale, forhindrer deres fuldstændige Identificeren, og at et adskillende Kjendemerke kun tvungent kan bringes tilveie. I dette uendelige guddommelige Universum, der omslutter Totaliteten af Monaderne, de afledede ideelle Enheder, er Mennesket Tilværelsens Baand; dets uendelige og udødelige Væsen omfatter alle Tilværelsens Sphærer, og finder sin høieste Livsform i Erkjendelsen af Gud, der forberedes ved den trinvis Opstigen fra Ideernes sandseelige Billeder, og naaes i Contemplationen, gennem den »heroiske Kjærlighed», der i »guddommeligt Raseri», i Selvhen-

givelsens Lidenskab, glemmer den endelige Existentens altid varende Begrændsethed.

Disse Tanker, der henimod Periodens Slutning saa klart udtales af den Tænkter, som i begeistret Anskuen af det overalt besjælede Universums Uendelighed, der lader Tilværelsescentret være overalt, føler Uendeligheden i sig, og idet denne Følelse mødes med den spirende Tvivl om Endeligheds-skrankernes Overvindelse, søger ud over Endeligheden i Tankens Lidenskab, i den modige Selvforglemmelse, hvilken Plato betegnede som en *μαρία*, som Guddommens Væren i Individet, ville vi nu see som antydende ligefra Periodens Begyndelse, og som det Samlende og Forenende i den.

Allerede hos Nicolaus Cusanus arbeide Tidsalderens Grundtanker sig frem i hans Lære om en høiere Materie i Gud, i hans Opfattelse af Erkjendelsen af Universet som Betingelse for Erkjendelsen af Gud, og i hans Begreb om Mennesket som Mikrokosmos. Hos de betydeligste Repræsentanter for det platoniske Akademie i Florents: hos Marsiglio Ficino og Pico af Mirandola, ere Tankerne om Menneskets Uendelighed i Erkjendelse og Existentens, om det menneskelige Væsen som Tilværelsens Baand, som det, der omfatter Alt i Erkjendelse og Kjærlighed, det Midtpunkt, om hvilket hele deres Philosophie samler sig. Og mod Tanken om Universets Guddommelighed sigtes der hen, idet Gud, medens han opfattes som den absolut frie, af den evige Urmaterie uafhængige Fornuft, dog bestemmes som Tingenes evige, indre Urform, der som saadan har ordnet Alt. Hos Theosopherne i dette Afsnit antydes Grundtankerne gennem den Væsentlighed, der tillægges det Materielle, Naturlige, og i Læren om den tredobbelte Magie, ved hvilken Mennesket staaer i Herskerforhold til den tredelte Tilværelse. Hos Aristotelikerne træde de frem gennem den Tilbagevendende til den ægte aristoteliske Lære, der atter fører til Anerkjendelsen af Naturens Væsentlighed, og af den som almeen ufor-

gængelige Menneskeaands Sammenhæng med dens Heelhed. Netop hos dem træder klarest Bevidstheden frem om Modsætningen til det Christelige, om end denne Bevidsthed ledsages af en, idetmindste formel, Underkastelse under Troeslærdommenes Autoritet (Pomponazzo). Og selv hos den sidste Gruppe i dette Afsnit, hos de Philologer, der ogsaa havde en, skjøndt underordnet, Betydning som Philosopher (Valla, Agricola), er der, i Bestræbelsen efter at vende tilbage til Naturlighed i Tænkningen, en Henvisning til Naturens Væsentlighed og til Tankens Sandhed i dens Harmonie med Naturen, der ligesom fjernt antyder Grundretningsens Maal: Grundtankerne.

I det andet Afsnit, det, der falder efter Reformationen, kunne vi gruppere de filosofiske Phænomener saaledes, at vi skjelne imellem dem, der kun optræde som Fortsættelser af det tidligere Begyndte, og kun adskille sig quantitativt fra dette ved den større Vægt, der lægges paa Erfaringen, og ved den større, om end ikke consequent fastholdte Betydning, der tillægges det Materielle (Philologerne, de platoniske og aristoteliske Skoler), — og dem, der have en for dette Tidsrum karakteristisk Eiendommelighed, der træder frem gennem Bestræbelsen for at finde et nyt Erkjendelsesprincip, eller gennem en ny Bestemmelse af Tilværelsens Grunde, eller paa begge disse Maader (Paracelsus*), Cardano, Telesio, Vanini, Bruno, Campanella, Jacob Bøhm). Og medens om hiin første Gruppe det Samme gjælder som om de beslægtede Phænomener i første Afsnit, saa vise i den anden Gruppe de, der ere fjendtlige eller ialfald indifferente mod Christendommen, hen paa Anskuelsen af det uendelige Universum som Tilværelsens Heelhed, de fremhæve Materiens Betydning og Væsent-

*) Paracelsus lader Philosophien blive Naturphilosophie. Hans Opfattelse af Tilværelsen viser sig gennem hans Opfattelse af den yderste Dom som en chemisk Adskilleelsesproces.

lighed, de søge physiske Principer for de endelige Existens-former, de give Sandser og Erfaring en afgjørende Betydning for Erkjendelsen, og lade Menneskeaaanden i sig have Sandhedskilden og Evnen til at omfatte Tilværelsen. Og hos de Tænkere, hvis aandelige Retning er en anden, deels en mæglende eller restaurerende, der fremkaldtes ved Katholicismens Reform (Campanella, der vil philosophere «efter Guds og Sandsernes Vidnesbyrd»), deels en tilsyneladende med de christelige Læresætninger overensstemmende og kun fra en christelig-religiøs Stemning udgaaende, men dog ubevidst af en fra Christendommen forskjellig Interesse paavirket (Jacob Bøhm), træder dog det Naturliges Betydning, selv om det bliver en «Natur i Gud», og Erkjendelsens Uendelighed, selv om det er som en «Christi Viden i os», tydelig frem. Ja endog i de skeptiske Former (Montaigne, Charron, Sanchez), i hvilke denne Overgangsperiode opløses, fordi den i sig bærer uensartede Elementer og en uforsonet dualistisk Adskillelse af det Aandelige og det Legemlige, bevares Tidsalderens Retning: der vises hen til Selvbevidstheden og til Naturloven som det relativt Sikke og som Tankens eneste paalidelige Norm og Udgangspunkt.

Men medens vi saaledes ligefra Begyndelsen af see de angivne Grundtanker antydede, see vi tillige, at de først komme frem, ligesom under Skjule af Fortidens Tanker, og at deres Udtalen er ubevidst idet de umiddelbart føre til og ligesom udtrykkelig vise hen paa Consequentser, der bevidst kaldes tilbage. Vi søge Beviser herfor hos de Mænd i Periodens første Halvdeel, der, idet de brøde med Fortidens Philosophie, meest energisk og selvstændigt arbeidede hen mod et Nyt: hos Nicolaus Cusanus og Florentinerne. De andre Philosopher i dette Afsnit af Perioden faae en ringere Betydning, idet de enten, som Aristotelikerne, med en langt større Uselvstændighed sluttete sig til en bestemt, enkelt Form af Oldtidens Tænkning, og ligesom kun stirrede tilbage paa Oldtiden, eller, som Theosopherne, kun gave et Gjæ-

rende og Uklart, eller som Philologerne, kun gave et Fragmentarisk, intet virkeligt Sammenhængende i filosofisk Retning.

Hos Nicolaus Cusanus fandt vi Tanken om en høiere Materie i Gud, — en Tanke, der indeslutter det Naturliges Væsentlighed, — om Naturerkjendelsens Nødvendighed for Erkjendelsen af Gud, og om Mennesket som Mikrokosmus. Men betragte vi nærmere, hvorledes disse Tanker komme frem, saa vise de sig i en eiendommelig Belysning. Grundinteressen er hos Nicolaus Cusanus Erkjendelsen af Gud. Gjennem den positive, negative og mystiske Theologie vil han naae dertil som til Tankens høieste Maal, og idet dette Maal opfylder Tanken, bliver Universet, der var nærmet til Enhed med Gud, kun en secundær Tanke, en Consequents af den skabende Guds Tanke. Vel skal det give et Bidrag til Erkjendelsen af Gud, men Naturerkjendelsens Betydning svinder dog atter ind til et Intet ligeoverfor den overnaturlige Aabenbaring og Troen. Og naar Cusaneren anskuer Menneskenaturens Uendelighed, saa anskuer han den i Gudmennesket.

Hos Platonikerne i Florents, navnlig hos Ficino, fremhævede vi Opfattelsen af Menneskenaturens Uendelighed og det Naturliges indre Forhold til Guddommen. Der lægges en saadan Accent paa det Naturlige, at det, at Erkjendelsens Uendelighed, som Aanden attraaer, kun bliver fuldstændig ved Erkjendelsen af det Enkelte, Naturlige, for Ficinus bliver Forklaringen af Menneskets Legemlighed*). Physiken faaer (jfr. Pico af Mirandola) sin Betydning ved Siden af Religionen. Men idet Menneskeaaendens Uendelighed væsentlig søges i

*) Netop i denne Lære træder den Dobbeltthed frem, der er eiendommelig for Perioden. Aandens Stræben drager den, som med magisk Magt, hen imod Naturen; men den Aand, der saaledes drages, er en oprindelig α : efter sit Væsen, legemløs, immateriel Aand, og det sidste Maal for den, idet den drages hen mod Naturen, er en Erkjendelse, for hvilken Naturen kun bliver Midlet.

Retning af Udødelighed, faae Reminiscentserne fra Dogmet Overvægten, og idet Physiken uundgaaelig skal lede til at see Endelighedens Splid, søges der tilbage til en «Skuen af Alt i Gud», der bliver Indholdet for den Udødelighed, i hvis Opfattelse Eftervirkningen af Nyplatonismens Lære blandes med Dogmets.

3. Den kritiske Idealismes Grundbegrebs Gjenembrud under den Kantiske Philosophies Udvikling.

Den nyere idealistiske Philosophies Maal er betinget ved dens Udgangspunkt og ved dettes Forhold til den modsatte Retnings. Under Bestræbelsen for, at føre den Tilværelse, hvis dualistiske Delthed var Middelalderens Forudsætning, tilbage til Enheden, gaaer Idealismen ud fra Selvbevidstheden, der kun finder sig selv som det fra Naturen absolut Sondrede. Ud fra dette Udgangspunkt, i denne Opfattelse, kan der ikke naaes til et andet Maal end et saadant, der, om det end synes at forene Modsætningerne, dog kun gjør det paa den Maade, at den enes Eiendommelighed forsvinder, at Enheden bliver en ensidig Enhed, tilveiebragt ved at opoffre den ene af Modsætningerne. Dette Maal naaes i den Hegelske Philosophie. Der er den rene logiske Tanke, der som Idee evigt er Aand, sat som det, der i sin evige Proces omslutter al Virkelighed, som det, der er Enhed af Tanke og Væren, som det, der som Aand har Naturen som et evigt ophævet Moment i sig. Men denne Enhed, i hvilken Forsoningen mellem Væren og Tanke allerede er tilveiebragt indenfor det Logiskes Gebet, inden Væren træder frem som Naturens Væren, i Realitetens Bestemmelser, er netop kun Enheden af Tanken og af Værens abstracte Tanke, en Tankens Enhed med sig selv, i hvilken Væren som virkelig Væren ikke finder Plads, og derfor, hvor den gjør sig gjældende i sin reale Concretion, paa Naturens Gebet, bliver sat som et ved sin

Væreform Usandt, medens Naturen, der kun er ved denne Værens Form, bliver opfattet som det, der er afnægtigt til at fastholde Begrebet, og i hvilket der derfor bliver Plads for et eksisterende Ufornuftigt, — et Modsigende, ved hvilket Dualismens Uovervundethed ufrivilligt røbes.

Men i det Hegelske System er Enheden, Begrebets og Virkelighedens sande Enhed i den absolute Idee, det bevidst satte Maal; mod dette Maal stræber Udviklingen hen, og det er interessant og lærerigt at iagttage, hvorledes Tanken derom ved den kritiske Idealismes Begyndelse arbejder sig frem ubevidst og ligesom kæmpende mod sin Modsætning.

Kant begrunder den kritiske Idealisme efterat den nyere Idealismes første Form: den dogmatiske Idealisme, var udtømt og magtesløs trængtes tilbage af den i det 18de Aarhundrede til sine sidste Consequentser udviklede Realisme. Han finder en ny Mulighed for Tanken ved anden Gang at føre den tilbage til Jeget, til Selvbevidstheden, og denne Gang med Klarhed over, at Begyndelsen maatte gjøres med at bestemme Forholdet til Objectet, at Philosophiens ved Hume tvivlsomme Mulighed maatte reddes ved skarpt at sondre mellem hvad der i Erkjendelsen som et udenfra Givet tilhører Objectet, og hvad der er Subjectets oprindelige Eiendom, begrundet i dets Tænkningens Natur, udtrykkende dens Love. Denne Sondring gennemføres ved i al Erkjendelse at skjelne mellem Stoffet som det empirisk Givne og Formerne som det Aprioriske, der tilhører Aanden, og under deres Enhed sammenfatte det Givnes Mangfoldighed. I Alt, hvad der oprindeligt tilhører Aanden, er der en Yttring af Spontaneiteten, en Sammenfattende til Enhed. Anskuelssens Former: Rummet og Tiden, samle det sandselige Indtryk's empiriske Mangfoldighed; Forstandens Former: Kategorierne, sammenknytte Anskuelserne til en Tanke-Enhed; Fornuftens Former: Ideerne, sammenknytte Forstandens Erkjendelser til en høieste, omfattende Enhed. Men alle disse Enhedsvirksomheder og alle disse Spontaneitetens

Yttringer vise tilbage til et fælleds Udspring: til et sidste Enhedspunkt, en sidste Activitetens Kilde, og denne finder Kant i Selvbevidsthedens oprindelige Enhed, i det, han kalder den transscendentale — ikke-empiriske — Apperception, Selvbevidsthedens oprindelige Synthese. Denne transscendentale Apperception, der ikke har noget empirisk Indhold, men kun den Selvbevidsthedens Grundform: jeg tænker, jeg er, der er Forudsætningen for al empirisk Bevidsthed om mig selv, ligesom de afledede Former vare det for al Erkjendelse af Gjenstanden, er en Selvbevidsthed, der gaaer forud for al Erfaring. Den empiriske Apperception, Bevidstheden om Selvet som udfyldt med et empirisk Indhold, var kun en passiv Perciperen af vore indre Tilstande, af os selv som Phænomen. Den rene Apperception derimod er en reen Spontaneitetens Act, og har derfor slet Intet at gjøre med Sandseligheden, altsaa ikke heller med dennes mangfoldige Indhold, med vort phænomenale Jegs mangfoldige vexlende Tilstande, men indeholder kun dette: at jeg er, ikke en Bestemmelse af denne Værens Hvad; thi det, at: jeg er, er ligt med: jeg tænker, skal ikke give Væren et Erkjendelses-Indhold, da dette: jeg tænker, kun betegner Tankens abstracte Form, der i sig bærer al Erkjendelses Mulighed, men ingen Erkjendelsens Virkelighed. Det er den samme Adskillelse, der hos Kant gjør sig gjældende i den almindelige Sondring mellem Form og Indhold, mellem Tænken og Erkjenden; den samme Adskillelse, der overhovedet gjør det Intelligibles Verden, til hvilken hint ikke-phænomenale Jeg hører, utilgængeligt for al Erkjenden.

Denne Selvbevidsthedens oprindelige Enhed er det egentlige Midtpunkt i Kants Kritik der reinen Vernunft. Som den dogmatiske Idealisme søgte tilbage til Jeget for i det som tænkende Jeg at finde Philosophiens sikre Fodfæste, dens betryggede Udgangspunkt, saaledes gaaer den kritiske Idealisme tilbage til det samme Punkt for der at aabne en ny Tankens Kilde, og den gjør det ved i

Jeget at see det active almene Enhedspunkt, fra hvilket alle Erkjendelsens Former skulle fremgaae. Betydningen af dette Punkt som det afgjørende for hele Problemet om Erkjendelsen er Kant sig klart bevidst, og han udtaler den med en saadan Bestemthed, at man maa forbauses over at finde Fremstillinger af hans Lære — f. Ex. det udførlige Værk af Rosenkranz — i hvilke den aldeles er overseet. Til dette Punkt er det ogsaa, at Fichte knytter sig i sin Omformen af Kriticismen: hans Læres hele Charakter forstaaes ved dette Begreb, i hvilket Spontaneiteten er Væsensbestemmelsen; den eienommelige Tvetydighed i hans Grundbegreb: Jeget, der bestandig har vanskeliggjort Opfattelsen af hans Philosophie og endog gjort ham selv usikker, forklares ved det.

Idet nemlig Kant, under Udviklingen af sin Philosophie, tager sit Udgangspunkt fra Erkjendelsesproblemet, begynder han sin Bevægelse indenfor Jeget; han skjelner mellem vor Erkjendelses Form og Stof, mellem det, der er Jegets oprindelige Eiendom, og det, der er givet det udenfra; han finder de aprioriske Former som Jegets Former, og idet deres Enhed og Kilde søges, søges den i Selvbevidstheden. Denne Selvbevidsthed har Individualitetens Navn og Individualitetens Skikkelse; men ligesom i den dogmatiske Idealisme Descartes's: jeg tænker, ved en uundgaaelig Consequents hos Spinoza blev til: min Tankes Grund, den uendelige tænkende Substants, tænker, saaledes gaaer hos Kant hiin Individualitetens Form med ubevidst Nødvendighed over i et høiere Begreb: den faaer Almindelighedens Omfang og Objectivitetens Indhold.

Derved, at Selvbevidstheden bestemmes som Selvbevidsthedens rene Form, bliver den opfattet som det i alle Selvbevidstheder Identiske, den bliver «Bevidsthed overhovedet». Oversætte vi denne Bestemmelse fra Fornuftkritikens Sprog i Udtryk, der ligge Kants sildigere Værker og de efterfølgende Former af den kritiske Idealisme nærmere, saa vilde vi sige: den betegner Grundlaget,

«Substratet» for den individuelle Bevidsthed; den er den almene Tanke, der er Væsenet, det substantielle Ene og Forbindende i det Individuelle. Og denne almene Bevidsthed faaer i Kritik der reinen Vernunft endnu en ny Bestemmelse, der antyder et fyldigere Begreb. Idet Kant gjør den transscendentale Apperception til Erfaringens Kilde, og ved Erfaring forstaaer en Erkjendelse med objectiv Gyldighed α : med nødvendig Almeengyldighed, saa mødes hiin det Subjectives abstracteste Form, Synthesernes Kilde, med det Objectives abstracteste Bestemmelse: Tingen i og for sig, i at være det med Nødvendighed Bestemmende, der gjør vor Erkjenden uafhængig af Subjectets tilfældig $\bar{e}$ Tilstande, og paatrykker den Lovmæssighedens Præg. Og naar det udtales (i første Udgave af Fornuftkritiken), at hiin Ting i og for sig, hint ubekjendte X, turde være den samme i alle Erkjendelser, saa nærme de to, tilsyneladende modsatte Sider, som Enheder, sig endnu mere afgjort til hinanden og deres Identitet udtales hypothetisk. Og idet de sees som gaaende sammen, viser det Subjective sig som det i Enheden Primitive, og bestemtere: som det Overgribende, der omfatter det Objective. Ud fra den Kantiske Forudsætning, der lader al Enhed være betinget ved det Subjective, kan Objectet kun sættes som værende ved hiin oprindelige Enhed, der ikke blot bliver Kilden til Enheden af de flere Gjenstande, som Forstanden forbinder, men ogsaa til den Enhed, ved hvilken Phænomenets Mangfoldige først bliver til Gjenstandens Enhed. Gjenstanden som Gjenstand, som Object er først til ved den, ligesom Gjenstandene som Erfaringsobjecter α : som bestemte ved Forbindelsens Almeengyldighed og Nødvendighed*). Og naar Kants Forudsætninger gjøre Anvendelsen af Anskuelsens Former og Forstandens Kategorier, altsaa ogsaa af Causalitetsbegrebet,

*) Naturen, som «Natur», i kantisk Betydning, er først værende ved den transscendentale Apperception.

paa en objectiv «Ting i og for sig» umulig, saa svinder det som den ydre Paavirknings Kilde supponerede X, hvad Fichte paaviste, som et ved sin Modsigelse Opløst, ind i Jeget, og Begrebet om dette X som det udenfor os Værende, vor Erkjendelse Paavirkende og Bestemmende, sees som det, der uvilkaarlig danner sig idet Tanken bestemmes ud fra hiin transcendentale Enhed, Nødvendighedens Grund. Dette Forhold er allerede, paa en mere indirecte Maade, ligesom fra en større Afstand, antydet, idet den rene Selvbevidsthed er sat ogsaa som Anskuelsesformernes (Rummets og Tidens) Kilde, og idet den, som Væsensbestemmelse, er opfattet som begrundende et Phænomenalt.

Af hint centrale Punkt, der oprindeligt benævnes med Selvbevidsthedens Navn, er altsaa den høiere Tanke ifærd med at udfolde sig, der først sammenfatter det Individuelle i dets begrundende, almene Væsen, og saa lader dette det Subjectives Væsen vise sig som det, i hvilket det Objective har sin Rod.

Gaae vi fra Kants første Hovedværk: Kritik der reinen Vernunft, over til det andet: Kritik der praktischen Vernunft, for i dette, ligesom i hint, at søge det centrale Punkt, saa finde vi dette i Begrebet om «homo noumenon», hvis Væsen er Frihed. Gjennem Morallovens kategoriske Imperativ, der viser hen til denne Frihed som sin forklarende Forudsætning, føres vi ud over de Skranker, indenfor hvilke Kritik der reinen Vernunft, endnu ved sin Slutning, holdt os: det Intelligibles Verden, Væsenets Verden i Modsætning til Phænomenets, aabner sig for os, ikke som en Mulighed, men som en Virkelighed, og denne Virkelighed møder os som Virkelighed i os selv. Moralloven, Fornuftloven, er vort fornuftige, intelligible Væsens Lov, «vor egen Fornufts Lovgivning», «en indre, nødvendig Fornuftens Lovgivning», den er fremgaaet af Frihed, men i Lovens Form fordi den forpligter os som dem, der høre til Phænomenets Verden, fordi vi, paa een Gang hjemme i to Verdener, modtage vort eget

Bud som et fremmedt Bud, paa een Gang altsaa blive Lovgivere og Loven Undergivne.

Her er det atter hint centrale Begreb fra Kr. d. r. Vernunft, der træder frem, men med et forandret Udtryk og ligesom voxende hen mod sin Fuldendelse. Den rene Selvbevidsthed, Udtrykket for vort intelligible Væsen, det, der bestemte sig til det Theoretiskes særegne Former, er bleven til det fornuftige, frie Menneskevæsen, der ved sin Lov bestemmer Handlingens Form, og idet dette fornuftige Væsen med sin almeengyldige Lov betegnes som *homo nonmenon*, vises der ud over det Individuelle. Det Lovgivende, der er i mig, er ikke Jeget, men Jegets Slægtbegreb, det er «Menneskeheden i det enkelte Menneske». Og dette Intelligible, der aabenbarer sig i Fornuftlovens Form, og aabenbarer sig som Lov for det ogsaa til Phænomenets Verden hørende Væsen, forkynder Loven som den, der skal virkeliggjøres i Naturen, og virkeliggjøres idet Dyd og Lyksalighed harmonere. Atter her skjuler sig altsaa, ligesom i Kr. d. r. Vernunft, Forholdet til det Naturlige i det Intelligible, og det Intelligible, der er i os, bliver atter, i dette Forhold, seet som det Beherskende og Bestemmende. Men dette udtales endnu ikke i begrebsmæssig Form: en Gud træder til forat tilveiebringe Harmonien mellem de to adskilte Sphærer, og denne Gud viser sig for Forestillingen som et Tredie ved Siden af begge, og betegnes som det Høiere, medens han dog — hvad der betegner det egentlig Centrale i Kr. d. pr. Vernunft — sættes som det, der skylder Frihedsbevidstheden, vor Væsensbevidsthed, sin Vished, og kan blive usikkert, medens Moralloven er det for Bevidstheden Umistelige, der, som den aldrig nedgaaende Stjerne, aldrig forsvinder fra Menneskeandens Horizont.

Gjennem eiendommelige Betegnelser, der vise hen paa et fyldigere Indhold, gennem nye Problemer, til hvilke det træder i Forhold, er saaledes Centralpunktet i Kritik der pr. Ver-

nunft hævet høiere end det Begreb, der var det centrale i det ældre Hovedværk. Men hvad der i Kr. d. pr. Vernunft kun er antydnet, saaledes, at Consequentserne ligesom standses i samme Øieblik, som de ere ifærd med at bryde frem, det faaer en høiere Klarhed i Kritik der Urtheilskraft, og i dette beaandede og tankedybe Værk see vi Kant, som baaren af en Tankens Strømning, han ikke selv gennemskuer, og mod hvilken han kæmper, blive ført videre til det Punkt, hvor den kritiske Idealismes dybeste Tanke kommer tilsyne, og til hvilket Schelling og Hegel kunne knytte deres Begreb om det Absolute.

Kritik der Urtheilskraft er det Værk, i hvilket den Kantiske Philosophies fulde Eiendommelighed fremtræder. Denne er kun ensidigt og ufuldstændigt betegnet, naar den betegnes som kritisk*); den udtales først fuldstændigt, naar den karakteriseres som kritisk med Retning mod det Speculative. Den kritiske Sondring er Kants første Opgave: det er kun ved den i dens Strængthed, at han hævder sin Plads som Voldgiftsmand mellem de to Retninger i det 18de Aarhundredes Tænkning, og ved sin Voldgift skaffer Philosophien idetmindste Noget af dens Eiendom tilbage. Derfor sondres der paa alle Gebeter og Sondringen faaer Modsættningens Form. Mellem det Subjective og det Objective, mellem Jeget og det ubekjendte X, der er vore Fornemmers Kilde, mellem Form og Stof, mellem Apriorisk og Empirisk, mellem Ting i og for sig og Phænomen, mellem Anskuelsesformer og Tankeformer, mellem Spontaneitet og Receptivitet, mellem Uendeligt og Endeligt, mellem Aand og Natur, gjøres der en Adskillelse, der haardnakket fastholdes, endog der, hvor Fast-

*) Som Betegnelse for den Periode i den nyere Idealismes Udvikling, der begynder med Kant og afsluttes med Hegel, benytte vi Udtrykket: kritisk Idealisme, idet vi stille den som Heelhed mod den forkantiske dogmatiske Idealisme. Hvorledes Idealismens sidste Periode nærmere articulerer sig, vil blive paaviist i de efterfølgende Afsnit.

holdelsen af den fører til de haardeste Consequentser, som i Selvets Opfattelse af sig selv*). Men medens Sondringen overalt træder frem i Forgrunden, aabner Kant paa alle afgjørende Punkter en Udsigt til det Fjerne, hvor Enheden i Modsætningerne viser sig, om end kun viser sig for atter at tilhyles.

Netop dette er Eiendommeligheden i Kr. d. Urtheilskraft. Mellem det Theoretiskes og det Praktiskes Sphære, mellem Natur og Aand, mellem en Lovgivning efter Causalitetens Nødvendighed og en Lovgivning efter Frihed var der sondret ved de to ældre kritiske Hovedværker; der var sat ligesom en uoverstigelig Skranke mellem Naturgebetet og Frihedsgebetet. Denne Skranke gjenembryder Kr. d. Urtheilskraft. I Hensigtsmæssighedens Begreb, der indeslutter Tanken om det Mangfoldiges Bestemmethed ved Øiemedets Enhed, om det Reales Beherskethed ved et Ideelt, søges det Mæglende mellem Nødvendighed og Frihed; i Skjønhedens og i det Organiskes Sphære søges et Gebet, i hvilket en Lovgivning, der paa een Gang gjælder Natur og Aand, er raadende. Og idet der gaaes ud fra en Sondring af en dobbelt Hensigtsmæssighed: den æsthetiske, subjective, og den (teleo)logiske, objective, saa vises der ogsaa hen til denne dobbelte Forms Enhed: fra det æsthetiske Gebet gennem Udviklingen af æsthetiske Grundbegreber som Geniet, de æsthetiske Ideer, den kunstneriske Production; og fra det Teleologiskes Gebet idet der fra Opfattelsen af den i det Organiske fremtrædende, til Naturens Heelhed udvidede, Naturhensigtsmæssighed vises tilbage til den æsthetiske Hen-

*) Saaledes i det Kantiske Spørgsmaal: eksisterer jeg selv, som Phænomen for den indre Sands, udenfor min Forestillingskraft i Tiden? og i den Slutning, at da Jeget som rent Jeg kun bestemmes ved Kategorier, bestemmes det altsaa ikke efter dets Væren i og for sig, — og det uagtet Kategorierne, som Tankeformer, der opfattes som fremgaaede af den rene Selvbevidsthed, ifølge dette Forhold maae være det rene Jeps væsentlige Udtryksformer, Væsensbestemmelser for det.

sigtsmæssighed som gaaende ind under denne Naturhensigtsmæssigheds Synspunkt.

I dette Begreb om en Naturhensigtsmæssighed som en indre Hensigtsmæssighed, som et indre Naturoiemed, ligger det Begreb skjult, ved hvilket Kr. d. Urtheilskraft hæver sig over de tidligere Værker. Der naaes først til den indre Hensigtsmæssigheds Begreb indenfor den enkelte Organisme: i den findes det Teleologiskes, for Mechanismen uforklarlige, Grundbestemmelser: Heelheden som Forudsætning for Delene, Enhed af Aarsag og Virkning, af Middel og Øiemed. Ved disse i den individuelle Organismes Kjendsgjerning givne Bestemmelser kommer Problemet frem om det Teleologiskes Forhold til det Mechaniske. Det Teleologiske viser sig som et nyt Princip, under hvilket det Mechaniske, der paa Naturet betragtet ikke kan tænkes som forsvundet, men kun som utilgængeligt for vor Opfattelse, bliver at sætte som underordnet. Og idet dette nye Princip paa eet Punkt er anerkjendt, idet en anden Lovgivnings Mulighed paa Naturens Gebet er stueret, ifølge den i Phænomenet givne Nødvendighed, om end ei forklaret, saa udvides dette Princip uundgaeligt til Naturens Heelhed; denne bliver seet som bestemt ved det altomfattende Øiemed, under hvilket alt det Mechaniske gaaer ind som tjenende Middel.

Men naar denne Bestemmelse er given, saa reiser der sig strax et nyt Spørgsmaal: hvorledes er dette Forhold muligt? — og gennem Besvarelsen af det naaer Kants Tænkning til sit Høidepunkt. For vor Erkjenden skilles de to Principer uundgaelig ad; den begriber ikke deres Enhed; men ligesom Tanken i Kr. d. r. Vernunft og i Kr. d. pr. Vernunft ilede ud over Erkjendelsens Grændse til det over Phænomenet værende Intelligible, saaledes søger ogsaa her Tanken hen til det Enhedspunkt, hvor Modsætningerne mødes. I den for vor Erkjendelse utilgængelige Naturens Grund (den «oversandselige Realgrund for Naturen»), i det intelligible Substrat, der skjuler sig bag Naturphænomenet, an-

tydes Enheden af Mechanismens og Teleologiens Princip, og dette «intelligible Naturens Substrat», der allerede ved Udviklingen af den æsthetiske Hensigtsmæssigheds Begreb var traadt i en nøie Forbindelse med det, der er den til Skjønhedsphænomenet i harmonisk Forhold staaende Menneskeaaads og alle dens Eyners Substrat: «det oversandselige Substrat for alle Subjectets Evner», — det bliver nu her sat som det «fælleds intelligible Substrat for Naturen og Menneskeaaanden», som det Intelligible, Oversandselige, der er begges fælleds dybeste Grund.*)

Sammenligne vi nu dette Begreb, der bliver det høieste Begreb i Kr. d. Urtheilskraft, med de centrale Begreber i de andre Kritiker, saa viser det sig først, at den Individualitetens Form, der endnu klæbede ved Grundbegrebet i Kr. d. reinen Vernunft, her er forsvunden, og at Fornuftkritikens Antydning af en Gaaen sammen til Enhed af det Subjective og det Objective her har faaet den bestemtere Skikkelse af en Enhed i et fælleds Substrat, der muliggjør den Møden af Natur og Aand, af Nødvendighed og Frihed, som vi finde i Kunstens og det Organiskes Sphære. Og sammenligne vi saa Begrebet med Centralbegrebet i Kr. der praktischen Vernunft, saa finde vi atter et lignende Fremskridt. I Kr. d. pr. Vernunft var Udvidelsen af Grundbegrebet til det Almene klarere, og Problemet om det Aandeliges Forhold til Naturen bestemtere berørt gennem Fordringen af det Sædeliges Virkeliggjørelse i denne. Men den kritiske Sondring, der abstract adskilte Pligtens Form fra den pligtsmæssige Handlings Indhold, Menneskets Fornuftside fra dets Naturside: Driften, gjorde det uundgaeligt, at denne det Sædeliges Virkeliggjørelse kun kunde sættes som mulig gennem et postuleret Tredie: en almægtig Gud. Denne Gudsforestilling — thi et Gudsbegreb kan den ikke kaldes, — viger nu i Kr. d. Urtheilskraft Pladsen for Begrebet om det, der

*) Jfr. Kr. d. U. S. 245, 258 f. smlgn. S. 352 (3die Udgave, fra 1799).

ikke, som staaende udenfor Modsætningerne, kun paa vilkaarlig Maade kan forbinde dem, men som er deres Enhedsgrund, om det end nærmest bestemmes negativt, i en Form, der anticiperer det Schellingske Indifferentsbegreb. *) Idet Aandens Lov og Naturens Lov have deres Udspring i det samme Væsen, bliver det Sædeliges Virkeliggjørelse i Naturen mere end blot en Fordring **), og naar Kr. d. Urtheilskraft i begge sine Hovedafdelinger, i Læren om den æsthetiske og i Læren om den teleologiske Dømmekraft, ligesom munder ud i det Ethiske, gennem Opfattelsen af det Skjønne som det Sædeliges Symbol, og gennem Begrebet »Endzweck» ***), saa fører dette os ikke tilbage til Standpunktet i Kr. d. pr. Vernunft; men hint for det Sædeliges Virkelighed afgjørende Grundforhold mellem de to Love bliver opfattet speculativt, begrundet ved det dybere Tilgrundliggende, det Omfattende, hvis Væsens Enhed ikke blot er Kilden til Modsætningerne, men ogsaa til deres Forsoning.

Ved Begrebet om et for Naturen og Aanden fælleds intelligibelt Substrat, der i sit Væsen bærer Kilden til Naturphænomenets Nødvendighedslov og til Aandslivets Frihedslov, er den kritiske Idealismes Høidepunkt berørt, dens Grundtanke nævnet. Men denne høiere Tanke, der hos Kant bryder frem gennem hans Grundproblems Consequenser, kommer tilsyne ligesom imod hans Villie, og idet han forholder sig modstridende til den og kun modstræbende udtaler den. Og i samme Øieblik som den ligesom undslipper ham, advarer han imod ethvert anmassende Forsøg af Erkjendelsen paa at drage den ind i sin Kreds, og han søger ligesom at kalde den tilbage ved at forvandle den til en blot subjectiv gyldig ø: kun for vor Tænkning efter dens særegne

*) Kr. d. U. S. 259. 362.

**) Sammest. S. 245.

***) Sammest. S. 299. Naturens »Endzweck» skal søges ude over Naturen selv.

Indretning gyldig, Consequents, ligesom han gør det ved hele Begrebet om Hensigtsmæssighed, fra hvilket der naaedes til hiin afsluttende Tanke. Det høiere Standpunkt, som en skjult Tankemagts Nødvendighed har drevet ham til at antyde, vil han føre tilbage til Fornuftkritikens subjective Standpunkt i Behandlingen af Erkjendelsesproblemet; men den Tanke, der mod hans Villie behersker ham, er allerede indirecte anerkjendt i den forudgaaende Tankebevægelse, og idet den engang er udtalt, er den udtalt med en saadan Bestemthed, at de Consequentser, som Kant vil skjule for sig selv og tilhulle for Andre, dog maae trænge igjennem.

Hvad først den hele subjective Vending angaaer, ved hvilken Kant, i samme Øieblik, som han i Kr. d. Urtheilskraft bringer de nye og afgjørende Begreber frem, ligesom vil tage dem tilbage og afskjære deres Consequentser, saa hænger den sammen med, og er i Formen identisk med, den Grundsondring mellem Subjectivt og Objectivt, fra hvilken han efter hele sin historiske Stilling gaaer ud, og som gjør sig gjældende overalt i hans Lære. Men denne Sondring, der kun bliver til en uforenelig Modsætning ved den Feilslutning, at det, der viser sig som oprindelig tilhørende Subjectet, derfor maa sættes som kun tilhørende dette og som udelukket fra det Objectives Væsen*), falder med denne Feilslutning og giver Plads for den Enhed, til hvilken Kant selv i sine dybsindige Antydninger om Forholdet mellem Tingen i og for sig, det ubekjendte X, og Selvbevidsthedens rene Form, viser hen, og som allerede gjør sin Nødvendighed gjældende, saasnart der reflecteres paa Umuligheden af, at det af ham som virkeligt og selvstændigt behandlede Objective kunde — hvad han statuerer — optages i Subjectivitetens Former, være for Subjectets Bevidsthed naar hiin Modsætning havde Gyldighed.

*) Jfr. Kants Deduction af de aprioriske Anskuelsesformers subjective Natur, i Kr. d. r. Vernunft.

Hvad det andet Punkt angaaer: de Consequentser, til hvilke det antydede Centralbegreb viser hen, saa komme de tilsyne i de efterfølgende Systemer, og den afgjørende Betydning, dette Begreb har havt for disse, samt dets Forhold til deres Grundbegreber, er let at paavise. I det »fælleds intelligible Substrat for Naturen og Aanden«, der hverken maa udtrykkes ved den ene eller den anden Modsætnings Bestemthed, er den Schellingske Identitetsphilosophies Grundbegreb umiddelbart givet. Det Absolute, der er Naturens og Aandens, det subjectivt og det objectivt Fornuftiges, Indifferents, Subject-Objectet, der ikke berøres af de quantitative Differentser, men er som det Absolute i disse, er hint for Erkjendelsen utilgængelige, altsaa bestemmelsesløse, Intelligible, der aabenbarer sig i de to forskjellige Former: Naturens og Aandens, uden at disses Fremgaaen deraf eller deres Enheds Mulighed begribes af Tanken. Og den intellectuelle Anskuelse, den intuitive Forstand, som Kant hypothetisk tillægger hint »Substrat«, bliver for Schelling den postulerede adæquate Form for Opfattelsen af det Absolute. Den Hegelske Philosophies Grundbegreb: den absolute Idee, der i sin evige Proces omfatter Naturen, er hiin Enhed, seet fra det Synspunkt, til hvilket Kant i sin Bestemmelse af Naturbegrebet og i sin Opfattelse af Naturen som den, hvis sidste Maal (Endzweck) maa falde udenfor Naturen, saa stærkt hælder over, at det Overveiende deri, Grundbestemmelsen, er det Ideelle, Subjectiviteten, der saa opfattes som det absolut Spontane, sig selv Bestemmende, saaledes som den maatte tænkes i Analogie med Opfattelsen af den rene Selvbevidsthed som det Aprioriskes Kilde, og af Friheden som den bestemte ethiske Handlens Udspring. — I Kants Philosophie have altsaa alle de Systemer, der betegne Hovedtrin i den kritiske Idealismes Udvikling, fundet deres Grundtanker. Fichtes hele Philosophie ligger som i en Spire i Begrebet om den transscendentale Apperception; Schellings i Begrebet om Naturens og Aandens fælleds intelligible Substrat; Hegels i det samme

Begreb, levendegjort ved at sees som Ur-Synthesen, i hvis Energie al Virkelighed er begrundet. Den Tanke, Kant antydede ved at sætte Selvbevidstheden som de aprioriske Formers Kilde, er gennemført i den Hegelske Logik, og i denne Gjennemførelse, i hvilken de aprioriske Grundformer faae Virkelighedsindholdets Betydning, er det Kantiske Jegbegreb, der allerede hos ham voxede ud over sig selv, udfoldet til det Begreb, der er den nyere idealistiske Philosophies Maal: til Begrebet om den absolute Idee, der, som Idee, evigt er den absolute, Naturen som sit Moment omfattende, Aand.

II. En Epoches historisk fremtraadte Grundtanke virker, hævde sig i sin eiendommelige Bestemthed, som Skjæbne, som ubevidst hæmmende og begrænsende Magt, ligeoverfor den individuelle Tankestræben ud over Udviklingsstadiets Grændse, henimod Realisationen af et mere fremskredet Udviklingstrins Tankeform.

Vi oplyse dette Forhold ved historiske Exempler fra den græske Philosophies Culminationstid og dens Slutning, idet vi, efter først at have paaviist, hvorledes den græske Philosophies ved dens Princip betingede Grundretning og Grundcharakter udpræger sig i den platoniske Philosophies Grundbegreber (Ideen — Materien — *Κόσμος*) og i dens Bestemmelse af disses indbyrdes Forhold, see den indvirke som tilbageholdende og ubevidst hæmmende Magt paa den Aristoteliske Philosophie under Grundbegrebernes videre Udvikling og under Antydningen af en moderne Tids Tanker, og paa Nyplatonismen under dens Stræben hen mod en spiritualistisk Verdensanskuelse, der ligger udenfor den græske Aands Grændse.

1. Den græske Philosophies Grundeiendommelighed, som udprægende sig i den platoniske Philosophie.

Den platoniske Philosophies Charakter og Betydning er ovenfor i Almindelighed angivet. Det var Platos philosophiske Gjerning, at han gennem Dialektiken opdagede Ideen, Grækenlands Grundtanke; at han, ved i den at give Tanken et sandt og evigt, ideelt Værende til Gjenstand, gjenfødte den opløste Philosophie som en ny, Fortidens væsentlige Indhold ligesom gennem en Erindring i sig bevarende universel Videnskab, der ved Principets Idealitet helt igjennem faaer Idealitetens Præg; og at han lader den for Erkjendelsen aabenbare Idee beherske hele den menneskelige Tilværelse og forme den til kunstnerisk Enhed. Idet han finder den Grundtanke, der er den græske Tæknings blivende Midtpunkt, og seer hele Tilværelsen i dens Lys, staaer hans Philosophie som den egentlige Type for den græske Tankes Udfoldelse; i hans Grundbegreber udpræger sig dens Retning og Charakter, dens Stræbens Maal og dens indre Begrændsning. Dette vil vise sig gennem en kort Angivelse af hans Philosophies Grundbegreber i deres indre Sammenhæng.

Vi tage Udgangspunktet fra den græske Tæknings Centralbegreb, fra Ideens Begreb, til hvis Bestemmelse de almindelige Grundtræk allerede ere givne i det Foregaaende. Idet Ideen for første Gang aabenbarer sig for den Tingenes Væsen søgende Tanke, aabenbarer den sig som den høiere Væren, der hæver sig op over den sandselige Tilværelses rastløse Vorden; som frigjort fra Vordens Uro viser den sig som den Væren, der ene i Sandhed fortjener dette Navn, som den evige og evigt med sig selv lige Væren, som det for sig værende Substantielle, der negativt bestemmes som det Usandselige, som det i *τὸν οὐκ ὄντως* værende Ulegemlige. Ideens Begreb udfolder sig til Begrebet om en Ideernes Verden idet Eleaternes Ene for den platoniske Dialektik bestemmer sig til Kredsen af de concrete Ideer, i hvilke en

Flerhed faaer Plads, men som behersket af Enheden, en Ikke-Væren, men kun som Forskjel i Væren, som Andet-Væren. Ideeverdenen bliver Enheden af de organisk forbundne Ideer, og Platos Stræben gaaer ud paa at opfatte denne Idee verden, hvis Grændser omfatte det hele Gebet, paa hvilket et Almindeligt kan forfølges, og først sættes hvor det Almenes Spor taber sig i Vordens begrebløse Mangfoldighed og Uro, som en Trinrække, der udfolder sig af det Godes høieste Idee, Værens og Videns Kilde, og naaer ned til de laveste Artbegreber.

Idet den høieste Idee sættes som Værens Aarsag, indeluttes dette, at overhovedet Ideen, hvis primitive Bestemmelse er Væren, sees fra et nyt Synspunkt, som virksom Aarsag, som Kraft (*δύναμις*), som det, der begrunder Tilværelse (som *αἰτία*), og der træder et Forhold frem mellem Ideen og det, der i sin Tilværen kun har Væren ved den og som deelagtigt i den. Ideen bliver, i Forholdet til dette, seet som Urbilledet for de sandselige Afbilleder, eller som det blivende Ene i det veksellende Mangfoldige. Der søges saa en Begrebsbestemmelse for det, der, skjøndt i Væsen og Væren forskjelligt fra Ideen, har Deelagtighed i Ideen: for den sandselige Tilværelse, og Kjendemærkerne for den som seet fra dens Sandselighedsside blive: Vorden, Deelt-hed og relativ Væren. Men disse det Sandseliges Bestemmelser, der, idet de betegne det som en, om end ufuldkommen, Væren, paa den ene Side vise hen til Ideen, det Værende, som en Factor, vise paa den anden Side, gennem den ved dem betegnede Ufuldkommenhed, hen til en anden Factor, der maa være det Ideen Modsatte. Forat absolut Væren kan blive til relativ, Lighed med sig selv til Vorden og Forandring, Enhed til Deelt-hed, fordres et Princip, der til Bestemmelser har Ikke-Væren, absolut Foranderlighed og enhedsløs Mangfoldighed, og disse Bestemmelser karakterisere det formløse, altid vordende Stof*) (*τὸ ἀπειρον*), der som saa-

*) Plato bestemmer Materien ved det, der bliver tilbage, naar man,

dant, i sin fuldstændige Mangel paa bestemt Form og Væren, hverken kan være Gjenstand for Sandsning eller Tænkning.

I Sandseverdenen, der ved sit Væsen viser hen til et dobbelt Princip, mødes saaledes Modsætningerne, og, som Modsætninger, maae de begge gjøre sig gjældende; ikke blot Ideen maa være virksom, men Materien maa blive virksom i Modsætning til Ideens Virken; det vil sige: som begrænsende og hæmmende Ideen. Men medens denne hæmmende Virksomhed fremhæves hvor den sandselige Tilværelse sees fra sin Sandselighedsside, d. v. s. i det Sandseliges Udstykning, saa træder den tilbage naar Sandseverdenen sees som Totalitet; Modsætningen bliver saa af Anskuelseren ført tilbage til en harmonisk Enhed, Materiens hæmmende Virken bliver ligesom skjult under Ideens Afglads, og Sandseverdenen bliver seet i en anden Belysning, som den af Ideen formede og besjælede levende Heelhed, som det guddommelige Verdenskunstværk, som *Κόσμος*. Seet som *Κόσμος* er Sandseverdenen opfattet som det, i hvilket det sande Værende, Ideen, der i sig som Form bærer Maal og Grændse, er det Herskende, og ved Ideen, der gennem Materien aabenbarer sig selv, er den et Guddommeligt, Uforgængeligt, i sig harmonisk Afsluttet, Levende, Besjælet, Fornuftbegavet. *Κόσμος* er, efter Plato, det fuldkomne levende Væsen, dannet til Lighed med det Levendes Idee (*αὐτοζῶον*), efter Guddommens Billede, den indbefatter i sit Legeme Heelheden af det Legemlige, er ved sin Sjæl i Besiddelse af et eget α : den selv tilhørende, Liv og af guddommelig Fornuft; den berøres aldrig af Alder eller Undergang; den er ikke blot det fuldkomne Afbillede af den evige og usynlige Guddom, men selv en salig

gaaende ud fra det Vordende, tager Alt bort fra dette, der tilhører Formen; han kommer altsaa til Materiens Begreb ved en Slutning tilbage fra Vorden; Aristoteles bestemmer Materien ved det, der er Betingelsen for, at en Vorden kan blive mulig som den, hvorigjennem et Virkeligt vorder.

Gud, eneste i sin Art (*μονογενής*), sig selv nok, og ikke trængende til noget Andet.

I denne Anskuelse af *Κόσμος*, den af Ideen beherskede Sandseverden, som den salige i sig hvilende «tilblevne Guddom», Ideens og den evige Guddoms fuldkomne Afbillede, fremtræder tydeligt, naar vi fjerne det ved Forestillingsadskillelsen mellem Ideeverdenen og den ideebestemte Sandseverden hæftende, paa Ideen uanvendelige Rumsforhold, og den af Plato selv ophævede mythiske Forestilling om en Verdensdannelsens Historie, det Maal, efter hvilket den græske Tanke stræbte hen som det høieste: Grundmodsatningernes Enhed, Opfattelsen af al Tilværelse som et altomfattende, levende, plastisk Kunstværk, værende ved og besjælet af den iboende Idee. *Κόσμος* har al Ideens Fylde i sig, omfatter alt Stof, og det saaledes, at Ideen behersker det og gør det deelagtigt i Væren. Fastholdtes Ideens Begreb strængt i Tankens Form, saa vilde Ideeverdenen og Sandseverdenen ikke kunne sættes som to virkelige Verdener, der stode ved Siden af hinanden. Al Virkelighed tilkommer Ideen; det Sandselige vilde altsaa, forsaavidt Væren tillægges det, kun kunne sættes som værende i Enheden med Ideen. Fra dette Synspunkt vilde Rumsforhold ikke blive adskillende (jfr. Parmenides), Ideen og Phænomenet ikke blive sidestillede, Urbilledets Forsigværen ikke blive forskjellig fra dets Væren som iboende Afbilledet. Og idet Ideen som Form har Materien, Stoffet, til sit nødvendige Supplement, maatte deres Forhold bestemmes som et evigt, og det ved Forholdet Satte: Verden, maatte faae den samme Bestemmelse af Evighed, saa at den mythiske Forestilling om en Verdensdannelse ved Verdensformeren (Demiurgen) vilde forsvinde i Ideens nødvendige Begrebsforhold, Tidsbestemtheden i et Evighedsforhold*). At *Κόσμος* var den tilblevne Gud, vilde da kun udtrykke dens Begrebsforhold til dens Factorer.

*) Forholdet mellem den evige Væren og Tidssuccessionen indenfor den værende *Κόσμος* er neppe gjort til Problem af

Men netop paa det Punkt, hvor Tænknings Stræben efter Enhed ligesom berører sit Maal, kommer den græske Tankes, ved Grundanskuelsens Art betingede, Eiendommelighed tilsyne som det, der atter løsner Enheden, og, tiltrods for Tankens Stræben, fører til en blivende Sondring af de Grundmomenter, der som ved et Anskuelsens Postulat vare forbundne i Verdenskunstværket.

I den græske Aands Grundretning: at opfatte Tilværelsen i Skjønhedens Form, ligger en Impuls, der bestandig maa drage Modsætningerne henimod hinanden forat forbinde dem i Anskuelsen af *Κόσμος*, og som maa drive Tanken til at give den anskuede Enhed sin Form, til at udtrykke den gennem Begrebet. Men for at opfatte Enheden som Begrebsenhed, maa Tanken først give Enhedens Momenter Begrebets Form, hvilket den kun kan gjøre ved at løse dem fra deres umiddelbare, for Anskuelsen givne Forbindelse. Men ifølge det Anskuelsens Moment, som den i Skjønheden, i Harmoniens Umiddelbarhed, hvilende Aands Tanke bestandig maa bære i sig og ved hvilket dens Form bestemmes, maae de sondrede Momenter Begreber fæstne sig i Sondringen som hvilende Modsætninger i Umiddelbarhedens Form, hvilke Tanken ikke mægter at bringe i Bevægelse og at føre tilbage til Enhed, hvormeget den end forsøger det. Forholdet maa blive dobbelt og tvetydigt, Tankens Virksomhed deelt mellem Forening og Sondring, men saaledes, at Sondringen bliver herskende, at Tanken, hvis Bevægelse bindes i Anskuelsens hvilende Umiddelbarhed, ikke mægter, i Begrebets Form at virkeliggjøre sin Enhedsstræben.

Vi ville see Indvirkningen af denne Tankens eiendommelige Bestemthed ved Anskuelsen gjøre sig gjældende i Opfat-

Plato, og dette Problem vilde, fra den græske Tænkings Standpunkt, ikke kunne løses. Med Eleaterne at lade Tiden være et Skin, var udelukket ved Platos Forudsætninger.

telsen af Ideen, af Materien, af deres indbyrdes Forhold, og af det Begreb, der udtrykker deres Forbindelse.

Idet Ideens Begreb først søgtes, blev det fundet gennem den Dialektik, der knyttede sig til den sokratiske, som Tingenes Begreb, deres almene Væsen, og derfor faldt Idee verdenens Grændser netop sammen med det Almenes. Og idet Ideen opfattes som det almene, begrebsmæssige Væsen, saa viser denne Bestemmelse hen paa nødvendige Begrebsrelationer, den antyder Væsenets indre Bevægelse, dets Virksomhed, dets intellektuelle Charakteer; men idet Tanken, der giver den denne Bestemmelse, er den Tanke, der er i Enhed med Anskuelsen, saa bliver Ideen, som ogsaa Navnet antyder, til Urbilledet, det ideelt anskuede hypotaserede Væsen; den faaer ligesom plastiske Omrids, den hvilende Værens Form, medens Virksomhedens Bestemmelse, der søges hævdet for Ideen, træder tilbage og kun viser sig som et Postulat; og Ideen faaer en Plads i det Rum, der, om end det end betegnes som *νοητός*, dog, som den ideelle Anskuelses Schema, beholder Rummets Navn og Væsen. Og idet Ideerne skulle sees som Enhed, saa bliver, netop paa Grund af det Anskuelsens Moment, der gjør sig gjældende i Opfattelsen af dem som en adskilt Mangfoldighed, denne Enhed ikke forklaret; de danne en ordnet Heelhed, en Stat, en Verden af hvilende Ideer; men trods Platos Tankes Fordring: at see dem fremgaae af den høieste, fyldigste Idee, bliver Enheden aldrig udledt, Ordningen kun en udvortes Ordning af det fra Anskuelsen af den endelige Tilværelse Tagne, gennem Inductionen Bestemte. De hvilende Urbilleder gruppere sig, ordne sig under hverandre, faae idethøieste gennem Sammenligningen en Deelagtighed i hverandre, men fremgaae ikke med indre Nødvendighed, gennem en virkelig dialektisk Udvikling*), en Begrebsudfoldelse,

*) Dialektiken gaaer altid ud fra givne bestemte Begreber som Forudsætninger.

af en høieste Idee. De staae ved Siden af hverandre som de olympiske Guder, og den herskende blandt dem, Ideernes Zeus, det Godes Idee, bliver dog kun en Idee ved Siden af de andre. Ideen faaer ikke Tankens indre Bevægelse; den bliver, skjøndt intelligibel og af Tankens Art, Tankens objective, ved hvilende Væren bestemte Gjenstand.

Naar saa Ideens Modsætning kommer frem som et *μῶγῃς πιστόν*, gennem en Slutning fra den endnu ikke forklarede Sandseverdens Bestemmelser, faaer den, som det Værendes absolute Modsætning, Ikke-Værens Bestemmelse. Men idet den sættes som Modsætning til den for en intellectuel Anskuelse hypotaserede Idee, hypotaseres Ikke-Væren selv, og bliver, som det anskuede Værendes Modsætning, et anskuet Ikke-Værende, der, netop som absolut Modsætning til hint, staaer som en uafledt, altid tilværende Existents, og ligesom med Magt hævder sig for den anskuende Tanke som et objectivt eksisterende Ikke-Værende, som hint *ἄπειρον*, der i sin uophørlige Vorden unddrager sig Sandsningens og Tankens bestemte Former, men i denne Mangel paa Maal og Begrænsning, i denne Bestemmethed som usynlig og formløs Væsenhed, dog bliver som et Efterbillede for Aandens blændede Øie, som et uroligt Bølgende, og idet den forvirrede Bevægelse bringes til Hvile, idet de vxlende Skygger af Væsener svinde, ligesom klarer sig til det anskuede Rum, Vordens formløse Moderskjød.

Ideens absolute Modsætning til Materien ophæves ikke derved, at Plato, i sin Polemik mod Eleaternes abstracte Enhedslære, sætter en Ikke-Væren ogsaa i Ideerne; thi Ideernes Ikke-Væren er kun Forskjellens relative Ikke-Væren, bestemte: den kun ved en sammenlignende Reflexion satte Ikke-Væren, der ikke faaer sin Plads som Væsensbestemmelse i det blot positivt Værende, som udelukker al indre Negativitet, og bliver det mod denne Andet-Væren ligegyldige Forskjellige. Denne Ikke-Væren er altsaa selv Væren, den er netop Ikke-Væren af et Andet som en Væren af dette Bestemte. Mate-

riens Ikke-Væren derimod er den for Ideen fremmede absolute Ikke-Væren, en iogforsigværende Ikke-Væren. Derfor bliver Materien altid, fra Ideens Synspunkt, en ubegreben Forudsætning, der vel kan omskrives ved andre Udtryk, f. Ex. *Ἀνάγκη*, men ikke forklares, ikke deduceres ud fra den blot positivt bestemte Idee.

Naar nu saaledes Materiens Begreb kommer frem, uafledt af Ideens, som dens absolute Modsætning, saa faaer det ikke blot den Modsigelse i sig at betegne et værende Ikke-Værende, der fæstner sig ligeoverfor Ideens absolute Væren, og i Sandseverdenen, i hvilken denne Ideens absolute Væren bestemmes til relativ, bliver virksom Factor; men Materiens Forhold til Ideen bliver, ifølge hiins Grundbestemmelse, et saadant, at en Enhed ikke kan tilveiebringes, og at derfor Tilværelsen af den Sandseverden, fra hvis uafviselige Givethed der naaedes til Materiens Begreb, og gennem hvilken dette bestandig hævder sig en Gyldighed, bliver uforklarlig, idet Sandseverdenens Tilværelse netop forudsætter Enheden. Her bliver den principielle Dualisme aabenbar.

Sandseverdenens Væren, der ikke kan forsøges deduceret ud fra Ideen, fordi den indeslutter den fra den rent positive Idee absolut udelukkede Materiens Ikke-Væren, kan Plato kun stræbe at forklare paa den Maade, at han søger et Forbindende, et Sammenknyttende mellem de to som færdige forudsatte Modsætninger; men et Forsøg af den Art viser sig let som efter Sagens Natur uigjennemførligt.

Plato søger det Sammenknyttende dels som det virksomt Forbindende, der finder sit Udtryk i Verdenskunstneren (Demiurgen), dels som det begrebsmæssigt Mæglende, der repræsenteres ved Verdenssjælen.

Forestillingen om Demiurgen er imidlertid kun det mythiske Udtryk for det af Plato i Ideen fordrede, men ikke realiserede Bevægelses- og Virksomhedsprincip, som

derfor bliver anskuet udenfor Ideen og personificeret, men uden at dog den verdensformende Guddoms Væsen og Væren kan blive nogen anden end netop Ideens, og hiin Personification kan altsaa ikke forklare hvad der ikke var forklarligt ved Ideens Begreb.

*Jamke d.
Fremtiden*
Forklaringen af Ideens og Materiens Forbindelse maatte da søges i Verdenssjælen. Hvorledes Plato opfatter dennes Væsen, fremgaaer af den Maade, paa hvilken dens Dannelse motiveres, og dens oprindelige Forhold til Stoffet beskrives. Universet, der skulde dannes saa fuldkomment som muligt, skulde være fornuftigt, men da Fornuften ikke kunde meddeles det uden en Sjæl, satte Demiurgen, da han dannede Verdensaltet, Fornuften i en Sjæl og Sjælen i dens Legeme. Forat Sjælen kan forbinde Fornuften med Legemet, det Ideelle med det Materielle, bliver den dannet af en sammenværgning af Ideens og det Ikke-Værendes Substants, til hvilken *ταύτων* og det dermed svært forenelige *ἁπλοῦς* sættes; denne Blanding deles, formes og udbredes efter de harmoniske Talforhold, og i dens Ramme indføies det chaotisk bølgende Materielle efterat være fordelt i de physiske Elementers mathematisk bestemte Rumsformer, hvorved det Jorden som hvilende Midtpunkt omslutende System af stjernebærende Himmelsphærer opstaaer. Verdenssjælen, der i sig indeslutter alle de harmoniske Forhold, bestemmes tillige som det ved sig selv Bevægede, der, som bevæget, har Liv og Bevidsthed, og ifølge denne sin Natur bliver den det, der er Aarsag til den i Universet herskende Orden, det, der bevæger Verden, og det, der er Bevidsthedens Princip*). Alle

*) De forskjellige Momenter i Verdenssjælens Væsen: Tal, Bevidsthed og Bevægelse, har den græske Philosophie allerede tidligere bragt i Forbindelse. I Tallet saae Pythagoræerne tillige Betingelsen for Bevidstheden, og med Bevægelsens Begreb bringes Bevidstheden sammen af Heraklit og Anaxagoras. Paa lignende Maade lader Plato selv, i Sophisten, en *κίνησις* være Betingelse for Erkjendelse, Liv, *Noûs* og *γνώσις*, og i Timæos kalder han ligefrem Tænk-

disse Bestemmelser vise hen paa Ideen; de harmoniske Talforhold constitueres netop ved at Ideen, det, der har Maal og Form i sig, gaaer ind i Blandingen; Bevægelse (Selvbevægelse) og Tænkning ere Bestemmelser, der begge ligge i Ideens Natur, saaledes som Plato har søgt at opfatte den. Gjennem Bestemmelsen af det de mathematiske Forhold Indesluttende bliver Verdenssjælen Udtrykket for Ideen, seet fra den Side, efter hvilken den staaer i Forhold til Phænomenet, og, som bestemmende dette efter de mathematiske Talforhold, fremtræder som det blivende Maal, som det Formende og Ordnende i den legemlige Tilværelse. I det Mathematiske seer Plato en Mellemsphære mellem den forsigværende Idee og det Legemlige: Tallene udtrykke et Blivende og Uforanderligt, men i det Sandselige, hæftende ved dette og dets Flerhed og dets Væren i Rummet.

Betragte vi nu den Maade, paa hvilken Plato skildrer Dannelsen af det Mellemed, der skulde forklare Muligheden af en Forbindelse mellem Ideen og dens Modsætning, saa er det strax paafaldende, at det selv kun bliver til ved den Forbindelse, det skulde forklare, og, ligesom Modsætningerne ere hypotaserede hver for sig, saaledes bliver det det ogsaa og kommer til at staae som et Tredie ved Siden af Ideen og Materien. Hvad der, hvis ikke Ideen og Materien vare sondrede som oprindelige, hypotaserede Modsætninger, maatte blive til det Hele og falde sammen med den i sin Enhed begrebne *Κόσμος*, nemlig: den harmoniske Enhed, i hvilken Materien var fuldstændig optagen i Ideen, det bliver nu paa den ene Side til en Deel af Tilværelsen, i den Forstand, at det i sig ligesom kun omfatter Noget af Ideens,

ningen en Bevægelse, og bestemtere: en Kredsbevægelse (*περιφορά*) i Sjælen. Verdenssjæleens Erkjenden udleder Plato deels af dens Sammensætning; deels deraf, at den, som inddelt efter harmoniske Talforhold, er sammensluttet med sig selv; deels af dens i sig selv tilbagevendende Kredsbevægelse.

Noget af Materiens Heelhed, og derfor kun bliver Sandseverdenens Ramme, og paa den anden Side bliver det til et eiendommeligt Led, der i sit Væsen indeholder Elementer af begge Modsætningers Væsen, men falder udenfor dem begge. Verdenssjælen skal være usynlig og uforanderlig medens det Vordende er synligt og foranderligt; den skal være udbredt gennem Rummet medens Ideen er uden Forhold til Rummet. Men i denne Mellemstilling staaer Verdenssjælen i Væsen Ideen nærmere end den staaer Materien, ja, den staaer Ideen saa nær, at det bliver ugjorligt at fastholde dens Adskillelse fra denne. Det udføres af Plato ikke videre, hvorledes Fornuften kom ind i den: det betragtes som givet ifølge den første Blanding, ved hvilken Ideernes Natur meddeltes den; derimod skildres det særskilt, hvorledes det Legemlige forbandtes med den, og ved denne Forbindelse blev harmonisk formet i sin Heelhed*). Ideen er det Bestemmende i den, derfor er den «usynlig og deelagtig i Fornuft og i intelligible og udødelige Væseners», o: Ideernes, «Harmonie». Ligesom der i Ideen er Mangfoldighed, men som behersket af Harmonien, Ikke-Væren, men som Forskjel i Væren, som Form for Væren, saaledes er i Verdenssjælen Flerheden bestemt ved Talforholdene, Andetheden behersket af Enheden. Det Adskillende fra Ideen vilde derfor kun blive Forholdet til Rummet. Men Verdenssjælens Udbredelse i Rummet bliver egentlig kun et Billede. Idet den «usynlig», som en Enhed, gennemtrænger Verden, er væsentlig Afhængighedsforholdet til Rummet ophævet, og det saameget desto udtrykkeligere, som Verdenssjælen bestemmes som ulegemlig og tænkende. Verdenssjælen er det Existerendes Harmonie som hypotaseret og sondret fra det harmonisk Existerende, men som Harmonie er den uafhængig af Rummet.

*) Elementernes Grundformer udledes ikke af Verdenssjælen.

De Bindeled altsaa, der hos Plato skulde forene Idee og Materie, vise sig som utilstrækkelige. Verdensbygmesterens mythiske Skikkelse kan kun for Phantasien faae Magt og Betydning. Den Virksomhed, der blev ubegreben i den til Urbillede hypostaserede Idee, bliver ubegreben i ham, og ubegreben bliver, selv om Virksomheden forudsattes, dens Magt til at forbinde det ved en abstract Modsætning Adskilte. Her skulde Begrebsmellemløddet: Verdenssjælen, udfylde Manglen. Men dette Mellemløddet forklarede ikke Forbindelsen fordi det selv kun blev forklaret ved Forbindelsen, og Modsætningernes Uforenelighed viste sig deri, at dets postulerede Bestemmelser dog ikke kunde holde det ude fra den ene af Modsætningerne: Verdenssjælen blev Universets almene Form. Det i Væsen absolut Forskjellige kan intet sandt Mellemløddet have: ethvert Forsøg paa at fastholde et saadant maa føre over til en af Siderne.

Problemet om Sandseverdenens Mulighed bliver altsaa uløst. Forat det skulde have kunnet løses, maatte Virksomhedens Bestemmelse ikke blot gennem et Postulat være tillagt den hvilende Idee, men afgjørende være hævdet som Ideens Væsensbestemmelse, og dette kunde kun være skeet derved, at Negationens Bestemmelse, Bevægelsens, Dialektikens, Incitament, var sat i Væsenet, i Ideen. Kun da vilde Muligheden være given til at forklare Sandseverdenens Væren og concrete Indhold. Nu er dens relative Væren ved Siden af Ideens absolute Væren, — et Forhold, der sættes idet Ideen, det almene Væsen, hypostaseres som Urbillede, — en Modsigelse, og dens Existents ikke blot uforklaret af Plato, men, ifølge hans Tæknings Eiendommelighed, uforklarlig for ham.

I Platos Philosophies Grundbestemmelser see vi saaledes den græske Tæknings ovenfor paaviste almene Eiendommelighed at gøre sig gjældende. I Platos Tanke, som i den græske Tanke overhovedet, kæmper Enheden med Dualismen og den sidste bliver den mægtigste. I den Erkjendelsens Umiddelbarhedsform, i hvilken det Ideelle umiddelbart beher-

sker sin Modsætning, er Andetheden tilstede som skjult, men som det, der maa sættes som Andethed, der uundgaelig maa gjøre sig gjældende. Og idet det sættes, er den umiddelbare Enhed brudt og kun en høiere Tænkningens Form kan atter bringe Enhed tilveie. Plato søgte i Ideen, i det sande Værende, Bestemmelser, der ligesom droge det hen imod Modsætningen, han søgte forbindende Mellemlid, han sammenknyttede Modsætningerne i Anskuelsen af *Κόσμος*. Men i samme Øieblik afskar han sin Stræben fra dens Maal: han ligesom tilbagekaldte hine Bestemmelser i Ideen; han lod Modsætningerne blive absolute, abstract sondrede Modsætninger; han umuliggjorde ved denne Modsætningernes Bestemthed Mellemlidenes forbindende Virksomhed; hvor han satte Enheden, gav han dobbelte, modsigende Bestemmelser af Grundmomenternes Forhold, og selv paa det Punkt, hvor Enheden fandt sit fyldigste, ligesom definitive, uigjenkaldelige Udtryk, hvor Tanken søgte Hvile i Anskuelsen af Tilværelsens harmoniske Enhed, hvor den berørte Maalet og i den digteriske Beggestrings Sprog udtalte Verdenskunstværkets Guddommelighed, lod den dog i samme Øieblik Anskuelsen, der fæstner Begreberne, holde Ideen sondret fra dette, fra dens harmoniske Aabenbarelse, og hensatte den i en høiere Tilværelsens Sphære, i et af usandselige Urbilleder udfyldt intelligibelt Rum, hvorved Verdensvirkeligheden atter blev ufattelig for Tanken, da al virkelig Væren indesluttedes i den Ideernes Verden, der sattes som et *χωριστόν*.

De her fremhævede Punkter ere i det Væsentlige opklarede i det Foregaaende; kun den Dobbeltthed, der træder frem hvor Modsætningerne berøre hinanden, maa endnu gjøres tydeligere ved at de derhenhørende Træk samles. Modsætningerne enes i *Κόσμος*: Ideen hersker gennem Verdenssjælen, der ligesom er dens Frænde og Statholder. Aarsagerne i Verdensvirkeligheden stræbe, forsaavidt de ere egentlige Aarsager i dette Begrebs strængere Betydning, efter at virkeliggjøre *τὴν τοῦ ἀρίστου ἰδέαν*; de gjøre det fordi de,

som ideelle, Øiemedsaarsager, henhøre til *Noûs*, til Ideen, det, efter Begrebet, ene Værende og ene Virksomme, hvis Maal er den selv. Men ved Siden af disse virkelige Aarsager staae saa dog Medaarsager (*ἔννοια*, Betingelser, det, uden hvilket Aarsagen ikke vilde være Aarsag)*): de mechaniske Aarsager, der have deres Udspring fra hiin *Ἀνάγκη*, som under sit mythiske Navn skjuler Materiens Bestemmelse, og de begrændse og hæmme hines fuldstændige Virken, saa at gennem dem det Ikke-Værende, det Materielle, den uundgaaelig fremtrædende Andethed, faaer en eiendommelig Virksomhed, bliver Principet for det Ondes Disharmonie, — en Disharmonie, der dog atter ligesom bliver uhørlig i Heelhedens Harmonie.

Den samme Dobbeltthed i Opfattelsen af Forholdet mellem det Materielle og Ideelle træder frem, naar Sandseverdenen snart efter Begrebsbestemmelserne maa omfattes som værende omsluttet af og i Enhed med Idee verdenen, der ikke adskilles af det beherskede Sandseliges Mangfoldighed, snart betegnes som værende som Sandseverden udenfor den adskillelige Idee; — den træder frem i de af Principerne afledede Bestemmelser, hvor Sjæl og Legeme snart sees som nødvendigt, altsaa oprindeligt, sammenhørende, snart som forbundne i Tiden, efter den legemløse Præexistentses Ophør; og i en nuanceret Form, hvor den ethiske Handlens høieste Maal snart bestemmes, i Analogie med Opfattelsen af Ideen som det ene Virkelige, som den fuldkomne Befrielse fra det Sandselige; snart, i Analogie med Opfattelsen af Ideen som Princip for en harmonisk Væren i det Sandselige, som den harmoniske Udvikling af Menneskets hele sandelig-aandelige Tilværelse, — altsaa snart bestemmes fra Dualismens, snart fra Enhedens Synspunkt. Men paa den meest frapperende og naive Maade fremtræder Dobbeltheden ved Opfattelsen af Verdenstilblivelsen. Opfattelsen af Verdens Begyndelse fører Plato ind i en uundgaaelig

*) Jfr. Stoffets Forhold til Formen i Kunstværket.

Modsigelse. Naar nemlig Materien sees som det, der efter Begrebet horer sammen med Ideen, som den formende Idees nødvendige Supplement, maa Verden tænkes som evig;*) men idet Materien anskues som det oprindelige Ikke-Værende, der er ved Siden af det Værende, maa der danne sig en Forestilling om et begyndende Forhold og en succes-siv Verdensdannelse. Denne sidste Forestilling er det, der kommer frem i Timæos's mythiske Skildring. Men indenfor denne Forestilling kommer nu atter det, at de to Momenter oprindeligt vise hen paa hinanden, frem i den naive Form, at der i Materien, allerede før Verdensdannelsen begyndte, var en uordnet, forvirret Blanding af Formerne, i en uophørlig Bevægelse (*ὅν τε καὶ χώραν καὶ γένεσιν εἶναι, τρία τριχῆ, καὶ πρὶν οὐρανὸν γενέσθαι*).

2. Den Aristoteliske Philosophies Stræben ud over den græske Tæknings Skranker som hæmmet ved denne Tæknings Væsenseiendommelighed.

Naar vi i den platoniske Philosophie have fundet det ligesom typiske Udtryk for den græske Tæknings eiendommelige Art og eiendommelige Stræben, og seet disses Consequentser i Bestemmelsen af dens Grundbegreber, i den Form, i hvilken Grundproblemerne komme frem, og i det Mangelfulde i deres Løsning; — saa ville vi hos Aristoteles, hos hvem den individuelle, bevidste Tanke, hvilende paa det af Plato givne Grundlag, stræber hen mod et Maal, der allerede ligger ude over den græske Aands Grændser, see den græske Tæknings i dens Grundtanke aabenbare Grundeiendommelighed gjøre sig gjældende som den bevidste Tankes Skjæbne, som hæmmende og begrænsende Magt.

*) Man jevnføre ogsaa Platos Opfattelse af Ideen som efter dens Begreb værende Værens Grund, hans Opfattelse af Vordens Forhold til Væren og hans Udsagn om Tidens Begyndelse.

Forat gjøre dette tydeligt. bestemme vi først gennem en Sammenligning med den platoniske Philosophie den aristoteliske almindelige Charakteer og Retning. Aristoteles deler med Plato Opfattelsen af Formen, det Ideelle, som det sande Værende og som Kilden til al Virkelighed; men idet han i Platos Lære om Ideerne som Tingenes hypotaserede, adskillelige Urbilleder kun seer en unødvendig, paa modsigende Consequentser rig, Fordobbling af Virkeligheden, og i den hverken finder en Forklaring af Tingenes Væren eller af deres Tilblivelse, saa opfatter han Formen, medens han ogsaa bringer Stoffet ind under dens Grundbestemmelse: Væren, altsaa under den Bestemmelse, der hos Plato uvilkaarlig omfattede ogsaa det Ikke-Værende, som den iboende Form, som det i Stoffet virksomme Formende. I selve den concrete reale Tilværelse, ikke gennem en Flugt fra den eller en Tilintetgjørelse af den, vil han derfor finde det Ideelle, og han søger en Enhed af Modsætningerne idet han seer dette som realiserende sig selv i det væsensbeslægtede, kun ved Existentensens Art forskjellige Stof, der har sit Maal i Formen.

Under Modsætningen til Plato, under Polemiken mod den særegne Form, i hvilken det ideelle Princip opfattedes af denne, er derfor den aristoteliske Philosophies Grundpræg det samme som den platoniskes. Forskjellen er kun den, at naar det ideale Princip Magt over Tanken hos Plato gjør sig gjældende i Bestræbelsen for at lade det Endeliges Verden opløses gennem Dialektiken for at Ideens Verden kunde aabenbare sig i sin Reenhed og Uafhængighed, saa gjør den sig hos Aristoteles gjældende i hans Stræben efter at see Ideen, Formen, i det Sandselige, i den concrete naturlige Tilværelse, som iboende Aarsag til dens Væren, som Kilde til dens Liv, som virksomt realiserende sig selv i det Stofagtige. Der er hos de to, Grækenlands største, Tænkere som en dobbelt Tankestrømning: tilbage til Ideen og ud fra Ideen, og i dette Kredsløb pulserer den ideebesjælede græske Tanke. Aristoteles er Platos Supplement: i Forening omfatte de den græske Phi-

losophies hele væsentlige Indhold; de staae i Midtpunktet af Rækken af dens store Repræsentanter, hvor deres ideale Skikkelser ligesom smelte sammen til en Dobbelttherme med et Ansigt, der erindrende seer tilbage og bag det Nærværende skuer Ideen, og med et, der seer fremad og øiner de Tanker, som, virkeliggjorte, skulle blive en anden Tidsalders Grund-tanker. Det er den største Misforstaaelse, naar man har stillet Aristoteles som Empiriker imod Plato som Idealist: han er ikke blot Idealist som hiin, men han er det forsaavidt endog i høiere Forstand, som han har Forvisningen om den det Ideelles Magt, der bevarer dets Væren ogsaa midt i Phæ-nomenernes Verden, i Sammenknytningen med Andetheden.

I det angivne Forhold til Plato er den Stræben hos Aristoteles begrundet, der, naar den var naaet til sit Maal, vilde have ført ud over den græske Tænkings Skranker.

Idet for Aristoteles Formen er iboende Form, og Stoffet ikke, som hos Plato, det modsigelsesfulde værende Ikke-Værende, men et Værende, nemlig det efter Muligheden Værende, ere Principerne satte i et saadant Grundforhold til hinanden, at den græske Tankes høieste Stræben: i Begrebets Form at udtrykke den Tilværelsens Enhed, der umiddelbart er værende for Anskuelsen i Verdenskunstværket, har et virkeligt Grundlag. Idet Formen sees som Virkelighedsprincip, Udviklingsprincip, er Løsningen af Verdens Problem, den græske Tænkings Anstødssteen, ligesom berørt, og Opfattelsen af Verdensaltet under den hvilende Skjønheds Form ifærd med for Tanken at ombyttes med Opfattelsen af det som et uendeligt levende Hele, i hvilket det Ideelle er den reale Tilværelses Livsprincip*).

*) Hos Plato berøres denne Bestemmelse idet *Κόσμος* opfattes som dannet efter det levende Væsens Idee og selv som et levende Hele, men det Levendes Begreb træder dog for hans kunstneriske Anskuelse strax i Skygge for Skjønhedens. Først ved den Aristoteliske Fysiks Accentueren af det Organiskes og Udviklingens Bestem-

Og idet endelig Naturen, der har Formen i sig, rykker Ideen nærmere end hos Plato, saa bliver det Værende i dets Enkelthed, det enkelte formbestemte Naturlige, der som saadant er *οὐσία*, i sin Enkelthed, efter sit hele Omfang, af væsentlig Betydning for Erkjendelsen; det bliver, som det Ideelles første Fremtrædelsesform for os, sat som det «for os vissere» Erkjendelsens Udgangspunkt, som Betingelsen for den Virksomhed, ved hvilken Tanken ved sig selv hæver sig til det «i og for sig vissere» Almene, og som det, til hvilket Erkjendelsen altid stræber tilbage fra dette Almene. Saaledes er Erfaringen, den Erkjendelsens Form, der forholder sig til det enkelte Reale, sat som en væsentlig Erkjendelsens Form; der tillægges et Værd, hvorved en Erfaringsphilosophie i moderne Forstand antydes.

Men dog ville vi see, at Aristoteles, trods denne saa klart udprægede Stræben hos ham og trods hans Tankes vidunderlige Energie, dog bindes af hvad der var den græske Aands indre Begrænsning, at hans bevidste Stræben hæmmes paa de afgjørende Punkter, og at han ikke mægter at løse de Problemer, der indenfor disse Skranker kunne øines, men først løses naar Skrankerne gjenbrydes.

Dette ville vi gennemføre ved en Betragtning af saadanne Hovedpunkter i den Aristoteliske Lære, der vise sig som afgjørende for dens historiske Stilling.

a) **Opfattelsen af Vorden.** — De to Hovedbegreber, der i den græske Philosophies ældste Periode bestemte Grupperingen af de philosophiske Theorier: Væren og Vorden, reflectere sig ogsaa, i den græske Philosophies Culminationstid, i Forholdet mellem de to store Tænkere. I Platons hvilende, evige Urbillede har Væren faaet en høiere Idealitetens Form; gennem Aristoteles's virksomme, bevægende Formprincip, Udviklingens Kilde og Maal, Tilværelsens Livsprincip, er Vorden

melser faaer Begrebet om Universet som det levende Hele sin egentlige Betydning.

hævdet og knyttet til Virkelighedens ideelle Grund. Aristoteles accentuerer fra Begyndelsen af Vordens Begreb, der er af afgjørende og almeen Betydning for Philosophien, fordi det, som det første abstracte Udtryk for en Forbindelse af Ikke-Værens, Negationens, Bestemmelse med Væren, overhovedet repræsenterer Modsætningernes Enhed og indeslutter Betingelsen for Begrebets Dialektik, for den concrete Tilværelses Udfoldelse af Principet. Gjennem Løsningen af Vordens Problem vilde Aristoteles have kunnet sikre Begrebernes Enhed, og finde en Forklaring for den concrete Tilværelse. I Følelsen af den Vægt, der ligger paa dette Begreb, hævder han det med Energie mod dem, der havde nægtet det, og med det Udviklingens og Mulighedens. Han seer Vordens Mulighed, der ikke kan forklares af det Værende alene eller det Ikke-Værende alene, som betinget ved Værens og Ikke-Værens Forbindelse, nemlig ved en Væren, der endnu er ikke-værende, og en saadan Væren: en Væren efter Mulighed, er netop Materien. Enhver Vorden forudsætter et Substrat, i hvilket der skeer en Overgang fra en Tilstand til en anden, fra en Egenskab til en anden, og dette Grundlag, der kan modtage de forskellige Bestemmelser, er som Grundlag netop kun Muligheden til begge, har ingen af dem virkeliggjort i sig. Og hvad der gjælder med Hensyn til Vorden i det Enkelte, gjælder med Hensyn til Vorden overhovedet: den kræver et Substrat, der Intet er, men kan blive til Alt; der er Alt efter Mulighed, Intet efter Virkelighed. Dette er den oprindelige Materie, *πρώτη ὕλη*, der som Betingelse for al Vorden ikke selv kan være vordet. Denne Materie, der i sin absolute Bestemmelsesløshed ikke er Gjenstand for Erkjendelsen, men kun opfattes af Tanken ved en Analogieslutning fra det formbestemte Materielle, kan ikke i noget Tidspunkt eksistere for sig alene; thi i denne Løsrevethed fra Formen vilde den blive det absolut Uvirkelige, det absolut Ikke-Værende; og naar den bestemmes som Mulig-

hed, saa har den kun denne Bestemmelse ved det oprindelige, væsentlige Forhold til Formen. Derfor bliver Materien vel en Betingelse for Vorden, men denne forklares først idet Materien sees i sit reale Forhold til Formen: det efter Virkeligheden Værende, det Actuelle (Actualiserede). Stof og Form, der altsaa begge bestemmes ved Væren, hint ved en Væren *δυνάμει*, denne ved en Væren *ἐνεργείᾳ*, staae ved denne Bestemmelse i nødvendigt Forhold til hinanden. Stoffet som det Mulige stræber hen mod Formen α : mod det, til hvilket det er Mulighed, og som selv er det Muliges Virkelighed; Stoffet «attraaer» Formen; men denne dets Stræben hen efter Formen er kun vakt ved Formen og faaer kun Virkeliggjørelse ved denne, der i dette Forhold bestemmer sig som Entelechie α : som det iboende virksomme Formende, der i sig har Virksomhedens Maal (som *τὸ ἐν ἑαυτῷ τὸ τέλος ἔχον*). Som Entelechie viser Formen sig fra den Side, at den er det, der fører Stoffet fra Mulighed til Virkelighed. Denne Overgang fra Mulighed til Virkelighed er Bevægelsen: Virksomheden (Entelechien) i det Mulige som muligt.

Bevægelsen, der i sit almene Begreb omfatter al Forandring og Vorden, betegner altsaa hiin Overgang, Mellemstadiet mellem Muligheden som relativ eller absolut og Virkeligheden; den er Forbindelsen af Væren og Ikke-Væren, der stræber hen imod Væren, en *ἐνέργεια ἀτελής*, hvis Grændse er den fuldstændige Virkeliggjørelse. Den forudsætter et Bevægende og et Bevægeligt, en actual og en potentiel Væren; den kan ikke forklares blot ved det Mulige eller blot ved det Virkelige; men kun ved en Indvirkning af dette paa hint. Det Virkende maa, som bevægende Aarsag, have en Prioritet i Forhold til Bevægelsen, ogsaa i det Tilfælde hvor Bevægelsen synes at udgaae fra det Mulige, f. Ex. hvor et organisk Individ bliver til af Sæden. Overalt hvor en actual Væren støder sammen med en potentiel, og ingen ydre Hindringer virke hæmmende, opstaaer Bevægelsen med Nødvendighed i det Po-

tentielle som en Fællede-virkning af det Bevægendes *ποίησις* og det Bevægedes *παθήσις*. I Bevægelsen er Formens og Stoffets oprindelige Forhold udtrykt; Bevægelsen maa altsaa være evig ligesom Forholdsleddene. Og det, at enhver Bevægelse maa have en Bevægelse til Betingelse for sin Tilbliven og sit Ophør, viser ogsaa, at Bevægelsen i sin Heelhed maa være uden Begyndelse og Ende. Men forat Bevægelsens Virkelighed overhovedet skal kunne tænkes, maa der statueres et første actuel Udgangspunkt, der selv maa være ubevæget, ikke blot i den Betydning, at det ikke bevæges af et Andet, men ogsaa i den, at det ikke bevæger sig selv. Dette første Bevægende er Guddommen, den rene Form, den fuldkomne Energie, og Guddommens Begreb er det afsluttende i den aristoteliske Metaphysik, det, i hvilket al Virksomheds, al Vordens og al Bevægelses sidste Grund søges.

Saaledes søger Aristoteles at forklare Vorden, dette for den græske Tænkning vanskeligste Begreb, af Formens og Stoffets Væsen og Forhold. Men naar vi nærmere betragte de Bestemmelser, han giver med Hensyn til de to Grundmodsatningers Forhold til Vorden, vise de sig utilstrækkelige til at forklare dennes Virkelighed. I Stoffets Natur ligger der intet Forklarende; thi Stoffet er opfattet som det Bestemmelsesløse, Passive, i hvilket altsaa ingensomhelst Virksomhed, end ikke en saadan som den, der ligger i en Stræben, en «Attraa», kan tænkes. Derfor maa Formen være det, ved hvilket Attraaen, Bevægelsesdriften, skal vækkes i Stoffet; Formen, det Virkelige, sees som Bevægelsesprincip og *τέλος*; den sees som det, der fremkalder Vorden i det efter Mulighed Værende og fører den til Maalet. Ved Formen er altsaa, efter Aristoteles's Opfattelse, Bevægelse, Vorden, i det Stofagtige, og det, der vorder, er det af Form og Stof sammensatte, der i Bevægelsen har Formen i sig som Entelechie. Men idet Vorden ved disse Bestemmelser skal være ikke blot hævdet som Kjendsgjerning, men begreben, undslipper den dog paa een Gang for Tanken, naar de nærmere Bestemmelser, Ari-

stoteles føier til, tages med i Betragtning. Idet Formen fremkalder Bevægelse, skal Bevægelsen kun være i det Passive, ikke i det Active, og idet Udviklingen er naaet til sit Maal, og Formen er realiseret, saa skal der, efter Aristoteles, om den kun kunne siges, at den **er**, ikke, at den **er vordet**. Det, som er Vordens Princip, falder saaledes udenfor Vorden, som uberørt af den; men med det Samme bliver netop Vorden uforklaret; thi uforklaret er den, naar det, der skal bevirke den, ikke i sig har en Plads derfor. Aristoteles har ikke forklaret og kan ikke forklare, hvorledes Formens ufuldstændige Realisation under Udviklingen, der ligesom er en Deelthed af Formen, en partiel Negation, skal tænkes, naar Formen selv holdes udenfor Vorden, og hvorledes Formen saa kan blive Entelechie. Hans Forsøg paa, at tilnærme Formens Begreb til Mulighedens ved at bruge Materiens Begreb i relativ Betydning, saaledes at den lavere Form opfattes som Stof i Forhold til den høiere, en Energie altsaa gaaer over i Bestemmelsen af *δύναμις*, hjælper ikke til at hæve Vanskeligheden, og ligesaa lidt hæves denne ved de Bestemmelser, han giver med Hensyn til Bevægelsens Realisation i det ene Existerende ved et andet actuel Existerende; thi denne Bevægelsens Realisation bliver kun et Postulat, saalænge ikke netop det indre Bevægelsesprincips Virksomhed er forklaret. Og vilde man forsøge paa at finde en Forklaring ved at gaae tilbage til Metaphysikens afsluttende Begreb: den første Bevæger, *Νοῦς*, Bevægelsens definitive Udspring, saa vilde ikke blot Vanskeligheden ikke heller her ved blive hævet, men man vilde kun støde paa nye Vanskeligheder og Modsigelser. Vi skulle tænke os *Νοῦς* som Bevægelsens og Vordens oprindelige Kilde skjøndt den er et *χωριστόν*; vi skulle tænke os den som bevirkende Bevægelsen ved at fremkalde det absolut Bestemmelsesløses Attraa, og tillige skulle vi tænke os den som berørende Verden, skjøndt den er absolut immateriel, som fremkaldende Bevægelsen fra Verdens Omkreds, skjøndt den intet

Forhold har til Rummet, som Bevægelsens første og som saadant almene Princip, skjøndt flere særegne evige Bevægelsesprinciper staae uafledte ved Siden af den.

Paa intet Punkt finde vi saaledes hos Aristoteles en virkelig Forklaring af Vorden, og en saadan Forklaring afskjæres ligefrem ved de Udsagn, der udelukke Bevægelsen fra den virksomme Form og lade Formen i dens Fuldendelse ikke være vordet, men kun værende. Saaledes faae vi nemlig atter i Formen et Værende, et Virkeligt, udenfor hvilket Negationen falder, og som derfor bliver uden indre Bevægelighed, og med det Samme forvandles Muligheden til en tom Mulighed, en Mulighed til Intet, en Ikke-Væren. Den platoniske bevidste absolute Modsætning mellem Væren og Ikke-Væren kommer uvilkaarlig tilbage hos Aristoteles. Materien bliver, som denne Mulighed, hvis Udviklingsprincip er tilintetgjort, ikke den Væren, der endnu ikke er, men det Ikke-Værende, hvis Ikke-Væren er blivende.

Idet den Opgave, der for Aristoteles var den nærmest liggende: at forklare Tilblivelse, Vorden, mislykkedes for ham, og mislykkedes, uagtet han allerede angav de Begrebsbestemmelser, ved hvilke den skulde løses, indeslutter Manglen paa dens Løsning, at ogsaa den Opgave: at forklare den reale Tilværelses Concretion, maa mislykkes for ham, og den viser tilbage til, at Dualismen, som han søgte at fjerne ved sin Bestemmelse af Grundmomenterne, ikke i Virkeligheden er fjernet, og atter maa komme tilsyne under Systemets Udvikling.

Hvad Forklaringen af den reale Tilværelses Concretion angaaer, saa var den fordret ved Aristoteles's hele Stræben efter, med Tanken at omfatte al Tilværelsens Rigdom og at optage den i Erkjendelsen, og i Begrebet Udvikling og Udviklingsprincip syntes han at besidde Betingelsen derfor. Men at hans Stræben ogsaa paa dette Punkt maa

hæmmes, ville vi see ved en Betragtning af Grundmodsætningerne.

Vilde man først søge en Begrundelse af Tilværelsens concrete Mangfoldighed ved en directe, positiv Virksomhed af Materien, saa vilde dette ikke blot stride mod den almindelige Bestemmelse af Materien som det Passive, men ogsaa mod Aristoteles's Udsagn, at den Vorden, ved hvilken det Bestemte vorder, — og al virkelig Vorden er bestemt Vorden — bestandig forudsætter en bestemt Modsætning som allerede værende Egenskab eller Tilstand i Stoffet, altsaa en forudgaaende Formning af dette; thi saaledes kan Materien som Materie i dens Ubestemthed og Uformethed ikke forklare det concrete Virkeliges Tilblivelse, men vi vilde vises hen til en allerede formbestemt Materie. Vilde vi søge en Modsætning til Materien som saadan, saa vilde vi ikke faae nogen anden end Formen som saadan, og derigjennem altsaa kun kunne naae til, at Materien gik op i den rene Forms Enhed. — Vilde man da forsøge, istedenfor en positiv Virkning af Materien, at sætte en negativ, en passiv Modstand, og at forklare Tilværelsens Mangfoldighed ved denne, saaledes, at man, knyttende sig til de aristoteliske Bestemmelser om Materiens hæmmende Virken, lod Formen i dens Enhed, idet dens Realisation i Tilværelsen hæmmedes ved Stoffet, under den successive Overvinden af denne Hæmmen sondre sig i en Trinrække af Former, saa maatte ogsaa dette Forsøg mislykkes. Det vilde strande derpaa, at Modstanden kun kan begribes, naar der allerede forudsættes en Bestemthed, men denne kunde, som det ovenfor er fremhævet, kun have fundet Sted ved en bestemt Form, og vi vilde saaledes atter vises hen til en anden Factor. Som den absolut bestemmelsesløse Mulighed maatte Materien modstandsløs gaae op i den rene Form uden at kunne fremkalde en Mangfoldighed af Tilværelsesformer. Dette har Aristoteles ogsaa en Følelse af, og derved bringes han til at lade Materien, ligesom fra første

Færd af, træde op med en Bestemmethed; men denne Bestemmethed: Bestemmetheden med de første elementære Modsætninger, er allerede en Formbestemthed, der staaer som uforklaret.

Naar saaledes hverken en positiv eller en negativ Virken af Materien kunde forklare Tilværelsens Concretion, vilde denne kun kunne forklares af Formen. Som en Realitet, et virkeligt Værende, maatte den jo ogsaa have sin Grund i det, der i egentlig Forstand er Væren, og til Formen vise ogsaa Aristoteles's Udsagn om Betingelserne for det kvalitativt Bestemtes Tilværen tilbage. Forklaringen ved Formen vilde da nærmere være en Forklaring ved den høieste Form som Enhed; thi Tilværelsens Mangfoldighed vilde, naar ikke Formernes Mangfoldighed, der betinger den, førtes tilbage til Enheden, staae som et ubegrebet Givet. Men hvad der ogsaa her umuliggjør Forklaringen, er det, at den høieste Form, idet, som ovenfor viist, Negationen falder udenfor Formen overhovedet, ikke kan blive dialektisk, ikke faae den indre Udfoldelses Mulighed i sig. Vel gaaer Aristoteles's Stræben ud paa, at opfatte den som Virksomhed; men denne Stræben hæmmes ikke blot ved hiin Opfattelse af Formens Forhold til Vorden, men allerede ved det Grundeieendommelige i den græske Tænkning, for hvilken Formen af den Grund ikke kunde blive bevægelig, at den oprindelig er Kunstværkets Form og som saadan hvilende Form: et Forhold, der ogsaa skinner igjennem hos Aristoteles, naar *εἶδος*, der, som Guddommens Bestemmelse, blev til *Νοῦς*, som Naturens *εἶδος* til Synonym faaer Bestemmelsen *μορφή**). Selv naar Aristoteles opfatter den rene *Νοῦς* som reen, uafbrudt Energie, saa er den dog forsaavidt hvilende som den evigt, uforanderligt, kun tænker sig selv, kun frembringer denne sin egen forskjelsløse Af-

*) Man erindre ogsaa Opfattelsen af den høieste Forms Rumsforhold til *Κόσμος*.

speiling. En Mulighed til at løse Problemet om den ene Forms Udfoldelse til de mange Former, kunde synes at vise sig, naar vi forudsatte — hvad vi dog efter det historisk Foreliggende ikke ere berettigede til at paastaae, selv om enkelte Antydninger og Analogier*) pege hen derpaa — at den Tanke har foresvævet Aristoteles, at den guddommelige Tankes, den rene Forms, Tænken af sig selv skulde være en Tænken, der omsluttede alt det Intelligible som en Enhed, i hvilken hele Verdensvirkelighedens teleologisk sammenhængende Indhold var sammentrængt, saa at altsaa den guddommelige Tankes Tænken af sig selv blev en fyldig Enhed, i hvilken alt det, der i Verden fremtræder adskilt i Mangfoldighed, var sammensluttet uadskilleligt, og altsaa Verden, idet de enkelte i den realiserede Former bleve Bestemmelser af den ene guddommelige Form, ikke blev et fra Guddommen Løsnet, Guds Tænken af den ikke en Tænken af et Andet. Men denne Mulighed vilde dog atter forsvinde, idet Aristoteles ikke vilde kunne fjerne de Vanskeligheder, der ifølge hans Opfattelse af Guddommens Sondring fra Verden og af Formens Forhold til Negationen, og ifølge hans Paralleliseringen af de almene Begrebers**) Forhold til de særegne med Forholdet mellem *δύναμις* og *ἐνέργεια*, maatte stille sig iveien for den Udvikling og Gjennemførelse af hiin Tanke, der vilde være nødvendig til en Løsning af Problemet.

I Aristoteles's Opfattelse af det Begreb, der udtrykker den absolute Virkelighed, viser sig saaledes paa det Klareste den aristoteliske Metaphysiks og overhovedet den græske Tænkningens Grundmangel: Manglen paa Evne til at gjøre det Værende levende og bevæget ved Negationen. Ved at lade Formens Begreb blive til den guddommelige Tankes, ved

*) Jfr. nedenfor S. 106.

**) Man sammenligne ogsaa Aristoteles's Udsagn om de for hver Viden-
skab eiendommelige Principer og om Kategoriernes indbyrdes For-
hold.

at sætte denne som reen Energie og som den af ydre Be-
tingelser uafhængige evige *νόησις τῆς νοήσεως*, ved at
bestemme den med den guddommelige identiske menneske-
lige *Noῦς* som *εἶδος εἰδῶν*, som i sin Enhed omfattende
de lavere Sjæleformer og som tankende sig selv i sin
Gjenstand, var Aristoteles naaet saa langt henimod en
Opfattelse, der kunde give Formprincippet indre Bevægelse
og en deraf fremgaaende Fylde, og føre til at see Tilvæ-
relsens Concretion udvikle sig af Princippet, som det for
den græske Tænkning var muligt; men paa dette afgjørende
Punkt hæmmes Tankens Stræben som ved en usynlig Magt:
den absolute Væren, der udskiller Negationen af sig,
bliver blot positiv Væren, den evige *νόησις τῆς νοήσεως*
bliver kun som en Tankens Stirren paa sig selv i sin
Ensformighed, Reflexionen synker sammen i Hvilens
Umiddelbarhed, og Verdensvirkelighedens Rigdom staaer
uforklaret ved Siden af Princippet.

Hvad der gennem denne Undersøgelse af Aristoteles's
Opfattelse af Vorden har viist sig som hans Metaphysiks
Begrændsning, ville vi nu, inden vi gaae over til de andre
for hans Philosophies historiske Stilling afgjørende Hoved-
punkter, forat stille den indre Sammenhæng mellem det ari-
stoteliske Systems forskjellige Dele i et klarere Lys, see som
reflecterende sig i Opfattelsen af Grundbegreber fra det Ethis-
skes Omraade og fra det Omraade, der danner det Ethiskes
Grundlag og Forudsætning: det Anthropologiskes.

Det er en Betragtning, der frembyder sig ved det første
Blik paa den græske Ethik, at den har en æsthetisk
Charakter, nærmere: en æsthetisk-metaphysisk. Lige-
som i den græske almindelige Bevidsthed det Godes og det
Skjønnes Begreb smeltede sammen i det for Grækerne
eiendommelige, i ethvert andet Sprog uoversættelige, Begreb:

καλοκαγαθία, og ligesom det dannede græske Sprog Udtryk for en sædelig Fuldendthed overalt minder om æsthetiske Bestemmelser, saaledes opfatter ogsaa den videnskabelige græske Ethik det Ethiske under Skjønhedens Synspunkt: seer Individets ethiske Opgave som den: at udforme sig selv til et individuelt Kunstværk, og den opfatter den ethiske Udvikling som den af Skjønheden beherskede, i en Række af discrete Momenter harmonisk fremtrædende successive Aabenbarelse af den uforstyrrede Menneskenatur. Den ethiske Handlen bliver for den en Foregaaen, en Begivenhed, og det Godes Begreb faaer, hvad der svarer hertil, en metaphysisk Opfattelse.

Denne Grundcharakter i den græske Ethik, der forhindrer den udtømmende Opfattelse af det Ethiskes Væsen og Grundbestemmelser, gjenfinde vi ogsaa hos Aristoteles, trods hans, med hans Tæknings hele Art sammenhængende, Stræben efter at hævde det Ethiske i dets Eiendommelighed, og at skærpe Opfattelsen af de ethiske Hovedbegreber.

Søge vi, inden vi nærmere udvikle dette, Grunden til den videnskabelige græske Ethiks gennemgaaende Eiendommelighed, og saaledes ogsaa Grunden til hvad der definitivt bestemmer den aristoteliske Ethiks Charakter, saa maa vi nærmest og umiddelbarest finde den i Anthropologien, hvis Sammenhæng med Ethiken hos Grækerne, netop fordi de i det Sædelige saae den i sit Væsen uforstyrrede Menneskenaturs Skjønhedsudfoldelse, var inderligere end i den moderne Tid. Men Anthropologien er i den græske Philosophie Physikens Afslutning, og gennem de physiske Grundbestemmelser maa, i de fuldt udfoldede græske Systemer, Anthropologiens Charakter bestemmes ved Metaphysikens.

Den Eiendommelighed ved Anthropologien, der gav den græske Ethik overhovedet dens eiendommelige Præg, var væsentlig Manglen paa en dybere Opfattelse af Personligheden i dens Enhed og indre Uendelighed, og,

hvad der paa det Nøieste hænger sammen dermed, af Villien i dens Frihed og Selvbestemmen.

I Aristoteles's Anthropologie see vi nu først, ligesom i enhver Deel af hans System, en energisk Stræben ud over den tidligere Philosophies Skranker, men idet vi følge denne Stræben, viser det sig dog, at den paa de afgjørende Punkter bliver hæmmet, saa at den almene Grundmangel ogsaa gjør sig gjældende hos ham. Dette vil først vise sig ved Opfattelsen af Personlighedens Enhed.

Kan
Om et Begreb om Personlighedens Enhed kan der først være Tale hvor en videnskabelig Anthropologie udfolder sig. Men hos Plato, den Første, hos hvem en saadan begynder, er der udtrykkelig sat Dele af Sjælen, saa at Enheden, i Analogie med Enheden i Idee verdenen, kun han blive det Adskiltes Harmonie, ikke den indre levende Væsensenhed. Hos Aristoteles stræbes der henimod en Hævd af Enheden. Han taler ikke om Dele af Sjælen, men om Former af Sjælelivet, og dissers Forhold opfatter han saaledes, at den høiere forudsætter den lavere, og, idet den gennem en teleologisk Udvikling kommer frem, optager den lavere i sin Enhed og bestemmer den i denne Optagen. Derfor bliver hos Mennesket, hvis eiendommelige Sjæleform er den tænkende Sjæl, *Noûς*, dennes Bestemmelse Betegnelse for alle lavere sjælelige Former som optagne i den fornuftige Sjæls Enhed. *Noûς παθητικός* — dette saa hyppigt misforstaaede Begreb — betegner hos Aristoteles netop Indbegrebet af de endnu ikke til det sidste Maal, til den fuldendte Virkeliggjørelse, naaede Udviklingstrin af den menneskelige Sjæl, og omfatter ikke blot alle de lavere Bevidsthedsformer, der blive Momenter i den fornuftige Sjæls Enhed, men ogsaa den reflecterende, middelbare, paa Sandsning og Erfaring støttede Tænkning (*διάνοια*, til Forskjel fra *νοῦς*). Gennem alle de lavere Udviklingstrin gaaer eet Væsens Enhed: den Form, der ved Udviklingens Afslutning aabenbarer sig som *Noûς*, som tænkende Aand; de ere derfor alle deel-

agtige i dens Væsen og gaae ind under dens Bestemmelse; men idet de, som Trin i den endnu ikke fuldt realiserede Entelechies Udvikling, endnu have Mulighed og Vorden i sig og derved staae i Berøring med det Materielle, ere de kun *Noûs* som den i Udvikling og Vorden værende, som *παθητικός*. Fra *Noûs* i denne Bestemthed sonderer sig saa *Noûs* som *ποιητικός*, som reen Energie. *Noûs ποιητικός* er, for strax her at vise tilbage til Metaphysikens Grundbegreber, Menneskets *εἶδος*, den er Maalet, det *τέλος*, hvorefter hele Udviklingen stræber hen, og som Maalet det virkende Princip. Den forholder sig til hvad der sammenfattes under Bestemmelsen *νοῦς παθητικός* som Energien til den endnu ikke fuldt realiserede Entelechie*). Ved disse Bestemmelser er Aristoteles kommen Erkjendelsen af Enheden nær. De sjælelige Functioners Udviklingsrække stræber, behersket af den iboende Form, hen imod det Maal, der omfatter Trinnene i sin Enhed. Men netop paa dette Punkt brister dog Enheden. Ligesom vi i Metaphysiken have seet Formen som Entelechie Skridt for Skridt bestemme Udviklingen og dog ved Udviklingens Slutning staae uberørt af Vorden, i sin Færdighed unddrage sig denne, saaledes at den kun maatte bestemmes som et Værende, ikke som et Vordet, saaledes sonderer sig i Psychologien *νοῦς ποιητικός* som Menneskets *εἶδος* fra Udviklingen og dens Trin. *Noûs ποιητικός* er den evige, af Vorden uafhængige Form, uafbrudt Energie, efter sit Væsen Eet med den guddommelige *Noûs*, som den udtrykker i den menneskelige Existentes Form, den er enkelt og ublandet, uafhængig af Legemet, et eiendommeligt, adskilleligt Princip, udødeligt, men ikke i Personlighedens

*) Følgende Formel kan oplyse Sammenhængen mellem de Aristoteliske Bestemmelser paa Metaphysikens, Psychologiens og Physikens Gebeter: *ἐνέργεια: ἐντελέχεια = νοῦς: ψυχὴ = θεός: φύσις.*

Form. Skjøndt Aristoteles's Stræben bestandig gaaer ud paa at fastholde Enheden i det Menneskelige: Enheden af det Sjælelige og det Legemlige, i hvilket Sjælen er Entelechie, og Enheden mellem de teleologisk sammenhængende sjælelige Udviklingsstrin og Functioner*), og skjøndt han ved at bestemme *Noûς* som det, vi, som Mennesker, egentlig ere (Eth. Nic. IX. 4. X. 7) viser hen til et Centralt, Forenende, saa brydes dog, paa det afgjørende Punkt, Enheden atter derved, at *Noûς*, der skulde være det fyldige Enhedsudtryk for det menneskelige Væsen, dualistisk skiller sig fra det Legemlige og fra alle de ved det Legemlige betingede sjælelige Former, den skulde sammenfatte i sig, og staaer som det af Udviklingen Uberørte, Upersonlige, Abstracte. Ved denne Sondring bliver Udviklingen selv og Trinneses Sammenhæng uforklaret, og Begrebet om Selvets, om Personlighedens Enhed undslipper Aristoteles. Enheden bliver saa hos ham idethøieste hvad den var hos Plato: Harmoniens Enhed, den umiddelbare, harmoniske Forbindelse af det Forskjellige; den bliver liig med den Idealitetens Enhed, der i det plastiske Kunstværk ligesom er udgydt over den hele besjælede Skikkelse, ikke, som i Malarieret, concentreret i Blikkets Inderlighed.

Idet Begrebet om Selvets indre Enhed mangler, mangler tillige det derved betingede Begreb om en indre Uendelighed, der kun ved en for Aristoteles uigjennemførlig Antydning er berørt ved Bestemmelsen af *νοῦς* som *εἰδός εἰδῶν*. Den Harmoniens Enhed, der træder i Stedet for en indre Væsensenhed, har en uopløst Umiddelbarhedens og Naturlighedens Rest, der forhindrer Selvets uendelige Forbrydelse i sig, Forudsætningen for det Ethiske i strengere *lybelse*

*) Derfor lader Aristoteles selve Tanken være ledsaget af et Forestillingsbillede, et *φαντασμα*, der forholder sig til Tanken ligesom den mathematiske Tegning til det, der bevises, og som ogsaa bliver Mellemleddets, gennem hvilket Fornuften indvirker paa Attraaen.

Forstand. Og denne Mangel bliver atter medbetingende for den mangelfulde Opfattelse af Villiens Begreb, et Begreb, der hos Grækerne ogsaa af den Grund maatte blive mangelfuldt opfattet, at de, for hvem Erkjendelsen var Menneskets egentlige Væsen, Dyd Viden, Synd Uvidenhed, ikke kunde hævde Villien i dens primitive Eiendommelighed ved Siden af Erkjendelsen. Aristoteles stræber vel ogsaa med Hensyn til Villien at naae videre end sine Forgængere, og søger saaledes, hvad Forholdet til Erkjendelsen angaaer, at hævde Villien en særskilt Plads, en relativ Uafhængighed, ved at accentuere Attraaens Element og det Praktiskes Eiendommelighed. Men dog bliver Villiens Begreb kun svævende og usikkert. Naar Villien opfattes som en fornuftbestemt Attraa, saa maa det, da, efter aristoteliske Forudsætninger, al Attraa kun kan blive til idet den fremkaldes af Formen, og en bestemt Grændse derfor ikke kan drages mellem den blotte Attraa og Villien, blive uklart, hvad der i Villiesvirksomheden er det egentlig Afgjørende: Attraaen, Villiens Grundlag, eller den Indvirkning, som Fornuften igjennem Forestillingsbilledet udøver paa hiin, og ved hvilken Attraaen først skal blive til Villie. Ligeledes bliver det uklart, hvorledes Menneskets Bestemmethed til det Fornuftige eller det Ufornuftige, det Gode eller det Slette, kan, hvad Aristoteles vil, blive en frivillig Sag, og hvorledes det frit vælgende Subject skal bestemmes. Der er saaledes kun gjort et Tilløb til at bestemme Villiens Begreb i dets Eiendommelighed, og medens Spørgsmaalet om Villiens Frihed i Valget mellem det Gode og Onde ikke bliver indtrængende behandlet, bliver Spørgsmaalet om Villiens Frihed i Forholdet til det Guddommelige, fra hvilket Villiens Bestemmelse udelukkes, og til Naturens Virken forbigaaet.

Disse Mangler ved Aristoteles's Anthropologie, der hænge sammen med hans Metaphysiks eiendommelige Grundbestemmelser, afspeile sig nu atter i hans Ethiks Begrænsning.

Ogsaa paa Ethikens Gebet stræber Aristoteles ud over sine Forgængere, navnlig over Plato, deels ved en skarpere Sondring af det Praktiskes Sphære fra det Poietiskes og Theoretiskes, deels ved omhyggeligere og mere udtømmende Bestemmelser af ethiske Grundbegreber (f. Ex. det Gode, Dyden, Frivillighed, Forsæt, Hensigt). Men trods dette viser dog hans Ethik sig i sin hele Grundcharakter at være bestemt ved den almene græske Grundanskuelse, hvis overmægtige Indvirkning vi allerede have seet indenfor hans Anthropologie og Metaphysik. Afgjørende bliver her Anthropologiens Mangel paa Begrebet om den Personlighedens indre Uendelighed, der er Forudsætningen for det Ethiske i stræng Forstand. At der ikke naaedes til Begrebet om Personligheden i dens indre Uendelighed, maatte medføre væsentlige Consequentser for det Ethiske. Deels kunde nemlig saadanne ethiske Begreber, der umiddelbart vise tilbage til hiin Personlighedens og Villiens uendelige Concentration, som Begreberne om ethisk Forpligtelse, Samvittighed, Anger, o. desl. ikke gjøre sig gjældende. Deels maatte, idet Naturelementet i Mennesket bevarede en blivende Umiddelbarhed, der begrænsede Aanden, Naturbestemthedens Tilfældighed blive bestemmende for Aandens Frihedsudvikling, og Begrebet om det Almeen-Menneskelige kunde ikke vinde Klarhed. Deels maatte det upersonlige Almene, Staten, faae en Overvægt over det sædelige Individ, analog med den Overvægt, de kosmiske Principer, Sphærernes Sjæle, havde over den enkelte Menneskesjæl, og det maatte indvirke umiddelbart bestemmende paa Individets Villie. Deels maatte endelig den ethiske Handling opfattes, ikke som udgaaende fra en i sig uendelig gjenemsigtig, i udtømmende Reflexion klaret, Personligheds ethiske Beslutning; men som blivende til, ligesom pludselig, kunstnerisk-genialt, ved en Concretion af det Almene, ved den umiddelbare Virkning af *Noûς*, der unddrager sig Reflexionen, og er Gjenstand for en *αἰσθησις*. Og idet den ethiske Handling opfattedes saaledes, maatte Begrebet om en be-

vidst ethisk Charakteerudvikling mangle og erstattes ved Forestillingen om det sædelige Liv som en Række af saadanne Umiddelbarhedens Øieblikke, i hvert af hvilke det ethiske Individ, i sin umiddelbare Bestemmethed ved det Almene, staaer kunstnerisk afsluttet i sig, men saaledes, at Continuiteten for Bevidstheden mangler. Dette maatte allerede blive en Følge af den Grundanskuelse af Menneskets og Tilværelsens Væsen, der gav det blot positivt Værende og den hvilende Umiddelbarhed en saadan Overvægt, at Vordens Mulighed blev ubegribelig og Udviklingsprincippet forsvandt. Men i nærværende Sammenhæng viser det sig som uundgaaelig Følge deraf, at Selvets bevidste Fordybelse i sin indre Uendelighed, Villiens bevidste Concentration i den ethiske Livsbeslutning: de nødvendige Forudsætninger for den bevidste ethiske Charakteerudvikling, som vi have seet, ikke ere begrebne. I Individets Handling og i dets Udvikling bliver der da, ud fra denne Opfattelse, Mere af kunstnerisk ubevidst Frembringen end af bevidst Viljesenergie, Mere af det Æsthetiske end af det Ethiske. Og ved den Overvægt, der, paa Villiens Bekostning, gives det Theoretiske, drages, principielt, den menneskelige Handling hen mod det Metaphysiskes Nødvendighed, ligesom Bestemmelsen af det ethisk Gode hos Grækerne altid nærmede sig til eller endog faldt sammen med det metaphysisk Gode. Den aristoteliske Ethiks Charakteer bliver derfor, ligesom den græske Ethiks overhovedet, æsthetisk-metaphysisk.

Hvad der er sagt om Charakteren af den ethiske Bestemmen af Handlingen, oplyse vi gennem Udviklingen af et vigtigt Begreb i den aristoteliske Ethik, der i høi Grad har været misforstaaet, og som kun i Sandhed kan forstaaes naar det sees i det metaphysiske Grundforholds Lys: af Begrebet *μεσότης* som Bestemmelse for den ethiske Dyd.

Idet Aristoteles, i Overensstemmelse med den græske Opfattelse af Dyden som Væsenets uforstyrrede Virksomhed og

Hævden af sig gennem denne Virksomhed, bestemmer den Dyd, Ethiken skal undersøge: den menneskelige Dyd, som den Virksomhed, ved hvilken Mennesket udfører sin eiendommelige Gjerning vel, og idet det for Mennesket Eiendommelige af ham er bestemt som det fornuftige Sjæleliv; saa sonderer den menneskelige Dyd sig for ham i den *dianoetiske*: den normale Virken af det fornuftige Sjæleliv som saadant, og i den *ethiske* Dyd: den fornuftbestemte Villies Energie. Den *ethiske* Dyd, den specifik menneskelige Dyd, i Sammenligning med den menneskeligguddommelige *dianoetiske*, bliver Ethikens egentlige Midtpunkt. Den forbinder som Momenter i sit Begreb *φύσις, ἔθος* og *λόγος*, idet den oprindelige Naturbestemthed, Naturdriften, som et Stofagtigt bliver formet med Bevidsthed af den fornuftige Indsigt, og fæstner sig i denne Form gennem Øvelsen, Vanen, som gør det, der oprindeligt var den enkelte frie Beslutnings Sag, til blivende Beskaffenhed i Sindelaget, og endog er Betingelsen for Erkjendelsen af det Sædelige. Forat erkjende dette, maa man nemlig, efter Aristoteles, have handlet sædeligt, fordi Erkjendelsen ogsaa her gaaer ud fra *τὸ ὄν* og bliver real paa samme Maade som paa det theoretiske Gebet Fornufterkjendelsen af det Almene bliver real ved Hjælp af Sandsningen af det Enkelte. Den *ethiske* Dyds fuldstændige Definition hos Aristoteles bliver: *ἕξις πρακτικὴ, ἐν μεσότητι οὐσα ἢ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν*.

I Begrebet *μεσότης*, som Aristoteles anvender i denne Definition af den *ethiske* Dyd, og som man har villet opfatte som en rent udvortes og empirisk Bestemmelse, viser der sig en Reflex af den metaphysiske Bestemmelse af Principernes Forhold og af den græske idealistiske Grundanskuelse. Aristoteles tænker sig nemlig Forholdet i Sjælens fornuftløse, men for Fornuft modtagelige, Deel saaledes, at den med Lyst- og Ulystfølelsen sammenknyttede Affect og Attraa, og den Handlen, der fremkaldes ved dem, ifølge

deres Paavirkethed ved det Sandselige og overhovedet ifølge deres Sammenhæng med det Materielles, det i sig Ubestemttes, Gebet, maae savne den sikke Norm og den rette Bestemthed saalænge indtil de underlægges Fornuftens bevidste formende Indvirkning, og at altsaa først Fornuften bringer Maal og harmonisk Bestemthed α : en *μεσότης*, ind i Affecten*) og Attraaen og derigjennem i Handlingen. I dette Forhold virker *νοῦς* som praktisk Indsigt, som *φρόνησις*. Ligesom, efter den aristoteliske Erkjendelseslære, *νοῦς* umiddelbart griber de høieste Principer, Forudsætningerne for al Viden, saaledes skal paa det Ethiskes Gebet *φρόνησις* ved en umiddelbar Takt, en Art *αἴσθησις* (jfr. Eth. Nic. II, 9. VI, 9, 12), gribe det Gode og Rette i dette aldeles concrete Tilfælde, og det ved en Virkning af *νοῦς*, der, som den høieste Energie, maa være det Virkende i alle Fornufterfunctioner (Eth. Nic. VI, 12). Idet Handlingen bestemmes gennem Affectens og Attraaens Regulerethed ved Indsigten**), og selv gaaer ind under Bestemmelsen *μεσότης*, saa giver den, som et i det Ydre Fremtrædende, *μεσότης* Skikkelsen af en Middelvei, og derfor kan Begrebet *μεσότης* overføres paa Gebeter, hvor det ikke hører hjemme efter dets egentlige Betydning. Naar Begrebet anvendes ved Bestemmelsen af den ethiske Dyd, saa er altsaa derved udtrykt Menneskets sandselige Naturs harmoniske Bestemthed i sin Virken ved Formen, det Fornuftige***)) — ikke den umiddelbare Naturbestemmethed, det umiddelbart givne Naturanlæg†)), men den umiddelbare, ligesom æsthetiske††),

*) Forholdet til Affecten er det Oprindelige (jfr. Eth. Nic. II, 6), derfor er den *μεσότης*, der tilveiebringes, en *μεσότης πρὸς ἡμᾶς*. Dog gives der en *ἐλλειψις* og en *ἐπερβολή* i og for sig.

**) Attraaen bliver saaledes en *ὄρεξις διανοητική*, *ὄρεξις ὁρθή*.

***)) Dens Lovbestemthed: *ὁ γὰρ νόμος τὸ μέσον*.

†) Derfor regner Aristoteles f. Ex. ikke *ἐγκράτεια* til Dyderne.

††) Jfr. i Eth. Nic. II, 5 Sammenstillingen af den ethiske *μεσότης* med Kunstværkets.

Bestemmethed gennem Indsigten. *Μεσότης* udtrykker, med denne nærmere Bestemmelse af et Bevidsthedsforhold, det Samme, som Plato i nogle af sine sildigere Dialoger kaldte *τὸ μέτριον* og *τὸ μέσον* ο: det, der ligger midt imellem det Mere og det Mindre, det Stofagtiges Bestemmelser, og hos Aristoteles vexle ogsaa disse Begreber med Begrebet *μεσότης*. Af denne Betydning af Begrebet følger saa ogsaa, at det hos Aristoteles kun kan faae Gyldighed for de ethiske Dyder, ikke for de dianoetiske, thi ved disse er der ikke noget Forhold til et Stofagtigt, der skal begrænses; derfor kan der ved dem ikke blive Tale om et Overmaal eller en Mangel.

I Betegnelsen: *μεσότης*, og i den nærmere Udvikling af dette Begreb, bliver den æsthetiske Opfattelse af den sædelige Bestemmen og den sædelige Handling iøinefaldende. Erkjendelsens Gjenstand: det Almene, Loven, bliver i den enkelte sædelige Handling et paa Umiddelbarhedens Maade Virkende; i den sædelige Handling gaaer, paa samme Maade som i Instincthandlingen, den almene Lov umiddelbart i Enhed med den individuelle Bestemthed, og Bevidstheden forholder sig kun til Resultatet, ikke til den Proces, af hvilken det resulterer. Og idet det sædelige Liv bliver Rækken af saadanne Umiddelbarhedens Øieblikke, saa er der vel en Fremskriden mod et ethisk *τέλος*, men denne Fremskriden, der foregaaer som ved en harmonisk Naturproces, og bliver en Tildragelse, ikke en Handling i stræng Forstand, foregaaer paa samme Maade som naar Uhrviseren i eet Spring flytter sig fra det ene afdelte Punkt til det andet, og saa staaer stille til næste Spring; den mangler Continuiteten. En Udvikling i stræng Forstand, en bevidst ethisk Charakterudvikling faae vi, som det allerede ovenfor blev fremhævet, ikke, og vi kunde ikke faae den, ifølge den aristoteliske og overhovedet den græske Tænkning's Grundeendommelighed, der ikke kunde føre til en Erkjenden af den ved Negationens Optagen i Væren betingede indre

Bevægelse, af Modsætningernes Udfoldelse af hinanden og af deres Sammenslutten til en levende Enhed*).

b) **Enhed og Dualisme.** — Naar det, at Løsningen af Vordens Problem mislykkedes for Aristoteles, uundgaaelig medførte, at Løsningen af Problemet om Tilværelsens Concretion

*) Gjennem det Udviklede vil det omtvistede Spørgsmaal kunne afgjøres, om det græske Drama kjender en Charakterudvikling i strængere Forstand. Det maa besvares benægtende. Naturligviis kan den græske Dramatiker ligesaalidt have lukket Øiet for det Phænomen, at en Charakter ikke altid er den samme, men under forandrede Betingelser fremtræder paa en anden Maade, paa et høiere eller lavere Trin, som den almindelige græske Bevidsthed kunde lukke Øiet for de Phænomener, der vise tilbage til en Forandring, en Vorden. Den græske Dramatiker har derfor ikke fremstillet sine Personer i død Uforanderlighed; dette behøver kun en Henvisning til en Figur som Neoptolemos (i Sophokles's Philoktet) forat være uimodsigeligt. Men ligesom det er Et, at indrømme Forandringens Phænomen, et Andet, at begribe Vorden, altsaa for Tanken at retfærdiggjøre hint Phænomen, saaledes er det Et at skildre en Charakter paa dens forskjellige Udviklingsstadier, et Andet at tydeliggjøre den indre Udfoldelse, den Udvikling ud fra Personlighedens Inderste, ved hvilken hine Stadier komme frem. Dette gjorde den græske Dramatiker ikke; thi dette Inderste var for den græske Digter i en endnu bestemt Betydning end for Digteren overhovedet et *ἄδυτον*, paa Grund af det Halvmørke, i hvilket den græske sædelige Bevidsthed i dens Umiddelbarhedsbestemthed hvilede. Charakterbestemmelsens Stadier i det græske Drama forholde sig som de Billeder, der i katholske Lande fremstille Stadierne i Lidelseshistorien. Der er en Sammenhæng mellem disse «Stationer», men de vise sig hver for sig som et hvilende Hele, og Sammenhængen virkeliggjøres kun i den Tilskuers Bevidsthed, der, idet han, fra den ene Station til den anden, bringer Mindet om det Anskuede med sig og samler Billederne i Erindringen, ved en levendegjørende Phantasies Magt forvandler de sondrede Billeder til en Heelhed og giver dem den Continuitet, de ikke have ved sig selv. Saaledes faae ogsaa hine det græske Dramas Billeder kun den sande Continuitet for en Bevidsthed, der i sig har Magten til at bringe dem i Strømning og derved see dem i indre Enhed som fremgaaende af eet Udviklingsprincip.

maatte mislykkes, saa viser det tilbage til, at Dualismen ikke er fjernet; thi netop den uvilkaarlige abstracte Sondring af Grundmomenterne var det jo, der gjorde Vorden ubegribelig. Det er allerede antydnet, hvorledes Aristoteles, mere energisk end nogen anden græsk Tænkter, stræber at overvinde Dualismen. Ved Bestemmelsen af Begrebsforholdet mellem Form og Stof, og fornemmelig ved Opfattelsen af Formen som Udviklingsprincip, viser han afgjørende hen mod den principielle Enhed; men dog bliver det Tilstræbte ikke naaet; hans bevidste Stræben hæmmes ved den ubevidst virkende Magt, der ligger i den græske Tænkningens Naturbegrænsning, og Dualismen bryder atter frem og adskiller det tilsyneladende Forenede. Adskillelsen viser sig fra Formens Side navnlig deri, at den, i sin høieste Fuldendelse, bliver den fra alt Stof sondrede Form, og at den overhovedet, selv hvor den sees i Forhold til Udviklingen, skiller sig fra det Stofagtiges Vorden; — fra Materiens Side navnlig deri, at der tillægges den en Modstandskraft, der kan foranledige det fra Formen Afvigende, altsaa en selvstændig Virken, gennem hvilken en Grundmodsætning til Formen røber sig. I denne Grundmodsætning staae Form og Stof som lige oprindelige; deres Forbindelse for Anskuelsen bliver den umiddelbare Forening af det Forskjellige, deres Enhed for Tanken kun et Postulat. Dette ligger ogsaa i Aristoteles's Udsagn, at de to Principer: Form og Stof, hverken kunne føres tilbage til hinanden eller til det samme Slægtbegreb*).

Paa en slaaende Maade bryder den af Aristoteles bekæmpede Dualisme frem i hans Fordobbling af Tilværelsen i *Noûς* og Universet. Skjøndt hans Stræben gaaer hen imod en Gjennemtrængen af Stoffet ved Formen, der, consequent, vilde føre til at see dem som uadskillelige, saa at den

*) Værens Bestemmelse, der bliver fælleds for dem, opfatter nemlig Aristoteles ikke som Slægtbegreb, ligesaa lidt som Enhedens Begreb.

høieste Form vilde være den, der fuldstændigst gennemtrængte og beherskede Stoffet; at see det Evige som evigt i det ved Tid og Bevægelse Bestemte, det af Rummet Uafhængige som paa rumfri Maade værende i Rummet som Enhed; saa hæmmes dog denne Stræben ved Principernes oprindelige Adskilthed. For Aristoteles former Verdensvirkelighedens Heelhed sig til Anskuelsen af *Κόσμος* som det altomfattende, levende, af Formen besjælede Kunstværk. Dette formede Universum, hvis Stof er det Formendes Mulighed, og som evigt bevæges ved Forholdet til den guddommelige Bevæger, indeslutter i sig en fuldstændig Trinrække af Former, der fra den laveste stiger op til den med den guddommelige Tanke identiske active *Noûς* i Mennesket, og i denne Fuldstændighed udtrykker Formens Væsen heelt. Aristoteles kommer det her saa nær som muligt at lade Formen som guddommelig *Noûς* faae sin Plads indenfor Verdens Virkelighed. Naturen i dens Heelhed sees som besjælet, Formen sættes som Verdens indre bevægende Entelechie, og denne Form, der teleologisk udfolder sig i de særegne Formers Række, viser, gennem Rækkens Afslutning i Menneskets *Noûς*, sin Enhed med den guddommelige. I Mennesket har altsaa den guddommelige *Noûς* en Væren i Verden, og da, ifølge dens immaterielle Væsens Forhold til Rumsbestemtheden, dens rumlige Sondring fra Universet ikke kan fastholdes af Tanken, saa synes der ingen Hindring at være for, overhovedet at tænke sig den guddommelige *Noûς* som immanent i Verden*), og det saameget mindre som Aristoteles jo ogsaa tænker sig Himmelsphærernes evige Bevægere som ubevægede i de bevægede Sphærer, Sjælen som ubevæget i det bevægede Legeme, Formen som ubevæget og evig i det foranderlige og bevægede Stof, og den active *Noûς* i Mennesket uden Delthed og Vorden.

Men dog gennemfører Aristoteles ikke Enheden til dette sidste Punkt. *Κόσμος* bliver ikke Tilværelsens

*) Jfr. Udviklingen i den peripatetiske Skole.

Heelhed, ikke heller bliver den guddommelige *Noûς*, der dog i sit Væsen indeslutter al Virkelighed, det Ene-Værende; men Virkeligheden fordobbles i den rene stofløse *Noûς* og i Verdensvirkeligheden, i hvilken Stoffet, der ikke kunde bortskydes af Tanken*), faaer sin Plads: Verden i sin Fylde kommer til at staae som Virkelighed ved Siden af den efter Begrebet altomfattende Virkelighed; den *Κόσμος*, i hvilken Virkelighed evigt reproduceres af Mulighed, hævder sig ved Siden af den rene Energie, i hvilken al Mulighed er forsvunden.

I denne Fordobbling viser Dualismen sig som uovervindelig. I samme Øieblik som den synes forsvunden i Verdensvirkeligheden, der af Anskuelsen opfattes som harmnoisk Enhed, bryder den frem i Fordobblingen idet Tanken atter udsondrer Formen i dens Reenhed og Anskuelsen fæstner den i Sondringen fra *Κόσμος* ved uvilkaarlig at gjøre denne til en Rums-sondring. Og det i Anskuelsen af *Κόσμος* umiddelbart Forenede, der var det oprindeligt Forskjellige, viser sig atter i dualistisk Sondring saasnart Tanken bestemmer det ved sine Former.

c) **Det Enkelte og Erfaringen.** — Ligesom Aristoteles, i Bestemmelsen af Grundmodsatningernes Forhold og i Hævdelsen af det Begreb, ved hvilket Principets Udfoldelse skulde blive mulig og Tilværelsens Concretion forklares, viste ud over den græske Tænkning Grændser, men uden at kunne naae det Maal, til hvilket han stræbte hen, saaledes vil det nu ogsaa vise sig, at han, medens han ved sin Fremhæven af det naturligt Enkelte og af Erfaringens Be-

*) Ogsaa af den Grund laae det nær for Aristoteles, at lade Sondringen trænge ind, at Naturens *εἶδος*, opfattet som *μορφή*, som Universets physiske Form, trods Formbegrebets Tvetydighed, uvilkaarlig maatte sonde sig fra Formens ideelle Skikkelse i den menneskelige active *Noûς*. Kun hiin Tvetydighed tilslører den Vanskelighed, der kommer frem paa ethvert Punkt, hvor en Form, der som immateriel intet Rumsproducerende har i sig, skal give Stoffet Rumsform.

tydning for Erkjendelsen antydede en senere Tidsalders Opfattelse, heller ikke i denne Henseende naaede hvad han tilstræbte, fordi den almeen græske Opfattelse ham ubevidst gjorde sin Magt gjældende. Og idet han hverken kunde gennemføre hine Antydninger eller fastholde det Begreb, ved hvilket Udfoldelsen af Tilværelsens Rigdom skulde forklares, saa maatte hans almene Naturanskuelse i samme Øieblik som den syntes at skulle gjennembryde den græske Tæknings Skranker, dog igjen gaae ind under dennes Grundbestemmelse.

Idet Aristoteles opfattede Formen som iboende Form, som det, der giver sig Virkelighed i den concrete, reale Tilværelse, faldt der hos ham et ganske andet Eftertryk paa denne Tilværelse end hos Plato: et Eftertryk, der allerede antydes derved, at hos Aristoteles Materiens Begreb faaer sin Plads i Metaphysiken (fordi Materien er væsensseet med Formen). Det substantielle Værende, *οὐσία*, i egentlig Betydning, blev af Aristoteles bestemt som et *ῥόδε τι*, som det individuelle Subject, Naturindividualiteten i dens Concretion, og dette concrete Enkelte maatte, som væsentligt og substantielt, være væsentlig Gjenstand for Erkjendelsen, ligesom den Erkjendelsens Form, der optager dette Enkelte: Erfaringen, maatte blive af væsentlig Betydning. Og idet den iboende Form saaes som en Formernes Trinrække, der strakte sig gennem hele den naturlige Tilværelse, fik denne Tilværelse efter sit hele Omfang Værd for Erkjendelsen, og den fik dette Værd som naturlig Tilværelse α : som den Tilværelse, til hvis Fuldstændighed det Materielle, i hvilket Formen er iboende, samt Bevægelsen, ere nødvendige, og som altsaa kun erkjendes i sin Virkelighed naar det erkjendes som denne Enhed af Form og Materie. Medens derfor den aristoteliske Tæknings idealistiske Grundretning førte ham til, ogsaa med Hensyn til Naturtilværelsen, at sætte Formen som det Væsentlige, og at opfatte de finale Aarsager som de egentlige Aarsager, de materielle

kun som Betingelser, ja endog til at bruge *μορφή* (= *εἶδος*) som Synonym med *φύσις*, medens *γένεσις* bliver *ὁδὸς εἰς φύσιν*, saa fører hiin Stræben efter at see det Ideelle som væsensseet med det Materielle og som iboende i det ham til at lægge en Accent paa det sandselige Phænomen, fra hvilket alene der ad Iagttagelsens og Erfaringens Vei kan naaes til Naturerkjendelsen, og for denne overalt at fordre en Undersøgelse af Naturtingenes eiendommelige physiske Grunde og concrete Betingelser (*φυσικῶς σκοπεῖν*), i Modsætning til et abstract-almindeligt Begrebsræsonnement (*λογικῶς σκοπεῖν*). Hans hele Retning viser sig i disse Bestemmelser som afvigende fra Platos. Denne kunde, idet han satte Ideen som Videns sande Indhold og som den egentlige *οὐσία*, vel, gennem Anskuelsen af Urbilledet, naae til en ideel Enkelthed; men i denne afspejlede sig, ifølge Urbilledets Natur som Hypostaseringen af Tankens Almene for Anskuelsen, det plastiske Ideals Forhold mellem det Enkelte og det Særegne. Enkeltheden som Virkelighedens concrete Enkelthed, som Naturindividualitetens Bestemthed, forsvandt som det Ligegyldige, ligesom Endelighedens Tilfældigheder forsvinde i det plastiske Ideal, og Naturerkjendelsen faldt udenfor den strænge Videns Kreds, fik kun en uvæsentlig Betydning i Sammenligning med Erkjendelsen af Ideen. Aristoteles's Bestemmelser antyde en Stræben henimod den Naturerkjendelse, som først en nyere Tid gennemfører, mod den principielt fordrede Erfaringens Naturerkjendelse. Men denne Stræbens Virkeliggjørelse hæmmes allerede ved Aristoteles's metaphysiske Bestemmelser og i sidste Instants ved den græske Naturopfattelses almindelige Charakter.

Naar Aristoteles, i Metaphysiken, bestemmer Individet som *πρώτη οὐσία*, lader han den individuelle Væsenhed constitueres ved Formens og Stoffets Forening til et *σύνολον*, og i denne Forbindelse sætter han Formen, og bestemte Formen som *εἰδοποιὸς διαφορά* ο: Differentsten

(den specifikke Different) i Enhed med det ved den bestemte Slægtbegreb, som det Væsentlige og egentlig Constitutive. Men i *εἶδος*, der constituerer Væsenet, gjør Almindelighedens Element sig gjældende (jfr. Aristoteles's Metaphysiks Bestemmelser), og idet kun det Almene bliver Videns egentlige Gjenstand, medens Sandsetingene som saadanne ikke ere Gjenstande for Viden, saa kan man med Viden vel stige ned til det concreteste Artbegreb, til det laveste Begreb, forat bruge den formelle Logiks Udtryk, men ikke gaa videre uden at komme udenfor Videns Grændse, og dette vil, ifølge det ogsaa af Aristoteles statuerede Forhold mellem Viden og Væren, sige, at det Almene dog hævder sig den egentlige Væsentlighed. Aristoteles kommer derfor til at betegne Formen som *πρότερον* og *μᾶλλον ὄν* end den enkelte Ting, i hvilken den er iboende, ja han bruger endog ligefrem om den Betegnelsen *πρώτη οὐσία* (Met. VII, 7).

Hans Metaphysiks Grundbestemmelser gjorde det umuligt for ham at gennemføre Enkeltvæsenets Fortrinsret til Bestemmelsen *οὐσία*. Forat dette skulde kunne skee, maatte der i Individualiteten paavises et positivt Mere, der kunde adskille den fra Arten, men et Saadant kan Aristoteles ikke hævde den. Da Formen er sat som det Almene, maatte hint Plus søges i Stoffet, der af Aristoteles deels udtrykkelig sættes som Flerhedens og Individualitetens Grund, deels indirecte bestemmes som saadan gennem det Udsagn, at der ved Individualitetsforskjelligheden intet Øiemed*) tilsigtes. Men Materien som saadan er det absolut Bestemmelsesløse og det ved sig selv absolut Virkelighedsløse; den kan derfor ikke tænkes at bestemme Formen saaledes, at det Individuelle kunde faae et Virkelighedsindhold, der var eiendommeligt for det, og Enkeltvæsenets individuelle

*) Man erindre, hvorledes efter Aristoteles's Opfattelse Øiemedets og Formens Bestemmelse væsentlig høre sammen.

Substantialitet bliver altsaa et Uforklarligt. Aristoteles maa statuere den ifølge hans Tæknings eiendommelige Retning, men han maa ved den Tæknings Art, der bærer og omfatter hans individuelle Tænkning, og som lader Formen, det ideelle Almene, umiddelbart beherske sin Modsætning, saa at denne som en blot Mulighed forsvinder i hiin og Formen ikke ved Forholdet til den kan vinde Concretion, føres til at give Bestemmelser om de den individuelle Existents konstituerende Factorer, der ophæve det Statuerede og gjøre dets Mulighed ubegribelig. Og idet Enkeltvæsenet atter træder tilbage for det Almene, maa Erfaringserkjendelsen træde tilbage for en speculativ Naturopfattelse gennem abstracte Begreber. —

Hvad der har viist sig som umiddelbart sammenhængende med den aristoteliske Metaphysiks Bestemmelser, viser sig nu tillige som dybere begrundet i den græske Verdensanskuelser og i den ved denne bestemte Tæknings almindelige Charakter. Idet Grækerne anskuede Tilværelsen som en umiddelbar Enhed af Aand og Natur med det Aandeliges Principat, saa maatte, ifølge Enhedens Umiddelbarhed, det Naturlige umiddelbart sees som bestemt ved det Aandelige, som afspeilende dette. Naturen saaes umiddelbart i den menneskelige Aands Lys, blev anthropomorphiseret, fik en menneskelig Charakter, en menneskelig Væren. Derfor kommer, i Opfattelsen af den, Erfaringen ikke til sin Ret. Erfaringen, i den prægnante Betydning, i hvilken en moderne Naturvidenskab tager Begrebet, forudsætter en dybere Adskillelse mellem Tanken og dens Naturgjenstand end Grækerne kjendte; den forudsætter, at det Naturlige, Materielle, ligesom er blevet befriet til en relativ Selvstændighed, at det har kunnet gjøre sine egne Love gjældende, og derigennem hævdet sig som eiendommelig Kilde til Erkjendelse for Aanden. Men hos Grækerne er Materien kun det Ikke-Værende i Forhold til Tanken, og derfor kan den og det, i hvilket den er karakteristisk Bestemmelse, ikke

tilkæmpe sig en saadan Selvstændighed og en saadan Betydning. Grækeren betragter væsentlig Naturen, som Heelhed og i det Enkelte, ikke med den iagttagende Naturforskere, men med Kunstnerens Øie. Ligesom Naturtotaliteten anskuedes som Verdenskunstværk, saaledes anskues det Enkelte i Analogie med det kunstneriske Ideals Enkelthed, der umiddelbart aabenbarer Ideen og lader Endelighedens Tilfældigheder forsvinde: den concrete Naturvirkeligheds Enkelthed, Naturindividualiteten, forvandler sig til den skønne Individualitets Særegenhed, og Anskuelsen, i dens umiddelbare Enhed med Tanken, bliver den til det Særegne, ikke til det individuelt enkelte Naturlige, sig forholdende Anskuelse. Gjennem Anskuelsen bestemmer Tanken Naturen: Opfattelsen af det Physiske bliver, hvor Tænkningen kommer til Klarhed over Principerne, forud for Erfaringen bestemt ved disse: Naturopfattelsen bliver metaphysisk, ikke fysisk. Den græske Philosophie kjendte derfor heller ikke den Kunst, gennem Experimentet at adspørge Naturen; thi ved en saadan Adspørgen vilde denne netop anerkjendes i sin relative Uuafhængighed. Først sildig og i ringe Omfang kommer Experimentet frem hos Grækerne, og da udenfor Philosophien.

Denne Naturerkjendelses Art gjenkjende vi nu ogsaa hos Aristoteles trods hans Stræben efter en Erfaringserkjendelse og trods hans udstrakte Viden, om hvilken ogsaa rent empiriske Skrifter af ham gave Vidnesbyrd. Ogsaa om hans Naturerkjendelse gjælder det, at den væsentligen har en metaphysisk, ikke en fysisk Charakter. De metaphysiske Grundbegreber: Form og Stof, anvendes overalt i Phisiken som metaphysiske Begreber uden at gjøres concretere ved Forholdet til det Physiske; Anskuelsen af Universet som Heelhed bestemmes umiddelbart ved dem, ikke ved en Sammenfatten af det begrebne Reale; det Materielles Grundformers Natur bestemmes ikke gennem Iagttagelsen, men gennem en apriorisk Deduction, og Tanken drages uvilkaarlig hen mod de Naturgebet, hvor det metaphysiske Grundforhold

faaer den letteste Tilknytning: til det Organiskes Gebet, og de lavere Natursphærer sees ligesom kun i et Reflexlys fra det Organiske, medens i selve det Organiske vel de mekaniske Aarsager fremhæves, men uden at de hævde sig en begrebsbestemt positiv Betydning i Forholdet til det Teleologiske. Og det, at den aristoteliske Naturerkjendelse faaer denne Charakter, kan vel tildeels være betinget ved hans Tids Mangel paa de talrige tekniske og videnskabelige Hjælpemidler til Iagttagelse og Beregning, over hvilket en nyere Tids Naturforskning raader, og ved dens fragmentariske Kundskab til Naturphænomenerne; men det har, hvad alle den aristoteliske Philosophies Hovedbestemmelser indirecte vise, sin sidste og væsentlige Grund i den græske Naturopfattelses almindelige Charakter, der selv bliver medbetingende for hine Mangler.

I det Udviklede ligger Nødvendigheden af, at Aristoteles's almene Naturanskuelse, medens den stræber ud over den græske Naturanskuelses Grændser, dog ikke mægter, virkelig at overskride disse, saa at dens kategoriske Bestemthed bliver den samme som dennes. Den aristoteliske Naturanskuelse er Udtrykket for den græske Naturanskuelse i dens høieste Udvikling og ligesom i dens Overgang til en ny og høiere Form. Skjønhedsanskuelsen af Universet, Anskuelsen af den reale Tilværelse som Verdenskunstværk, som *Κόσμος*, er bevaret hos Aristoteles, og Formen bliver, skjøndt den i sin Idealitet ingen Rumsbestemthed har, dog i Naturen Rumsform. Men paa Skjønhedsanskuelsens Grundlag er en rigere, dybere, livfullere Opfattelse ifærd med at arbeide sig frem: Livets Idee er ifærd med at afløse Skjønhedens Idee som den for den reale Tilværelse altbestemmende. Naturen, der af Aristoteles bestemmes som i sin Heelhed besjælet, og det ikke blot ved en uvilkaarlig Anthropomorphiseren, men ifølge Begrebsforholdet til den iboende virksomme Form, er ved denne Opfattelse bragt ind under det Organiskes Synspunkt, og til det Organiske vises der hen ved Be-

greberne om Formen som Udviklingsprincip, og om den indre Teleologie i det Enkelte og i den hele Natur. Den organiske Naturopfattelse, der, consequent gennemført i Tankens Form, ifølge Væsensforholdet mellem det Levendes Idealitetsside og Realitetsside, indeslutter den sidstes positive Betydning og dermed Realerkjendelsens Betydning, er hos Aristoteles tilstede i en levende Anskuelse, og en moderne Tids Opfattelse er berørt. Men de ovenfor paaviste Mangler hos Aristoteles gøre sig gjældende, saasnt den formbestemte Udvikling skal gøres klar for Tanken, og saasnt Formen, det blot Ideelle og Evige, der som saadant mangler Realitetsbestemmelsen, skal sees som Naturenergie. Ligesom Bestemmelsen af den energiske Formvirksomhed ikke kunde fastholdes, men uvilkaarligt gik tilbage til Opfattelsen af Formen som den evigt færdige, af Vorden uberørte, hvilende Form, der ikke væsentlig sondrede sig fra det platoniske hvilende Urbillede med dets postulerede *δύναμις*, saaledes maa Anskuelsen af det levende, organiske Universum, naar Udviklingsprincippet tilintetgøres af Tanken, atter gaae tilbage til Anskuelsen af den i Skjønhedens Umiddelbarhed hvilende kunstnerisk formede *Κόσμος*. Og til denne svarer hiin Naturerkjendelse, der umiddelbart lader Stoffet gennemlyse af Formen, gaae op i Skjønhedsenheden med denne: den æsthetisk-metaphysiske Naturerkjendelse.

3. Nyplatonismens Stræben ud over den antike Verdensanskuelse hæmmet ved dennes ubevidste Indvirkning.

I Oversigten over den græske Philosophies Udvikling er Nyplatonismen paaviist at være denne Hovedepoches Afslutning. Den bliver nærmere at bestemme som Slutningsleddet i den Række af filosofiske Forsøg, der betegne den græske Tænkings Opløsning, idet de, i deres Søgen efter Sandhed,

under Tvivlen om den ved Dualismen vildsomme menneskelige Erkjendelses Magt, flygte ud over Tankens og Videnskabens Grændser til en guddommelig Aabenbaring, og netop fordi de forlade Tankens Sphære: den concrete Virkelighed, som et Usandt, bestemme dette Guddommelige, der gennem Aabenbaringen bliver Sandhedens og Lyksalighedens Kilde, som et absolut Hiinsidigt, der i sin rene Aandelighed er utilnærmeligt for Erkjendelsen, og kun er tilgængeligt idet Aanden gennem den ekstatiske bevidstløse Selvhengivelse vinder en umiddelbar Forening med Urvæsenet. Som det sidste Led i denne Udviklingsrække viser Nyplatonismen sig ved sin principielle Spiritualisme og ved den Gjennemførelse af det Guddommeliges Transscendents, ifølge hvilken det bestemmes som staaende over al Tænken og al Væren, og som det, der gennem en blot dynamisk Meddelelse, i hvis quantitative Aftagen Materien danner det sidste Led, er Kilden til al bestemt Væren. Selv hos Philo, den betydeligste af de Tænkere, der banede Veien for Nyplatonismen, er der endnu en kjendelig Afstand fra dette Maal. Han tilnærmer sig Nyplatonismens Standpunkt ved sin Lære om det Guddommeliges Transscendents, om Logos og om den ekstatiske Anskuelse af det Guddommelige, der er hans Systems egentlige Maal, og som er Udtrykket for den Længsel efter en umiddelbar Forening med det Guddommelige, der var fremtvungen ved Følelsen af det Endeliges Intethed og støttet ved Troen paa, fra den oversandselige Verden at kunne faae denne Trang tilfredsstillet, som Menneskeandens egen Kraft og den endelige Verden ikke kunne skaffe Udfyldelse. Men han skiller sig afgjort fra Nyplatonismen derved, at han endnu er paavirket af den jødiske Monoteismes Forestilling om Guds Personlighed og endnu ikke vil sætte Gud over det Værendes Begreb; at han opfatter Materien i en dualistisk Modsætning til det Guddommelige, og at Urvæsenets Meddelelse til Verden, der hos Plotinos kun bestemmes som dynamisk, som en Kraftmeddelelse, hos Philo

bliver noget Mere idet Mellemvæsenerne synes at staae i et substantielt Enhedsforhold til Urvæsenet.

Nyplatonismens eiendommelige Charakteermærke er saaledes en paa Anskuelsen af det uendelige Urvæsens absolute Transscendents hvilende monistisk Spiritualisme. Spliden mellem Tilværelsens Principer, der var bleven aabenbar idet det aristoteliske System endte i Dualisme, søges hævet ved at føre Alt tilbage til det rent Aandelige*): Endelighedens Splid og Tankens Tvivl søges fæsonet ved at vise hen til et uendeligt Urvæsen, ophøiet over al Endelighed: over alle Værens Bestemmelser, over hele Tankens Verden, selv over *Noûs*, og ved at angive Veien, ad hvilken Mennesket kan naae tilbage til dette Guddommelige og i dets Dyb finde Hvile. Det er den græske Tankes sidste Stræben; den stræber ikke blot ud over sin Skranke som græsk Tanke, idet den stræber at hæve Materiens eiendommelige, oprindelige Væren, at opløse Skjønhedens Enhed til Fordeel for dens ideelle Element, at opgive Grændsen og Maalet til Fordeel for det Ubegrændsede, Bestemmelsesløse; men den stræber ud over selve Tankens Sphære, idet den, søgende det Ubegrændsede, det Enkelte (*τὸ ἀπλοῦν*), der er hiinsides Væren (*ἐπέκεινα τῆς οὐσίας*) og Tanken, søger at forvandle sig selv til et Høiere end Tanken (jfr. Damascius).

I sin almindelige Charakteer frembyder Nyplatonismen, netop i det, der adskiller den fra de andre Former af den græske Philosophie, en væsentlig Lighed med den Verdens- og Livsanskuelse, der afløste Oldtidens: med Christendommens, og gennem dens Forhold til denne vil dens Forhold til den græske Philosophie og til den græske Aandsretning overhovedet blive tydelig. Nyplatonismen og Christendommen stemme overens deri, at begges Grundanskuelse er transscendent og spiritualistisk, og deri, at den praktiske Tendents i begge

*) Til Materiens Udlædning af Urvæsenet damer det en Analogie, at Plotin i *Noûs* udleder Væren af Tanken.

viser hen i samme Retning. De to store historiske Phænomener vise sig ved første Øiekast at være fremgaaede af en og samme Retning i Tiden. Det praktiske Maal, som de begge have, og med hvilket i Nyplatonismen det theoretiske umiddelbart er forenet, er det med sig selv og med Gud splidagtige Menneskes Forening med det Guddommelige, betinget ved Befrielsen fra Sandseligheden og dens Besmittelse, ved Livets Fremme gennem den høiere Indvirkning. Følelsen af at være bleven fremmed for Gud, Utilfredsstilletheden i den givne sandselige Virkelighed, og Længselen efter en høiere Bistand og en høiere Aabenbaring er karakteristisk for Oldtidens Opløsningsperiode. I den mødes den græske og den jødiske Aand, der, idet de indgaae en Forbindelse paa Judaismens religiøse Basis, blive Christendommens historiske Factorer. I den græske Philosophie stod den praktiske Stræbens Eiendommelighed i nøieste Forbindelse med Tankens Udvikling og begyndende Opløsning. Fra det Øieblik af, at den græske Tænkning fortvivler om Viden, har den med det Samme opgivet det ethiske Tilhold; thi Viden var overalt den græske Ethiks Grundlag. Den theoretiske Skepsis maatte, hos det Folk, der satte Menneskets Væsen i Theorien, blive til ethisk Fortvivlelse — ogsaa Skepticismens Forhold til det Praktiske er væsentlig seet Fortvivlelse — og Trangen til en Aabenbaring og til en høiere sædelig Bistand maatte umiddelbart falde sammen.

Mod dette høiere, fra det aandelige Guddommelige Udgaaende stræbtes der overalt hen ved den gamle Verdens Undergang. Men det Motiv, der blev denne Stræbens bevægende Kraft, var et forskjelligt. Naar der stræbtes hen mod et Høiere, saa stræbte Orientaleren derefter som efter Kilden til en høiere Magt; Grækeren stræbte derefter som efter Kilden til en høiere Viden; den Christne stræbte derefter som efter Kilden til et høiere Liv.

Heri ligger Antydningen af, at Nyplatonismen, den græske Tænkningens sidste Repræsentant, og Christendommen, trods den almindelige Lighed og det fælleds Udspring,

dog kunde fjerne sig saameget fra hinanden, at netop de kunde staae som stærke Modsætninger, og at Nyplatonikerne, der gennem Udviklingen af en universel Philosophie vilde restaurere Oldtidens Religion som universel Religion, kunde være Hedenskabets meest haardnakkede Forkæmpere i den Kamp paa Liv og Død, det førte med den nye Religion. Og idet i Nyplatonismens Modsætning til det Christelige den græske Aands Grundcharakteer afspeiler sig, vil det, at denne gjør sig gjældende trods det Fremmedartede i Nyplatonismens bevidste Stræben, falde sammen med at den udøver en hæmmende Indvirken paa denne Stræben, ved hvilken Nyplatonismen søgte hen imod en consequent spiritualistisk Verdensanskuelse.

Vi fandt en iøinefaldende Lighed mellem Nyplatonismen og Christendommen i begges abstract-spiritualistiske Grundpræg og i begges Retning mod Forsoningen ved det overnaturlige, uendelige Guddommelige. Men ved Siden af Ligheden træder en afgjørende og overveiende Modsætning frem ved Maaden, paa hvilken denne Forsoning tilstræbes, og med det Samme bliver en Forskjel i Spiritualismens Art aabenbar. Nyplatonismen stræber at naae Forsoningen gennem Erkjendelsen, gennem en, om end ved en guddommelig Virkning fremmet og ligesom op over sig selv løftet, filosofisk Speculation, og at hæve Mennesket, der glemmer sin Endelighed, til en overmenneskelig Enhed med Guddommen, til en, den skjulte Egoisme tilfredsstillende, guddommelig Lyksalighed; Christendommen vil naae den gennem Troen, og ved at lade Gud stige ned i den menneskelige Svagheds Dybder forat overtage den Skyld, fra hvilken Mennesket ikke kan flygte. Nyplatonismen lader Menneskenaturen, som skal guddommeliggjøres, i sit inderste Væsen være uforstyrret trods al Splid (jfr. Plotinos's Udsagn) og fordrer derfor ingen Selvets Forvandling i dets Inderste; Christendommen gaaer ud fra Forudsætningen af den menneskelige Naturs Fordærvethed ved Synden, og fordrer derfor en *καινή κτίσις*. Nyplatonismen

har for sin høiere Viden et Egoismens Maal, idet den, paavirket af et østerlandsk Element, opfatter den som Kilden til en magisk Magt, til et Herredømme over Tilværelsen (Guddommen bliver, gennem Theurgien, Menneskets Tjener); Christendommen søger gennem Troen et høiere Liv ved Af døetheden fra Verden og fra Selvet. Nyplatonismen drages, i sin Flugt mod det Hiinsidige, i sin Higen mod den ekstatiske Forening med Urgrunden i Verdens- og Selvforglemmelse, uvilkaarligt tilbage til Verden, den priser begeistret *Κόσμος*'s Herlighed og kæmper mod Christendommens Verdensfor nægtelse; Christendommen seer i den skabte Natur det, der i sit Væsen er et Intet og skal sættes som et Intet, og som, naar det vil gjøre sig gjældende som et Noget, gaaer ind under det Ondes Bestemmelse, under Bestemmelsen af det, der ikke skal være. Nyplatonismen seer endelig Maalet som naaet i denne Tilværelse; Christendommen seer det først virkeliggjort i en tilkommende, i hvilken Alt er blevet Aand, Naturen er forsvunden.

I den Modsætning, som disse Differentpunkter betegne, røber sig den antike Hellenismes Indvirkning, og den røber sig som begrænsende Nyplatonismens bevidste Stræben. Det er en Følge af denne Indvirkning, at trods den Tvivl om Tankens og Virkelighedens Sandhed, der bringer Aanden til at søge et Tilhold i et spiritualistisk Guddommeligt, Menneskesjælen dog bliver sat som det i sin Væsens Grund Uforstyrrede, altsaa bliver sat under den Bestemmelse, der følger af Opfattelsen af Tilværelsen som et harmonisk Kunstværk, af Ideelærens Opfattelse af Evigheden som Livets Baggrund, der aldrig afspærres for Erindringen. Det er en Følge af den, at, trods den Accent, der falder paa Menneskeaaenden, der kan naae den umiddelbare Enhed med det Høieste, — hvori det ligger antydnet, der udtales i Christendommen: at den individuelle Sjæl med dens indre Uendelighed har større Værd end hele Naturtilværelsen, — Nyplatonismen dog lader Menneskesjælen træde tilbage for de kosmiske Legemers Livsprinciper, for

Stjernernes Sjæle, under hvilke den underordnes ligesom den enkelte Personlighed i den græske Ethik underordnedes under det upersonlige Almene. Det er en Følge af den, at, trods den endelige Virkeligheds Splidagtighed og Uforsonethed, der væsentlig har sin Kilde i det Materielles Modstand, dog Anskuelsen af *Κόσμος*, i hvilken Materiens harmoniske Underordning er en væsentlig Bestemmelse, hævder sig Gyl-dighed, og det skønne Verdensalt bliver Gjenstand for tilbe-dende Begeistring. Det er endelig en Følge af den, at trods Nyplatonismens Forsøg paa at lade Materien forsvinde som et Selvstændigt, dette Forsøg mislykkes, ikke blot derved, at der ved Udledelsen af Materien*) fra det i sig afsluttede Ab-solute gennem en blot quantitativ Aftagen af Kraftmed-delelsen, indirecte tillægges den en Væsentlighed, men ogsaa derved, at den, medens den skal udledes paa denne Maade, bestemmes som et fra det Aandelige kvalitativt Forskjelligt, og at der tillægges den en den tilhørende Virksomhed, ved hvilke Bestemmelser Materien, paa den gamle græske Philoso-phies Viis, sættes som et Selvstændigt og Uafledet, som For-mens oprindelige, uafhængige Supplement, saa at den græske Philosophie ved sin Slutning paany aabenbarer den Dualisme, der skjuler sig under dens Grundanskuelses harmoniske Enhed.

Og naar det her Udviklede viser os en hæmmende Ind-virkning, ved hvilken Nyplatonismens Stræben hen imod det Transscendente og mod en ude over den græske Tænkning-s Skranker liggende spiritualistisk Monisme bliver forhin-dret i en consequent Gjennemførelse, saa see vi en lignende Indvirkning forhindre den fra at fastholde det ugræske Be-greb om det Absolutes Uendelighed. Allerede i det spi-ritualistiske Absolutes Begrænsning ved en uafledet Materie ligger Uendelighedens Ophævelse; men den viser sig ogsaa fra en anden Side. Uendeligheden bliver for Ny-platonismen, ifølge den græske Tænkning's Charakter, ikke

*) I Regelen forudsætter Plotinos Materien.

den paa den uendelige Negativitet hvilende concrete Uendelighed, men Bestemmelsesløshedens Uendelighed. Derfor stræber Tanken at negere enhver Bestemmelse af det kun i Ekstasens Berusning Tilnærmelige, men idet det skal sees som Forklaringsgrund for Tilværelsen, trænge Aarsagens og Kraftens Bestemmelser sig ind, og de trænge sig ind som endeliggjørende Bestemmelser, ikke blot fordi enhver Bestemmelse som Bestemmelse efter Forudsætningen er endeliggjørende, men fordi de sætte et Forhold til det, der skiller sig fra det i sig afsluttede Absolute i Væren.

Den modsigende Dobbeltthed, vi have fundet i Nyplatonismens Væsen, og som har sin Rod i Modsætningen mellem det bevidst Tilstræbte, med den græske Aands Væsen Uensartede og denne Aands ubevidst indvirkende Grundeiendommelighed, forhindrer den græske Aand fra, nogensinde virkelig at komme til Ro i denne Tankens Form. Aandens indre Uro viser sig ikke blot i den krampagtige Famlen, med hvilken der i Nyplatonismen gribes efter Elementer fra alle filosofiske Systemer og fra alle Religioner, uden at Aandens Trang mere tilfredsstilles derved, end den religiøse Aands Trang tilfredsstilledes da den ved Oldtidens Slutning fyldte et Pantheon med døde Guder, men den finder sit afgjørende Udtryk i Tankens, hiin Dobbeltthed afspeilende, Dobbeltbevægelse og i dens Selvopløsning.

Aandens Stræben er, at naae ud over Virkeligheden og ud over Viden; men idet den græske Aand ikke kan slaae sig til Ro i en Tro, der er Videns Modsætning, idet den, selv hvor den higer ud over Tanken, i det hiinsides Tanken Liggende kun faaer den ved Tanken satte yderste Negation af den bestemte Viden, ikke en positiv Modsætning til Tanken, saa bliver den bunden indenfor Tankens Kreds, og Aanden, der ikke har en positiv Gjenstand udenfor denne, faaer den Opgave, at ordne den af det utænkkelige Absolute udledte Tilværelse efter Tankebestemmelser.

Men i det Øieblik, Nyplatonikernes Tanke drages hen til den concrete Videns Sphære, er den ført tilbage til det Naturgrundlag, der er den græske Tankes, og den er, som fastholdt ved dette, der ikke har sin Form fra det formløse Uendelige, forhindret i at absorberes af det abstract Spiritualistiske. Dette Sidste kommer frem som Tankens Grændse, som Systemets Afslutning, medens paa alle Systemets øvrige Punkter den græske Tankes gamle Indhold, om end seet som i en ny Belysning, bliver det Udfyldende, der bærer Tanken. Verdensvirkeligheden drager Aanden til sig, men idet hint Afsluttende viser sig bag den, tilfredsstiller den dog ikke den Aands høieste Trang, der higer mod det ved selve Virkeligheden antydede Uendelige. Aanden kaster sig da fra Virkeligheden over i det Absolute, men kun for atter fra dets Tomhed at vende tilbage til den transfigurerede Virkelighed, der i sin dobbelte Væren paany vækker Aandens Uro og kaster den svimmel tilbage i den samme rastløse Vexlen.

Og i denne Vexlen opløser Tanken sig selv. Idet den stræber ud over sig selv til et Høiere end Tanken (Damascius), synker den i samme Øieblik ned under Tanken og bliver virkelighedsløs Phantasie*). For Phantasieens Øie viser sig i Ekstasen et blændende Billede, et glimrende Lys, der, naar Ekstasens flygtige Moment forsvinder, taber sig i Tomhedens uendelige Mørke. Idet den erkjendende Aand vil fæstne det i Berusningens Øieblik Skuede, nødes den til at bruge Tankens Former, men kun for i samme Øieblik at negere dem. Forat fastholde det Absolute, maa der uophørlig anvendes Tankebestemmelser, men dets negative Uendelighed gjennembryder dem i samme Øieblik, de anvendes, og Resultatet bliver det Bestemmelsesløse, der

*) Man erindre de phantastiske Elementer i Nyplatonismen: Magien, Theurgien, Overtroen. Selv i Opfattelsen af Universets Sympathie viser det Phantastiske sig.

saa paany kan faae en illusorisk Væren, en bedragerisk Fylde, for Phantasien, men kun for paany at hjemfalde til den negerende Tanke, der ligesom indhenter den Phantasie, der vil overflyve den, og forstyrrer dens Billeder. Tankens Virksomhed bliver, idet den i Forholdet til det Absolute, ved at ville gaae ud over sig selv, aabenbarer Tvivlen om sin Evne i Forhold til det Principielle, væsentlig Skepsis. Uendeligheden, der kun bliver den tomme, formløse Uendelighed, sees som det, der forstyrres ved Tankens Former, og Tanken maa derfor skeptisk tilintetgjøre sine egne Bestemmelser. Den Modsigelse, at Urvæsenet kun bliver til for os ved de øieblikkelig tilbagetagne Tankebestemmelser*), at der skal udsiges Bestemmelser ved det, der ingen Bestemmelser maa gives, fremtvinger saa, hos de sidste Nyplatonikere, Klagerne over det menneskelige Sprogs Utilstrækkelighed og Bekjendelsen af en *ὑπεράγνοια* (Damascius), af en ved Tankens Selvtilintetgjørelse potenseret Uvidenhed.

I de udviklede Exempler har saaledes den bevidste Stræben viist sig, idet den inciteres ved de af Grundtankens indre Udfoldelse fremgaaede Problemer, at være bestemt ved dens indre Universalitet, der bliver det fremad Bevægende, medens med det Samme dens Begrændsethed som dette bestemte Moment i Videns Idee bliver det, der med uimodstaaelig Magt hæmmer hiin Stræben. Ved denne dobbelte Virkning realiserer Grundtanken sin fuldstændige Udfoldelse og forbereder en ny Udviklingsrække.

*) Jfr. Exemplerne hos Zeller: Philosophie der Griechen, III, 955 ff. (1ste Udgave).

III. Det i den historiske Udvikling tidligere Stadiums Bevidsthedsindhold hæmmer, ubevidst for de tænkende Individuer, ud fra sin oprindelige Eienommelighed, den bevidste Stræben, der hævder den nye Tids Princip i Kamp mod Fortidens; men saaledes, at den hæmmende Paavirkning bliver Incitament for en dybere og alsidigere Tankeudvikling.

Vi oplyse dette Forhold ved følgende Exempler:

1. Det Antikes Eftervirkning i den «christelige Philosophie», navnlig i Scholasticismen.

2. Det Middelalderliges Eftervirkning i Overgangsperioden.

3. Den middelalderlige Grundanskuelser Indvirkning som bestemmende Ensidigheden i begge den nyere Philosophies Udviklingsrækker.

1. Den antike Verdensanskuelser Eftervirkning indenfor den «christelige Philosophie» og navnlig indenfor Scholasticismen.

Trods den Opfattelse, der tidligere er gjort gjældende med Hensyn til den saakaldte christelige Philosophies videnskabelige Charakter, ifølge hvilken denne «christelige Philosophie» ikke danner en særegen Epoche i Philosophiens Historie, drage vi den dog, idet den betegner en af en eiendommelig Livsanskuelse fremgaaet Tankebe-
stræbelse, ind under det angivne Hovedsynspunkt, for derved at belyse et i almeenhistorisk Henseende væsentligt Tidsafsnit.

De tidligere Udviklinger have bestemt Christendommens Forhold til den antike Philosophie. Det har viist sig, at denne Philosophies Optagelse blev uundgaaelig, at kun ved den Udviklingen og Fastsættelsen af det christelige Dogme, og Forsvaret mod Hedenskabet blev muligt. Oldtidens Tanke-

former bleve saaledes i den «christelige Philosophie» i den christelige Oldtid og Middelalder Former for det christelige Troesindhold; den christelige Bevidstheds Fylde udfoldede sig ved dem til en christelig Lærebygning. Men Formen, der optoges, kunde ikke saaledes sondres fra det Indhold, hvis Form den havde været, fra den hele Livsanskuelse, der oprindelig havde udpræget sig i den, at den ikke skulde udøve en mægtig Indvirkning paa det nye Indhold, om den end med Bevidsthed kun sattes i et tjenende Forhold til dette.

En saadan skjult Indvirkning viser sig da ogsaa i de to store Afsnit, i hvilke den saakaldte christelige Philosophie deler sig: Kirkefædrenes og Scholastikernes, Dogmefrembringelsens og Dogmetilegnelsens Tid.

Det første Afsnit: det med Hensyn til gennemført filosofisk Tænkning mindre betydelige, omtale vi kun i Korthed. I det udvikles, ved Optagelsen af Oldtidens Philosophie, navnlig af saadanne Former som Philos Lære, Stoicismen, og Platonismen i dens sildigere Skikkelse, den christelige Troes Indhold til en Kreds af Dogmer, til hvilken intet Væsentligt senere behøvede at tilføies*). Under denne Udvikling maatte der opstaae en Vanskelighed ved at bringe de for Christendommen eiendommelige Lærdomme, som Læren om Gudmennesket, om Skabelsen og om det Onde, uden For-

*) Vel har endnu vor Tid tilføiet et peripherisk Dogme: Dogmet om immaculata conceptio, men netop i sit Forhold til dette Dogme har den røbet sin Modsætning til Christendommens classiske Tid, den christelige Oldtid og Middelalder. Da Læren om den ubesmittede Undfangelse i Middelalderen var Gjenstand for Strid, var Begejstringen for Madonna, der i den Troendes Bevidsthed overstraalede selve Christus, det bevægende Motiv for Forsvarerne. I vore Dage, da Læren blev fastsat som Dogme, var Motivet en skjult skeptisk Reflexion, der, forat sikre Christi Reenhed, gaaer et Skridt længere tilbage, og saa standser, men netop ved dette ene Skridt forraader Troen.

vanskning ind i de optagne antike Former. For den troende Christnes umiddelbare religiøse Bevidsthed, for den religiøse Følelse og Forestilling, traadte det Hedenskes og det Christeliges Forskjellighed umiddelbart frem, og man sondrede med større eller mindre Bestemthed mellem den christelige Troes og den hedenske Videns Indhold. Men dog var den gamle Kirkes Sammenhæng med Oldtiden ved Nationalitet og Sprog saa stærk, og de Mænd, der, ikke blot i den østerlandske og den græske, men ogsaa i den vesterlandske Kirke, repræsenterede den christelige Oldtids Tænkning, ved deres Dannelse, ved alle deres aandelige Livsforudsætninger, saa inderligt knyttede til det Antike, at en klar Erkjendelse af Modsætningens Princip ikke blev mulig, og, som Følge deraf maatte Klarheden med Hensyn til Grændsen mellem Gebeterne blive ufuldstændig. Uvilkaarligt forenedes det Heterogene; selv de eiendommeligste christelige Lærdomme bleve, ved at bringes ind i de antike Former, underkastede en Forvandling, ved hvilken Troesindholdets Eiendommelighed angrebes. I Læren om Gudmennesket trængte Oldtidens Logosbegreb sig ind, saaledes som det var udviklet hos Stoikerne og Philo; i Læren om Treenigheden bleve psykologiske Analyser Udgangspunktet for Speculationen; i Læren om Skabelsen gjorde den græske Anskuelse af en evig Verden (Ideeverden — evig Materie) eller den orientalske om en Emanation sig hvert Øieblik gjældende, og selv ved Dogmet om Synden virker, trods den christelige religiøse Bevidstheds afgjørende Divergents fra den antike, den antike metaphysiske Opfattelse af det Onde som et *μῆ ὄν*, som Begrænsning og Ufuldkommenhed.

Denne Beherskethed ved Oldtidens Tænken, under Forsøgene paa at hævde det eiendommelig Christelige, finder ikke blot Sted hos de ældste philosophiske Forsøg hos Apologeterne, hos hvem stoiske og philoniske Begreber umiddelbart anvendes paa det specifisk Christelige og forvandle det til speculative Theoremer; men der kan

uden Indskrænkning siges om hele Patristikens Tid, at alt dens Tankeindhold var optaget fra Oldtidens Tænkning, og at af den Grund ethvert Forsøg paa at bringe det christelige Dogma ind i Tankens Form førte til en ubevidst Metamorphose af det Christelige, til en Omsætten af Troens paa et overnaturligt Princip hvilende overmenneskelige Indhold i et ved den Menneskenaturen udtrykkende Tanke bestemt Led i en Begrebssammenhæng.

Af større Interesse i filosofisk Henseende end i Patristikens Tid bliver Forholdet mellem det Christelige og det Antike i Scholasticismen, fordi der den umiddelbare Sammenhæng, Frændskabet med Oldtiden, var afbrudt, fordi den principielle Modsætning var traadt klarere frem for Bevidstheden, og fordi Forsøget paa at optage Troesindholdet uforvansket i Tankens Form gjordes med rigere Kræfter og større Energie. Mænd som Thomas Aquinas og Duns Scotus ere saa mægtige Aander, saa uforlignelige Tankebygmestere, at deres Forsøg paa at skabe en Philosophie, der kan fortjene Navnet: christelig, maa blive af høieste Betydning, og dette Forsøgs Mislykken et ubedrageligt Kjendetegn paa Umuligheden af at løse den stillede Opgave.

Tager man de store Systemer, som hine Mænd skabte i Scholasticismens Blomstringstid, og underkaster dem en Analyse, saa viser Sammenføiningen af deres Bestanddele sig let. Der stræbes efter at give en christelig Lærebbygning, der omfatter Troens og Videns Totalitet og sammenføier Troesindholdet og Tankeindholdet til en Heelhed. Denne Opgaves Løsning see vi forsøgt i den Form, at den antike Verdensanskuelse, der samlede sig i Forestillingen om det harmonisk ordnede guddommelige Universum, ligesom omfattes af det Christeliges Ramme. Anskuelser af Verdensvirkeligheden, der maatte tages fra den Philosophie, for hvilken Verden var en Virkelighed, og som for Oldtiden var det Hele, bliver nu, forbunden med det christelige Troesindhold, til en Deel, indføiet i en større

Heelhed. Det fra Oldtiden optagne Indhold udfyldte kun den midterste Deel af et Verdensdrama, i hvilket første og sidste Act tilhørte Christendommen. Forud for det naturlige Universum sattes den naturfrie, almægtige, skabende Gud, efter det det christelige Himmerige, Naadens overnaturlige Rige. Begyndelsen og Slutningen blev, efter Scholasticismens egen Indrømmelse, det for Tanken Utilgængelige, Ubegribelige, altsaa i Væsen uensartet med det, der udfyldte Mellemrummet. Den rent aandelige Guds Skaben af en materiel Verden ved en i det aandelige Væsen ikke begrundet, altsaa absolut vilkaarlig, Almagts Handling; det Naturliges Gjennembryden ved det Overnaturlige, der sætter et absolut Nyt, ved det Foregaaende Uforklarligt, er det Tanken Modsigende. Og det er dette idet det er det Naturen Negerende. Men Begyndelsen og Slutningen staae, efter Sagens Natur, ikke som passive og ligegyldige ved Siden af det, der omfattes af dem; dette maa omformes ved Forholdet til dem. Idet Gud er sat som Skaber, bliver Verden, det Skabte, sat som Villiesproduct α : som det, der ikke har Væsenhed, som det, der i sig er et Intet og kun bæres oppe af den guddommelige Almagt. Med andre Ord: med Skabelsen, der er det første altomfattende Under, er Underet sat som Synspunktet for Opfattelsen af Naturen. I hvert Øieblik og paa hvert Punkt gjennembryder Underet Natursammenhængen og Naturloven og ophæver Loven som saadan, og selve det Naturliges uforandrede Bestaaen er kun dets Opholdelse ved Skabelsesunderets Gjentagelse. Det i Naturen ene Virkende er for Troens Øie den guddommelige Almagt, det Overnaturlige er, som Duns Scotus udtrykker det, Naturens Begreb og Grund, Naturens egentlige Væsen. Og i denne i sig væsenløse Natur har den christelige Aand ingen Hvile; den er kun i den som i et Fremmedt, der, naar det virker som Natur, sees som det Onde, og som bestandig, blot som tilværende i sin Intethed, føles som en hæmmende Skranke

og ønskes tilintetgjort. Aandens Retning følger den overnaturlige Virkning, der udgaaer fra den almægtige Villie for i denne Tilværelse som Undervirkning at gjenneembryde Naturskrankerne, for som Naadevirkning at gjenneembryde Menneskelivets Naturbetingelser, og ved hint som ved dette at anticipere den Fuldendelse, der fuldbyrdes, naar det Overnaturliges Straaler samle sig i eet Lys, i Salighedens Rige. I Forestillingen om dette er Naturen, hvis Intethed i det Forbigangne er sat for Heelheden ved Skabelsen, og i det Nærværende sættes for det Enkelte ved Underet, i en ny Form sat som det, der er et Intet for Aanden, og som derfor engang, naar Historien er afsluttet, Guds Raadslutning fuldbyrdes, atter skal ophøre, blive til Intet fordi det er af Intet. I den hiinsidige Tilværelse ere alle Naturens Skranker, der kun føles som hæmmende Baand, tilintetgjorte, og den naturløse Aand lever, i nydende Contemplation af det rent aandelige Guddommelige, dettes uendelige salige Liv.

Saaledes er den antike Verdensanskuelse og det Virkelighedsindhold, der toges fra denne, forvandlet i sin Grund ved Underordningen under det Christelige. Den hele Opfattelse af Naturens Væsen, Aandens hele theoretiske og praktiske Forhold til den, er forandret. Naturen har mistet sin Væsentlighed, dens Love ere opløste af Underet; den er ikke længere Gjenstand for Theorien, thi Aanden søger i den kun det Overnaturlige; den er ikke Grundlag for det sædelige Liv, thi Aanden flyer Naturen, der, naar den gjør sig gjældende som Natur, sees som det Onde; den begrænder ikke, som et Selvgyldigt, Aandens Vilkaarlighed, thi ved Phantasien giver den abstracte naturløse Subjectivitet sig en Uendelighed, for hvilken ingen Skranke bestaaer, og Aanden hersker tilsyneladende med ubegrændset Magt over den afmægtige Natur. Der synes da at være bragt en spiritualistisk Livsanskuelsens Enhed tilveie, om end ikke en Tankeenhed, — den vilde ialfald kun være en formel; — det Christelige

synes at have assimileret det Optagne. Og dog viser der sig, og maa der vise sig en Reaction fra det Antike, ved hvilken Enheden bliver usikker, og Inconsequentser trænge sig ind.

At en Tilbagevirkning af det Antike ikke kunde udeblive, ligger allerede deri, at for Mennesket, der kun er Aandsvæsen idet det tillige er Naturvæsen, den supranaturale Opfattelse af Tilværelsen altid fordrer et naturalistisk Udgangspunkt; at det Overnaturlige kun er overnaturligt ved at hæve sig over et forudsat, ikke ved det forklaret Naturligt; at Mennesket kun kan leve det rent aandelige Liv i dets Abstraction idet det i hvert Øieblik kommer til det ved at gaae bort fra det verdslige, saa at der, hvor et spiritualistisk Standpunkt søges gennemført, dog indirecte maa tillægges det Naturlige, som det Overnaturliges Modsætning og Betingelse, en Selvstændighed. Vi finde ogsaa indenfor den christelige Middelalder en Gjøren sig gjældende af Naturgrundlaget, af hvilket den antike Livs- og Verdensanskuelse bares, ikke blot i den almindelige Bevidsthed, men ogsaa i den filosofiske. I hiin fremtræder den i den dæmoniske Magt, som den fornægtede Natur, som væsentligt Moment i det Menneskelige, vedbliver at udøve over Bevidstheden. Sandseligheden, der fornægtes, nøies ikke med at rehabiliteres paa ideel Maade i Dyrkelsen af Qvindens guddommeliggjorte Ideal; men den bliver en real Magt, uimodstaaeligt fristende, og i Sagnet om Venusbjerget, og i Don-Juans Sagnet, der opstaaer ved Middelalderens Slutning, og tilligemed Faustsagnet danner de profane Paralleler og Modsætninger til Christus-Historien, fremtræder den i en Mægtighed, som Oldtiden ikke kjendte. Og medens Naturen i sin Fylde unddrager sig Tanken, der ikke mere har et væsentligt Tilhold deri, bliver den Phantasieus udvalgte Gjenstand og behersker Aanden gennem den. Naturen, der, seet i Christendommens Lys, blev Underets Verden, ikke Virkelighedens, bliver, hvor den sees i sin egen Dæmring, en

Phantasieens Verden, i hvilken Loven er forsvunden og en naturfremmed Phantasies magtløse Almagt er det ene Raadende. Eventyrets Verden afløser Tankens: i digterisk Leg, i anthropomorphistisk Forvandling, i forunderlig Blanding af Tiltrækning og Frastøden, opfattes Naturen. Magiske Kræfter beherske den; Sympathien sammenholder den; hemmelighedsfulde Væsener, undertiden lunefuldt venlige, hyppigere forførende, Afbilleder af Aandens skjulte Angst for Naturen, befolke den. Magisk raader Aanden gennem Phantasien over denne Eventyrets Verden, og dog bliver den netop med det Samme gennem Phantasien — det efter sit Væsen Afhængige — magisk behersket af den uforstaaede Natur, den bliver, beruset, overvældet, fængslet ved dens Magt.

I Middelalderens filosofiske Bevidsthed, i Scholasticismen, træder den det Naturliges Gjøren sig gjældende, gennem hvilken den antike Verdensanskuelse reagerer, frem i Læren om Formens Realisation i Natursammenhængen, om Gradforskjellene i Naturen, om det Naturliges Betydning for Menneskelivets Udvikling i intellectuel og ethisk Henseende. I alle disse Bestemmelser indrømmes der, netop ved Begrebet: Udvikling og Udviklingstrin, det Naturlige en Væsentlighed; thi kun indenfor det Væsentlige kan en Gradforskjel og en Udfoldelse gives, ikke i det Væsenløse; kun en væsensgyldig Natur kan faae Betydning for det Aandeliges Udvikling. Det fornægtede Naturlige tvinger sig saaledes ubevidst frem; kun ved det faaer Tanken Fodfæste og Indhold; derfor er det uundgaeligt, at det gør sig gjældende. Og om end dets Betydning atter afskjæres, idet Formen sees realiseret i en ved en Skabelse sat Tilværelse, hvis Continuitet afbrydes af Underet, og i hvilken Guds Almagt er det umiddelbart Virkende og Væsentlige; og idet hele det naturlige Liv, ogsaa hele den naturlige sædelige Handlen, de ethiske Dyder, der bestemtes som Forudsætning for de theologiske, kun sættes som Middel for et Overnaturligt, der ikke rea-

liserer sig gennem den naturlige Udvikling, ikke er tilstede deri, men træder ind udenfra ved et nyt Skabelsesunder, som en høiere, i sig afsluttet Orden, som en fremmed evig Verden ligeoverfor det Timelige; saa mister det kun sin Betydning for i næste Øieblik at tiltvinge sig den igjen; thi kun i Benægtelsen af det, i Flugten fra det, er det Supra-naturale, og Benægtelsen af det, Flugten fra det, der forudsætter, at det var sat som en Virkelighed, er kun idet det bestandig paany sættes som en saadan, for atter at fornægtes, atter at bortskydes, men i evigt Kredsløb at komme tilbage som det i sin Oprindelse Ubegrebne, og derfor i sin Væren Selvstændige.

2. Den middelalderlige Grundanskuelser ubevidst hæmmende Indvirkning i Overgangsperioden.

Vi have i det Foregaaende paaviist Overgangsperiodens almindelige Charakter, dens beherskende Grundtanker, og den Udviklingsgang, der førte den længere og længere bort fra det Middelalderlige. Det Bestemmende i den Bevægelse, der mere og mere fjernede den fra dette, og som lod den Kamp, der først kun var rettet mod Philosophien, blive til en Kamp ogsaa mod Middelalderens Religion og hele Livsanskuelse, var det Naturliges bestandig stærkere Hævdelse i dets Væsentlighed. Men medens Bevægelsen gaaer bort fra det Middelalderlige, ja endog hvor Modsætningen til dette bliver til forbitret Kamp, see vi dog Overgangsperiodens Tænkning ubevidst at blive paavirket af den Fortid, af hvilken den er fremgaaet, og Consequentsens Strænghed og Klarhed at lide derunder.

De Tanker nemlig, der ovenfor ere blevne angivne som de centrale i Overgangsperioden: Tankerne om det guddommelige Universum og det guddommelige, mikrokosmiske, aandelig-naturlige Menneskevæsen, maatte, consequent fastholdte og udviklede, have ført til, at see det besjælede Universum

som al Tilværelse og som evig værende ved sig selv, og at see det Aandelige og det Legemlige i det og i Mennesket uopløseligt og uadskilleligt sammenknyttede. Disse Consequentser saae vi ogsaa udtalte hos Giordano Bruno. For ham bar Materien alle Former i sig: den var selv et Guddommeligt; nærmere bestemt var den, som Moment i Guds, de fire aristoteliske Aarsager sammenfattende Væsen, selve Guds almindelige Kraft eller Magt, der er Eet med Guds frembringende Virksomhed, og Udtrykket for Guds Væsens Nødvendighed. De mange vexlende Former, som den kraftopfyldte Materie indenfra udfolder, vise hen paa een almindelig Form: den almindelige Forstand, Verdenssjælen, der er Formernes Kilde og som saadan i Enhed med Materien. Denne virksomme Enhed af Materie og Form betegnes som Naturen. Som Princip er den et evigt Væsen, den er guddommelig og uendelig, overalt besjælet (*«spirito si trova in tutte le cose»*). Og dette naturlige Verdensalt, der er Eet med Verdenssjælen, sættes som al naturlig Philosophies Maal og Grændse; det kaldes *«Gud i Tingene»*.

I disse Bestemmelser er en consequent Pantheismes Standpunkt naaet: det af den græske Philosophie i dens Culminationstid Tilstræbte er udtalt, og den principielle Modsætning til det Christelige er statueret, og med disse Bestemmelser hos Bruno stemme Udsagn af de betydeligste af Periodens Repræsentanter overens. Men i det Øieblik, at Maalet synes naaet, gjør en Eftervirkning af den Grundanskuelse, mod hvilken der kæmpedes, sig gjældende: der trænger sig igjen en Tanke frem om en fra Universet sondret Gud, vi finde igjen Skabelsens Forestilling, vi see et Overnaturligt adskilt fra et Naturligt, et rent Aandeligt fra et Legemligt, vi see igjen Tanke og Materie i Modsætning til hinanden, og disse Bestemmelser finde vi kun paa en udvortes Maade knyttede sammen med hine.

Adskillelsen mellem Gud og Universet kommer hos

Bruno frem i den Form, at han, efterat have bestemt Universet som uendeligt, og efterat have sikkret denne Uendelighed ligeoverfor det Endelige, den omfatter, ved at sætte dette som Dele i, ikke af, det Uendelige (nell' infinito, ikke dell' infinito), adskiller det, der baade er tutto infinito og totalmente infinito, fra det, der kun er tutto infinito, d. v. s. det, der ligesom er et heelt igjennem Uendeligt (et absolut Uendeligt) fra det, der kun er som Heelhed uendeligt. Hint er Gud, dette Universet. Gud er absolut uendelig fordi han er heel i den hele Verden og i hver af dens Dele er paa en uendelig og fuldstændig Maade. Verden er som Heelhed uendelig fordi den hverken har Rum eller Grændse, men ikke heelt igjennem uendelig fordi hver Deel deri er endelig og fordi i dens Dele Modsætningerne ikke ere ubetinget forenede. Gud, der ellers af Bruno betegnes som natura naturans, som værende i Tingene, bliver nu en deus creans og betegnes som det supernaturale Princip, som den supersubstantiale Substants; han bliver den høieste Monade (Individualitet), Monade i ubetinget Forstand (monas monadum), den aandelige, blivende Enhed uden Vorden. Men denne Distinction, der fra Begyndelsen af kun hviler paa et Postulat, bliver uigjennemførlig ved Siden af de tidligere Bestemmelser af Universets Væsen og af dets paa ethvert Punkt værende Uendelighed og Udelelighed.

I hiin første Sondring, der ligesom gjør det uendelige Værende splidagtigt i sig selv, ligge alle de andre Sondringer. Sondringen mellem Gud som et Overnaturligt og Verdenstilværelsen som det Naturlige er allerede berørt. Skabelsesforestillingen kommer ind idet Naturen sees som den uendelige Aarsags Virkning, og om end denne Frembringen sættes som nødvendig, altsaa indirecte betegnes som en, Væsensenheden indesluttende, Væsensudfoldelse, paatrænger dog Udtrykket Skabelse sig, netop fordi Aarsagen sondres fra Universet. Og idet Gud, i Sondringen fra det

Naturlige, det uendelige Legeme, væsentlig bliver en aandelig Enhed, saa bliver der, trods Bestræbelsen for at sætte Materien i ham, som Moment i hans Væsen, dog kun sat en aandelig Kilde til den, en Materiens «ratio», i Gud, og i Universet, hvor Ætheren paa een Gang skulde være den almene, altgjennemtrængende Materie og den levende, virkende Kraft, skiller dog uvilkaarligt det Legemlige og det Aandelige sig fra hinanden. Det Legemliges Bestemmelser blive uforklarede ud fra Monaderne, der, som Afbilleder af det Guddommeliges Væsen, blive aandelige Kræfter, og mellem Sjælen og Legemet maa der derfor indskydes et forenende Mellemed: Livsaanden*).

Denne Inconsequents, der paa den angivne Maade gjør sig gjældende i Overgangsperiodens Opfattelse af dens Grundtanker, medfører saa atter Følger for det ved disse Betingede; og disse Følger vise sig i den concrete Opfattelse af Naturtingene, og i Erkjendelseslæren. I Periodens Grundtanker og Grundretning laae det begrundet, at den, consequent, maatte stræbe efter en Erkjendelse af den concrete Naturlilværelse ud fra physiske Principer, og at den maatte indrømme Erfaringen og den frie, af fremmed Autoritet uafhængige, Selvbevidsthed, den høieste Betydning. Denne Stræben og denne Indrømmelse finde vi ogsaa, navnlig i Periodens andet Afsnit, hvor man ikke nøies med, gennem Bestemmelsen af det Materiellles Forhold til Guds Væsen, indirecte og i Almindelighed at affirmere det Naturliges Selvbegrundethed, men hvor man søger Principerne for den concrete Naturlilværelse i det Varme og det Kolde, Ild og Vand o. desl., og hvor man, medens man paa den ene Side gjør Krav paa Erkjendelsens Uafhængighed af Autoriteten, paa Tankens Frihed, paa den anden Side viser hen til et Udgangspunkt for denne frie Erkjendelse i

*) Man sammenligne hermed Telesios Opfattelse af det enkelte levende Væsen som «en Kjede af Ting + Livsaanden (Nerveætheren)».

Naturen, til Sandsernes og Erfaringens Vidnesbyrd, og fordrer Erkjendelsens Vei lagt saaledes, at den fra disse fører hen til Fornufterkjendelsen (jfr. navnlig Telesio og Bruno). Men Fortidens Eftervirkning giver ikke blot ved Overgangsperiodens Begyndelse Systemerne et theologisk Præg, men lader aldrig dette Præg fuldstændig forsvinde, om det end successivt bliver svagere under Naturvidenskabernes Indflydelse; den samvirker med Eftervirkningen af den græske metaphysiske Naturopfattelse i at berøve de physiske benævnedes Principer deres physiske Betydning, og i at give Phantasien*) Overmagten over Forstanden i Opfattelsen af Naturen, der for Aanden endnu kun er den anthropomorphiserede Natur; den begrænder den frie Erkjendelse ved Autoritetstro (Philosopherne i første Afsnit af Perioden, Telesio, Campanella) og den lader den mystiske Contemplation af det overnaturlige Guddommelige blive det Høieste. Dette Sidste fremtræder især klart i Brunos udførte Erkjendelseslære. Han paaviser de Trin, ad hvilke den menneskelige Erkjendelse hæver sig op fra Ideernes sandelige Billeder (Afbilleder) til Ideerne og til den aandelige Enhed, der er Altets Livsgrund. Her bliver den successive Fremskridens Nødvendighed betonet; det Endelige, der er Guddommens Virkning, sættes som det, der er uundværligt til Erkjendelsen af Aarsagen: gennem Naturen skal Tanken finde Gud. Men paa een Gang skydes dette Synspunkt tilside, og om end heri en ensidig Immanents-theorie og et ensidigt bestemt Gudsbegreb gør sig gjældende, saa medvirker tillige, som det i Udførelsen viser sig, Eftervirkningen af det middelalderlige, supranaturale

*) Phantasieens Overmagt viser sig navnlig i den digterisk-phantastiske Anskuelse af Naturens Livsenhed, og af dens umiddelbare, de physiske Betingelser overspringende, Sympathie; ligeledes i Troen paa Magien. Overalt i det Concrete bliver Phantasien raadende Magt, og Tanken følger den ligesom beruset paa dens bacchantiske Tog.

Transscendentsstandpunkt. Idet Guds Iboen i os i sin Uendelighed accentueres, bliver den det ene Afgjørende, ligeoverfor hvilken den endelige Betingethed taber sin Betydning: Erkjendelsens Grader forsvinde i det Uendelige. I Kraft af Guds Iboen kunne vi see Alt i een Anskuelse, med umiddelbar Evidents, paa Intuitionens Maade. I disse Bestemmelser have vi endnu Udtryk for Pantheismen, om end dennes eiendommelige Form er bestemt ved Indvirkninger fra en Fortid, hvis Forhold til Naturen var et andet end Overgangsperiodens. Men Middelalderens Indvirkning røber sig saa, idet Contemplationen udtrykkelig sættes som en overnaturlig Act, der skal være «impossibile e nulla a chi non crede». Ligesom, efter Scholasticismens Lære, den overnaturlige Forhøielse af de menneskelige Evner vel sættes som betinget ved, men dog ikke som i Sandhed staaende i teleologisk Sammenhæng med den naturlige Udvikling, saaledes skal ogsaa denne Contemplation være forberedt i os ved Tankelivets Udvikling, men ikke fremgaae af denne; den skal komme som en pludselig Virkning fra Gud, den «almindelige Intelligents», der, idet den bestemmes som overnaturligt virkende, uvilkaarligt forvandles til det «supranaturale Princip», til den transscendente Guddom, i hvis Anskuen Saligheden bestaaer. I denne Anskuen er Sjælen i Enhed med Gud, og Sjælens Forvandling til Gud fuldendes i den Kjærlighedens *mania*, den *erōico furore*, i hvilken Erkjendelse og Handlen mødes, og Tankens og Villiens, Erkjendelsens og det sædelige Livs sidste Maal er i Enhed.

3. Ensidigheden i den nyere Philosophies to Udviklingsrækker som bestemt ved den skjulte Indvirkning af den middelalderlige Grundanskuelse.

Den nyere Philosophies Opgave blev i det Foregaaende bestemt som den, ud fra Forudsætningen af det Aande-

liges og det Naturliges absolute Heterogeneitet at naae til Modsætningernes Enhed. Der blev viist, hvorledes dens Forudsætning indesluttede Nødvendigheden af, at den maatte udvikle sig i to sideordnede Rækker, hver gaaende ud fra sit Udgangspunkt, og der antydedes, hvorledes den bestemte den Enheds Art, der naaedes ved disse Rækkers Afslutning.

• Under den nyere Philosophies Udvikling opfatte vi altsaa Principets Enhed som det Maal, den med Bevidsthed sætter sig, ialfald saasnart den kommer til Klarhed over sig selv, Dualismen som det Hæmmende, der fra den tidligere Grundanskuelse trænger ind og ikke blot som en Bevidsthedsfactor gjør Enhedsbestræbelsen uklar, men som ubevidst indvirkende bestemmer Enheden paa en saadan Maade, at den bliver en skjult Form for Dualismen.

I den idealistiske Udviklingsrække er Forholdet let at opfatte. Descartes begynder i den dualistiske Modsætning mellem Aand og Materie. De fæstne sig for ham til to Substantser, med absolut forskellige, hinanden udelukkende, Prædicater. I Mennesket mødes de, men paa ubegribelig Maade, og Enheden er der kun Sammensætningens Enhed: Mennesket «bestaaer af» Sjæl og Legeme. I Gud mødes de atter, som i deres fælleds Grund; men Materiens Udspring fra den kun som Aand bestemte Gud bliver igjen det Ubegribelige. Gud bliver kun det antydede Enhedspunkt: Enheden bliver det uendeligt Fjerne, hvor Modsætningernes parallelle Linier fingeres at løbe sammen. Først da Spinoza, den dogmatiske Idealismes egentlige Fuldender, gjennemtænker Descartes's halve Tanker, gennemfører hvad der hos ham kun var et Tilløb, faaer Enheden en større Betydning, og bliver det Begreb, der behersker hele Systemet. Den ene uendelige Substants, hvis Væsen omfatter hele Tilværelsen, bliver nu, som Tankens høieste Gjenstand, dens eneste sande Gjenstand, og i dens Væsen gaae Natur og Aand, der før bare Substantsens Navn, ind som Væsensbestemmelser, som Attributer. De ere Bestemmelser

for eet og samme Væsen; de udtrykke begge dette Væsen heelt; de udtrykke det i fuldkommen overensstemmende Rækker af Modificationer. Saaledes er Enheden statureret; men indenfor den bryder Dualismen frem saasnart Attributernes Forhold nærmere skal fastsættes. Tanke og Udstrækning, der udtrykke Aandens og Naturens Væsen, blive ikke udledte af Substantsens Natur; de blive ikke begrebne som hver i sit Væsen indesluttende sin Modsætning; de blive umiddelbart satte som Substantsens uendelige Væsensbestemmelser, men udtrykkeligt saaledes, at hver af dem begribes ved sig, og ikke behøver Modsætningen til at forstaaes. Derfor staae de som fremmede og ligegyldige for hinanden: de uendelige Rækker af Modificationer, i hvilke de udfolde sig, blive parallelle Rækker, uden gjensidig Overgang. Hvert Led i en af Rækkerne har vel sit tilsvarende Led i den anden, hver Tanke (Idee) sit tilsvarende Legemlige og omvendt, men Overensstemmelsen er ikke en Følge af et Vexelvirkningsforhold mellem Rækkerne; hvert Led begribes, og begribes heelt, af det foregaaende i samme Række. Men saaledes blive Natur og Aand det kun Væsensforskjellige, deres Enhed bliver et tomt Navn, og det Alternativ opstaaer: at fastholde Attributernes Eiendommelighed, altsaa deres Forskjel, og da at lade Substanten, der i sit ene Væsen skal forene det kun Forskjellige, det ved hinanden Ubegribelige, sprænges; eller at søge at bevare Substantsens Enhed, og da at lade Modsætningerne forsvinde som Modsætninger. Men i første Tilfælde er Dualismen aabent udtalt, i sidste Tilfælde bliver Enheden kun to tomme, indholdsløse Abstractioners Enhed, altsaa ikke Enhed af Modsætningerne som Modsætninger, men kun det Indholdsløse, i hvilket to Indholdsløse falde sammen, og idet Tanken nu atter vender sig mod den concrete Tilværelse, er Modsætningen der igjen som uforsonet.

Ogsaa hos Leibnitz bryder Dualismen frem trods den endnu mere udprægede Stræben efter Enhed. I sit Monadebegreb har Leibnitz Begrebet om et rent Aandeligt, et

virksomt Immaterielt, der i sin individuelle Substantialitet har indre Uendelighed. Idet al Tilværelse i sin sidste Grund gaaer tilbage til Monaderne, al Sammensætnings Elementer, er hele Tilværelsen idealiseret: det Aandelige er overalt. Det Legemlige som saadant kommer kun frem ved Monadernes Sammensætning, som denne Sammensætnings Phænomen. Forholdet er altsaa ikke, som hos Spinoza, et Ligeberrettigelsens Forhold; men kun det Aandelige har Væsentlighed, det Legemlige er ikke Andet end dette Væsentliges Skin; det er kun Phænomen, og dets Grundbestemmelser Phænomener af det Aandeliges Forhold. Men allerede denne Bestemmelse af Grundforholdet ved Reflexionskategorier, der forudsætte hinanden, og paa een Gang udsige Modsætning og Enhed, og som her skulle gjælde som definitive Bestemmelser, antyder Dualismens Vedvaren. Og idet det som Phænomen Opfattedes Grundbestemmelser ikke deduceres af Væsenets, men kun postuleres, og det derfor som uafledet hævder sig en selvstændig Plads ved Siden af Væsenet, bliver den dualistiske Adskillelse aabenbar. Paa Grund af hiin Phænomenets selvstændige Væren bliver saa hos Leibnitz det Sjælelige og det Legemlige to sideordnede Sphærer, der hver følger sin Lovgivning, og Mechanismens Bestemmelser gjøre sig gjældende som en Magt, der ikke blot har det Legemlige til sit uafhængige Omraade, men, ubegrebet, derfra udstrækker sine Virkninger til det Aandelige. — Endnu mere iøinefaldende bliver denne igjen frembrydende Dualisme i de aandløse, uconsequente Former, i hvilke den Leibnitziske Philosophie fortsætter sig. Idet Monaderne miste den Leibnitziske Grundbestemmelse: at være forestillende Væsener, og kun beholde Enkelthedens Bestemmelse tilbage, saa forvandles de i Virkeligheden til Atomer, og mellem de Monader, der ere det Legemliges Moleculer, og dem, der skulle danne Centrum i et tænkende Væsen, og derfor gennem et Postulat faae Forestillingens Bestemmelse tilbage, danner der sig en uoverskridelig Kløft.

Og hvad der gjælder om de Former, der fremtræde som Fortsættelser af Monadelæren, gjælder ligeledes om de andre, dels uconsequent eklektiske, dels paa den almindelige, i sin Grund dualistiske, Bevidstheds Udsagn hvilende Former af Idealismen i det 18de Aarhuedrede. I dem alle træder Dualismen tydelig frem.

I den kritiske Idealisme træder i Begyndelsen Problemet om Forholdet mellem Tilværelsens Grundformer tilbage, Erkjendelsesproblemet indtager den fornemste Plads. Og dog røber sig hos Kant, trods denne Stilling af Problemerne, og trods hans kritiske Sky for at bestemme Noget om det Objectives Væsen i og for sig, den gamle Opfattelse af det Naturlige, Materielle, som det Aanden modsatte Passive*). Vel har Naturbegrebet hos Kant en mere udstrakt Betydning end i den almindelige Sprogbrug og i den tidligere Philosophie, og omfatter alle lovmæssigt ordnede Phænomener, ikke blot dem, der henhøre til den «legemlige Naturs» Sphære, saa at altsaa Naturens Navn ikke directe udtrykker Aandens gamle Modsætning. Men den legemlige, materielle Natur, Naturen i snævrere Betydning, afgiver dog Synspunktet for Opfattelsen af Naturens almindelige Begreb i dets Modsætning til det fra det Aandeliges (Intelligibles) Synspunkt opfattede Iogforsigværendes Begreb, og, trods Kants dynamiske Opfattelse af Materien, bliver dog, ifølge den samme Inconsequents som i Naturvidenskaben efter Newton, den gamle, paa Dualismen hvilende, Opfattelse af det Legemlige som det Passive, kun Bevægelige, bevaret hos ham**). Enheden mellem Naturen og Aanden, mellem deres dobbelte Lovgivning, antyder Kant vel i sit sidste Hovedværk, men det bliver kun en Antydning, der ikke udføres, og som udtrykkelig sættes

*) Jfr. Kritik der Urtheilskraft og Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft.

**) Jfr. navnlig Metaph. Anfangsgr. d. Naturw., 3. Hauptstück, Lehrsatz 3, Anm.

som uudførlig for den menneskelige Erkjendelse. — Ligeledes fremtræder hos Fichte, hos hvem Tankens Problemer endnu mere reduceres, trods Bestræbelsen for at lade Alt fremgaae af Jegets Proces, den tidligere Philosophies dualistiske Modsætning som en Dualisme indenfor Jeget, hvor Naturskranken, det Jegets Uendelighed paa een Gang Betingende og Begrændsende, bliver staaende som et Uafledet og som et Ubegribeligt. Hos Schelling træder hint Problem om Tilværelsens Enhedsgrund igjen frem i Forgrunden, og den søges i det Absolute, der er udeelt i sine, kun ved en quantitativ Differenti bestemte Væreformer. Men ligesom hos Spinoza blive disse Former ingensteds deducerede, og den absolute Enhed bliver det Tomme, i hvilket Modsætningernes Virkelighed forsvinder. Hos Hegel bliver Enheden atter, som hos Leibnitz, søgt gennem en Underordning; men Forholdet bestemmes ved høiere Kategorier: ved Ideebestemmelser. Naturen bliver Moment i Ideens evige Selvrealisationsproces; i sin Modsætning til Aanden er den evigt ophævet i denne; Modsætningen er evigt tilbageført til Enhed. Men, som vi allerede have seet, bliver Enheden kun Tankens Enhed med sig selv i sin Abstraction, ikke med Værens concrete Virkelighed, og Dualismen bryder frem idet Naturphilosophien sætter Væren i dens Realitetsbestemmelse som det med Begrebet Incongruente, og derigjennem statuerer et eksisterende Ufornuftigt, der ikke begribes ud fra Ideens Enevirkelighed.

Hos Herbart endelig, der, medens han knytter sig til den kritiske Idealismes Begrunder, og ved sit Grundbegreb bliver indenfor Idealismens Kreds, forfølger sin eiendommelige, fra den efterkantiske Idealismes Repræsentanters afvigende, Retning, see vi Leibnitzes Bestemmelser af Forholdet gjentage sig, om end i en forandret Belysning og med Reminiscentser af Monadelærens Fortsættelser*). Den naturlige Tilværelses

*) Man sammenligne Herbarts Opfattelse af Begreberne Sjæl og Enkelt-Reale med Begreberne: forestillende Monade og Atom.

Grundbestemmelser sættes ogsaa her som Phænomen af det virkeligt Værende, men deduceres kun tilsyneladende, og tiltvinge sig saaledes en Selvgylldighed og Uafhængighed.

I den realistiske Rækkes Udvikling bliver Dualismens første Indvirkning utydeligere, og den har derfor unddraget sig Historikernes Opmærksomhed, men ved en omhyggeligere Analyse blive dens Spor kjendelige strax fra Begyndelsen. Under Udfoldelsen af den første Paavirknings Consequentser bliver saa Dualismens Indflydelse mere og mere iøinefaldende, og idet Udviklingsrækken har naaet sin Afslutning, viser dens endelige Resultat sig som væsentlig afhængende af den.

Hos Baco, den realistiske Philosophies Begrunder, træder, efter hans Tænkningens hele Retning, Problemet om Erkjendelsens Methode frem foran Problemet om Tilværelsens Princip. Men idet Spørgsmaalet om Erkjendelsesprincippet og Spørgsmaalet om Tilværelsesprincippet i Realiteten er det samme, kun seet fra forskellige Sider, og idet den definitive Besvarelse af hint forudsætter en Besvarelse af dette, saa kan Baco, idet han udvikler sin Erfaringstheorie, ikke undgaae at berøre Problemet om Tilværelsens Grund, og i hans Bestemmelser derom lader et Spor af Dualismens Indvirkning sig paaavise, der saa fra dette Punkt kan forfølges i hans Philosophies Retning og i hans Erkjendelseslæres Udførelse.

Naar vi ville finde Bacos sande Mening angaaende Tilværelsens Grund, maae vi ikke tage hans Yttringer om hvad han gjør til Theologiens Gjenstand efter Bogstaven. Disse Yttringer ere kun accommoderende, kun beregnede paa at beskytte hans Philosopheren mod theologiske Indgreb. Theologien faaer, efter disse Udsagn, Aabenbaringen og det Overnaturlige til sit Gebet; Philosophien opgiver villigt dette Gebet, og undgaaer derved, indenfor sit Omraade, Dualismen mellem Overnaturligt og Naturligt, da den, idet den hævder sig det Naturlige, gjør hint til et for sig

ikke Existerende, til et Saadant, som den factisk negerer. Men i Naturen bliver Materien Grundbestemmelsen, saaledes opfattet, at den sættes som oprindelig havende Form og Bevægelse i sig. I dette Grundbegreb er der tilstræbt en Enhed af det i Naturen, Philosophiens eneste Gebet, aldrig adskilte Aandelige og Legemlige, og i det søges en oprindelig Kilde til den Virksomhed, ved hvilken Naturformernes og Naturtingenes Mangfoldighed udfolder sig. Men Modsætningen, der tilsyneladende forsonedes ved Opfattelsen af Materiens Begreb, træder atter frem indenfor dette. I Materien foregaaer der ligesom en Deling i et dobbelt Moment: det formende, bevægende Princip, og det, der er dette Virksommess Stof (Substrat). Hint betegnes som spiritus innatus, saaledes at Navnet viser hen paa den gamle Modsætning mellem det Aandelige som det Active og det Materielle som det Passive; dette betegnes som tangibile: det Haandgribelige, der er Virksomhedens Materiale. Vel bestemmes igjen spiritus som materiel, som en spiritus aëreus aut igneus, saa at altsaa Sondringen ophæves i Navnet, men kun forat lade en uforklaret dualistisk Væsenssøndring blive sat indenfor det Materielle*). Fra dette Materielle udelukkes saa Aandens Væsensbestemmelse: Øiemedet,

*) Det er interessant at sammenligne Baco med Giordano Bruno med Hensyn til Begges Opfattelse af Materien og det Naturlige. Hos Bruno finde vi en idealistisk Opfattelse med Retning henimod Naturconcretionen: Monaderne, idealistiske Momenter, blive Rumsbestemmelsernes Grundlag. Hos Baco finde vi et realistisk Udgangspunkt med uvilkaarlig Optagen af Idealitetsbestemmelsen; det Ideelle reduceres til Bestemmelse af det Materielle. Hos Bruno gaaer, med Hensyn til dette Problem, Tankens Bevægelse mellem Gud og Natur, men overalt paa Idealitetens Basis, hos Baco gaaer den mellem Materie og Aand paa Realitetens Basis. For Bruno er Naturen den anthropomorphiserede, idealiserede Natur, for Baco er den den Erfaringen bestemmende, i sin Materialitet selvgylde Natur.

og idet Begrebet saaledes bliver snævrere end Virkelighedens Omfang, blive Væreformer staaende, med Hensyn til hvilke Baco idetmindste ikke paaviser en Mulighed til, at de kunne føres ind under hiin Grundbestemmelse af det Værende, f. Ex. Forstand og Villie. Der er en Tvetydighed hos Baco hvor han taler om disse. Han skjelner i Mennesket mellem den fornuftige og den sandselige Sjæl. Hiin skal være inspireret paa overnaturlig Maade, og derfor være Gjenstand for Theologien; denne skal være en legemlig Substants, der har sin Plads i Hjernen, og kun er usynlig paa Grund af sin Fiinhed. Dens Kræfter skulle være vilkaarlig (spontan) Bevægelse og Fornemmelse: Kræfter, der søges overalt i det Materielle. Villie og Forstand sættes ikke som dens Kræfter, men der siges ikke heller, at de ere den fornuftige Sjæls Kræfter, men derimod, med et tvetydigt Udtryk, at de ere den «menneskelige Sjæls». Bacos egentlige Tanke kan, idet det Overnaturlige ikke har Realitet for Philosophien, kun være den, at see Forstand og Villie, der for Bevidstheden ere givne som Kjendsgjeringer, som den sandselige Sjæls Bestemmelser, men han udtaler sig kun halvt, og paaviser ikke Væsensssammenhængen. Vel have Forstand og Villie en Analogie med Fornemmelse og vilkaarlig Bevægelse, og med det, der er dissers Form i de tilsyneladende livløse Ting: Perception og Tiltræknings- og Frastødningskraft; men, ligesaalidt som Baco godtgjorde Muligheden af, at det Materielle kunde have Fornemmelse og Vilkaarlighed, ligesaalidt gennemfører han de aandelige Functioners Analogie med Materiens Kraftyttringer, endsige udvikler den til Væsensidentitet, og, trods de Prædicater, han tillægger det Materielle, bliver der altsaa en dualistisk Sondring tilbage.

Efterat vi saaledes hos Baco have fundet Dualismens skjulte Indvirkning i hans Opfattelse af Tilværelsesprincippet, søge vi den nu ogsaa i Bestemmelsen af hans Erkjendelseslæres Centralpunkt: i Opfattelsen af Erfaringsprinci-

pet, og see, hvorledes derigjennem den realistiske Rækkes hele Udvikling bliver betinget.

Idet Erfaringen af Baco sættes som den sande Erkjendelses Kilde, er der hermed oprindelig ikke sat nogen Indskrænkning af den til et bestemt Gebet af det Værende. Baco vil oprindelig, hvad der stemmer overens med hans Stræben efter at føre det Værende tilbage til en Enhed, lade den faae alt det Værende, det, der betegnes som det Aandelige, ligesaafuldt som det, der kaldes det Legemlige, til Gjenstand (Nov. Org. I, 127); han vilde altsaa, ligesom senere Kant, ogsaa kunne lade den menneskelige Aand i dens Selvvirk-somhed, med hvad der oprindelig fremgaaer af denne, blive Object for Iagttagelsen. Men denne Stræben hæmmes øieblikkelig: Erfaringen tager strax sin Retning mod det Physiske i snævrere Forstand, imod det Ydre, det Sandseligt-Naturlige, og vender sig kun imod Aanden forsaavidtsom den betragtes fra sin Naturside. Aanden betragtes kun som «sandselig Sjæl», eller, forsaavidt Forstand og Villie, med den ovenfor berørte Tvetydighed, sættes som den «menneskelige Sjæls» Evner, og der tages Hensyn til dem, saa bliver det dog kun til de phænomenale Yttringsformer*), og hverken deres Grundformer, deres Kilde eller deres Love undersøges. Og idet Erkjendelsens Retning saaledes væsentlig gaaer udefter mod det givne Naturphænomen, og Opgaven bliver den objective Opfattelse af dette: en Opfattelse ved Objectet selv, saa træder hos Baco den Virksomhedsbestemmelse tilbage, som han directe og indirecte havde tillagt Aanden, og Aandens Forhold til Erkjendelsesgjenstanden: det Erfarede, antager ubevidst Charakteren af et blot modtagende, hvorfor ogsaa Baco kan udtale det Haab, at hans Methode skal være istand

*) I Forhold til dette Gebet er Baco ikke begribende, men beskri-vende (Lidenskaber, Charakterer).

til at udjevne Forskjellen mellem Aanderne og gjøre alle lige skikkede til at modtage og erkjende Sandheden.

I denne Begrændsning af Erfaringen til det Naturlige, Materielle, og i denne Opfattelse af Erkjendelsen under Passivitetens Bestemmelse, med Tilbagetrængen af det Aprioriske, røber Dualismens Indvirkning sig. Thi ligesom hiin Begrændsning til det Naturlige, der er en Udelukken af det Aandelige, som dog ikke kan fornægtes, hviler paa en dualistisk Sondring mellem de to Gebeter, saaledes viser ogsaa Erkjendelsens Passivitet hen til det Samme. Det at Aanden ligesom seer bort fra sig selv i sin indre Energie, kan vel være understøttet af Aandens Mistillid til det Indhold, den «udspinder af sig selv», og af dens Trang til en ydre, objectiv Control for Tænkningen, men den er i sidste Instants begrundet deri, at, under Bestræbelsen for at føre Alt tilbage til Natur, en abstract Modsætning først uvilkaarlig gjør sig gjældende mellem det Aandelige og det Naturlige, og saa Enhedsbestræbelsens Reaction ubevidst gjør det Sidstes ensidige Bestemmelse gjældende som almeen. I hiin Begrændsning af Erfaringen og i hiin Opfattelse af Erkjendelsen ligger saa Spiren til den hele Udvikling, gennem hvilken Erfaringsphilosophien omformer sig, først til Empirisme, og saa til Sensualisme og Materialisme.

Den Tilbagetræden af Activiteten i Erkjendelsen, der viste sig hos Baco, fører først til, at Erfaringen, bestemt som det modtagende Forhold til Erkjendelsesobjectet, gennem hvilken Aanden, der oprindeligt sættes som en tabula rasa, faaer sit hele Indhold, opfattes som eneste Erkjendelseskilde. I denne Bestemmelse ligger Polemiken mod al apriorisk Erkjendelse, og den betegner Empirismens Standpunkt, der netop ved dette polemiske Forhold begrebsmæssigt adskiller sig fra Erfaringsphilosophien, for hvilken Erfaringen var væsentlig, men endnu ikke ude-

lukkende Erkjendelseskilde. Men i den første Consequents ligge nye Consequentser. Erfaringen, der blot er modtagende, forholder sig til en Gjenstand, der kun er bestemt som Bevidsthedens Andet, idet selv den indre Erfarings Gjenstand: Bevidsthedstilstanden, opfattes som et udenfra Bestemt og udenfra Bevirket. Erkjendelsens primitive Form bliver da den sandselige Fornemmelse, ved hvis uvilkaarlige Omformning de andre Bevidsthedsformer blive til, og Erkjendelsens primitive og virkelige Indhold bliver det Ydre α : det Legemlige, der, som Legemligt, er det Begrændsede, Enkelte, og nærmere, det mechanisk Bevægede. Det aandelige Element, der hos Baco blev tilbage i det rigtignok kun postulerede Begreb: den besjælede Materie, maa nemlig forsvinde fra det, der bliver det egentlige Materielle, idet Dualismen gjør sig gjældende indenfor Materien, og, idet det forsvinder, kan dette Materielle kun sættes som det mechanisk Bevægede, der ikke har Virksomhedens (Bevægelsens) Udgangspunkt i sig. Ved hiin Opfattelse af den sandselige Fornemmelses Forhold til de andre Bevidsthedsformer, er Empirismen udviklet til Sensualisme; men Sensualismen gemmer atter i sig Materialismens Consequents. For Sensualismen var Aanden kun receptiv, nærmere: receptiv i Forhold til et mechanisk bestemt Ydre α : modtagende sit Indhold, sine Bestemmelser, gennem Indtryk paa Sandserne, Receptivitetens Organer. For denne dogmatiske Sensualisme bliver der Intet tilbage uden de sandsede α : materielle, Objecter og det sandsende Subject, der, i sin blotte Receptivitet, forholder sig til Gjenstanden som Ting til Ting, og bliver et afhængigt Led i Tingenes Kjæde idet det passivt modtager Indtrykkene af de mechanisk forbundne endelige Sandsegjenstande, hvilke Indtryk saa i Bevidstheden, som i en Beholder, bundfældes som Begreber, i hvilke der ikke er et Selvstændigt, der viser hen paa en ideel Region, men i hvilke kun det Sandselige er

som det Reale. Men idet Subjectet bliver mechanisk bestemt Led i Tingenes Række maa det gaae ind under Rækkens Fællelsbestemmelse; det bliver sandseligt, materielt Subject, og Alt i Tilværelsen: det Subjective og det Objective, er nu først tilbage til den samme Enhed: til Natur, bestemt som passiv Materie, og dette Begreb af Materien er blevet det altomfattende, der i sig absorberer det Aandelige.

Dette er den Udviklingsgang, den realistiske Rækkes Udgangspunkt indeslutter. Den sidste Consequents kan kun undgaaes, naar der fra Empirismens Standpunkt gaaes i formel-idealistisk eller skeptisk Retning; naar der enten, idet alle vore Ideer sættes som Ideer om enkelte Ting, idet Tingene opløses i Egenskaberne, og disse i Perceptioner, kun statueres perciperende Aander med deres Bevidsthedsindhold: Ideerne, uden et tilsvarende Legemligt; — eller naar den som enegyldig satte Erfarings Begrændsning til det Enkelte og Phænomenale sees som udelukkende Erkjendelsens Almeenegyldighed, Nødvendighed og Objectivitet, saa at Sandsynligheden afløser Sandheden og Tanken holdes svævende i en Trivl, der Intet bestemmer om det Værendes Væsen. Disse Consequentser, som Sensualismen og Materialismen slippe forbi, idet de med Forsæt lukke Øinene for deres Motiver, bestemme Leddene i den Forgrening med negativt Slutningspunkt, der fra Lockes Empirisme skiller sig fra den sensualistisk-materialistiske Forgrening.

Schematisk kan Udviklingsgangen i den nyere realistiske Philosophie*) angives saaledes:

*) Vi forbigaae i denne Oversigt Hobbess, trods hans Betydning som Tænker, og trods de vidtgaende Consequentser, han allerede har draget, fordi hans Indvirkning paa de efterfølgende Systemer kun har været underordnet, og fordi vi her nærmest have Blikket fæstet paa Causalsammenhængen.

Erfaringsphilosophien (Baco).

Empirismen (Locke).

Sensualismen (Condillac). Den formelle Idealisme (Berkeley).

Materialismen (Système de la nature). Skepticismen (Hume).

Medens vi i den Hume'ske Skepticismes Opløsning af Erkjendelsen see den realistiske Philosophies Ensiddighed træde frem i en Consequents, der har viist sig bestemt ved Dualismens Indvirkning paa Opfattelsen af Erkjendelsesprincippet, see vi i Materialismens Grundbegreb Ensiddigheden træde frem i den ved en Indvirkning fra samme Kilde betingede Opfattelse af Tilværelsens Princip, og idet vi nærmere analysere Bestemmelsen af Grundbegrebet, vil det eiendommelige Forhold mellem den bevidst tilstræbte Enhed og den ubevidst indtrængende Dualisme blive tydelig.

Det Begreb, til hvilket i Materialismen Alt førtes tilbage, var Naturens Begreb, saaledes opfattet, at det blev ligt med den uendelige Kjæde af det mechanisk bevægede Materielle. Den evige og evigt bevægede Materie er det Eneværende: Aanden er, som individuel, kun en Existentsform indenfor Materiens Grændser, kun en bestemt Art af Moleculernes Bevægelse; som guddommelig Aand er den en tom og skadelig Illusion. Naturens Bevægelseslove beherske Alt, ogsaa det, vi pleie at føre ind under ganske andre Bestemmelser: Ethiken er kun anvendt Physik, Lægekunsten det vigtigste ethiske Middel.

Her er den skarpeste Modsætning naaet til Middelalderens Livsanskuelse: en Modsætning, der røber sig i Materialismens lidenskabelige Had til den christelige Religion. Og dog viser sig i selve dens Grundbegreb, trods Bestræbelsen for

at hævde dets Gyldighed som altomfattende, Eftervirkningen af hin Livsanskuelse gennem den Dualisme, der var karakteristisk for den. Denne Dualisme fandt sit begrebmæssige Udtryk ved den nyere idealistiske Philosophies Begyndelse, idet Aand og Materie bestemtes ved absolut modsatte, hinanden udelukkende, Prædicater, og Materiens Væsen udtømtes ved Udstrækning og Passivitet. Denne Opfattelse gør sig i Materialismen endnu gjældende efterat Materiens Modsætning er fornægtet. Man lægger vel de Bestemmelser, som Dualismen tillagde Aanden, og som Kjendsgjærninger forbød at benægte, fra Aanden over i Materien; men de blive staaende som fremmede og heterogene, og i Gjennemførelsen træde de tilbage for den gamle Opfattelse. Det, at Aanden gaaer op i Materien, gør ikke Materien aandig og activ; den bliver hvad den var: den Materie, hvis Bestemmelse netop var given ved Modsætningen til Aanden, ligesom Aandens Affald. I selve den yderste Modsætning til Middelalderens i Spiritualismen grundende Dualisme røber sig Paavirkningen af denne.

Dette viser sig let naar vi undersøge Materialismens Begreb om Materien, saaledes som dette er bestemt i *Système de la nature*, den materialistiske Retnings classiske Værk.

Ved første Oiekast seer det ud, som om Materiens Begreb er blevet et andet end det var i Idealismens dualistiske Modsætning: Materien sættes som i sit Væsen uadskillelig fra Bevægelsen; der protesteres altsaa herved mod Forestillingen om en død, kun passiv, Materie. Spørgsmaalet: hvorfra kommer Bevægelsen? besvares med et: hvorfra skulde den vel komme uden fra Materien selv, det Ene-Existerende? Men dette er foreløbigt ikke Andet end et i Formen positivt Udtryk for det Negative: den kommer ikke, som Cartesianerne statuerede, fra Gud, den active Aand; thi Gud er jo kun en Fiction. Forat være Mere, maatte Svaret være begrundet

gjennem en Analyse af Materiens Begreb, der viste hiin Forbindelses Mulighed; men dette er ikke skeet. I Materiens oprindelige Egenskaber («primære Qualiteter»), saaledes som *Système de la nature* opregner dem, ligger intet Tilknætningspunkt for Bevægelsen, Intet, der kan gjøre den forklarlig, og idet det udtrykkelig siges, at Bevægelsen paa ethvert Punkt i Naturen kun er tilstede og kun kan blive virkelig som meddelt Bevægelse, saa er hermed sagt, at Bevægelsen ingensteds er paa oprindelig Maade tilstede i Materien, at den altsaa overalt er fremmed for denne, og ikke kan begribes ved dens Natur. Den postulerede, uadskillelige Sammenhæng opløses altsaa atter, Materien beholder kun de Bestemmelser tilbage som den mekaniske Opfattelse tillagde den: den bliver passiv, død, udenfra mekanisk bevæget Materie.

Naar nu ikke engang Bevægelsens physiske Begreb, der i Idealismen kun ved et Postulat sattes i Forbindelse med Aanden, kunde forklares ud fra dette Begreb om Materien, saa vil det allerede forud være givet, at Aandens eiendommelige Bestemmelser ikke ville kunne det, at den Materie, der skulde omfatte hele Tilværelsen, maa lade en Hovedform af Tilværelsen staae som ubegribelig: den Hovedform, hvis Væsensbestemmelser netop oprindelig ere udelukkede fra dens Begreb.

Dette viser sig, idet Materialismen skal forklare den menneskelige Aands Grundbestemmelse: Bevidstheden. Forat gjøre dette reducerer Materialismen først, paa samme Maade som allerede Sensualismen havde gjort, alle Bevidsthedens Former til Fornemmelse, og, idet den saa beraaber sig paa, hvad den kalder en Kjendsgjerning, at Fornemmelsen bevirkes ved Bevægelser i Nervesystemet, der forplantes til Hjernen, og paa Iagttagelsen af, at Hjernen er «Sæde» for Fornemmelsen, saa mener den at have ført Beviset for, at et materielt Organ factisk har Evne til at kunne fornemme, overhovedet til at udøve Bevidsthedsacter, og slutter saa, at

det maa have den fordi Fornemmelse er en Egenskab ved Materien, enten ved Materien i Almindelighed, der skal kunne have den som «død» eller «levende» Fornemmelse, eller ved bestemte Combinationer af det Materielle. Men, hvilket af disse Alternativer man vælger, saa faaer man ingen Forklaring af Fornemmelsen, men kommer kun til den ved et tomt Postulat. Tage vi det første Alternativ: at Materien som saadan skulde være fornemmende, saa tillægger man den Materie, hvilken man ikke engang kunde hævde Bevægelsen, et Prædicat, der intet Tilknytningspunkt har i Materiens primære Qualiteter: Udstrækning, Delelighed, Bevægelighed, Uigjennemtrængelighed og vis inertia, og ligefrem strider mod det saaledes bestemte Materielles Væsen. Fornemmelsen, i hvilken den legemlige Affection activt forvandles, forudsætter et Selv, der fornemmer sig, en activ Subjectivitet, der i sin Fornemmen ligesom fordobblen sig paa ideel Maade. Men det Materielle er det i Objectivitetens Form værende Passive, Selvløse, det atomistisk Enkelte, i hvilket en saadan ideel Fordobbling, en saadan Enhed af Subjectivitet og Objectivitet, ikke kan tænkes. For at faae et Tilknytningspunkt for Forestillingen om en saadan Fordobbling og Enhed maatte man ialfald gaae ud over det enkelte Materielle og sætte et Forhold mellem forskellige Dele af Materien. Dette vilde saa føre os til det andet Alternativ: at sætte Fornemmelsen som Resultat af Combinationen af Materiens Dele. Men ogsaa denne Udvei afskærer Materialismen sig selv. Materien, hvis Navn giver Skinnet af en Enhed, er, strengt taget, kun en Fælledsbetegnelse, altsaa en subjectiv Abstraction, og det Reale, der sammenfattes under dette Fælledsnavn, er de utilblevne og uforanderlige Moleculer, af hvis forskellige Combinationer Naturens Former skulle dannes. Men disse Former i deres tilsyneladende Enhed ere kun Aggregater, Forbindelser af i og for sig selvstændige mindste Dele. Disse Dele kunne, som aggregerede, gjensidig indvirke paa hverandre o: med-

dele hverandre deres meddelte Bevægelse; men Bevægelsens Strøm gaaer fra hver Deel bestandig udefter, al Virksomhed bliver, som Meddelen af Bevægelse, en Virken paa et Andet, et Forhold til et Andet; et Forhold til sig selv, en Reflexion i sig selv i Virksomheden, der skulde svare til hiin Selvfordobbling, bliver udelukket ved Forudsætningerne. Vel tillægger Materialismen Hjernen den Egenskab, at kunne «se replier sur soi-même», at kunne iagttage sine egne Forandringer. Men i dette Udtryk skjuler sig en Tvetydighed. Strængt taget kan der kun forstaaes derved, at en af Hjernens Moleculer skal kunne indvirke paa en anden, og denne altsaa bestemmes i sin Væren ved hiin, og kun idet man for Aggregatet af selvstændige Moleculer, hvis gjensidige Paavirkning dog aldrig kan blive et Selvhedsforhold, substituerer Heelhedens og den subjective Enheds Begreb, tillister sig Anskuelsen af den organiske Totalitet, og derved ubevidst gaaer ud over Materialismens Grændser, tilveiebringes Skinnets af hiin Mulighed.

End ikke Selvets elementære Form: Fornemmelsen, formaaer saaledes Materialismen at forklare, fordi den til dens Forklaring kun har det, hvis Begreb netop er dannet ved at udelukke Selvets Bestemmelser. Og Forklaringen af denne elementære, allerede i Dyrelivet fremtrædende Form for Selvets Virken vilde dog være den nødvendige, om end i og for sig utilstrækkelige Betingelse for Forklaringen af de specifisk menneskelige Aandsfunctioner: Bevidsthedsfunctionerne. Men naar nu Bevidstheden staaer som en uafviselig Kjendsgjerning, der ikke uden umiddelbar Selvmods sigelse kan benægtes, saa bliver dens Mulighed et uafviseligt Problem, og Umuligheden af at kunne løse det bliver afgjørende for Dommen over Materialismens Princip, der viser sig som utilstrækkeligt og ensidigt. Og idet det Aandelige, der ikke kan skaffes tilside, staaer som uforklaret, saa fremkalder det uundgaeligt Inconsequentser i Systemet, ved hvilke der uvilkaarligt indrømmes det en

Gyldighed, uafhængig af det Materielle. Dette viser sig i Systemet de la nature, naar det benytter Begreber, der ikke kunne være givne ved Erfaringsforholdet til Naturtingene, og altsaa vise hen til et Apriorisk; det viser sig i dets Opfattelse af Historien, idet der tillægges den en fra Naturtautologien forskjellig Udvikling; det viser sig i dets Ethik, idet det, i Strid med sit Princip, gjør Frihed, Dyd og Menneskelighed til sit Løsen.

Materialismens Grundbegreb viser sig saaledes som mangelfuldt og uigjennemførligt, men i det er den ensidige Enhed bleven aabenbar, hvis Spire blev paaviist i den nyere Philosophies Udgangspunkt. Det, der bliver tilbage som Heelheden, er her, ligesom ved den idealistiske Rækkes Slutningspunkt, netop kun det, der oprindeligt var sat som Modsætningens ene Led. Det andet Modsætningsled er ikke forsonet med dette, saa at det som Heelhed bestemte er blevet indholdsrigere, men er skudt tilside, kastet bort, og idet det ikke kan tilintetgøres for Bevidstheden, tiltvinger det sig paany en Plads og gjør Tilværelsen deelt. I denne nye Sondring og i Grundbegrebets Bestemmelse, der netop er den dualistiske Modsætnings, er det altsaa, at Eftervirkningen af den Livsanskuelse, mod hvilken Materialismen bevidst kæmpede, endnu ubevidst gjør sig gjældende, som hæmmende Aandens bevidste Stræben, og som bringende en Dobbeltthed ind i dens Retning.

I det her afsluttede Afsnit (III) er, gennem de valgte Exempler, den ubevidste hæmmende Indvirkning af det Fortidens Princip, mod hvilket der bevidst kæmpedes, bleven paaviist i hvert af de Tidsafsnit, der følge efter Oldtiden. Det bliver nu at paavise, hvad der tidligere (S. 49) blev antydet, at denne ubevidste Hæmmen, idet Fortidens Princip opfattedes som Moment i et mere Omfattende, fra det Universelles Synspunkt maatte sees som en fremskridende Udviklings

Betingelse, som et Incitament for den nye Tids Tanke, der directe eller indirecte fremkalder en rigere og alsidigere Tankeudvikling. Dette Forhold, der umiddelbart er givet naar Videns Idee i dens Concretion sees som det den menneskelige Videns Udvikling Beherskende, fremtræder i en særegen Form i hvert af de ovenfor behandlede Tidsafsnit. Idet den abstracte spiritualistiske Livs- og Verdensanskuelse søger at udfolde sig i et Tankeheles Form, trænger det Element sig frem, der, skjøndt væsentligt, søgtes fortrængt, og idet Tanken stræber at drage det ind under Aanden, tvinges, trods det Naturliges Forvandling, Aandelighedens Abstraction til at articulere sig, til at forme sig henimod Virkeligheden. Idet Naturelementet nu er kommet frem som anerkjendt af Overgangsperiodens Bevidsthed, viser det sig først ligesom igjennem det Ideelle, overstraalet af dettes Lys, og selv idet det bestemtere kommer tilsyne i sin egen, i Naturens Form, faaer det dog den samme, ved Phantasien satte, umiddelbare Enhed med det Aandelige som i den græske Philosophie. Idet den middelalderlige Dualisme gjør sig gjældende, hævde det overnaturlige Guddommeliges rene Aandelighed, træde Aand og Natur ud fra hinanden i en Sondring, der, som betingende det Naturliges Opfattelse i dets principielle Eiendommelighed, er Forudsætningen for Erkjendelsen af den concrete Enhed af Natur og Aand, bestemte efter deres Væsensforskjel: for Erkjendelsen af en sand Forskjelsenhed. Idet endelig den nyere Philosophie paa Basis af Dualismen stræber efter Enheden, giver Dualismens Indvirkning denne Enhed en ensidig Form; men herved forberedes, paa den ene Side, gjennem den isolerede Udvikling af de enkelte Momenter, der overhovedet er mulig, Modsætningernes fyldige Enhed, og, paa den anden Side, fremtvinge de ifølge Enhedens Ensidedighed uundgaelige Inconsequentser Forsøget paa at tilveiebringe en saadan Enhed, gjøre denne Opgave til en uafviselig Nødvendighed for Tanken.

IV. To samtidige, coördinerede Udviklingsformers modsatte Principer indvirke, under den bevidste Modsætning, ubevidst for Tænkerne, paa hinandens Bestemmelse og Udfoldelse.

Forat belyse en saadan gjensidig Indvirkning, gennem hvilken et mere Omfattende, skjult for de tænkende Individer, forbereder Fremtidsudviklingen, udvikle vi:

Idealismens og Realismens Indvirkning paa hinanden i den nyere Philosophie.

Den gjensidige Indvirkning af den nyere Philosophies to Hovedretninger see vi under Synspunktet af en gjensidig, ubevidst Paavirken af deres dualistisk sondrede Principer. Principernes gjensidige Bestemmen viser sig i negativ Form idet hvert oprindeligt hævder sig sine Prædicater eksklusivt, og gennem denne exclusive Tilegnen af dem indirecte bestemmer Modsætningens. Men fra denne Bestemmen, der falder sammen med den i det Foregaaende paaviste Virkning af Dualismen, see vi i denne Sammenhæng bort, og betragte her den ubevidste gjensidige Paavirkning, som de to Principer udøve paa hinanden under den nærmere Bestemmelse af selve Principet og under Udfoldelsen af det af Principbestemmelsen Afhængige, og som fremtræder deri, at de her overføre deres Bestemmelser paa Modsætningen, hvor de vise sig som Inconsequentser. Denne ubevidste Overføren af Bestemmelser paa Modsætningen opfatte vi som nødvendig paa Grund af Ensidedigheden i det enkelte Princip, der i denne Ensidedighed skal udtrykke den omfattende Totalitet, og derfor ligesom kræver en Fuldstændiggjørelse. Og gennem den udvortes, inconsequente Optagen af Modsætningens Bestemmelser see vi den sande concrete Enhed antydet, som Fremtidsudviklingen skal virkeliggjøre.

De to Principer, der bestemme den nyere Philosophies Hovedformer, betegne vi, naar vi gaar ud fra Ideeforhol-

dene, som Andetheden sat som Modsætning, og Subjectivitet, sat som Modsætning. Realismens Princip var Naturen, sat i Andethedens Form, som Materie = Ikke-Aand; Idealismens Princip var Aanden, sat i Modsætning til Andetheden, reflecteret i sig som Aand = Ikke-Natur. Af disse Principer har Idealismens Princip allerede viist sig som det overgribende idet det oprindelig bestemmer Opfattelsen af Realismens Princip, saaledes at det altsaa, idet dette virker bestemmende tilbage paa det, bestemmes af det, som det selv først har bestemt.

Søge vi nu først den Paavirkning, Realismen har modtaget fra sin Modsætning, saa kunne vi, med Hensyn til dens Principis oprindelige Bestemthed, vise tilbage til hvad der allerede i det foregaaende Afsnit blev udviklet: at Opfattelsen af den realistiske Philosophies Grundbegreb er paa negativ Maade bestemt ud fra et Aandsbegreb, hvis dualistiske Modsætning til Naturen var fastslaaet af Idealismen. Denne gav Aanden Activitetens Bestemmelse og reducerede Aandens abstracte Modsætning: Naturen, til det Passive og kun ved Udstrækningens Abstraction Bestemte. Og trods Erfaringsphilosophiens Stræben efter at bestemme Naturbegrebet saaledes, at det Materielle i sig fik Form og Bevægelse, og Naturbegrebet altsaa blev det omfattende Concrete; saa vedblev dog det Materielle, under Paavirkning af hiin af Idealismen givne Bestemmelse, at være det Uvirksomme, mekanisk Bevægede, og Materialismen, der opfattede Aanden som et Uselvstændigt og overførte Materiens Bestemmelse paa den, kunde dog ikke frigjøre denne, tilsyneladende ikke blot til Selvstændighed, men til Enegyldighed naaede Materie fra den Opfattelse, som den havde faaet fra den Philosophie, der satte Aanden som det kun Active og sem det eneste Active.

Men indenfor den Tænkningens form, der er bestemt ved det ensidigt opfattede Naturbegreb, finde vi saa en ubevidst Overføren af Modsætningens Bestemmelser. Den viser sig i Opfattelsen af Principet, ved Forsøget paa, at tillægge dette

Activitetens og Fornemmelsens Bestemmelser, der vare udelukkede ved dets Begreb, og som derfor kun gennem Postulater inconsequent kunde tillægges det. Den viser sig ligeledes, under Udviklingen af Systemerne, gennem de Inconsequentser, der deels fremtvinges ved Forsøget paa at forklare ubenægtelige, til et andet Princip henvisende Kjendtgjæringer, deels ligesom spontant fremkomme idet den omfattende Heelhed, som det enkelte Princip ensidigt udtrykker, uvilkaarlig fører Tanken til Modsætningens Bestemmelser. Saa-danne Inconsequentser finde vi i Realismens Erkjendelseslære, hvor ikke blot paa Udviklingens fremskridende Stadier et Apriorisk deelviis anerkjendtes, men hvor det ved Udviklingens Afslutning trods den bevidste Fornægtelse ubevidst anerkjendtes gennem den factiske Anvendelse af aprioriske Bestemmelser (Hume; *Système de la nature*). Og ligesom i Erkjendelseslæren, gennem denne ubevidste Anerkjendelse, en anden Grundanskuelse af Aandens Virken trænger ind, saaledes trænger den ind i Opfattelsen af Menneskelivet, naar Perfectibilitetens Begreb afgiver Synspunktet for Historiens Udvikling, der danner en Modsætning til Naturens ensformige Gang; og i Opfattelsen af den Natur, der bestemmes som omfattende al Tilværelse, gjør, gennem en analog Inconsequents, en Indvirkning fra Modsætningen sig gjældende, idet et Naturligt bestemmes som Heelhed, ikke blot som Aggregat; thi i Heelhedens Bestemmelse er Idealismens Grundbestemmelse tilstede.

Mere skjult end Idealismens Indvirkning paa Realismen, er den realistiske Retnings Grundbegrebs Indvirkning paa Idealismen; men Indvirkningen er derfor ikke mindre væsentlig.

Vi opdage den i den nyere Idealismes første Form: den dogmatiske Idealisme, idet vi følge dens Grundbegreb til dets consequente Udfoldelse. Det Begreb, om hvilket hele den dogmatiske Idealismes Tænkning samler sig, er Substantiens Begreb: Begrebet om det væsentlig Værende i dets Selvstændighed og Nødvendighed. Den dogmatiske Idealisme,

der bærer dette Navn fordi den forudsætter Erkjendelsens Evne til at opfatte det Objective, vender sig umiddelbart mod Erkjendelsen af Tingenes Væsen. Men dette Tingenes Væsen er just Substanten, hvis Begreb, idet det ogsaa gjælder for Aanden, der som *res cogitans* gaaer ind under det Værendes Begreb, kommer til at omfatte baade den aandelige og legemlige Tilværelse. Dette Substantsbegrebs Indhold udvikler sig nu, medens Navnet bevares, i den dogmatiske Idealisme, og netop denne Udvikling udgjør denne Tænkingsforms Historie.

Descartes bestemmer, idet han sætter Aand og Materie som absolute, hinanden udelukkende, altsaa i Forhold til hinanden selvstændige, Modsætninger, begge som Substantser: som tænkende Substants og som udstrakt Substants. Substanten er hvad der i Retning af Væren og Tænken har Selvstændighed, hvad der «er ved sig selv og begribes ved sig selv.» Men denne Væren ved sig selv faaer hos Descartes strax en Begrænsning. Være ved sig selv kan kun Eet: det Absolute, Guddommelige; kun paa dette passer Definitionen fuldstændigt, paa det endelige Tænkende og det endelige Legemlige kun med den Modification, at det til sin Existents ikke behøver noget Andet end Gud. Der kommer saaledes, naar Substantsbegrebet alligevel bibeholdes som Bestemmelse for det Endelige, en Tvetydighed ind deri. Der tales om den uendelige Substants og om de endelige Substantser, og om disse atter snart saaledes, at det Aandelige og det Legemlige som Heelhed betegnes ved dette Navn, snart saaledes, at det individuelle Aandelige og Legemlige tilegner sig det.

Denne Vaklen hæver Spinoza idet han udskiller de forskellige Begreber, Descartes sammenblandede i eet. Substanten er een: den uendelige; Tanke og Udstrækning ere ikke bestemte Substantser, men Substantsens Bestemmelser, dens Attributer, det Uendeliges uendelige Væreformer; det Individuelle er Attributernes Modificatio-

ner, den uendelige, substantielle Aarsags uendelige Virkninger. Disse spinozistiske Bestemmelser ere correcte Consequentser af de cartesiske Forudsætninger, og Spinozas Opfattelse af den uendelige Substants som det abstract-uendelige Ene-Værende er begrundet i selve Substantsbegrebets Grundbetydning. Substanten var det væsentlige Værende i dets Nødvendighed. I denne Bestemmelse bliver Værens Begreb det Tilgrundliggende og Fremherskende, ligesom Subjettet; Activiteten, Tanken, forholder sig til dette Subject kun som et bagefter tilføiet Prædicat, og derfor bliver Uendeligheden, der er hiin Værens Væsen, ikke bestemt, men bliver abstract, hvilende Uendelighed. Den er ikke Uendelighed ved den Activitet, ved hvilken den sætter og i sin Enhed ophæver sine Bestemmelser: den er Uendelighed forud for Activiteten, og derfor sætter denne kun et Forsvindende. Til dette Spinozistiske Substantsbegreb, der consequent udstrykker den dogmatiske Idealismes Grundtanke, er det Leibnitziske med dets Individualitetsbestemmelse (Monaden) kun det postulerede, om end ifølge selve Spinozismens Mangler uundgaaelige, Supplement, der staaer paa Grændsen mellem Dogmatismen og Criticismen, og som, naar det gjennemtænktes, gennem Selvbevidsthedsbegrebet vilde føre til den sidste.

I det Spinozistiske Grundbegreb gjør nu ikke blot den tidligere paaviste almindelige dualistiske Sondring af Aand og Natur, og den derved betingede Opfattelse af Modsætningsleddenes Forhold sig gjældende; men Naturbegrebets Indvirkning gjør sig indenfor det idealistiske System tillige gjældende paa eiendommelig Maade. Til sit Substantsbegreb var Spinoza oprindelig naaet ud fra Jeget, fra Selvbevidstheden som Udgangspunkt; Substanten var oprindelig Tankens uendelige Væsen. Men med dette Tankens uendelige Væsen er Naturens, Materiens, uendelige Væsen sat i Enhed. Substanten er ikke blot en res cogitans, men en res extensa, og i denne Fælledsbestemmelse af Ting, i hvilken Over-

vægten af Værens (Objectivitetens) Begreb antydes, antydes allerede Naturbegrebets bestemmende Indvirkning. Men denne bliver aabenbar, idet Attributernes Forbindelse i Substantsens Enhed lader dem gjensidig overføre Bestemmelser paa hinanden. Medens saaledes Tankens Attribut bestemmer Modsætningens Begreb derved, at det Naturlige reduceres til en abstract Tankebestemmelse med Udelukkelse af de sandselige Concretionsbestemmelser, og tillige derved, at Udstrækningen faaer Prædicaterne Udelelighed og Activitet, altsaa Prædicater, der ere tagne fra det Aandelige, og kun have Mening der, ikke i det til Udstrækning reducerede Naturlige; saa see vi omvendt Naturbegrebet bestemme Aandsbegrebet idet den uendelige Tænkningens Activitet opfattes under Nødvendighedens*), ikke under Øiemedets Synspunkt, og idet den ideelle natura naturata, der er sat ved denne Activitet, opfattes i Analogie med det mechanisk sammenkjædede bevægede Materielle. Causalitetens Nødvendighedsforhold bestemme de mechanisk forbundne Ideers Sammenhæng idet de individuelle Tankemodificationer gaae ind under Tingens Begreb, og i deres Følge og Sammensætning anskues i Analogie med Udstrækningsmodificationerne. Og Naturbegrebets Indvirkning faaer sit definitive Udtryk deri, at Substantsbegrebet, der i sin Sandhed er Begrebet om Gud, faaer Naturens Navn, saa at Deus og Natura blive Synonymér. Under Attributernes gjensidige Bestemmen er Naturbegrebets Indvirkning mægtig nok til at bestemme den Opfattelse af Tilværelsesheelheden, der fører denne ind under Naturnødvendighedens Lov. Men i denne Indvirkning af Naturbegrebet gjør, som allerede antydet, ifølge det idealistiske Moments Grundforhold, en eiendommelig Kredsbevægelse sig gjældende. Det Naturbegreb, der bestemmer hiin Opfattelse af den tænkende Substantsses Activitet og dermed

*) Med Hensyn til Spinozas Opfattelse af Nødvendighedsbegrebet i dets Anvendelse paa Substanten og paa natura naturata henviser jeg til mit Skrift om Spinoza, S. 66 ff.

Opfattelsen af Substantsens Activitet overhovedet, er det, der selv er bestemt ved den Maade, paa hvilken Aanden, under Dualismens Paavirkning, opfattede sit eget Begreb. Aandsbegrebet, der bestemte Naturbegrebet ved at udelukke det abstract fra sig, bestemmer altsaa i hiint Vexelvirkningsforhold indirecte sig selv gennem det saaledes Bestemtes Tilbagevirkning. Men dog maa det ikke oversees, at dette Tilbagevirkende udtrykker det, der fra Begyndelsen af som et Selvstændigt og Væsentligt gør sig gjældende for den Aand, der søger Væren og Vished i sig selv, og idet det tvinger den til at anerkjende sig, trods det Aandeliges Overgriben, hævder sig som en væsentlig Væreform, der, selv under Bestemmetheden ved det Aandelige, bevarer Muligheden til en Virken ud fra sin Eienommelighed, til en Bestemmen af den Aand, der fra Begyndelsen af stræber at drage Tilværelsens Heelhed ind under sig.

Idet Spinozas Substantsbegreb bliver det consequente Udtryk for den dogmatiske Idealismes Grundtanke, er dets Bestemmethed ved hiin Indvirkning afgjørende for den dogmatiske Idealisme, naar den tages som Heelhed, og vi vilde kunne indskrænke os til at paavise Indvirkningen paa dette Punkt. Men det har Interesse at see, hvorledes ogsaa i de andre Systemer, der hvile paa samme Grundbegreb: Begrebet om Substantsen, en lignende Paavirkning bliver kjendelig. Hos Descartes træder den væsentligst frem i den Forvandling, ved hvilken Jeget, hvis Væsen var bestemt som activ Tænkning, bliver til en res cogitans, altsaa kun faaer Tænkningen til Værens Attribut. I denne Forvandling, der gaaer forud for Enhedstankens Gjennemførelse hos Spinoza, gjør nemlig en Reaction sig gjældende fra det, der hos Descartes, trods hans Udgangspunkt, giver Aanden dens væsentlige Erkjendelsesindhold, fra Naturen, hvis Værens Bestemmelse uvilkaarlig overføres paa den i umiddelbart Forhold til den staaende Aand. Hos Leibnitz, der, medens han vil forvandle Alt til Aand, dog uvilkaarligen kommer til at anerkjende det Naturliges Væsentlighed, træder Paavirkningen frem idet Me-

chanismen trænger ind i Forholdet mellem Substantserne (Monaderne) indbyrdes, og i Substantsens (forvirrede) Forestillinger. Hos Wolf træder den frem idet Monadebegrebet, som han trivialiserer, deelviis ombyttes med et Atom begreb. Og vil man tage Hensyn til den hensygnende dogmatiske Idealisme i anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede, saa vil man finde, at den modsatte Tankeretnings og Livsanskuelses Overmagt overalt gjør sig gjældende og gjør Idealismen eklektisk og inconsequent.

Ved denne Retnings Overmagt bliver Idealismen i det 18de Aarhundrede overvældet; men den samler ny Kraft ved paany at gaae tilbage til sit første Udgangspunkt: til Jeget, Selvbevidstheden, for ud fra det atter at stræbe hen mod det Maal, til hvilket den nyere Idealisme som Heelhed sigtede hen, men som den dogmatiske Idealisme, ifølge sit Grundbegrebs Mangel paa indre Bevægelighed, — en Mangel, der var uadskillelig fra Værensbegrebets Overvægt — ikke kunde naae, skjøndt det blev antydnet ved selve dens Udgangspunkt, saasnart den individuelle Tanke tænkte sit Væsen: mod Begrebet om den absolute Aand*), der i sin Enhed skulde omfatte Naturens Væsen. Men paa dette nye Udviklingsstadium, der, ved at begynde med at gjøre sig det tidligere oversprungne Problem: Muligheden af en Er-

*) Allerede hos Descartes antydes det Begreb af den absolute Aand, med hvilket den nyere Idealisme afslutter. Dette Begreb er antydnet, idet Descartes opfatter den guddommelige Aand som den active Selvbevidstheds uendelige Væsen; idet han viser hen til, at det Uendelige er vor første Tanke, fra hvilken der først naaes til det Endelige gennem en Begrænsning; idet han lader Gud være virksom i Gudsiden, der opfattes som hans Væren i os og som given med selve vor Selvbevidsthed, og idet han sætter Gud, der er Naturens Ophav, som i en høiere Form indesluttende Naturens Væsen i sig, i Analogie med den Maade, paa hvilken vor Bevidsthed indeslutter Forestillingen om det Legemlige.

kjenden af det Objective, til Gjenstand, faaer Charakteren af kritisk Idealisme, viser Paavirkningen sig paany. Vi kunne see bort fra den negative Form af den, der er identisk med Dualismens Indvirkning, og som, naar vi tage Stadiet som Heelhed, viser sig deri, at i det afsluttende System den Enhed, der naaes, trods Bestræbelsen for at anerkjende Naturens Væsentlighed, dog bliver en ensidig Enhed, idet Aandsbegrebet, der skulde omfatte Naturens Væsen i sig, ifølge den dualistiske Modsætning, ikke kan tilegne sig det Naturliges eiendommelige Bestemmelser, men maa skyde dem fra sig som usande. Men vi fremhæve en positiv Paavirkning gennem Overførelser fra Modsætningen, saavel i Bestemmelsen af Principet, som i det af Principet Afledede. Hvad Bestemmelsen af Principet angaaer, saa forbigaae vi Kant fordi den Maade, paa hvilken han unddrager det Absolute fra Erkjendelsen, idethøieste tillader at søge en Paavirkning gennem svage Antydninger. Hos Fichte finde vi Paavirkningen, i hans ældre Philosophie, idet en uforklaret Naturbestemmelse, en Naturskranke, trænger ind i Jegets Activitet, og i hans Philosophies sildigere Form idet Værens Begreb afløser Jegets som det høieste. Hos Schelling finde vi den i Identitetsphilosophiens Grundbegreb, der, trods Fordringen af Subjectivitetens Overmagt, dog gaaer tilbage til den spinozistiske uendelige Væren. Hos Hegel endelig finde vi den i den tvetydige Sammenblanding af Subjectiviteten og Objectiviteten, der bringer en Værens Reflex ind i den logiske Idee og ligesom indsmugler Naturen i et Moment af dens Proces: i Processens Sammenslutning i Umiddelbarhed. — I det af Principet Afledede viser Paavirkningen sig hos Kant naar Naturens causalitet bliver Synspunktet for Opfattelsen af Aandsphænomenerne, idet det af Aanden, der bliver Gjenstand for Erkjendelse, gaaer ind under denne Causalitet, og den viser sig — hvad der umiddelbart hænger sammen hermed — i den Bestemmelse af

Mechanismens Forhold til Teleologien, der, trods Fordringen af denne, og trods Udtalelsen af hiins principielle Afhængighed, dog lader Mechanismen, i dens Uensartethed med det Teleologiske, hævde sig i Selvstændighed over hele vor Erkjendelses Gebet. Den viser sig hos Schelling i den Reaction mod Videnskabslærens Standpunkt, der lader Identitetsphilosophien væsentlig blive Naturphilosophie, og som fører til at lade Aandens Naturbestemthed i Geniet blive det Høieste. Den viser sig endelig hos Hegel idet den paaviste Tvetydighed ved det Absolute er gennemgaaende i den logiske Tankes hele Udfoldelse, og bestemmer dens Bevægelse.

Gjennem den ubevidste Vexelvirkning mellem de to Udviklingsformers med Bevidsthed mod hinanden hævdede Grundtanker virker den begge omfattende Heelhed, den concrete Enhed, der omslutter de som Modsætninger satte Principer, og har det Forhold, i hvilket Modsætningerne gjøre sig gjældende som saadanne, i sig som Moment; og ved dens Virken forberedes, skjult for Individerne, en høiere Tænkingsform, gennem hvilken den sande concrete, indholdsrige Enhed erkjendes. Denne høiere Form forberedes baade naar de enkelte Modsætningsled ved den gjensidige negative Indvirkning udvikle sig i en Ensidighed, der ender i Modsigelser, og naar de, ved paa udvortes Maade at overføre Bestemmelser paa hinanden, bringe en Splid tilveie i Tanken, gennem hvilken den sættes i Bevægelse henimod den sande, indenfra udfoldede Enhed. —

Vi tilføie her, i Tilknytning til det allerede Udviklede, en schematisk Oversigt over den nyere Idealismes Grundtankes Genesis, saaledes som den i Formen bestemmes ved den paaviste Indvirkning.

A. Dogmatisk Idealisme.

Descartes: { Jeg = activ Selvbevidsthed.
 |
 Res cogitans (substantia cog.)
 |
 Spinoza: { Substantien som res cogitans infinita
 |
 og res extensa infinita.
 |
 Substantien = Deus = Natura.
 |
 Leibnitz: Substantierne (Monaderne,
 aandeligt bestemte.)
 |
 Wolf: Monaden som res (substantia) simplex
 (berørende Atomets Begreb).

B. Kritisk Idealisme.

Kant: { Jeget = Selvbevidstheden. } Fichte: Jeget som
 |
 Selvbevidsthedens rene absolut
 Form (Selvbevidstheden |
 overhovedet. (Væren).
 |
 Homo noumenon.
 |
 Det fælleds intelligible Substrat
 for Naturen og Aanden.
 |
 Schelling: Det Absolute (Fornuften, Subject-
 Objectiviteten).
 |
 Hegel: Den absolute Aand (den logiske Idee).

Ved de i det Foregaaende givne Oversigter over Udviklingsgangen i Philosophiens Historie, og ved de historiske Exempler paa de Grundforhold, der følge af den teleologisk bestemte historiske Tankeudviklings Natur, vil den i Indledningen formulerede Opgave for Opfattelsen af denne Tankeudvikling være bleven anskueligere, og det vil være blevet klart, hvilke Fordringer til Fremstillingen af Philosophiens Historie den af os hævdede Opfattelse indeslutter. Fordringen til Fremstillingen maa først blive den, at den skal anlægges saaledes, at de mange Systemer, der komme frem indenfor de enkelte Hovedafsnit, saaledes samle sig om den ene Grundtanke, at vi see denne vorde, udfolde sit Indhold, og saa, naar det er udfoldet, og den Tænkingsorganisme, som den besjælede, opløses, at vige for en høiere Tanke, og, idet den gjør det, at vise sig som Led i et mere Omfattendes Proces: i den gennem alle de historiske Udviklingsstadier sig articulerende totale Ideebevægelse, der, medens den fuldbyrder sig gennem den af Grundtanken bestemte Udvikling, optager denne i sin større Heelhed. Men forat en Periodes Grundtanks Væsensforhold til de Momenter, den omslutter i sig, og til de andre Perioders Grundtanker, og derigjennem de begrænsede Principers levende Enhed i det omfattende Totale skal kunne vise sig i det fulde Lys, fordres saa dernæst netop Tydeliggjørelsen af deres i det Foregaaende paaviste bevidst-ubevidste Spænding og Kamp i de tænkende Individier; der fordres, at de Magter skulle blive synlige, der have virket ligesom bagved Individernes Bevidsthed; der fordres, at Historiefremstilleren skal paavise de skjulte Strømninger i Tankens Liv længe før de fra Dybet naae op til Overfladen forat blive til Strømninger i Tankens bevidste Liv, og længe efter at de, som et for Bevidstheden Forbigangent, paany ligesom have sænket sig i Dybet; der fordres, at han skal forstaae at belyse den dobbelte Betydning: den bevidste og den ubevidste,

i Tænkernes Ord, saa at den sidste ligesom skinner igjennem den første. Og forat kunne aabenbare de skjulte Bevægelser, for overalt at kunne drage det Tankens hemmelighedsfulde Liv, i hvilket de universelle Magter raade, frem for Dagen, maa han, hvor det er nødvendigt forat kaste Lys over den philosophiske Tankeudviklings ofte skjulte Veie og utydelige, næsten usynlige, Spor, benytte al anden Aandsudviklings Historie, der altid staaer i indre Sammenhæng med hiin.

Men naar nu en historisk Fremstilling følger denne Methode; naar den saaledes samler Alt under een Tanke; naar den lader en heel historisk Udfoldelse vise sig som denne ene Tankes Historie og lader Forholdet til den bestemme hvad der er væsentligt og hvad der er uvæsentligt; naar den forklarer Alt ud fra denne Tankes Raaden, og, idet den bestandig lader det Universelles Magt blive synlig, hyppigt ligesom underlægger Tænkerne en anden Tanke end den, de bevidst forholde sig til, og lader en dobbelt Magt virke i deres Tænken, — saa udsætter den sig for den Fare, at blive vilkaarlig, eller idetmindste for at paadrage sig Skinet af en Vilkaarlighed, der gjør en subjectiv Opfattelse gjældende paa den objectives Bekostning, og ikke respecterer den historiske Kjendsgjerning i dens Givethed og Concretion. Opgaven bliver da, baade i Virkeligheden at undgaae en saadan Vilkaarlighed og at frigjøre sig for Skinet af den. Forat Vilkaarligheden kan undgaaes, fordres der foruden de Aandsevner, der overhovedet ere Betingelsen for en klar Tilegnelse af de historiske Kjendsgjæringer og en dybere Indtrængen i deres Sammenhæng, et Studium af de philosophiske Systemer, der paa een Gang er omfattende, universelt nok til at vise Tankens store Bevægelser, ligesom Acterne i Tankedramaet, og med det Samme fører saaledes ind i de enkelte store Tænkernes Eiendommelighed, giver en saadan Fortrolighed med dem, at man faaer Gehør for deres Tankebevægelses Rhythmus og derved ledes til den inderlige Forstaaelse. Til dette Øiemed er det ikke tilstrækkeligt, blot at kjende en Tænkers Hoved-

værker, eller ialfald at have en Oversigt over de mindre betydelige. Der gives philosophiske Former, hvor den egentlige Nøgle til Forstaaelsen af Systemet i dets dybere, omfattende Sammenhæng maa søges, ligesom afsides, i Udsagn, der have Tilfældighedens Præg. Et Exempel herpaa var Baco. Hans Udgangspunkt er Erkjendelseslæren, og dens Problemer den Gjenstand, der væsentligst beskæftiger ham. Man har derfor ogsaa, i Fremstillingerne af hans Lære, saagodtsom udelukkende holdt sig til disse, uden at betænke, at Erkjendelseslærens Problemer staae i uopløselig Sammenhæng med Problemet om Tilværelsens Principer, og at hines eiendommelige Løsning hos Baco, der indvirker afgjørende paa hele den realistiske Philosophies Udvikling, derfor kun kan forstaaes fuldstændig gennem Besvarelsen af dette. Men Bestemmelserne om hvad vi vilde kalde de metaphysiske Grundbegreber, men som Baco vilde kalde de physiske, finder man hos ham adspredte og henkastede, og kun idet man ligesom forlænger de Linier, der bestemme Erkjendelseslærens Grundform, seer man, at de løbe hen til hine Punkter, og samle sig i dem.

Naar saaledes det er angivet, der maa være *conditio sine qua non* for, at hiin Methode kan anvendes uden at det Historiskes Objectivitet virkelig krænkes ved en vilkaarlig Behandling, saa bliver det nu at betragte, hvorledes Vilkaarlighedens Skin kan undgaaes ved Fremstillingens Art. Vilkaarligheden kunde først træde frem i den vilkaarlige Vælgen mellem det historisk Givne, i en Optagen og Udskillen, bestemt ved et ensidigt Synspunkt. Mod en saadan Vilkaarlighed er en Garantie given naar de Phænomener, der synes at undrage sig fra det Princip, der er sat som en heel Udviklingsforms, klart sættes i Forbindelse med det derved at det forfølges ud i den tilsyneladende Modsætning. Saaledes ville de enkelte store Udviklingsstadier, med alle de tilsyneladende Inconsequentser og Modsigelser — i Udviklingsgangen overhovedet og i de enkelte Systemer, — blive klare og consequente ved Opfattelsen ud fra det Centrale, og det historiske

Stof, saaledes som det er givet i Overleveringen, vil uden vilkaarlig Udsondring af et Væsentligt, det vil her sige: af Noget, der factisk har havt historisk Betydning, bringes ind under det Princip, der er bestemt som det ledende. Naar den antydede Opfattelse viser sig at kunne bestaae denne Prøve ligeoverfor det tilsyneladende med Principet Uensartede, saa gjør den, idet den vælger og grupperer, ordner og udskiller, idet den angiver det Centrum, om hvilket det givne Stof organisk kan forme sig, idet den fortolker det Givne ved den veiledende Tanke, kun i det Større, ligeoverfor hele Tidsrum, hvad den historiske Fremstilling af en enkelt begrændset Begivenhed, af en enkelt Persons Liv gjør og maa gjøre i det Mindre. Ud fra det Givne i dets Adskilthed og i dets uundgaaelige Ufuldstændighed skal der stræbes hen imod en central Enhed, der samler dette Adskilte, og idet den samler det, ideelt behersker det. Umiddelbart er dette Centrale ikke tilstede; det er kun for den Opfattelse, der, gennem Aandens totaliserende Magt, forvandler den reale, fragmentariske Mangfoldighed til ideel, principbestemt Enhed. En Forvandling finder Sted med det Givne, idet det samles om sit Centrum, men kun den Forvandling, der er Sandheds-erkjendelsens: Forvandlingen, gennem hvilken det Væsentlige hæves frem i Belysning af den besjælende Enhed. Som Kunstneren forvandler den Skikkelse, hvis Afbillede han giver, netop ved kunstnerisk at gjengive den, ved at lade den gaae gennem Aanden, gennem Phantasieens ideelle Anskuelse, ved at lade det i Phænomenet fordunklede Ideelle træde frem som det Besjælende og Forenende, saaledes forvandler den begripende Erkjenden og den paa denne hvilende Fremstilling af det historisk Givne bestandig sin Gjenstand, og maa forvandle den, fordi den ideelle Enhed, der er Phænomenets Sandhed, Kjendsgjerningens Sjæl, kun er for Aanden, der opfatter det Givne, i sin Idealitet kun bringes frem af den, for saa, idet den aabenbarer sig for Aanden, at blive ledende Norm under dens Formen af det Givne. Men i denne Forvandling bliver

det Objective uforvansket; det bliver sig selv efter sin Sandhed, efter sin ideelle Natur.

Vilkaarligheden kunde i en anden Retning træde frem i Sondringen mellem det Bevidste og det Ubevidste, i Adskillelsen mellem hvad der i stræng Forstand hører Tænkeren til, og hvad der tilhører det gennemvirkende Universelle. Der kunde da enten vilkaarligt underskydes Tænkeren en for ham fremmed Tanke, eller vilkaarligt benægtes, at han med klar Bevidsthed forholdt sig til en Tankebevægelse, der hæmmede hans Tæknings oprindelige Stræben. Mod en saadan Vilkaarlighed giver Fremstillingen en Garantie, naar den, hvor en fremskyndende eller en hæmmende Virken af det Universelle, der foregaaer ligesom bagved Bevidstheden, statueres, gjør det anskueligt, hvorledes den høiere Tanke allerede er udtalt i Former, der umiddelbart føre til videregaaende Consequentser, og dog i samme Øieblik kaldes tilbage ved den bevidste Tankebevægelse, der ikke naaer op til den; eller hvorledes en bevidst Stræben hen mod et Maal, der allerede er berørt, idet alle Præmisserne til Conclusionen ere opstillede, pludselig hæmmes, idet det allerede Opstillede omstyrtes, ved en Magt, der ligesom overvælder Individet, som kæmpede imod den, og syntes at have frigjort sig for den. Netop i denne umiddelbare Berøring af det Modstridende ligger Garantien for det Ubevidste i Tankebevægelsen, og hvad der gennem den anskuelige Fremstilling ligesom paanøder sig som Vished, faaer for Reflexionen sin definitive Betryggelse gennem Erkjendelsen af den teleologiske Udviklings Grundforhold.

Vi forsøge her, forat godtgjøre Rigtigheden af vor centraliserende Methodes Anvendelse i det tidligere Udviklede, en Prøve af samme Art som den, den sammenhængende Fremstilling i sin sluttede Enhed skulde give, idet vi fra den ene af Philosophiens Hovedepoche fremdrage Phænomener, der synes at staae som Instantser mod vor Bestemmelse af Grundbegrebet. Prøven paa vor Methodes Rigtighed skal da bestaae i, at ogsaa disse Phænomener blive forstaaede, og

netop i dybere Betydning forstaaede, ud fra hint Grundbegreb og fra den Grundanskuelse, det betinger.

Vi vælge til denne Prøve:

- 1) Den antike Atomlære,
- 2) Den aristippiske og epikureiske Lystlære, og
- 3) Det sokratiske Standpunkt.

I. Den græske Atomlære.

Ved at sætte Anskuelsen af Verdensheelheden som *Κόσμος* som den karakteristisk græske, førtes vi til at bestemme den græske Naturopfattelses Charakter som metaphysisk og teleologisk. Saadan er den i de Systemer, der betegne den græske Philosophies Høidepunkt; saadan maatte den være hvor de metaphysiske Grundtankers Begrebsforhold umiddelbart overførtes paa det Physiske, og hvor den articulerede Forms Realisation gennem Stoffets gradvise Beherskethed afgav Synspunktet for Opfattelsen af det concrete Naturlige. Men ligeoverfor den platonisk-aristoteliske Naturopfattelse, der var forberedt ved Pythagoræerne og bevarede i den efteraristoteliske Philosophies Hovedformer, staaer indenfor den græske Philosophies Kreds en Opfattelse, der minder om den moderne Tids physiske og mekaniske Naturopfattelse, og ikke synes at ville gaae ind under samme Princip og samme Grundanskuelse som hiin. Det er Atomlæren, hvilken vi to Gange see fremtræde i den græske Philosophies Historie; som oprindelig og selvstændig Theorie i den første Periode, som Gjentagelse og Efterligning i den efteraristoteliske Tid. I denne sidste Fremtræden er det ikke saa meget Theorien selv med de ubetydelige og vilkaarlige Modificationer, den anbringer i den ældre, der har Interesse, som selve Optagelsen: det, at en Theorie af denne Art har kunnet optages efterat den ideelle Naturopfattelse i dens Gjennemførthed havde gjort sig gjældende.

Den græske Atomlæres Berøringspunkter med den moderne*) mechaniske Naturopfattelse ligge klart for Dagen. Det Naturliges Forklaring søges i selve det Naturlige; dette bliver den virkende Aarsag, den eneste Aarsag, som det mechanisk bevægede Materielle. Materien bliver ikke et Tjenende, der boier sig for Formen og som bevægelig almeen Mulighed faaer sin Existentsform bestemt ved denne, den bliver tværtimod det Uforanderlige, der, forat kunne bruges som Forklaringsgrund for Tilværelsens Mangfoldighed, maa bestemmes som et oprindelig Mangfoldigt. Det, der bliver til af de materielle Elementer, bliver Aggregatet, i hvilket Elementerne vedblive at være det Selvstændige. Det Forbindende og Adskillende er den Tilfældighed, der tiltager sig Nødvendighedens Navn.

Men ved Siden af disse Berøringspunkter mellem det Antike og Moderne træder der saa en væsentlig Forskjel frem, der viser den antike Atomlæres Sammenhæng med den græske Tæknings Princip og den græske Grundanskuelse.

Naar Atomlæren gjør sig gjældende i eiendommelig Udformning og consequent Gjennemførelse i den nyere Videnskab, saa har den til sine Forudsætninger den dualistiske Sondring af Aand og Natur, og en Erkjendelseslære, der lader det gennem Erfaringen Modtagne være Erkjendelsens eneste Indhold, og Naturen eneste Gjenstand for Erfaringen. Idet Tænkningen, paa Grundlag af disse Forudsætninger, stræber at føre Alt ind under den fra Aanden væsensadskilte Naturs Synspunkt, og at finde et Middel til en exact Bestemmen af Erfaringens concrete Gjenstand, kommer den til Atomlæren som en Hypothese, der er tjenlig til Forklaringen af den ydre

*) Det er betegnende, at Atomlærens væsentligste Repræsentant: Demokrit, ved den nyere Philosophies Begyndelse blev Gjenstand for Lovprisninger af de betydeligste Tænkere (f. Ex. hos Baco og Descartes), og at taabelige Fabler om Aristoteles's hadefulde Misundelse mod ham fandt Tiltro.

Erfarings concrete Phænomener, der vise hen paa det Materielles Deelthed i Elementer af ubestemmelig Lidenhed, og som kan udvides til en indre Erfarings usynlige Objecter (jfr. Forklaringen af Aandsfunctionerne i *Système de la nature*). Denne Hypothese gjøres saa, idet Erfaringsprincippet glemmes, til Dogma, og Dogmet forkynnder Atomernes Væren som evige, uforanderlige, i al Sammensætning selvstændige Grunddele, der ved deres nødvendighedsbestemte Sammentræden constituere alt reelt Værende.

Idet Atomlæren kommer frem i den gamle Philosophie, er Sondringen mellem Aand og Natur endnu ikke klareret for Tanken, og det er ikke ved Erfaringen og ved Analysen af Naturens concrete Phænomener, men ved Speculationen, at Philosophien føres til at opstille Læren om Atomerne. Kun det ganske almindelige Problem: at forklare Muligheden af Vorden og en Tilværelsens Mangfoldighed, har Anskuelsen af den reale Tilværelse bragt frem, men i denne almindelige Form løses Problemet ad Speculationens Vei alene, og netop Problemets Almindelighed maa føre ind paa denne Vei. Atomerne og det tomme Rum (det Udfyldte og det Tomme) ere vel fysisk benævnedes Bestemmelser, og Forklaringen af Tingenes Tilblivelse ved Atomernes Bevægelse hviler paa en fysisk Anskuelse: Anskuelsen af Rummet og af det i Rummet værende Bevægede; men bag de fysiske Navne skjule sig kun abstracte, metaphysiske Begreber: de Begreber, hvis Forhold allerede tidligere Tænkere havde grundet over. Det er Værens og Ikke-Værens Begreber, der omsættes*) i fysiske Bestemmelser idet de anskues som Atomerne og det tomme Rum, som det værende Udfyldte og det værende Tomme; men de beholde endnu i denne Omsætning det tidligere Indhold. Det, at Atomerne og det Tomme

*) Hos Atomisterne omsættes i Virkeligheden Begreber i Anskuelser. Hos Heraklit er Begrebet oprindelig iført Anskuelsens Iklædning.

er forklarende Værens-Grund for det Tilværende, udtrykker netop det Samme som Atomisternes Paradox: «Det Værende er slet ikke mere end det Ikke-Værende». Tilværelsen forklares ikke fysisk, men metaphysisk, ved Atomlæren; Begrebet Mangfoldighed (Flerhed) forklares ved Begrebet Atomer, Begrebet Vorden (Bevægelse) forklares ved det Værendes og det Ikke-Værendes Forhold; og om en exact Bestemmen af Phænomenerne er der ikke Tale. Saaledes har Naturopfattelsen i Atomlæren samme metaphysiske Charakter som den græske Naturopfattelse overhovedet. Og at denne Lære gjør materielle Tilværelsesprinciper gjældende og omsætter de allerede klarede metaphysiske Begreber i fysiske Anskuelser, forklares ved den som nødvendig paaviste Udviklingsgang i den græske Philosophies ældste Periode. Fra Stoffet gik den Tanke ud, der gennem Stoffet skulde finde Ideen; kun i en ufuldkommen og uconsequent Antydning naaede den hos Anaxagoras til Aandens Begreb, og hvor den tidligere berørte det Ideelle, forvandlede det sig strax for den til et legemligt Værende. Til den Omsætning af metaphysiske Begreber i fysiske Anskuelser, der finder Sted hos Atomisterne, svarer hos Eleaterne den Forvandling, ved hvilken Væren, trods de mod det Ideelle sigtende Bestemmelser, der tillægges den, bliver til det anskuede rumlige Værende. Og at den græske Naturopfattelses teleologiske Charakter ikke blot, som i ældre philosophiske Forsøg, ikke kommer tilsyne i Atomlæren, men udtrykkelig fornægtes, bliver en uundgaaelig Følge af, at de metaphysiske atomfattende Modsætninger, idet de antage fysisk Form, som disse fysiske Modsætninger, der fastholdes i Anskuelsens Sondring, maae blive Principer for al Væren, og ikke give nogen Plads for det af Anaxagoras statuerede, paa udvortes Maade ordnende, aandelige Bevægelsesprincip. Den gamle Atomlære, der giver Principerne fysisk Form og, med Udelukkelse af det Teleologiske og ubevidst Anthropomorfistiske, gjør Tingenes Heelhed til Product af de materielle

Grunddeles tilfældig-nødvendige Sammenhobning, viser sig saaledes som en Consequents af et nødvendigt Moment i den ideelle Verdensanskuelses Genesis, og bag dens Forklaring af Tilværelsen skjuler sig en metaphysisk Forklaring, der viser tilbage til den Aands Grundretning, af hvilken den er fremgaaet, og antyder det, hvortil denne Retning maatte føre.

Hvor Atomlæren anden Gang kommer frem: hos Epikur, finde vi, i Overensstemmelse med den efteraristoteliske, væsentlig kun paa det Ethiskes Gebet productive, Philosophies Charakter, paa Physikens Gebet den gamle Atomlære gjenoptagen, kun med uvæsentlige og vilkaarlige Modificationer, der ikke berøre Theorien som Heelhed eller tilintetgjøre dens Grundpræg som metaphysisk Theorie. Kun faaer Theoriens metaphysiske Charakter hos Epikur en ny Belysning, idet det bliver praktiske Motiver, Hensyn til det Individ's Interesse, der er sig selv det sidste Øiemed, der bestemmer Valget af denne physiske Theorie; og idet Ligegyldigheden af en Erkjendelse af det enkelte Physiske udtrykkelig udtales. Optagelsen af en materialistisk Theorie bliver forklaret ved hvad der i Oversigten over den græske Philosophies Perioder er udviklet angaaende Nødvendigheden af en materialistisk Enhedslære som Gjennemgangsled i den sidste Periodes Udfoldelse. Idet Dualismen ogsaa hos Aristoteles er uovervunden, gaaer Tankens Retning hen efter en Enhed, der trænger den ene Modsætning tilside. Denne Enheds første Form er allerede antydet ved Forholdet mellem Aristoteles og Plato. Den platoniske Idee i dens oversandseelige Væren føres af Aristoteles ind i Stoffet som Entelechie; det naturlige Universum kommer eet Skridt nærmere henimod at opfattes som den høieste Forms Realisation. I Aristoteles's Skole drages denne Consequents, der lader *Νοῦς* ophøre at være et *χωριστόν* forat blive Universets Form, altsaa i det levende Universum seer det Guddommelige selv. Hos Stoikerne fremtræder Pantheismen i Enhed med Materialismen, og Epikur føier kun, ved at

optage Atomlæren, til Materialismen Benægtelsen af det Teleologiske. Den atomistiske Materialisme er consequentere end den pantheistiske, fordi, skjøndt hverken Atomet eller den almene Materie kan blive Sandsningens Gjenstand, Atomet ialfald har det Sandseliges Enkelthedsbestemmelse. Ogsaa Benægtelsen af det Teleologiske er consequent. Modsætningen mellem Aand og Natur er paa dette Standpunkt traadt frem, og med den Modsætningen mellem de Aarsager, der høre de to Sphærer til: Forsøget paa, at forklare Tingenes Orden ved den ene Art Aarsager med Udelukkelse af den anden, er en uundgaaelig Consequents hvor Principernes Modsætning viser sig som uforsonlig. Epikur har derfor den logiske Tankes Medhold, om end praktiske Motiver have været væsentlig afgjørende for ham i hans Benægtelse af det Teleologiske. Med Forkastelsen af dette og af det ideelle Princip hænger det saa sammen, at Anskuelsen af Kosmos's Enhed opgives, at mangfoldige, sidestillede, mod hverandre ligegyldige Verdener faae Plads i det tomme Rum. Det Sammenholdende er opgivet med det Ideelle, Formen, hvis Enhed betingede Universets Enhed. Men ligesom hele den epikureiske Philosophie allerede har viist sig som et Gjennemgangsled, gennem hvilket den græske Tænkning, der ikke kan gennemføre Materialismen, vender tilbage til den idealistiske Verdensanskuelse, saaledes viser sig indenfor dens Opfattelse af de mangfoldige Verdener Virkninger af den græske Grundanskuelse af Tilværelsen. En Ordning kan Anskuelsen heller ikke undvære hos Epikur: derfor bliver hver Verden sat som en ved Nødvendighedsforhold behersket Enhed, med en ligesom tilfældig resulterende Hensigtsmæssighed. Og naar der i det tomme Rums *ἄπειρον* bliver Plads for uendelig mange Verdener, saa finder disses Mangfoldighed i Rummet, der ophæver Tilværelsens Enhed, dog en Parallel hos Grækerne, i den for dem karakteristiske Opfattelse af den historiske Udviklings — ligesom det aandelige Univers — mangfoldige Gjentakelser i Tiden: en Opfattelse,

der ogsaa findes hos Plato og Aristoteles. Denne Opfattelse af det Historiske hang i den græske Bevidsthed sammen med Anskuelsen af Grændsen som det Fuldkomne. Tiden er den vordende Uendelighed (Aristoteles), men en uendelig Tidsudvikling for Menneskeaaften, en aldrig tilfredsstillet Stræben henimod et uendeligt Maal, kunde Grækeren ikke tænke sig. Maalet maatte kunne naaes og naaes i denne Tilværelse. Men naar det var naaet, saa maatte Tiden dog gaae sin uendelige Gang, og Aanden, der ikke kunde hvile og ikke gaae op i den Guddommen beholdte evig *νόησις τῆς νοήσεως*, maatte, forat faae en Bevægelse, gaae tilbage til Begyndelsen og i et evigt Kredsløb gjentage sin Udviklingshistorie. Ligesom derfor, efter Atomlærens Opfattelse, Verden i det Uendelige mangfoldiggjør sig i Rummet, saaledes mangfoldiggjør, efter den almindelige græske Opfattelse af Historien, Menneskeslægten Udvikling sig i Tiden, idet store Perioder, hver omfattende en afsluttet Menneskeslægten Historie, afløse hinanden, gjentagende det samme Indhold*).

2. Den Aristippiske og Epikureiske Lystlære.

En Grundanskuelse, der i Formens og Stoffets umiddelbare, harmoniske Enhed seer Formen som det Væsentlige; der i Menneskevæsenet, hvis harmoniske Udfoldelse er Livsopgaven, seer det Ideelle som det i den umiddelbare Enhed Constitutive,

*) Det er interessant at følge den græske Tæknings frugtesløse Kamp mod Uendeligheden i Rum og Tid. Mod Rummets Uendelighed sættes Kosmos's Begrændsethed, men udenfor det begrændsede Universum kan Rummet ikke fjernes for Anskuelsen, men kun benægtes ved en vilkaarlig, Anskuelsen modsigende, Begrebsbestemmelse. Og i Tiden sættes vel Menneskehistorien som afsluttet i de begrændsede Perioder, men der bliver Plads til en Uendelighed af saadanne paa hinanden følgende Perioder.

og som derfor bestemmer Dyden som Viden, maa føre til en Ethik med ideel Charakter, hvilende paa Erkjendelsen, med den Enkeltes Underordnen under det Almene, med hvilket han er harmonisk sammenknyttet (jfr. de tidligere Udviklinger). Men indenfor den græske Philosophie finde vi dog en ethisk Anskuelse, der opfatter Individet efter dets sandselige Bestemthed, gjør Lysten til Maalet, og ved dette Maal lader Individet i atomistisk Sondring løsne sig fra det Almene. Denne ethiske Anskuelse bliver det da Opgaven at forklare ud fra det alment Græske.

Vi møde den først i den Kyrenaiske Philosophie hos dennes Grundlægger Aristippos, Sokrates's Tilhører og Sophistikens Discipel. Som Maalet for Menneskets Stræben bestemmer han Lysten (*ἡδονή*), som positiv Lyst, ikke som Frihed for Smerte; som den enkelte Lyst, det nærværende Øiebliks Lyst, ikke som almeen Livs-Tilstand, som Lyksalighed; og endelig: som legemlig Lyst. Men til Virkelig-gjørelse af dette Lystens Maal, og som bestemmende Nydelsens Form, fordrer han, hvad der minder om det Sokratiske, og derigjennem om det alment Græske: Indsigten. Indsigten skal af ethvert Livsforhold udvinde den Lyst, det indeslutter; den skal, ved Bevidstheden om Lystens Følger, kunne vælge ret mellem de forskellige i og for sig lige Lyster, der tilbyde sig; den skal frigjøre for falske Forestillinger, for Fordomme og Indbildninger; den skal fjerne Længselen efter det Forsvundne og Attraaen efter det Tilkommende; den skal skaffe Frihed i selve Nydelsen (*«ἐξω οὐκ ἔχουσι»*) og den Bevidsthedens Uafhængighed, der i hver Situation giver os Tilfredshed i det Nærværende. Den skal med eet Ord muliggjøre en Nydelsens Kunst, der gjør os det muligt, med Bevidsthedens Frihed og Sikkerhed at hengive os til Øieblikkets Nydelse, og saaledes at udvinde den størst mulige Lyst af Livet. Lysten som Maalet og Indsigten som den væsentlige Betingelse blive saaledes satte i den nøieste Forbindelse, og Philosophien betegnes som den Vei, der fører til et i

Sandhed menneskeligt Liv. Men dog bliver Lystens og Indsigtens Forhold strax tvivlsomt, saasnart det erindres, at Lysten udtrykkelig er sat som Øieblikkets Lyst, fordi kun det Nærværende tilhører os, og fordi Lysten som den *λεία κίνησις*, der finder Sted i den Fornemmende som sandselig bestemt, i sin Opstaaen er et Forsvindende, der maa gribes i Øieblikket, og vel kan bevares som en «sjælelig Lyst», men saa kun som en mattere Erindring, som en Efterklang af den egentlige og legemlige Lyst. Naar nemlig Lysten, Livets Maal, er Øieblikkets Sag, saa maa den Nydende, der forholder sig til dette Maal, ogsaa leve i Øieblikket, concentrere sig deri; og netop heri ligger Vanskeligheden for Bestemmelsen af Indsigtens Forhold til Lysten. Paa positiv Maade skaffe Lyst tilveie, vil Indsigten ikke kunne, thi saaledes maatte der gaaes ud over Livet i Øieblikket og Standpunktet vilde være opgivet. Opgaven skulde saa nærmest blive den, at afværge det Forstyrrende, og saa at lade den Lyst, som Livsgangen fører med sig, uhæmmet udfylde Øieblikket. Under dette Synspunkt maatte da Indsigtens Function, saaledes som den ovenfor er angivet, lade sig opfatte. Men ogsaa herved opstaae uløselige Vanskeligheder. Det kan ikke gjøres klart, hvorledes Indsigten, hvis Indhold kun kunde blive Bevidstheden om Lysten som Livets Maal og som værende i Øieblikket, skulde kunne give Bevidstheden Uafhængighed af Øieblikkets tilfældige Udfyldelse, der ogsaa kan være en Udfyldelse blot med Smerte; Smerten maa være forstyrrende for Lykken, da Bevidstheden ikke maa abstrahere fra Øieblikket, og ikke har et høiere Livsindhold nærværende i sig. Og netop fordi Bevidstheden ikke har et Indhold, der er høiere end Nydelsen, kan det ikke heller gjøres klart, hvorledes Indsigten skulde kunne give en Frihed i den Nydelse, der skal udfylde den til Øieblikket bundne Menneskeaaand. Det kan ikke heller blive klart, hvorledes Indsigten kan vælge mellem Lysterne efter Hensynet til deres Følger, thi dels er enhver Lyst som Lyst et Gode: der er ingen Artforskjel

mellem dem, og selv Gradforskjellen forsvinder naar Livets Opføslen i discrete Øieblikke tager Sammenligningens Maalestok bort; deels viser Hensynet til Følgerne ud over det Nærværende, hvad der strider mod Forudsætningerne. Der blev da kun tilbage, at skyde alt det tilside, der som forstyrrende Forestillinger, som Længsel og Attraa, trængte sig ind paa Øieblikkets Nydelse, og at lade Indsigten føre til, at Concentrationen i Øieblikket blev fuldstændig, at Fortid og Fremtid ophørte at være for den Nydendes Bevidsthed. Men denne yderligste Consequents, der vilde umuliggjøre Indsigstens Uddannelse, idet der ingen Plads blev til en saadan i det til Nydelse bestemte Liv, vilde directe modsige Indsigstens Væsen som Bevidsthed; thi Bevidsthedens Sphære er det Almene; den kan ikke bindes til Øieblikket og til Øieblikkets Lyst, men dens Væsen viser bestandig ud derover. Hiin Fordring paa en Sammenknytten af Lysten, i Aristips Opfattelse, og Indsigten viser sig da vel som en Fordring, der ikke kan undgaaes fordi den Nydende er Menneske, men tillige som en Fordring, der ikke kan opfyldes, De to Momenter, der i deres Væsen ere heterogene, maae igjen skille sig fra hinanden, og Standpunktet maa gennemløbe en Udvikling, i hvilken den indre Modsigelse aabenbarer sig, og den Aand gjør sig gjældende, af hvilken dette ethiske Standpunkt, der vil gribe Mennesket midt i Tilværelsen, som sandseligt og bevidst nydende denne Sandselighed, og som frigjort i den ved Indsigten, er fremgaaet, som en ensidig, og dog relativ berettiget Form.

For nu at see, hvorledes dette Standpunkt, der opløser Livet i Nydelsens Skjønhedsmomenter, har sin Rod i den græske Bevidsthed, og forat forstaae dets Udvikling og Opføsning ud fra denne, bringe vi det paa følgende Maade i Sammenhæng med det Centrale i den græske Livsanskuelse. Idet vi mindes, hvorledes for Grækerne Umiddelbarheden var Bestemmelsen for Enheden mellem Tilværelsens Grundmomenter, hvorledes Skjønheden som sandselig Skjønhed blev Enhedens Anskuelsesform i *Κόσμος* og i den individuelle Tilvæ-

relse, og hvorledes Opfattelsen af Personligheden og af Menneskelivets ethiske Udvikling bevarede det æsthetisk Umiddelbare, søge vi at forklare Lystlæren ved at fastholde Anskuelsen af Individet som levende Kunstværk. Vi kunne da gaae ud fra Forestillingen om en plastisk Fremstilling af en ideal Menneskeskikkelse, som vi ved en Fiction lade, ligesom Pygmalions Billedstøtte, paa een Gang faae Liv og Bevidsthed. Denne Bevidstheds Indhold maa da blive selve Skikkelsens harmoniske, ideale, i sig tilfredsstillende Liv. Der bliver ingen Stræben, ingen Attraa: i plastisk Ro hviler Livet i sig selv, i rige tidløse Øieblikke. Bevidstheden er som det Lys, der falder over Livets Harmonie, og i hvilket denne seer sig selv: den er hvilende som Livet. Lade vi nu denne ideale Enkelt-skikkelse blive sat ind i en ligeledes ideal, af Harmonie gjen-nemtrængt Heelhed, af hvilken den udgjør et Led, saa bliver kun Livsfølelsen, Nydelsen, mere omfattende; det er Heelhedens Liv, der individualiserer sig paa dette bestemte Punkt, i den i Heelheden harmonisk indordnede Individualitet. Der er en Strømning af Liv, men Harmonien er i ethvert Øieblik tilstede: Tilværelsen bliver en Række af ideale Øieblikke; hvert enkelt afspiller sig i Bevidstheden i plastisk Ro. Bevidstheden bliver heller ikke her en Søgen, en Stræben: den er kun som Harmoniens Gjenklang i sig selv. Men ombytter man nu den ideale, harmoniske Tilværelse med en Tilværelse, i hvilken Alt er i Vorden, i Forandring; i hvilken uløst Modsætning, Tilbliven og Undergang faae Plads, og lader det ideale Individ, uden at dets Væsensbestemmelse opgives, blive et Led i denne Tilværelse, saa forandrer Forholdet sig. Harmonie og Disharmonie veksle nu med hinanden, det Modstridende og det Overensstemmende berører Individet, og Bevidstheden bliver ikke længer blot en Afspæiling af Individets og af Universets i Individet centraliserede Harmonie; men den maa optage et Fremmed, Uharmonisk i sig, og derved drages den ud over Individet og bort fra Evighedsøieblikket: Tiden gjør sin Magt gjældende. Men den nydende Livsfølelses Indhold vilde

nu som før blive Øieblikkets Livsfylde, det er, paa dette Standpunkt: den harmoniske Bevægethed ved et Andet. Bevidsthedens Opgave maatte altsaa blive: at beskytte Nydelsens Øieblik mod det Uharmoniske, Forstyrrende, og dette Forstyrrende maatte da dels tænkes som de forstyrrende Forestillinger, dels som den Stræben, den Attraa og det Savn, der gaar ud over Øieblikket. Kun en Beskytten af Øieblikket kunde blive Opgaven: skulde Bevidstheden («Indsigten») paa directe Maade tilveiebringe Lyst, vilde dette netop vise ud over Øieblikket.

Det Forhold, vi sidst have skildret, er netop det af Aristip satte. For ham staaer Individet, som et levende Kunstværk, midt i Sandselighedens Verden, i dens Bevægelse og Strømning: Opgaven er: kunstnerisk at nyde Øieblikket, at lade Bevidstheden holde det Forstyrrende borte, og saa lade sig gennemstrømme af den harmoniske Livsfølelse, der faaar sin Bestemthed ved Øieblikkets Lyst. Men saaledes kommer hiin Modsigelse tilsyne: at Tanken skal fastholde Øieblikket, concentrere sig i Øieblikket, medens dens Natur er, ikke at være i Øieblikket, og netop idet den bevidst sænker sig deri, at række ud derover. Og Øieblikkets Indhold bliver bestandig det Tilfældige, det for Tanken Fremmede. I den finerede, ideale, harmoniske, tidfrie Tilstand vare de to Elementer: Bevidsthed og Lyst, sammensmeltede til een uadskillelig harmonisk Enhed; nu er, ved Disharmoniens Indtrængen, Adskillelsen gjort, og Bevidstheden, Tanken, har sondret sig fra det sandelige Nydelsesindhold, der bliver tilfældigt for den. Men Tanken er det Mægtigste, den ideale Menneskeskikkelses egentlige Væsen; den maa derfor, naar Adskillelsen er gjort, gjøre sin Magt gjældende ved at fortrænge det andet Element. Dette, der allerede er antydnet derigjennem, at Fordringen af Aandsfrihed i Nydelsen i Virkeligheden sætter Nydelsen som det Aandslivet Underordnede, skeer, under den kyrenaiske Skoles Udvikling, hos Theodoros og Hegesias, positivt: gennem Tankemomentets Udvikling, negativt: gennem Lyst-

elementets Forsvinden. Theodoros sætter *ἡδονή* og *πόνος* som ligegyldige; Betydning faae kun *χαρὰ* og *λύπη*, der opstaae af *φρόνησις* og *ἀφροσύνη*. Men Indholdet af *φρόνησις* bliver kun Bevidstheden om Lystens og Ulystens Ligegyldighed: Indholdet af *χαρὰ* bliver den Visers tomme, men netop derfor ubegrænsede Selvfølelse i den Uafhængighed, denne Bevidsthed giver. Den Vise er *ἀντάρκης*; alle objective Forhold tabe deres Betydning for ham. — Hos Hegesias fører Overbevisningen om Lystens Tilfældighed og Relativitet, og om Umuligheden af at realisere Aristips Princip, til at sætte Smerteløshed som Maalet og at bestemme det Negative: at afværge Onder, som det Eneste, der staaer i vor Magt; og Fortvivlelsen om at give Livet et Nydelsesindhold driver ham til at sætte Livet som det Ligegyldige, Døden som et Tillokkende.

Ved at sees fra det angivne Synspunkt viser den kyrenaiske Lystlære, i dens Fremtræden og Udvikling, sig som et eiendommelig græsk Phænomen og forstaaes ud fra den græske Grundanskuelse. Det er Skjønhedens Moral, Aristip lærer, idet han fra den sandselige Skjønheds Synspunkt seer Individets Liv som Summen af de harmoniske Øieblikke, i hvert af hvilke Sandseligheden er harmonisk afspeilet i Bevidsthedens Idealitet. Det Æsthetiske, der hos Plato og endnu hos Aristoteles er Moment i den ethiske Handlen, er her Alt, og Virkelighedens Verden er ved en Illusion forvandlet til Skjønhedens tidløse Verden, der bliver Individets Skueplads indtil Tiden og Virkelighedens Modsætninger bringe Illusionen til at bryde. Og idet der nu søges en Norm for Livet, gaaer Udviklingen ilsoomt bort fra hint Udgangspunkt, og ender i dets skarpeste Contrast: i Døden. Ogsaa Plato fordrede en Afdøen*), men gennem Ideen reddede han Tanken ud af det Foranderliges Verden og lod kun Sjælen afdøe fra

*) Ved denne Møden vises der hen til, at Døden er Skjønhedslivets Maal, hvad enten det opfattes sandseligt eller ideelt.

dette forat finde sit Liv igjen i det evige Værende. Den kyrenaiske Anskuelse, der vil holde sig i Sandseverdenens Vorden, tvinges ved dennes Dialektik ud i Døden, og i den Død, der ikke er Ideens Begyndelse, men det Vordendes Op-hør. Den Lære, hvis Princip er Nydelsen, ender med at tale saa tillokkende om det, der staaer i hemmelighedsfuld Sammenhæng med Nydelsen: om Døden, at de, som hørte det, frivilligt valgte den, og Hegesias, den kyrenaiske Skoles egentlige Afslutter, fik Navnet Peisithanatos.

Hvor Lystlæren i den sildigere græske Philosophie fremtræder i en fornyet Skikkelse, hos Epikur, viser sig det samme Vexelforhold mellem de to Elementer; men saaledes, at Tankeelementet fra Begyndelsen af er stærkere betonet og dets Overvægt afgjørende. Idet Epikur sætter det høieste Gode i Lyksaligheden, og lader denne bestaae i Lyst, saa at altsaa Lysten er det egentlig *τέλος*, bestemmer han, til Forskjel fra Aristippos, Lysten som varig Tilstand, og sætter den sjælelige Lyst som den høieste og varigste, om end al Lyst i sidste Instants gaaer tilbage til et Legemligt. Den ethiske Opgave formuleres saaledes: ved den fornuftige Indsigt (*φρόνησις*) at træffe et saadant Valg mellem de i Grad forskjellige Lyster, at der deraf resulterer *ἡδὺς βίος*. Men ogsaa her maa Lysten vise sig som det, der i sin Tilbliven er uafhængigt af Individet, og som Betingelsen for en varig Nydelse sættes derfor Nøisomhed og Tilfredshed med det Givne, Begrænsningen af Attraaer og Lidenskaber. Det Væsentlige bliver *ἡ τοῦ σώματος ὑγίεια καὶ ἡ τῆς ψυχῆς ἀταραξία*, og denne Ataraxie tilveiebringes idet Forstanden tilintetgjør Fordomme. Idet den positive Lyst forudsætter en Trang, altsaa en Smerte, bliver Lystens egentlige Maal og Væsen at bestemme negativt, som Smertefrihed: *ὅταν μὴ ἀλγῶμεν οὐκέτι τῆς ἡδονῆς δεόμεθα*. Den Vise har, ved den fornuftige Indsigt, i ethvert Livsforhold Sindsro og Tilfredshed.

Her er altsaa Nydelsen saaledes aandeliggjort, og saaledes

draget ud af Afhængighedsforholdet til det Ydre, at kun Lystens Navn i Virkeligheden er blevet tilbage. Det, der stræbes henimod, er det individuelle Livs smertefrie Uforstyrrethed i Aandsdannelsens Bevidsthed om Uafhængigheden af det Ydre. Saaledes er i Nydelsesbegrebet, i hvilket oprindelig det individuelle Kunstværks Sandselighedsside afspejlede sig, gennem det ideelle Moment den Bestemthed trængt ind, der berøver Nydelsen dens sandselige Indhold og gør den til en Aandsbestemmelse, til den uendelige frie Selvbevidstheds Hvile i sig selv. Ikke sandselig Nydelse, men aandelig Bevidsthed, ikke det Givne, men det Erhvervede, bliver det Høieste. Her er saaledes denne ethiske Retning, der tager sit Udgangspunkt fra Lysten, ved Hævdelsen af det Moment, der oprindelig skjultes, ført hen til det Punkt, hvor den mødes med den græske Ethiks Hovedstrøm, og, idet den forener sig med denne, viser det fælles Udspring.

Og hvad der gjælder om Forholdet mellem Sandseligheds- og Idealitetsmomentet, gjælder ogsaa om Forholdet mellem det enkelte Individ i dets Isolation og det Almene.

I Epikurs Lære staaer Individet som et aandeligt Atom, hvilende i sin abstracte Selvbevidsthed, afsluttet i sig ligeoverfor det objective Almene. I sin Selvbevidstheds Frihed veed Individet sig uafhængigt af Alt: alt det Ydre, og selve det, i hvilket Grækeren tidligere fandt sit Livs substantielle Indhold: Familie- og Statslivet, bliver fremmedt for det og ligegyldigt. Subjectet bliver sin egen Verden, gennem Autarkien og Ataraxien løsnet fra den ydre. Den ethiske Opgave bliver ikke: at realisere sædelige Ideer i Verden, men at skaffe det tænkende Individ Uafhængigheden af Verden. Den abstract uendelige Subjectivitet, der som saadan er sit eget Maal, hævder sig selv i Sondringen fra Naturen og det menneskelige Samfund som det ubetinget Høieste, og hviler tilfredsstillet i sig. Men under denne Individets atomistiske Frigjørelse gør Forholdet til det Almene sig dog gjældende. Individet, der søgte sig

selv som nydende, fandt sig i sin, ved Aandsdannelsen frigjorte Aand, i sin Selvbevidstheds om end abstracte Uendelighed, væsentlig efter sin almene Bestemthed som Menneske: i dets Bevidsthed begynder derfor Humanitetens almene Begreb at arbeide sig frem medens Statsborgerlighedens og Nationalitetens fordunkledes. Og netop idet Individet, der er ligesom et aandeligt Atom, i sin indre Frihed løftes op over Individualitetens Begrænsning og Afhængighed, mødes det i Aandens Universalitet med de andre frie Individualiteter og sluttes sammen med dem i et frit Humanitetens Samfund. Vel aabenbarer nu den i Bevidstheden indtrængte Dualisme, som hele denne Udvikling har til Forudsætning, sig atter her i den humane Bevidstheds abstracte og negative Charakter, i de frie, ligesom sublimerede, Subjectiviteters Abstraction, men under Abstractionen gjør det Almenes Form sig gjældende som Formen for en aandelig, alt det Menneskelige i sig til Enhed forbindende Humanitetens *Κόσμος*.

3. Sokrates.

Blandt alle den græske Oldtids Skikkelser er der ingen, der viser sig saa eiendommelig, saa afstikkende, tilsyneladende saa helt uensartet med alle de andre og med den græske Aands almindelige Charakter, som Sokrates. Ugræsk som han var i sit Ydre, synes han ogsaa at være i sit Indre. Midt iblandt de Vidende, midt i det Folk, hvis Tænkere gjorde Viden til Menneskets Væsen, staaer han som den, der kun veed sig som uvidende, og med denne Uvidenhedens Vished ikke som Skeptikeren behøver al sin Kraft til at holde sig svævende i en Bevidsthed, der aldrig tør fæstne sig til Viden, men med Uvidenheden til Udgangspunkt kan finde Sikkerhed for sin Bevidsthed i ethisk Handlen og i det religiøse Forhold. Mellem dem, der søge Vished i Tankens Klarhed og dem, der

søge den i det ydre Orakels Dunkelhed, staaer han som den, der søger den i det Orakel, han bærer i sit Indre, og som lyder til ham som den iboende Guddoms advarende Stemme. Personlighedens Uendelighed er hos ham ifærd med at komme til Gjennembrud, en ny Tids ethisk-religiøse Princip forkynder sig i hans Bevidsthed, om end Uendelighedens Syn kun viser sig for ham som et blændende Lynglimt, men ikke vinder Skikkelse og Aabenbaring for Tanken, og kun holdes fast i Ekstasens bevidstløse Stirren.

Denne for sin Samtid og for Eftertiden gaadefulde Skikkelse, i hvis Indre man anede det Høieste: «kostelige Gudebilleder, gjemte i Silenen», denne *ἄτοπος*, der i sine Tilhøreres Bevidsthed proteusagtigt forvandlede sig i saa mangfoldige Former, og som gennem sin Ikke-Viden bliver Anledning til al den sildigere græske Videns Udvikling, har dog, trods sin tilsyneladende Fremmedhed, sin dybeste Rod i den græske Aands Væsen; han — og han alene — repræsenterer heelt og gennemført et Aandsstandpunkt, der ligger som Consequents i den græske Grundanskuelse og fuldstændig forklares ved denne. Derfor skinner hos ham den græske Baggrund overalt igjennem, selv hvor han synes at fjerne sig meest afgjørende fra sin Tid og sit Folk.

Gaae vi for et Øieblik tilbage til det, der for den græske Tanke blev Grundforholdet i Tilværelsen: Forholdet mellem Verdenskunstværkets to Momenter, Stoffet og Formen, saa see vi en dobbelt Consequents at være indsluttet deri med Hensyn til den menneskelige Tanke. Idet hint Forhold paa den ene Side viser sig saaledes for os, at Formen, der i Stoffet realiserer sig selv, er det sande og ene Værende, saa sees fra dette Synspunkt Formen som det ubetinget Herskende, som det, der ene bestemmer det Formedes Væsen, og deri ligger, ifølge Formens Slægtskab med *Νοῦς*, den Consequents, at Tanken (Begrebet) er det Værendes Væsen, og med Hensyn til den menneskelige Tanke, at denne, som det i Mennesket Herskende, Menneskevæsenet Bestem-

mende, i Kraft af sin Enhed med den guddommelige *Noûs*, har Muligheden til, som vidende at gjennemtrænge Objectiviteten, hvis Væsen selve Tanken er. — Men idet Forholdet paa den anden Side viser sig saaledes, at Stoffet sees, ligesom under en anden Belysning, som den af Formen ikke satte Betingelse for Formens Realisation; saa faaer Stoffet en Uafhængighed af Formen, en Art af selvstændig Virken. Og dette Uafhængighedsforhold fører saa indenfor det Relatives Sphære*) — thi i Totaliteten er Forholdet uforstyrret, og derfor er den guddommelige Viden uforstyrret Viden**) — til et negativt Forhold, til et Modsætningsforhold mellem Stof og Form, og den menneskelige Aand sees, i Kraft deraf, skjøndt ved Formen væsentlig bestemt som Viden, idet den ikke behersker det fremmedartede Stof, men for-dunkles ved det, som den, hvis væsentlige Viden, under Individets Existents α : under Formens Sammenknytning med det Fremmedartede, faaer Uvidenhedens Form. Netop i disse to Consequentsers Forskjel er Forskjellen given mellem Sokrates paa den ene Side, og Plato og den hele græske Speculation paa den anden. Sokrates standser ved Uvidenheden, opgiver Speculationen; men gjør, idet det Ideelle, Formen, har Realitet for ham som Væsensbestemmelse og Maal, det Ethisk-Religiøse til sin Interesse; Plato fastholder, om og det andet Forhold hos ham, ligesom ogsaa hos Aristoteles, kommer tilsyne, skjøndt kun for let at affærdiges, Væsensbestemmelsen Viden som Virkelighedsbestemmelse, og Viden bliver for ham til speculativ Viden, hvis Gjenstand er Ideen; hans Interesse bliver Philosophien.

I det her Fremsatte er den sokratiske Uvidenhed taget i egentlig Forstand, — ikke ironisk — kun med den nærmere Bestemmelse, at Uvidenheden, medens den sees som en hæmmet Viden, selv bliver et negativt Videns Ind-

*) Jfr. Platos og Aristoteles's Physik.

**) Jfr. Xenoph. Mem. I, 1, 8, IV, 6, 7. Plato, Apol. 20. 23.

hold. I egentlig Forstand maa den opfattes, naar der ikke skal gøres Vold paa det historisk Overleverede. Vel viser det om Sokrates gennem de forskjellige Kilder Overleverede, navnlig ved første Øiekast, kun ringe indbyrdes Overensstemmelse, men der er, i de fra hinanden afvigende, trivialiserende og idealiserende Opfattelser af Sokrates visse Punkter, i hvilke Opfattelserne berøre hverandre, og ud fra hvilke det bliver muligt, at bringe den virkelige historiske Sokrates's Skikkelse frem, at klare hans Standpunkt og at finde Sammenhængen i den ethiske Anskuelse, der svarer til det, og som for en nærmere Betragtning viser sig i sin eiendommelig græske Charakter.

Der berettes om Sokrates, at han, idet han ligesom førte Philosophien fra Himlen ned til Jorden, d. v. s. fra Naturspeculationen førte den tilbage til Selverkjendelsen, udelukkende beskæftigede sig med det Ethiske; — der berettes, at han bestemte Dyden som Viden; — der berettes, at han var den Første, der gennem Inductionen bragte de almindelige Begreber frem; — og der berettes endelig, at han erklærede sig for uvidende.

Disse Udsagn ere ligesom Summen af det, der af de forskjellige Beretningers Berøringer foreløbig fremgaaer som Holdpunkt for Opfattelsen; men karakteristisk er det, at det, hvori de forskjellige Beretninger væsentlig enes, umiddelbart taget, er et i sig Uoverensstemmende, et Modsigende. Modsigelsen viser sig strax naar man sammenstiller Udsagnene; men netop gennem Løsningen af Modsigelsen naae vi til Opfattelsen af Sokrates og til Forstaaelsen af Misforstaaelserne.

Sammenstilte vi nemlig først de to Udsagn om Sokrates's Inductionsmethode og om hans udelukkende Beskæftigelse med det Ethiske, saa kommer der strax en Modsigelse ind; thi naar Sokrates, som Xenophon udtrykker det, bestandig med sine Omværende undersøgte *πὸ ἑκάστου εἰς τὸν ὄντων*, saa bliver Interessen en logisk, ikke en ethisk. Men ved nærmere Undersøgelse af, hvorledes det forholder sig med Resultatet af Sokrates's Søgen af Tingenes Begreb og med

hans Definitioner, viser det sig, at hans inductive Methode — bestemtere: hans begrebsdannende Abstractions Methode — enten ligefrem fører til et negativt Resultat, idet de forsøgte almene Bestemmelser af Sagen atter omstødes ved modsigende Tilfælde, eller at den kun tilsyneladende fører til et positivt, nemlig til et saadant, der allerede er viist som uholdbart ved de forudgaaende dialektiske Udviklinger (f. Ex. hvor det Gode bestemmes som det Nyttige; jfr. Undersøgelsen i Platos Laches). Og netop dette synes at antyde, at Sokrates's Induction og Definition, overhovedet hans logiske Tankevirksomhed, maa opfattes, ikke som et Øiemed, men som Noget, der paa en eller anden Maade tjener til Redskab for et Andet, og dette Andet vilde da naturligtst være at søge i det Ethiske som det, paa hvilket Sokrates's Interesse jo bestandig siges, væsentligen at have hvilet.

Det, at det definitive Tankeresultat af Sokrates's Inductioner bestandig var negativt, og at derfor det sidste Maal for den Tanke, der uafslædelig vendte tilbage til den samme Bevægelse, ikke kunde være det logiske, et Videns Maal, finder sin Bestyrkelse i det Berettede, at Sokrates erklærede sig for uvidende. Thi naar han, som Traditionen udsiger, satte Begrebet (*τί ἐστιν*) som det Væsentliges sande Udtryk, og i Definitionen vilde give Begrebets Bestemmelse, saa kunde han, hvis han var naaet til et positivt Resultat, om han end nok saa meget «saae Begrebet i dets Relation til det subjective Liv», ikke uden Selvmodsigelse kalde sig uvidende; thi Definitionens Indhold vilde jo netop være en virkelig Viden.

Men naar vi nu ville fastholde den Antydning, at Sokrates's logiske Interesse tjente den ethiske, saa kommer der atter en Vanskelighed frem, idet han, den Uvidende, bestemte Dyden som Viden. At Dyden for Sokrates maatte være en Virkelighed, vil Ingen nægte; thi det Modsatte vilde ikke blot forudsætte et helt andet Standpunkt end det græske, men stride mod alle Beretninger om hans personlige Liv. Men var Dyden en Virkelighed, maatte ogsaa dens synonyme Be-

stemmelse: Viden, være det. Viden maa være en Realitet; men det bliver den kun som Viden om Noget; og hvorfra skulde Sokrates's Viden, der er = Uvidenhed, faae dette Noget? Hvorom er Dyden en Viden? Naar der svares: om det Gode, men det Gode som det ethisk Gode saa atter kun kan bestemmes ved Viden, saa bevæge vi os kun i en Cirkel, som vi ikke kunne komme ud af. Men Sokrates maatte, hvis han var Ethiker, ud deraf; thi forat der kan naaes til Handling, maa Viden have et Indhold, dens Gjenstand maa have Bestemthed: Form, som en Græker vilde sige. De historiske Efterretninger lade nu Sokrates bestemme det Godes Indhold som det med Lovene Overensstemmende (lige- som han fordrer, at man skal dyrke Guderne νόμῳ πόλειως), og hos Xenophon fremstilles han som bestemmende det Gode ved det Nyttige, altsaa eudaimonistisk. Men Dialektiken i det Nyttige gjør sig strax gjældende: Begrebet viser sin Relativitet, og Spørgsmaalet: hvad er det Nyttige? kan ikke besvares med Sikkerhed i positiv Form af den, hvis Viden er Uvidenhed, og en Besvarelse i denne Form er nødvendig naar der skal handles, og Livet ikke gaae op i en Askese. Skal der blive noget Sikkert tilbage i Bestemmelsen, maa der ialfald fordres en Mellembestemmelse. Det Samme er Tilfældet hvor det Gode bestemmes som det med Lovene Overensstemmende; thi Modsætningen mellem Lovene indbyrdes og mellem Lovene og en Viden, der, i negativ Form i Menne- sket, i positiv i det Guddommelige, var høiere end Lovene, var Sokrates klart bevidst. Over Staternes modsigende Love staae νόμοι ἄγραφοι, men hvem skal læse deres uskrevne Skrift?

De Vanskeligheder og Modsigelser, der have viist sig, ville neppe ad anden Vei kunne fjernes end ved at opfatte Sokrates som ethisk-religiøs Personlighed, og ved i det Ethisk-Religiøse at see den Gjenstand, til hvilken hans Interesse med Bevidsthed begrændsedes, og som hans Dialektik, der maa opfattes som rent negativ, tjente.

Det blev ovenfor berørt, at den logiske Interesse ikke var det hos ham, der var det i sidste Instants Tilskyndende i hans Dialektik. Uagtet han var den Første, der bragte den Methode frem, som man har kaldt Inductionens, saa var hans Interesse ikke Methoden som saadan, saaledes som f. Ex. Plato og endnu mere Aristoteles gjøre den til Gjenstand for Undersøgelsen; ikke heller var det et positivt Resultat af Methoden: Begrebsbestemmelsen; thi vi have seet, at et saadant Resultat var illusorisk, og Sokrates var sig bevidst, at det maatte være det. Men opfatte vi hans Dialektik i dens Eiendommelighed som et blot tjenende Middel, saa bliver den ligesom den Magt, der gennem alt det Endeliges Forvirring bringer Uendeligheden frem, og denne Uendelighed, som Sokrates vilde bringe tilsyne, var Selvbevidsthedens, foreløbig endnu negative Uendelighed, Udgangspunktet for det Ethiske, for Selvbestemmelsen i Kraft af Frihed og i Kraft af Tanke. Netop gennem Uvidenhedens Bevidsthed skal Individet føres til det Ethiske, og Dialektiken, i hvilken Subjectet gjør sin Uendelighed gjældende i Negativitetens Form, holder bestandig hiin Bevidsthed vaagen, samtidig med, at den holder Uendelighedsenergien levende i Selvet. Men naar den ironisk opløsende Dialektik kunde vise Veien tilbage til hint det Ethiskes Udgangspunkt, saa forredes der, paa dette Standpunkt, for atter at komme ud fra dette usynlige Punkt, hvor Selvbevidstheden slutter sig sammen med sig selv idet den befrier sig fra al Endelighed, idet den bruger sin negative Uendelighed til denne Befrielse, og for atter at give denne Selvbevidsthed, der endnu kun var naaet til Negativitetens Uendelighed, et Videns Indhold, et nyt Moment: det religiøse Forhold. Sokrates kunde ikke ad Tankens Vei, ved Tanken selv, give Selvbevidsthedens Uendelighed Form. Han maatte søge Uendelighedens Udfyldelse gennem et Andet end sin subjective Tanke. Dette Andet kunde kun være den guddommelige Tanke. Denne er i Enhed med den menneskelige, er dennes Væsen, men i denne Enhed

bliver den dog, skjøndt et Ideelt i Subjectet, som en Anskuelsens*) Gjenstand, et fra Subjectets Tanke og Personlighed Sondret og taler som et guddommeligt Orakel i Subjectet. Og idet nu Sokrates, gennem det religiøse Forhold til det Guddommelige, kan anskue det Givne som det, hvori der er en guddommelig Ordning (jfr. hans teleologiske Opfattelse), saa har han, naar Oraklet i hans Indre taler i Uendelighedens negative Form, i dets negative, advarende Tilsagn et Correctiv i Forholdet til dette Givne. Naar ikke dette religiøse Forhold bliver Mellembestemmelse, er det uforstaaeligt, at Sokrates, trods sin opløsende Dialektik, atter som Norm for den personlige Handlen kan sætte det Lovmæssige, der i sin Enkelthed allerede var blevet gjort vaklende ved Dialektiken, og det Nyttige, der var underkastet en forførende Skepsis. Kun naar Forholdet til det Guddommelige drages med ind, kan Loven, som et guddommeligt Anordnet, atter faae Fasthed, og det Nyttige faae en Sikkerhed midt i Usikkerheden, blive en Gjenstand for en positiv Viden midt i Uvidenheden**). Og til det Guddommelige viser Sokrates

*) Vi minde atter her om Sokrates's ekstatiske Bevidstløshed, der er Formen for hans Fortaben af sig i en Anskuen af det Uendelige, i hvilken den endelige Viden negeres.

**) Under Bestemmelsen af det Nyttige kan Sokrates, naar Begrebet skal have et positivt Indhold, sammenfatte de Forhold, som den almindelige ethiske Bevidsthed sanctionerer, og som han kan opfatte under samme Synspunkt som det Lovmæssige, nemlig som anordnede ved Guddommen. Fra et andet Synspunkt gaaer den ethiske Selverkjendelse som Forudsætning for den ethiske Handling, ind derunder, ligeledes Autarkien, den ethiske Friheds negative Udtryk, og hvad Sokrates opfatter som Midler til dens Erhvervelse (Afholdenhed, Omsorg for Legemets Sundhed, maaskee ogsaa Erhvervelse af Kundskaber; jfr. Xenophons Memorab.). Men saavel hiin Selverkjendelse som denne Autarkie, i dens væsentlige Forskjellighed fra det Asketiske, vise hen til et positivt Handlingens Indhold; medens, omvendt, de ethiske Forhold igjen kunne sees fra den Side, at de, som f. Ex. Venskabet, efter Sokrates's Opfattelse, blive Midler til ethisk Selverkjendelse, eller fremme Livets Uforstyr-

overalt tilbage, naar han taler om sin Livsopgave og om hvad der definitivt bestemmer hans Gjerning.

Dette sokratiske Standpunkts Væsen og Betydning bliver klarere ved en Sammenstilling med dets historiske Forudsætninger. Hos Sophisterne havde Subjectiviteten gjort sin Negativitet gjældende gennem den opløsende Dialektik; men for dem var endnu den tilfældige Individualitet bleven det Afgjørende: Tingenes Maal; deres Dialektik vendte sig opløsende mod Objectiviteten, men ikke uendeliggjørende mod Tanken og Subjectet selv. Sophisterne vare ikke for meget Dialektikere, men for lidet: de standsede ved det Endelige, ved et illusorisk Positivt, og bragte ikke den Uendelighed tilsyne, ud fra hvilken et Almeengjældende, i Sandhed Positivt, skulde begrundes. Netop-dette var Sokrates's Opgave. Baaren af Ironiens uendelige Negativitet forstyrrer hans Dialektik alt Endeligt, al endelig Positivitet, ogsaa den af selve Individet satte, og aabenbarer i denne gennemgaaende Opløsen Selvbevidsthedens indre Uendelighed. Dialektikens Maal er for ham ikke at nedbryde og opløse: gennem Opløsningen af de endelige Bestemmelser, gennem Forvirringen af Meningsens, den indbildte Videns Indhold, lader han Tanken søge et Fast og Blivende, det almene Væsen, udtrykt i Begrebet: det formede Uendelige. Men naar nu atter Begrebet flygter for Tanken, der kun besidder Negativitetens Uendelighed uden at den ud fra denne ved sig selv kan vinde et nyt Indhold: et Begrebsindhold, saa tvinges den Tænkende, der ikke kan komme til Ro i det Endelige og Til-

rethed. I Bestemmelsen af det Nyttige mødes saaledes den negative og den positive Side i den sokratiske Ethik: den Frigjørelse, der udtrykkes gennem Autarkien, og den concrete positive Bestemmen af Handlingen gennem Forholdet til det Guddommelige. Som Udtryk for det Negative, for Autarkien, erkjendes det Nyttige ved Viden, ligesom Uvidenheden vides, og ligesom Grundforholdet — i dets negative Bestemthed — vides.

bliver den dog, skjøndt et Ideelt i Subjectet, som en Anskuelsens*) Gjenstand, et fra Subjectets Tanke og Personlighed Søndret og taler som et guddommeligt Orakel i Subjectet. Og idet nu Sokrates, gennem det religiøse Forhold til det Guddommelige, kan anskue det Givne som det, hvori der er en guddommelig Ordning (jfr. hans teleologiske Opfattelse), saa har han, naar Oraklet i hans Indre taler i Uendelighedens negative Form, i dets negative, advarende Tilsagn et Correctiv i Forholdet til dette Givne. Naar ikke dette religiøse Forhold bliver Mellembestemmelse, er det uforstaaeligt, at Sokrates, trods sin opløsende Dialektik, atter som Norm for den personlige Handlen kan sætte det Lovmæssige, der i sin Enkelthed allerede var blevet gjort vaklende ved Dialektiken, og det Nyttige, der var underkastet en fortærende Skepsis. Kun naar Forholdet til det Guddommelige drages med ind, kan Loven, som et guddommeligt Anordnet, atter faae Fasthed, og det Nyttige faae en Sikkerhed midt i Usikkerheden, blive en Gjenstand for en positiv Viden midt i Uvidenheden**). Og til det Guddommelige viser Sokrates

*) Vi minde atter her om Sokrates's ekstatiske Bevidstløshed, der er Formen for hans Fortaben af sig i en Anskuen af det Uendelige, i hvilken den endelige Viden negeres.

**) Under Bestemmelsen af det Nyttige kan Sokrates, naar Begrebet skal have et positivt Indhold, sammenfatte de Forhold, som den almindelige ethiske Bevidsthed sanctionerer, og som han kan opfatte under samme Synspunkt som det Lovmæssige, nemlig som anordnede ved Guddommen. Fra et andet Synspunkt gaaer den ethiske Selverkjendelse som Forudsætning for den ethiske Handling, ind derunder, ligeledes Autarkien, den ethiske Friheds negative Udtryk, og hvad Sokrates opfatter som Midler til dens Erhvervelse (Afholdenhed, Omsorg for Legemets Sundhed, maaskee ogsaa Erhvervelse af Kundskaber; jfr. Xenophons Memorab.). Men saavel hiin Selverkjendelse som denne Autarkie, i dens væsentlige Forskjellighed fra det Asketiske, vise hen til et positivt Handlingens Indhold; medens, omvendt, de ethiske Forhold igjen kunne sees fra den Side, at de, som f. Ex. Venskabet, efter Sokrates's Opfattelse, blive Midler til ethisk Selverkjendelse, eller fremme Livets Uforstyr-

overalt tilbage, naar han taler om sin Livsopgave og om hvad der definitivt bestemmer hans Gjerning.

Dette sokratiske Standpunkts Væsen og Betydning bliver klarere ved en Sammenstilling med dets historiske Forudsætninger. Hos Sophisterne havde Subjectiviteten gjort sin Negativitet gjældende gennem den opløsende Dialektik; men for dem var endnu den tilfældige Individualitet bleven det Afgjørende: Tingenes Maal; deres Dialektik vendte sig opløsende mod Objectiviteten, men ikke uendeliggjørende mod Tanken og Subjectet selv. Sophisterne vare ikke for meget Dialektikere, men for lidet: de standsede ved det Endelige, ved et illusorisk Positivt, og bragte ikke den Uendelighed tilsyne, ud fra hvilken et Almeengjældende, i Sandhed Positivt, skulde begrundes. Netop-dette var Sokrates's Opgave. Baaren af Ironiens uendelige Negativitet forstyrrer hans Dialektik alt Endeligt, al endelig Positivitet, ogsaa den af selve Individet satte, og aabenbarer i denne gennemgaaende Opløsen Selvbevidsthedens indre Uendelighed. Dialektikens Maal er for ham ikke at nedbryde og opløse: gennem Opløsningen af de endelige Bestemmelser, gennem Forvirringen af Meningsens, den indbildte Videns Indhold, lader han Tanken søge et Fast og Blivende, det almene Væsen, udtrykt i Begrebet: det formede Uendelige. Men naar nu atter Begrebet flygter for Tanken, der kun besidder Negativitetens Uendelighed uden at den ud fra denne ved sig selv kan vinde et nyt Indhold: et Begrebsindhold, saa tvinges den Tænkende, der ikke kan komme til Ro i det Endelige og Til-

rethed. I Bestemmelsen af det Nyttige mødes saaledes den negative og den positive Side i den sokratiske Ethik: den Frigjørelse, der udtrykkes gennem Autarkien, og den concrete positive Bestemmen af Handlingen gennem Forholdet til det Guddommelige. Som Udtryk for det Negative, for Autarkien, erkjendes det Nyttige ved Viden, ligesom Uvidenheden vides, og ligesom Grundforholdet — i dets negative Bestemthed — vides.

fældige, over i Erkjendelsen af sin Uvidenhed, og med denne Erkjendelse atter over i det Ethisk-Religiøse, hvor Subjectet, med Uvidenhedens Bevidsthed til Forudsætning, finder et nyt Indhold for sin Viden, betrygget ved Tilliden til det Guddommelige og ved det Correctiv, som den dæmoniske Stemme i det Indre anbringer, og som, psykologisk seet, er den i sit Udspring ubevidste Virkning af den gennem Iro-niens negative Uendelighed frigjorte ethiske Følelses uvilkaarlige Reaction mod den enkelte usande Handling.

Men at nu Sokrates, skjøndt Viden for ham ender i Uvidenhed, dog kan sætte en Viden om Tingenes Begreb som et Maal for Tanken, og bestemme Dyden som Viden, bliver forklarligt ved en anden af hans historiske Forudsætninger og ved et Henblik til den græske Grundanskuelse.

Ved den Sokratiske Bestemmelse af Dyden som Viden mindes vi nærmest om Anaxagoras's Princip, der vistnok har haft Betydning for Sokrates. For Anaxagoras var *Noûs*, Tanken, den høieste Virkelighedsmagt; for Sokrates er ligeledes, skjøndt denne Tanke ikke udtales directe eller bliver Udgangspunktet for en dogmatisk Lære, den guddommelige Tanke (Fornuft), der i Menneskeaaanden væsentlig er som Viden æ: som en Erkjenden af det Blivende og Almene i Tingen, Principet, og denne Opfattelse danner ligesom den gennemskinnende Baggrund for hans hele Anskuelse. Dette bliver saaledes at begrunde. Idet Sokrates bestemmer Dyd som Viden, saa ligger heri først, idet Dyd, efter den græske Opfattelse, er Væsenets Virken efter dets eiendommelige, uforstyrrede Natur, at Viden er Menne-skets Væsen. Men den vidende Tanke, der er Menne-skets Væsen, bliver tillige det Objectives Væsen og det i Tilværelsen Herskende. Dette viser sig dels derved, at Tanken hos Sokrates ikke er en fra Objectiviteten løsreven Tanke, men en Tanke, der sætter det Objective som Videns Gjenstand for i det af Tanken formede Begreb at udtrykke dets Væsen; dels

viser det sig gennem de Udsagn af Sokrates om Guderne, der, om de end ikke ere at tage i stræng Forstand dogmatisk, dog antyde et Forhold af Gud til Verden ligt med Sjælens til Legemet, medens der er en Væsenslighed mellem den menneskelige Sjæl og den guddommelige. Vel bliver nu den i Guddommen virkelige Viden for Mennesket i Usikkerheden til Uvidenhed; men der er dog hos Sokrates ingen Skepsis om Videns Realitet i og for sig, om dens væsentlige Forhold til Menneskenaturen; der hentydes til, at den i Døden atter bliver virkelig gennem Erindringen, der ikke længer hæmmes af et Fordunklende*), og gennem det Religiøse faaer den atter et positivt Forhold til Objectiviteten. Det er altsaa, naar Viden i og for sig har Realitet, men som menneskelig Viden bliver til Uvidenhed, Existenten med dens Relativitet og Modsætning, der forhindrer Tanken fra, beherskende at gennemtrænge Virkeligheden, og netop derved føres den Existerende fra Speculation til Handling; men væsentlig er Tanken Viden, Eet med sin Gjenstand, som skal opfattes i Begrebet. Viden er hos Sokrates i personlig Form det Samme som Ideen er hos Plato.

Saaledes har den sokratiske Uvidenhed, ligesom den er Gjenstand for Viden, en Videns Baggrund, der dog aldrig kan vinde Skikkelse i Erkjendelsen af det Bestemte. Den tilsyneladende Modsigelse i en saadan Viden fjernes naar man erindrer det ovenfor udviklede Grundforhold. Formen, det Ideelle, er, i Uvidenheden, ikke forsvunden for Bevidstheden, den har Gyldighed og Virkelighed for denne; den væsentlige Viden er derfor midt i Uvidenheden. Men Formen, der her er for Tanken i dens oprindelige Væren ved Siden af det forudsatte Stof, — saaledes opfattes her den lige Oprindelighed trods Formens Overvægt, — bliver den negativt uendelige, idet den i Sondringen er den Intet formende,

*) Man sammenligne med Stederne hos Plato ogsaa de Ord, der i Cyrop. VIII 7, 20 lægges den døende Cyrus i Munden.

den formløst uendelige Form. Den Viden, der bliver — trods Uvidenheden, bliver saaledes en Viden af et formelt Forhold, men en Viden, der ikke kan faae Udfyldelse i Erkjendelsen af det Virkelige, og idet den vender sig mod dette, kun faaer Uvidenheden til sikkert Indhold.

Med den fremsatte sokratiske Grundanskuelse af Viden i dens Forhold til Existenten, der finder en Analogie hos græske Digtere (i Opfattelsen af Døden som forsonende), og som, trods dens tilsyneladende modernere Form, forklares ved det udviklede Grundforhold mellem den græske Verdensanskuelser Momenter, og overalt ligesom bevæger sig paa dens Baggrund, kunne den sokratiske Ethiks væsentlige Bestemmelser sættes i nøie Forbindelse.

Idet Viden er Væsenets Udtryk, er Viden det Herskende, over hvilket Lidenskab og Sandselighed ikke har Magt. Viden og Handlen ere uadskillelige; Ingen er frivillig ond. Synd er Uvidenhed; men Uvidenheden er som en spøgefuld Maske, forsvindende med Existenten, der, som det personligt Uforskyldte, tager den upersonlige Skyld med sig. — Og som Viden er Dyden een; der bliver hverken en Adskillelse mellem Dydens forskellige Ytringsformer, eller mellem de forskellige Individuers Dyder; thi det, der skulde give Dyden Forskjellighed: det Naturlige, enten det sættes som Handlingens Øiemed, eller som Individets Naturbestemthed, er ligeoverfor Formen, som Viden repræsenterer, i Begrebet et Underordnet, der ikke kan bringe Adskillelse ind i det, hvis Væsen er Enhed. — Som væsentligt vidende er dernæst Individet væsentligt fuldstændigt, og der opstaaer en dobbelt Fordring til det. Ligeoverfor det Naturlige skal det være *αὐτάρκης*, realisere sin Uendelighed i Frihed for Afhængigheden af alt det Ydre — ikke paa asketisk Viis, men ved aandelig Frihed i at kunne nyde og undvære; saa at denne Autarkie bliver det til Existentvilkaarene svarende Udtryk for det Positive: at den Vidende er den Herskende, idet Videns Princip, den fornuftige Tanke, er Alts

Væsen. Det, at være den Herskende, udtrykkes i Existentsen ved: ikke at lade sig beherske af noget Andet. — Ligeoverfor andre Individider skal Individet selv være uafhængigt og anerkjende dem som uafhængige. Denne Consequents er nødvendig hvad enten Individerne opfattes som uvidende eller som væsentlig vidende. I første Tilfælde kan den Ene ikke lære den Anden Noget fordi han selv Intet veed, i sidste kan han det ikke fordi den Anden væsentlig veed Alt. Det ene Individs Opgave i Forholdet til det andet kan kun blive den: at vække det til ethisk Selverkjendelse, til Bevidsthed, foreløbig om dets Uvidenhed; thi dette forudsætter, at det væsentligen har hiin Bevidsthed og har det, der afgiver Maalestokken for Uvidenheden, og derfor væsentligen ved sig selv kommer til Bevidsthed. Hiin Vækken finder Sted idet den indbildte Viden gjøres vaklende, idet Individet ironisk afklædes, indtil det finder sig ligesom nøgent overfor sig selv, og nu staaer paa Springet til, erindrende at tage sig tilbage i Ideen, i Væsensforholdet, hvis ikke denne Erindring ethisk afbrydes ved Handling. Hiin Bringen til Selverkjendelse er det Maieutiske, Hjælpen til at føde sig selv: den Gjenfødelse, Grækenland kjendte. Forholdet mellem de enkelte ethiske Individider bliver Venskabet, der, efter Sokrates's Opfattelse, forudsætter den gjensidige Autarkie og Ligheden i det, at være gode, og hvis væsentlige Yttringsform er den gjensidige Tilskynden til Selverkjendelse gennem den ethisk vækkende «Samtales» Dialektik.

Den gjensidige Uafhængighed og Individets væsentlige Fuldstændighed fører til samme Consequents som det, at Viden i ethvert enkelt eksisterende Individ forvandler sig til Uvidenhed, nemlig til: at Dyden ikke kan læres. Sokrates siger det udtrykkelig, at der ikke kunde findes en Lærer i Dyden, og hvorledes skulde ogsaa en saadan kunne findes blandt de Uvidende? Skal altsaa Dyden blive til i Individet, er Individet, der er sat som væsentligt vidende, henviist til sig selv, til

gjennem Selvbesindelsen at kalde den væsentlige Viden tillive i den negative og formelle Skikkelse, i hvilken den kan have og i hvilken den kan være Grundlag for det Ethiskes negative Form, for saa, idet den i Forhold til det Concrete forvandler sig til Uvidenhed, at søge en Viden, der svarer til det positivt Ethiske, gennem det Religiøse. Hiin Selvbesindelse er hos Sokrates det Tilsvarende til den platoniske Erindring, gennem hvilken Viden bliver til som positiv Viden af Ideen.

Disse ere den Sokratiske Ethiks almene, væsentlig formelle Bestemmelser. Idet den ethiske Bevidsthed skulde have et concret Indhold, kunde det, efter hvad der ovenfor blev udviklet om Tankens Grundforhold, ikke skee gennem en Tankeudfoldelse, og Tanken kunde kun finde Veien ind efter, mod Selvbevidsthedens Uendelighed, det Ethiskes Udgangspunkt; men ikke ud efter fra Uendeligheden til det Ethiskes Udfoldelse i Handling: i denne Bevægelse blev for det eksisterende Individ Viden til Uvidenhed. Det Ideelles Uendelighed (jfr. S. 211 f.) kunde kun aabenbare sig for Aanden i sin negative Virken som bevægende Magt i den Dialektik, der fortærede det Endelige, eller i Ekstasen, i hvilken Selvet fortaber sig anskuende i den projicerede Uendelighed, der fængslende fasttryller Bevidstheden i Ubevægelighed, men ikke vinder Skikkelse og udfolder sig. Som Fatum over Guderne stod Uendeligheden for den ironiske Bevidsthed over Endeligheden som det skikkelsesløse, udfoldede Mægtige. Forat naae til indholdsfuld ethisk Handlen blev derfor paa dette Standpunkt det religiøse Forhold uundværligt, og gennem det faaer det Gode Concretion for Sokrates.

Vi see altsaa i Sokrates Supplementet til den græske Philosophies speculative Retning. I hans «Uvidenhed», der dog er som en hæmmet Viden, træder en afgjørende Consequents af den græske Grundanskuelse frem, og den udfolder sig i en Kreds af ethiske Bestemmelser. Som den, for hvem det Dialektiske kun blev tjenende Moment, og som den,

hvis Tanke ender i Videns Negation, stiller Sokrates sig selv udenfor Speculationen; han bliver væsentlig ethisk-religiøs Personlighed, ikke Philosoph, fordi han ikke vil være det. Men ved sin Methode, ved sin Fordring af en Viden og sin Opfattelse af denne Viden har han foranlediget en speculativ Philosophie, og er bleven Incitamentet for hele den sildigere philosophiske Udvikling hos Grækerne. Idet den græske Aand, der, efter sin Natur, ikke vedblivende kunde nøies med at gøre Ironiens Bevægelse henimod Uvidenheden, i Trangen til at fastholde ogsaa den endelige menneskelige Tankes Harmonie med det Værende, der var brudt ved den sokratiske Opfattelse, atter, ud fra Anskuelsen af den umiddelbare Enhed, postulerede Virkelighedens Lighed med Væsenet, saa afkastede den sokratiske væsentlige Viden Uvidenhedens Form og blev til den existerende Tænkens Viden af Ideen. Begrebet, der hos Sokrates var sat som Tankens uopnaaede Maal, og nærmest seet som det subjective Livs Regulator, bliver nu, idet det sees som Tankens Væsen og Sandhed og som hele Menneskelivets Norm, opfattet som den objective Verdens for Tanken tilgængelige Væsen og som iogforsigværende Virkelighed. Saaledes fremgaaer den platoniske Ideelære af den sokratiske forsøgte Begrebssdannelse, det ethiske Standpunkt forvandles til et speculativt, og dette erkjender i det Standpunkt, af hvilket det er fremgaaet, det Væsensbeslægtede.

Charakteristik af Philosophiens historiske Hovedformer.

Ved Slutningen af det Afsnit, i hvilket den almindelige Lovmæssighed i Hovedepochernes Udvikling blev paaviist, blev*) den concretere Bestemmelse af de enkelte filosofiske Hovedformers Eiendommelighed udsat indtil de følgende Afsnit, gennem Behandlingen af væsentlige historiske Phænomener, havde givet et Materiale til en fuldstændigere Charakteristik. Paa dette Punkt optage vi nu den Opgave: at bestemme de enkelte Hovedformer nærmere ud fra de for Charakteristiken afgjørende Hovedsynpunkter, og idet indenfor den anden Hovedepoche en Flerhed af saadanne Former fremtræder, søge vi tillige, medens vi bestemme deres Eiendommelighed, at paa-vise det væsentlige Fælleds og Gjennemgaaende i de forskellige og mod hinanden kæmpende Retninger, der samler dem alle til een Totalitet.

Vi søge da først de afgjørende Synpunkter for Charakteristiken af de enkelte Former.

Af de tidligere Udviklinger er det indlysende, at Hovedsynpunktet maa blive Principets Bestemmethed. I de enkelte filosofiske Hovedformers Princip fandt vi det eiendommelige Udtryk for det Absolute, saaledes som dette, i Udfoldningen af sine Momenter, viste sig for den

*) See ovenfor S. 30.

menneskelige Bevidsthed, idet det i begrebsbestemt Form resulterede af Tankens Tidsudvikling. I Principet havde vi den enkelte Hovedforms Lov, den bevægende Magt, der beherskede og bestemte dens Udvikling og i sig bar Spiren til de enkelte Systemer, gennem hvilke den udfoldede sit totale Indhold. Gennem de enkelte Systemers Principer saae vi hele Stadiets almene Princip udfolde og klare sig: det havde gennem dem sin Vorden i Bevidstheden, sin Culmination, og, som endnu ensidigt Princip, sin Opløsning, gennem hvilken det mere Omfattende kom tilsyne, til hvilket det selv forholdt sig som Moment, og af hvilket det som saadant selv beherskedes under sin Udvikling og i sin Undergang.

Dette Hovedsynspunkt for Charakteristiken fører saa til andre væsentlige Synspunkter. Ved Principet bestemmes Tænkningens Retning og Tænkningens Art, med andre Ord: Tankens væsentlige Gjenstand og Tænkningens Grundpræg og Methode. Principet er Princip for Tilværelsen som Heelhed, som concret Totalitet. Men paa de endnu fremskridende Stadier medfører Principets Bestemthed, som der tillige betegner en Begrænsning og en Ensidedighed, at Tilværelsen, opfattet fra dets Synspunkt, sees fra een bestemt Side, saaledes at denne væsentlig hæver sig frem for Tanken og lader Tilværelsens andre Momenter og Grundforhold sees ligesom gennem sig. I hver af den filosofiske Udviklings tilbagelagte Hovedstadier vil derfor en eiendommelig Tankens Retning, mod en eiendommelig bestemt Tankens Gjenstand kunne paavises. Først den Hovedform, der samler de ensidige Bestemmelser af Principet til concret, modsigelsesfri Enhed, vil til sin Gjenstand i Virkeligheden faae Tilværelsen i dens concrete Fuldstændighed.

Ligesom Tankens Retning og Gjenstand, saaledes maa ogsaa dens Grundpræg og Methode bestemmes ved Principet. Principet er, idet det er Tilværelsesprincip, tillige i den Betydning Erkjendelsesprincip, at det, som det Grundværende, der i sig omfatter Tanken og Tankens Gjen-

stand, bestemmer Aandens Væren som erkjendende, altsaa Erkjendelsens Grundforhold: dets eiendommelige Bestemthed som Tilværelsesprincip bevarer det da ogsaa som Erkjendelsesprincip. Men Erkjendelsesprincippet, taget i denne Betydning, som det Erkjendelsens Natur Bestemmende, indeslutter Bestemmelsen af Erkjendelsesprincippet i Betydning af det, der af Tanken sættes som Theoriens Norm, og dette Erkjendelsesprincip bestemmer atter den Methode, i hvilken Erkjendelsens Væsen har sit Virksomhedsudtryk. Til hver Hovedform af Philosophien vil der derfor svare et ved det eiendommelige Erkjendelsesprincip betinget eiendommeligt Tænkningens Grundpræg, og en eiendommelig udformet Methode.

Endelig betinger Princippets Eiendommelighed en for hver enkelt Hovedform eiendommelig Livsanskuelse. Det Princip, der som Tilværelsesprincip bestemmer Opfattelsen af Tilværelsesheelheden og derigjennem af Erkjendelsen, maa med det Samme bestemme Opfattelsen af det totale Menneskeliv i dets udelte Enhed, af dets Indordning i Tilværelsestotaliteten, af Normen for dets Retning, og af dets derved betingede definitive Opgave.

De forskellige Hovedformer af Philosophien ville altsaa blive at karakterisere

- 1) ved deres Princip;
- 2) ved deres væsentlige Gjenstand;
- 3) ved deres Tæknings Grundpræg og Methode; og
- 4) ved den til deres Princips Eiendommelighed svarende Livsanskuelse;

og fra disse Synspunkter vil deres karakteristiske Eiendommelighed i dens typiske Udprægning i væsentlig Fuldstændighed kunne bestemmes.

Første Hovedepoche: den græske Philosophie.

1. Principet for den græske Philosophie, taget i dens Heelhed, var Ideen (Formen) som det Verdenskunstværket (*Κόσμος*) Besjælende. I denne Principets Bestemmelse have vi fundet Udtrykket for Aandens (det Ideales) Herredømme, men umiddelbare Herredømme, over det Naturlige (det Reale), i Skjønhedens (Harmoniens) Form. Anskuelsen af Tilværelsen som *Κόσμος* udtrykte dette Umiddelbarhedsforhold, som vi see afpræge sig i Bestemmelsen af det herskende Ideelle. I det Ideelles (det Aandeliges) Opfattelse som Idee (*εἶδος*, Form, Urbillede) reflecterer sig, gennem det Anskuelsesmoment i Tanken, der træder frem i denne Betegnelse, det Naturliges umiddelbare Væren; og i Anskuelsen af det intelligible Rum, i hvilket Ideens Verden udbreder sig som en ny Verden for Aandens Øie, afpræger sig, ligesom afklaret, det Naturliges Udvorteshed.

Endnu hos Aristoteles er, trods hans Stræben efter at see Formen som Energie og at drage den ind i det Formede, dog hiin umiddelbare Væren og hiin Udvorteshed bevaret i Opfattelsen af Formen som det fra Vorden Unddragne, og i den guddommelige Forms Rumssondring fra *Κόσμος*. Selv idet Ideen, ved at vexe Navn og kalde sig *Νοῦς*, udtaler sit bag det specifik græske Navn skjulte almene Væsen, bevarer den dog sit eiendommelig græske Grundpræg derved, at den «Tænkning af Tænkningen», i hvilken Gjenstanden bliver selve den Tanke, der er Tilværelsens Væsen og Energie, som Tankens forskjelsløse og bevægelsesløse Tænken af sig selv, kun udtrykker den Anskuelsens Hvilen, i hvilken Harmoniens Umiddelbarhed afspeiler sig.

2. Den væsentlige Gjenstand. Denne bliver, naar vi see hen til det for den udfoldede græske Philosophie Typiske, at bestemme som det, man kunde betegne som den ideelle *Κόσμος*, idet denne Betegnelse, der nærmest viser hen paa Ideernes, Formernes *Κόσμος*, tillige kan udtrykke dels

Aandssiden (Idealitetssiden og det Teleologiske) i Naturtilværelsen, dels det i en omfattende Heelheds Form organiserede Menneskeliv.

Ifølge den umiddelbare Enhed, der var tilstede mellem Aand og Natur i Verdenskunstværket, blev Tankens Gjenstand i Naturen væsentligt det Ideale, der aabenbarede sig som det Herskende, og umiddelbart saaes i det Enkelte som enkelt Form, i Natursammenhængen som Formernes teleologisk anlagte, i Menneskeaanden afsluttede Heelhed. Naturopfattelsen maatte faae den metaphysiske Charakter, som vi tidligere have fremhævet, idet det, der saaes i Naturen, var det Ideelle, der, netop ifølge sit Umiddelbarhedsforhold til det Reale, bevarede sit abstractere rent metaphysiske Præg. Og idet Tanken i den anskuede Natur fulgte Formernes Række indtil den i Menneskeaanden aabenbare Form, saa viste den individuelle Aand, ifølge en tidligere udviklet, i Ideens almene Væsen liggende Nødvendighed, sig som umiddelbart indordnet i og underordnet Aandens *Κόσμος*, der finder sin Skikkelse i Staten: Mennesket i det Store. Paa samme Maade som den enkelte Naturting umiddelbart ligesom saaes ind i sin almene Form, saaledes sees det enkelte Menneske-individ umiddelbart ind i det aandeligt Almene, saaledes som dette fremtræder i ydre Virkelighed. Vel lader en gammel græsk Philosoph Hengivelsen til Naturanskuelsen være Aandens Maal og Tænkningens Opgave, og fører derved den Enkelte hen til Naturens, ikke til Aandens *Κόσμος*; men det, Grækeren søger at anskue gennem Naturens Phænomena, er just «*ἡ περὶ ὅλον τὸν κόσμον τάξις*» som en af Aanden (*Νοῦς*) fremgaaende Orden, og gennem denne søger den græske Aand sin egen *Κόσμος*, der, som et Aandens Værk har Virkelighed i det lovordnede Statssamfund.

Men naar saaledes det Ideelle blev den græske Tankes væsentlige Gjenstand, der lod det Reale overstraales af sit Lys, saa ligger der i dets umiddelbare Enhedsforhold til det Naturlige tillige den Consequents, at Naturelementets

Umiddelbarhed og Begrændsning uvilkaarligt gjør sig gjældende i Opfattelsen af den ideelle *Κόσμος*. Hvorledes Umiddelbarheden gjør sig gjældende, idet den ideelle *Κόσμος* sees som en i ydre Skikkelse for Anskuelsen værende *Κόσμος*, er allerede ovenfor viist. Naturelementets Begrændsning, der er uadskillelig fra dets Umiddelbarhed, og hvis Indvirkning paa Opfattelsen af det individuelt Aandelige vi tidligere have angivet, see vi at gjøre sig gjældende som blivende Bestemmelse i det Menneskeliges Totalitetsform, gennem det alment Humanes Begrændsethed ved Statssamfundets naturbestemte Skranker.

3. Tænkingens Grundpræg, Methoden. Idet Ideen er Værens og Videns Princip, og idet den menneskelige Aand erkjendes som væsenslig med den, er herved Tankens Grundpræg bestemt. Den tænkende Menneskeaaads Bevidsthed om sin Væsensenhed med det Ideelle, der er Værensprincipet, det Tilværelsen Besjælende, finder sit prægnanteste Udtryk i den Aristoteliske Lære om den active *Νοῦς*, om dennes umiddelbare Erkjenden af de høieste Vidensprinciper, og om dens Tænken af sig selv i sin Gjenstand; men den aabenbarer sig allerede gennem den for den græske Tænking eiendommelige Objectivitet, ved hvilket Udtryk vi paa den ene Side betegne den individuelle Tankes reflexionsløse Underordnen under Tankens almene Loves Nødvendighed; paa den anden Side dens reflexionsløse Hengivelse til sin Gjenstand, i hvilken Hengivelse et Tankens harmoniske Forhold til sit Andet, som det af Tankens Princip umiddelbart Beherskede og Bestemte, afspiler sig.

Ligesom Tankens Grundpræg i disse Punkter var bestemt ved Principets Eiendommelighed, saaledes bliver denne ogsaa normerende idet Tankens Indhold skal træde ud i en Kreds af Begreber, idet Begreberne skulle stilles i Forhold til hverandre, og idet Tanken vender sig mod det Reale, forat optage det i sig; altsaa med eet Ord: under hele Tankebevægelsen.

Hvad der ved Udviklingen af Tankens Indhold og ved Bestemmelsen af Begrebernes indbyrdes Forhold bliver det Afgjørende, er det i Principets Bestemmelse som Idee fremtrædende Anskuelseselement, som vi have seet bevaret selv hvor hos Aristoteles den virksomme Tankes Begreb trængte sig ind under Begrebet af Formen. Dette Anskuelseselement, i hvilket Umiddelbarheden af Grundmomenternes Enhed reflekterer sig, er blivende sammensmeltet med den græske Tænkning og bestemmer den i dens Bevægelse. Vi have seet dets Indvirkning paa et afgjørende Punkt: ved Bestemmelsen af Grund modsætningernes Forhold. Vi saa det, der umiddelbart var forenet for Anskuelsen, sondres ved den analyserende Tanke, og idet saa det Sondrede atter gik ind under Anskuelsens Former, at fæstnes i Sondringen saa at det ikke atter kunde forenes. Det anskuede Værende og det anskuede Ikke-Værende stod hos Plato som hvilende, ubevægelige Modsætninger. Og hvad der gjælder om denne Grund modsætning, faaer overhovedet Gyldighed ved alle Modsætninger: den græske, til Anskuelsen knyttede, Tanke fæstner dem, idet den skal bestemme deres Forhold, i ubevægelig Sondring: den græske Dialektik bliver Distinctionsdialektik, og dens Opgave bliver netop at hævde Sondringen, at klare den ud af det Fordunklende, der kunde synes at lade det Adskilte forenes, Modsætningerne sammensmeltes.

Og ligesom Anskuelsen indvirker afgjørende i dette Forhold, saaledes maa den virke, naar Tankeindholdet skal udfoldes. Bestemt af en i Anskuelsen hvilende Tanke blev Begrebet ubevægeligt; det fik ingen indre Udfoldelses Mulighed i sig. Idet den platoniske Idee antog Skikkelse af en Verden af Ideer, var dette ikke ifølge en indre Udfoldelse, men ved Hjælp af en Induction, der tog sit Udgangspunkt fra den uforklarede Tilværelsens Mangfoldighed, og Ideeverdenen i dens Concretion blev en Verden af hvilende, adskilte Skikkelser i det intelligible Rums ligesom abstracte Udvorteshed. Og hos Aristoteles saa vi, trods hans

Stræben efter at hævde en Tankens indre Bevægelse, den samme Formens Ubevægelighed.

Idet Anskuelsens Indvirkning i denne Henseende sees fra det Synspunkt, at hos Grækerne Negationen, den frigjorte Tankes specifikke Redskab, ved den holdtes ude fra det Værende, føres herved Indvirkningen paa Tankeudfoldelsen tilbage til Enhed med den Indvirkning, der viste sig i Dialektikens Adskillen. Ved hiin Udelukken af Negationen, ved hvilken Distinctionsdialektikens Grundsondring var sat, var Incitamentet for en Identitetsdialektik tilintetgjort, den Udviklingsmulighed ophævet, der er en ved Negativiteten betinget Mulighed til en Sætten af iboende Modsætninger og en Gjenophæven af dem til Enhed. Hos Plato anerkjendtes Ikke-Væren kun tilsyneladende i Ideen; den blev kun den sammenlignende Reflexions Bestemmelse, Udtrykket for det i ydre Relation bragte positivt Værendes Forskjel. Hos Aristoteles er den implicite anerkjendt i Mulighedens Begreb; men idet Formen ikke berøres af Muligheden, ikke gaaer ind i Vorden, bliver det Ideelle ogsaa hos ham det rent (positivt) Værende, og den høieste Forms Energie bliver et blot positivt og netop derfor formelt og abstract Forhold til sig selv.

I Tankens Forhold til det Reale bliver Ideens umiddelbare harmoniske Behersken af Modsætningen bestemmende. Den finder sit Udtryk i det Reales umiddelbare Bestemmen ved Begrebet, det Enkeltes ved det Almene, hvilken vi ogsaa kunde betegne som den metaphysiske Bestemmen af det Reale. Idet Tilværelsens Heelhed sees i Kunstværkets Lys, som den umiddelbare harmoniske Enhed af Form og Stof, bliver dette Synspunkt Synspunktet for Opfattelsen af hvad der faaer Virkelighed indenfor Verdenskunstværket som et i dettes Heelhed indordnet Led. Det sees fra det Synspunkt, fra hvilket Harmonien umiddelbart viser sig og det Ideelle, Teleologiske, træder aabenbart frem for Tanken. Men saaledes sees det kun i den Forklarethed, i hvilken — ved en Idealismens Illusion — det Reale er blevet et gjennemsigtigt

Medium, der gennem sig kun lader Formen tilsyne. Naturrealitetens Enkelthed er ligesom løftet et Trin opad og luttret til den skønne Individualitets typiske Form. Hvad der sees i det Reale, bliver da umiddelbart Formen, men Formen, saaledes som den, som den bestemte Existentens Form, viser sig i den Sondring, der, som vi ovenfor saae, var den karakteristiske Form for Ideernes (Formernes) indbyrdes Forhold. Den reale Tilværelse viser, gennem en gennemsigtig Overflade, i sin Grund det Ideelle som Ideer, i den af en Harmoniens Enhed omsluttede Sondringens Form, de have som Idee verden, og saaledes falder den dobbelte Betydning af den «ideelle *Κόσμος*»: som Idee verdenen, og som Naturens Idealitetsside, sammen.

4. Livsanskuelsen. Denne kan med eet Ord betegnes som Skjønsidealitetens Livsanskuelse. Denne dens Charakter er given ved Grundtankens Bestemthed og ved den derved betingede Verdensopfattelses Art. Til Begrebet om Ideen som det Herskende svarede Opfattelsen af Tilværelsen som det i sig afsluttede, altomfattende, guddommelige Kunstværk, der realiserede Livets Idee (jfr. Plato og Aristoteles), og i hvilket Formen og Materien vare det harmonisk Værendes kunstnerisk forbundne Elementer. I dette, i sin Guddommelighed hvilende, Universum vare alle Livsformer sammenknyttede i en Trinrække, i hvilken intet Led kunde løsrides fra de andre, men ethvert høiere forholdt sig til det lavere som til sin nødvendige Forudsætning, medens ethvert lavere med Nødvendighed stræbte hen mod det høiere som sit Maal, og alle lavere mod Menneskelivet som deres *τέλος*. Men heri ligger saa en dobbelt Consequents for Bestemmelsen af Livsanskuelsen. Naturen maa opfattes som Menneskelivets Grundlag, og Menneskelivets sædelige Udvikling maa sættes som lig med Udviklingen af de naturlige Kræfter; men denne Udvikling maa saa være med Bevidsthed ideebestemt: Menneskets Opgave maa blive den, gennem en harmonisk Formen af det Naturlige i sig, at

gjøre sig selv til et individuelt Afbillede af *Κόσμος*, til et levende, bevidst Kunstværk, der gennem Tanken, den høieste Livsform, er i Livsenhed med det Tilværelsen besjælende Princip.

Idet Tilværelsesheelheden opfattes som uforstyrret og mangeløs, maa ogsaa Menneskevæsenet opfattes som saadant. Gennem Tanken — gennem Erindringen, som Plato vilde udtrykke det — maatte Menneskeaaanden ved egen Kraft kunne naae det Høieste (Theorien), naae Actualiseringen af sit eget fuldstændige Væsen, der ialfald kun var som tilsløret ved Existenten, ved Forbindelsen med Materien. Om en Menneskenatures Fordærvelse ved Synden, og om vidunderlige Indvirkninger af overnaturlige Magter paa Menneskets Handeln, kunde der indenfor den consequent græske Livsanskuelse ikke blive Tale. —

Hiin Anskuelse af Verdenskunstværkets Guddommelighed maatte ogsaa, consequent fastholdt, medføre, at det individuelle Livs Maal kunde sættes indenfor den af det Guddommelige opfyldte nærværende Tilværelse, i hvilken der allerede kunde leves et evigt Liv i det Tankens Liv, der bragte Aanden i Enhed med den guddommelige Tanke, som var Tilværelsens iboende Livsprincip.

Hvorledes Opfattelsen af det ethiske Liv bestemte formede sig ud fra denne Grundanskuelse; hvorledes der i den laae en Skranke for den ethiske Bevidsthed, en Begrænsning for Personlighedens uendelige Selvfordybelse, og hvorledes den maatte føre til en eiendommelig Bestemmen af det ethiske Individts Forhold til det upersonlige Almene, er paaviist i det tidligere Udviklede. Der er ogsaa den i al umiddelbar Skønhedsharmonie skjulte Illusion paaviist, der uundgaelig maa røbe sig for Tanken, som, idet den gør den aabenbar, bringer Splid ind i Bevidstheden, forvandler Skønhedens Hvile til Fortvivlelsens Uro, og selv bukker under for Spliden, idet den ikke mægter at forsone, men kun at adskille. Af denne Skønhedsumiddelbarhedens Opløsning fremgaaer nu den nye

Form af Tænkning, der paa en anden Grundvold, ud fra andre Forudsætninger, begrunder en anden Hovedepoche i Philosophiens Historie.

Anden Hovedepoche: den nyere Tids Philosophie*).

Naar den nyere Tids Philosophie tages som Enhed og Heelhed, og Fordringen altsaa bliver, at paavise det, der som det gjennemgaaende bestemmende Almene, som det blivende Grundpræg, faaer Gyldighed for Alt, hvad der sammenfattes derunder, saa viser der sig en eiendommelig Vanskelighed. De to Hovedrækker, der i den nyere Tids Philosophie staae som sideordnede, vise sig ved første Øiekast som Modsætninger naar der sees hen til Principets Bestemmelse; som grundforskjellige i Tankens Retning og Tænkningens Form. De to Hovedformer indenfor den idealistiske Række: den dogmatiske og den kritiske Idealisme, vise ligeledes en iøinefaldende Ulighed i Erkjendelsens Fremgangsmaade, i Tænkningens Brug af sine Former. Og indenfor hver enkelt Række og hvert enkelt Hovedafsnit gjøre fremtrædende Forskjelligheder sig gjældende. Men dog skjuler sig bag al den iøinefaldende Forskjel en Overensstemmelse, saa væsentlig, at den behersker hiin og berettiger os til at sammenfatte de mange forskjelliges philosophiske Phænomener, der i den nyere Tid ere fremtraadte i sondrede Rækker, i een omfattende Heelhed.

Den Overensstemmelse, der finder Sted mellem alle de enkelte Hovedformer indenfor den anden Hovedepoche maa, ifølge Hovedepochens hele Charakter, ifølge den dualistiske

*) Med Hensyn til Overgangsperioden henviser vi til de tidligere Afsnit. Dens Eiendommelighed bestaaer i en Eftervirkning af det Antike og en Anticipation af det Moderne, der ikke ere samarbejdede til organisk Enhed; og netop fordi den virkelige indre Enhed mangler, have vi her ikke nogen selvstændig Grundform af Philosophien.

Sondring, der karakteriserer Udviklingen i den, være en formel Overensstemmelse, hvad Bestemmelsen af Principet, af Tankens Gjenstand og af Livsopgaven angaaer, og kun med Hensyn til Tænkningens Art kan den, netop fordi Formen her er selve Sagen, det Væsentlige, blive en real Enhed. Men den formelle Lighed i Bestemmelsen af hine Punkter bliver en saadan, der viser hen til de reale Modsætnings gjensidige Suppleren, altsaa til en Enhed, der omfatter det Sondrede.

Overensstemmelsen viser sig først og afgjørende ved Betragtningen af Principet, og den blev med Hensyn til dette allerede i det Væsentlige paaviist ved Bestemmelsen af Hovedepochernes almindelige Forhold til hverandre. Vi saae der denne Epoche bestemt ved det Grundforhold i Videns Idee, i hvilket Modsætningen mellem Videns subjective Idealitetsbestemmelse og Objectivitetens Realitetsbestemmelse gjorde sig gjældende som Modsætning, og denne Modsætning saae vi reflectere sig i den endelige Bevidstheds Dualisme, og som principiel Modsætning mellem Tanken og Tankens Andet bestemme den Enhedsstræben, der med Nødvendighed fremgik af Selvbevidsthedens Enhed. Principet bliver derfor, under alle Hovedformer af den nyere Philosophies Udvikling, ensidig bestemt ved den ene af Grundmodsætningerne, og derfor saaledes, at det, idet det som Princip tænkes som høieste omfattende Enhed, kun har Modsætningens sammenhørende Led som uforenede i sig, og altsaa kun viser sig som omfattende Enhed fra det Synspunkt, hvor Modsætningens ene Led ligesom dækker det andet; medens dog dette kun er skjult, men ikke tilintetgjort eller virkelig forenet med hint.

Med Hensyn til Tankens væsentlige Gjenstand, viser Overensstemmelsen sig i den formelle Lighed, at det i Principet ensidigt fastholdte Moment: Naturen eller Aanden, ensidigt drager Tanken til sig. Men idet Modsætningen uundgaaeligt hævder sig, faaer Tanken til Gjenstand den duali-

stisk adskilte, men i Deltheden ved det ene Moments Overvægt bestemte Tilværelsestotalitet. Hvad enten Udgangspunktet tages fra Naturen eller fra Selvbevidstheden, saa bliver Grundforholdet det samme: paa Grund af den oprindelige principielle Modsætning er Dobbelttheden blivende medens Enheden vel tilstræbes, men kun tilsyneladende naaes, idet den factisk i dualistisk Sondring blivende Tilværelse ensidig sees i sit ene Grundmoments Lys*).

Hvad dernæst Livsanskuelser angaaer, saa er Forholdet med Hensyn til denne analogt med Forholdet med Hensyn til Tankens Gjenstand. I den umiddelbare Fremtrædelsesform synes Realismens og Idealismens Livsanskuelser at staae imod hinanden kun som Modsætninger. Naar Realismens Livsanskuelser, der begrænsede Menneskelivets Skueplads til Naturen, satte det ved Erkjendelsen af Naturen og ved «Lydheden» mod den erhvervede Herredømme over Naturens Kræfter, og en ved dette Herredømme fremmet Nyden af sig i sin naturbestemte atomistiske Enkelthed som Menneskets Maal; saa satte den dogmatiske Idealisme, for hvilken Substanten i sin Uendelighed var det Absolute og derfor Uendeligheden Menneskets Livselement, Maalet i en Erkjendelse af Substantens Væsen, der fører til Bevidstheden om den evige Enhed med den og til den frie Hengivelse til Tilværelsens evige Orden**), og den speculative Idealisme, der lader Ideens evige Proces omfatte al Virkelighed, sætter Maalet i et Tankeliv i Evighedens Element, i hvilket den individuelle Aand,

*) Dette gjælder ogsaa om de Former, hvor en Parallelisme statures (Spinoza, Schelling), hvor altsaa Enheden sees bag ved de tilsyneladende parallelle Modsætninger. Ogsaa her er nemlig Parallelismen ikke fuldstændig: det ideelle Moment har Overvægten og Enheden sees definitivt fra dets Synspunkt.

**) Ogsaa hos Leibnitz træder, under Opfattelsen af Monadernes selvstændige Udvikling, dette Grundforhold frem, idet Monadernes Udvikling, som bestemt ved den omfattende Harmonie, afspejler Universet.

hvis Naturbestemthed kun er et Usandt, absorberes i det Absolute. Her er Modsætningen mellem de to Rækker umiddelbart iøinefaldende; men under den skjuler sig den formelle, en real Sammenhæng antydende Lighed, at baade Realismens og Idealismens Livsanskuelse, i Overensstemmelse med Principet, begrændsede Menneskelivets Opgave til een Side af Tilværelsen, til een Værensform; men saaledes, at i denne Begrændsning det Udelukkede uimodstaaeligt trængte sig ind og gjorde Livet uconsequent, uroligt og usikkert. Dette viser sig selv der, hvor den høieste Quietismens Ro synes tilveiebragt: hos Spinoza. For ham bliver den høieste Opgave en intuitiv Viden af Gud, i hvilken Aanden veed sig som en evig Tankemodus i Enhed med ham. Men denne Viden, der til sit Støttepunkt kun faaar den abstract-uendelige Substantsses Tanke, kan ikke rumme Bevidsthedens concrete Indhold, der i sin Bestemthed sees som et Begrændset og Endeligt og derfor bortskjedes. Men Endeligheden, der ikke kan skaffes bort fordi den betinger Tankens Bevægelse, trænger sig ind i Bevidstheden, ikke blot i det endelige Vidensindholds, men i Sandselighedens, Lidenskabens Form, og Livets Opgaaen i hiin Erkjendelse bliver i hvert Øieblik forstyrret.

Gaae vi fra Betragtningen af Livsanskuelsen over til Betragtningen af Tænkningens Art, saa er Overensstemmelsen her mere skjult, og vanskeligere at opdage gennem den umiddelbart fremtrædende, tilsyneladende uforenelige Forskjel. Dog bliver den ved en skarperé Analyse kjendelig og viser sig i sin Begrundethed ved den for alle Formerne fælleds dualistiske Sondring i Principet.

Sammenholde vi først Realismen og den dogmatiske Idealisme, saa er, trods Forskjellen i Opfattelsen af Begrebernes Oprindelse og af Erkjendelsens Kilde, det fælleds for dem, at Bestemmelsen af Tankerne i deres indbyrdes Forhold*)

*) Naar den dogmatiske Idealisme taler om ideæ innatæ, saa sees disse som forefundne i deres Udvorteshed og Sondring.

og Anvendelsen af dem er Forstandsdistinctionens, og i denne Forstandsdistinction, der endeliggjør idet den adskiller, og som fastholder Modsætningen som uophævet og uforsonet, reflecterer sig den i Principet udtalte Dualisme. Hos Grækerne var det Principets Umiddelbarhedsbestemthed, der betingede Tankens blivende Enhed med den kunstneriske Anskuelse og derigennem den Begrebsdistinctionens Art, der kunde betegnes som en Anskuelsesdistinction. I de nævnte Former af den nyere Philosophie er det Dualismen, der, idet den sætter Spaltningen mellem Tanken og Tankens Andet: det Reale, lader dette, som Gjenstand for Tanken, ikke blive gennemtrængt og tilegnet, men kun ligesom udenfra formet af denne, og derfor overføre sin Udvorteshedssondring paa Realbegreberne, og gennem dem paa Begreberne overhovedet.

Sammenstilte vi saa den kritiske*) Idealisme i dens Udvikling til en speculativ Form og til en immanent Begrebsdialektik med de andre Hovedformer af den nyere Philosophie, saa viser det sig, at Identitetsdialektiken, idet den, ifølge Standpunktets Ensidighed, ifølge Dualismens skjulte Indvirken, bliver abstract Begrebsdialektik, paa ethvert Punkt skjuler Forstandsdistinctionen under Enheden. Det i den abstract-logiske Tanke ikke Optagne: det Reale i dets Virkelighedsform, gjør sig, hvad der nedenfor udførligere vil blive paa viist, netop som ikke optaget i Dialektikens Strømning, gjældende i sin Udvorteshed og indvirker paa en dobbelt Maade paa Begrebernes indbyrdes Forhold. Deels komme nemlig de Begreber, der skulle udtrykke det Reale som saadant, til at staae i et Udvorteshedsforhold til

*) At den kritiske Idealisme i dens første Former, hos Kant og Fichte, i sin Bestemmelse af Begreberne, naar der kun tages Hensyn til hvad der virkelig realiseres, ikke til hvad der antydes og tilstræbes, med Hensyn til Forstandsdistinctionen stemmer overens med Dogmatismen, vil blive paa viist i de efterfølgende Afsnit.

hverandre, naar det Reale ikke er opløst i Tanken. Deels maae de logiske Begreber, hvis indre Bevægelse vilde forudsætte et Forhold til den reale, levende Virkelighed, factisk blive staaende adskilte fra hverandre, idet deres Forbindelse kun tilveiebringes ved et ifølge Principet uberettiget heterogent Element: et fra Anskuelsen af det Reale uconsequent optaget Bevægelseselement, der bliver uundværligt forat virkeliggjøre den «rene Tankes» Dialektik, og Forbindelsen altsaa bliver illusorisk.

I den aabenbare eller skjulte Forstandsdistinction mødes saaledes de forskjellige Hovedformers Tænkning. Realismens og Idealismens forskjellige Tankeretning: mod Naturen og mod Aanden, ophæver ikke Overensstemmelsen i hiint Punkt, for hvilken Tænkningens Forhold til et dualistisk bestemt Realt overalt bliver afgjørende.

I en Eiendommelighed, der viser tilbage til den gennemgaaende Fremtræden af Forstandssondringen, mødes ligeledes de forskjellige Hovedformer, nemlig deri, at de alle have Tvivlen, Tankens kritiske Forhold til sit Indhold, til Udgangspunkt. De begynde alle med Bevidstheden om Nødvendigheden af, ved en forudgaaende Tvivl at sikkre den methodiske Løsning af Philosophiens Opgave, og denne Bevidsthed danner en Modsætning til den blinde om end begeistrede Tillid, som Aandens Tro paa sin uendelige Magt, og det harmoniske Forhold til Naturen, gav Overgangsperiodens digteriske Tænkning. —

Efterat vi saaledes have karakteriseret den nyere Philosophie ved det i dens særegne Former Almene, blive nu de forskjellige Hovedformer, der ligge som Muligheder i den, enkeltviis at bestemme.

A. Den realistiske Philosophie.

1. Principet. Idet vi bestemme dette, opfatte vi det nærmest under Synspunktet af Tilværelsesprincip, men

lade saa, ifølge den ovenfor paaviste Sammenhæng mellem Tilværelsesprincipets og Erkjendelsesprincipets Bestemmelse, Tilværelsesprincipet ogsaa vise sig som Princip for Erkjendelsen.

Idet Realismen opfatter det Absolute under den ud fra den dualistiske Modsætning til Idealiteten bestemte Realitets Synspunkt, seer den det som Natur, og lader, som vi have paaviist, i denne dualistiske Sondring, Naturen reduceres til den bevægede Materie, under hvis almene Begreb det Aandelige bringes ind med kun quantitativ bestemt Eendommelighed, til hvilken de qualitative Differentser, der uafviseligt gjøre sig gjældende, søges førte tilbage.

Idet saa det som det Grundværende Bestemte opfattes som bestemmende den erkjendende Aands Væren, altsaa Erkjendelsens Natur og Grundforhold; idet med andre Ord, Tilværelsesprincipet sees som Erkjendelsesprincip, saa bliver for Realismen Erkjendelsesprincipet, taget i denne Betydning, den bevægede Materie som frembringende Sandsoningen, af hvis uvilkaarlige Omformninger Tankens Former som ved en mechanisk Proces skulle udvikle sig i det passive, med det Materielle væsenslige Subject. I denne Bestemmelse af Erkjendelsesprincipet, der er Materialismens, er den Tanke helt udtalt, der laae skjult i Realismens Begyndelsesform, i det Stadium, vi betegnede som Erfaringsphilosophie.

2. Tankens væsentlige Gjenstand er paa dette Stadium, hvor Principet er opfattet som et i den umiddelbare Realitetsform Værende, umiddelbart bestemt ved Principet og identisk med dette. Realismens væsentlige Gjenstand er den som Materie bestemte Natur, Naturen seet fra Mechanismens Standpunkt. Hvorledes Realismens Bestemmelse af Naturen udviklede sig af den Baconiske Philosophies Princip, er i det Foregaaende (S. 160 ff.) udviklet. Betydningen af Realismens Accentueren af Naturen er ligeledes tidligere antydet. I Modsætning til Fortidens theologiske

Opfattelse af Naturens Væsenløshed som skabt og som Skueplads for Underet; i Modsætning til Phantasien og den i Phantasien endende metaphysisk-abstracte Naturopfattelse, der skjult og indirecte statuerer Væsenløsheden af det Naturlige som Naturligt, hævder Realismen, gennem Fordringen paa en fysisk Naturopfattelse, paa en Opfattelse af Naturen ved den selv, gennem Accentueringen af de virkende Aarsager, Naturens Væsentlighed. Idet den opfatter Naturen som det Lovbegrundede og i sine egne, uforanderlige Love Hvilende, som det, der er Erkjendelsens og Sandhedens Kilde, og som kun tilegnes ved Erfaringen gennem Aandens Receptivitetsforhold, udtaler den med Bevidsthed Naturens Væsensgyldighed som Natur i dens eiendommelige Væren. Men gennem hine Bestemmelser af Naturen som Tankens væsentlige Gjenstand og som en Erkjendelseskilde har den tillige, indirecte og ubevidst, udtalt Naturens Væsensenhed med den erkjendende Aand, der selv i Materialismen hævder sig i sin Eiendommelighed, og derigjennem dens Enhed med det Fornuftiges Idealitet, som den udtrykker i Realitetens Objectivitetsform.

3. Tænkningens Grundpræg, Methoden. Idet Tilværelsesprincippet, som Princip for Erkjendelsens Væren, bestemmer den med Bevidsthed satte Norm for Erkjendelsen: Erkjendelsesprincippet i afledet Betydning, saa bliver dette indenfor Realismen Erfaringsprincippet; dens karakteristiske Methode bliver Erfaringens Methode. Subjectet, der opfattes som passivt, bliver kun erkjendende gennem en Paa-virkning af det Reale (Materielle), fra hvilket det, som et mekanisk Bevæget, modtager en meddelt Bevægelse, der, idet den fortsætter sig i Subjectet, frembringer Erkjendelsens Former. Subjectets Forhold til Gjenstanden bliver da et rent Receptivitetsforhold, og dette Forhold er Erfaringens i dens Exklusivitet. Gennem Erfaringen afspiler det Objective sig i sin Objectivitet i Subjectet. I Erfaringsforholdet ligger ikke blot et Udvorteshedsforhold mellem Subject

og Gjenstand; men Gjenstanden er, ifølge det Reales Grundbestemthed, sat med Udvorteshedens Endelighedssondring. Erfaringsforholdet faaer derfor, consequent, den nærmere Bestemmelse, at det bliver den receptive Tankes Forhold til det i Udvorteshedssondring værende Reale. Dette bliver, som det, der i sin Individualitet er det egentlige Værende og Virkelige, idet Tankedannelsen foregaaer i Subjectet, og idet Abstractionen og Inductionen skride fremad, sammenfattet under Almeenbegreber, der som almene kun have subjectiv Gyldighed, og under Love, der kun ligesom midlertidig laane Almindelighedens Form fra Subjectet. Idet Realismen ved sit Erfaringsprincip udelukker det et Ideelt forudsættende Aprioriske med dets Almeengyldighed og Nødvendighed, fører den uundgaaeligt, hvad den historiske Udvikling stadfæster, til en Skepsis, der sætter det Sandsynlige paa Sandhedens Plads og lader Erkjendelsen tabe sig i det Relative. Men fra dette Punkt maatte Erfaringsprincipet, efter sin strængeste Consequents, føre endnu videre, og gennem den absolute Fornægtelse af det Ideelle og Almene, ved at ende i det absolute Udvorteshedsforhold mellem det atomistiske Individuelle, tilintetgjøre al Erkjendelse. Men ligesom, ifølge Sagens Natur, Realismens Tilværelsesprincip uvilkaarligt reflecterede det udelukkede Moment, og under Forsøget paa en Gjennemførelse lod det komme frem gennem Inconsequentser, saaledes lader ogsaa Methoden et fra det Ideelle nedstammende Apriorisk, og med det et Væsentligt og Alment, der giver et Tilknytningspunkt for Erkjendelsen, faae en Plads, og i den «inductive Methode» opereres der paa ethvert Punkt kun ved Hjælp af aprioriske Elementer*).

*) Den consequente Gjennemførelse af den dualistiske Sondring af det Ideelle og det Reale maatte udelukke enhver Idealitetsbestemmelse, altsaa al Bestemmelse ved det Almene, altsaa al Mulighed til en Erkjendelse, fra det Reale. Og naar nu denne det Reales Bestemthed skulde overføres paa Aanden, saa vilde det

4. Livsanskuelsen, der svarer til denne filosofiske Hovedform, kan betegnes som den praktiske Realismes, ethisk: som den atomistiske Egoismes. Den har ligesom sit uskyldige, neutrale Udtryk hos Baco, idet han gør Erkjendelsen af Naturen, og det herved betingede Herredømme over Naturen, Erkjendelsens praktiske Anvendelse til Menneskets Nytte, til Menneskelivets Opgave. Naturen er her vel sat som vort Livs Skueplads, som væsentlig Gjenstand for vor Interesse; vort Livs Maal er sat indenfor Naturens Grændser, vor Opgave som en naturlig; men det Ideelle i Erkjendelsen og den praktiske Realisme i Anvendelsen ere ligesom i et Øieblikks Ligevægt. Dog viser selve Nævnelser af det Nyttige hen paa den Side, hvor Overvægten vil komme tilsyne, og Erkjendelsen, det Ideelle, bliver allerede her ligesom kun et uundgaeligt, men ikke selvgyldigt, Element i Livsopgaven. Og idet Standpunktets Consequentser udvikle sig, i den antydede Retning, bestemmes ogsaa Livsanskuelsens Form saaledes, at det ethisk Neutrale drages ind under ethiske Bestemmelser. I Tilværelsens atomistiske Sondring, der er den uundgaelige Consequents af, at al Idealitetsbestemmelse er fjernet fra det Reale, ligger Egoismens Consequents*), der vel giver Plads for en vis Elasticitet, for en hensyntagende, beregnende, og ligesom udvidet Egoisme, men dog i Principet bestandig kun bliver Egoisme, og det en Egoisme, hvis Maal er sandselig Nydelse. I den franske Materialisme og

være enstydigt med at Aanden ved sig selv skulde negere sig selv, ved en Erkjendelsesact forvandle sig til et Ikke-Erkjendeligt og Ikke-Erkjendende. Det er derfor uundgaeligt, at der bøies af fra den yderste Consequents, og at det Ideelle, der skulde fortrænges, maa gjøre sig gjældende gennem Inconsequentser.

*) Egoismen bliver Consequenten trods den Nødvendighed, der omfatter og behersker Atomerne; thi Nødvendigheden, der bestemmer disse, bestemmer dem som Atomere, saaledes at i Bestemtheden deres atomistiske «Gravitation mod sig selv», — Egoismens Udtryk — bevares.

i dens umiddelbare Forberedelser træde disse Consequentser frem, og det er kun en Inconsequents, om end, som tidligere paaviist, en uundgaaelig, naar Dyd og Menneskelighed faae en Plads indenfor en Livsanskuelse, hvis Grundpræg, ifølge Principet, kun kunde være Selvkjærlighedens. Det er en Inconsequents, analog med den, der lader den Aand, der selv ordner sig ind under Nødvendighedens Magt, begeistret kæmpe en Frihedskamp, og forkynde Perfectibiliteten trods de altomfattende Naturloves Uforanderlighed. Det er en Inconsequents, der, ifølge Modsætningernes Væsensssammenhæng i det Absolute, overalt maa gjøre sig gjældende, hvor den ene abstract søges udelukket. Det Væsentlige, der fornægtes, tvinger sig frem og gjør Livet uroligt og uconsequent.

B. Den idealistiske Philosophie.

Medens den realistiske Philosophie hævder sig som en nødvendig Tankens Udviklingsform, baade naar den sees fra Ideeforholdets Synspunkt, og naar den sees fra den individuelle Tankeudviklings Betingelsers Synspunkt, saa viser den dog, baade gennem Bestemmelsen af Tilværelses- og af Erkjendelsesprincipet, ud over sig selv, og viser hen til Idealismen, foreløbig som til et Supplement for sig.

Utilstrækkeligheden af Realismens Tilværelsesprincip viser sig hvor Standpunktets yderste Consequentser drages: i Materialismen. Aanden, der skulde absorberes af Materien, hævdede sig i sin Eiendommelighed gennem sine for Materialismen ligesaa uforklarlige som ubenægtelige Grundbestemmelser, og gjorde sig i denne Emancipation fra Materien gjældende i sin principielle Selvstændighed.

Utilstrækkeligheden af Realismens Erkjendelsesprincip har viist sig ved de Inconsequentser, der bleve uundgaaelige forat redde en Erkjendelses Mulighed. Det Reale, i hvilket Idealitetsmomentet var tilhyllet, lod ingen Tilknytning for Er-

kjendelsens, ved det Almene og derfor ved Idealitetens Gyl-
dighed betingede, Mulighed blive tilbage. Erkjendelsens Nød-
vendighed fremtvang den uvilkaarlige og ubevidste factiske
Anerkjendelse af det Aprioriske, ved hvilken det tilhyllede
Ideale viste sig kun at være skjult, men ikke tilintetgjort.
Og allerede i selve den principielle Fordring af Erfaringen,
i det Erfaringsprincip, der, som Princip, ikke kan
begrundes ved Erfaringen, ligger en Henviisning til en
anden Sphære, hvor det Begrundende maatte søges.

Gjennem selve Forsøget paa at udvikle en consequent
Realisme bryder saaledes det Ideale frem som et Uafviseligt.
Ifølge sin Væsentlighed gjør det sig gjældende som Grund-
lag og Udgangspunkt for en eiendommelig Tænknings
Hovedform ved Siden af Realismen, og vi betragte først denne
Form som Enhed saaledes som den fremtræder i sin Paral-
lélisme til den realistiske Udviklingsrække.

a. Den nyere idealistiske Philosophie som Enhed.

Hvad der sammenknytter de forskellige, tidligere angivne,
Former af den nyere Idealisme med hverandre, er først og
væsentlig den fælleds Opfattelse af det Absolute, ifølge
hvilken dette viser sig under Idealitetsmomentets Bestem-
melse, saaledes, at det Ideale skjuler over det Reale, men
dog lader dette reflecteres i sig. Selv hvor Principets Be-
stemmelse tilsyneladende deler ligeligt mellem det Reale og det
Ideale, ja endog kan antyde en Tilbøielighed til at lægge Over-
vægten over paa det første, der bliver dog det Reales Bestem-
melse saaledes behersket af det Ideelle, at dette viser sig som
det Overgribende og som det, der definitivt afgiver Væsens-
bestemmelsen for det Absolute; og ved Udviklingsrækkens Af-
slutning træder dette Grundforhold frem i sin Klarhed.

Tankens væsentlige Gjenstand bliver derfor, trods
den Tiltrækningskraft, som Naturen, som tidligere fremhævet,
udøvede paa Tanken, det Ideelle, Aanden med dens
aprioriske Indhold. Philosophien blev bestemt som dette

Aprioriskes Videnskab (Kant, Hegel) og dens Indbold som congruerende med dettes.

I Methoden, i hvilken netop Forskjellene indenfor Idealismens Enhed fremtræde, bliver Overensstemmelsen ikke saa umiddelbart synlig. Men deels indeholder det, der allerede i det Foregaaende blev udviklet angaaende den hele nyere Philosophies Enhed, en Enhedsbestemmelse for den deri indbefattede Idealisme, der vil faae sin klarere Belysning ved den nærmere Bestemmelse af de enkelte Former; deels faaer Idealismen, i sin Modsætning til Realismen, en Fældelseiendommelighed i det i Tænkningens Art, der er betinget ved Anerkjendelsen af det Ideelle og det Aprioriske. Ved denne Anerkjendelse betinges det nemlig, at Tankens Vei væsentlig bliver Veien fra det Almene ned til det Enkelte, og at Deductionen og Syllogismen faae væsentlig Betydning, og ved den betinges den eiendommelige Opfattelse af Tænkningens Functioner i deres Forhold til det Reale, der finder sit prægnanteste Udtryk i Hegels Opfattelse af Begrebets, Dommens og Slutningens reale Betydning. Selv hvor, som hos Kant, Tankens Former holdes skarpest sondrede fra det Objective, antydes dog Enheden gennem Bestemmelsen af det centrale Begreb (see ovenfor S. 69).

Søge vi endelig den Livsanskuelse, der svarer til det i Idealismens Former Gjennemgaaende, saa finde vi som saadan den Anskuelse, der sætter Subjectets Opgaaen i det ideelle evige Absolute som Livsmaalet. Denne Opfattelse af Livsopgaven bliver udtalt hvor Substantsbegrebet consequent gennemføres, i Spinozismens Fordring af den enkelte Tankemodus's Opgaaen i Substantsens Uendelighed. Den træder frem i Fichtes Bestemmen af Jegets Forhold til den Proces, i hvilken det som individuelt Jeg omsluttet af det sættende og sig realiserende absolute Jeg, bagved hvilket der, under Tankens Udvikling, ligesom samler sig en Værens Baggrund, mindende om Spinozismens bevægelsesløse Substants. Men Fichte udtrykker, som vi tidligere have paaviist, Consequent-

sen af Kants Kritik der reinen Vernunft. Og gaae vi fra Fichte til de Systemer, der udtrykke Kantianismens sidste Consequentser, saa see vi, efterat Schelling i en nuanceret Form har kaldt Spinozismens Grundtanke igjen tillive, hiin Opfattelse af Livsanskuelsen træde frem hos Hegel i den Betragtning af den individuelle Aand i dens Forhold til den absolute Aands Proces, der lader hiin i dens naturbestemte Enkelthed blive til et, ligesom det Naturlige overhovedet, Usandt og kun Forsvindende, og Ideens tidløse evige Proces blive den sande Værens eneste Form, i hvilken alt i Tids- og Endelighedsbestemmelser værende Liv skal opløses af Tanken, og til hvilken den endelige Aand skal søge tilbage gennem den Contemplation, der lader den blive Moment i den absolute Videns tidløse Bevægelse. —

Indenfor den nyere Idealisme sondre sig nu, ifølge det tidligere Udviklede, nærmest to Hovedformer: den dogmatiske og den kritiske; men indenfor den sidste gjøre vi atter en Sondring mellem to Former, af hvilke vi bestemme den første som kritisk, men med Retningen mod det Speculative, den anden som speculativ, men saaledes, at den i sig bærer, om end som skjult, det ved Principbestemmelsens Ensidighed betingede, i ensidig Forstand kritiske Element.

Den første Form, i Tiden og efter Begrebet, bliver den, hvor Tanken, i Tillid til den «klare og tydelige» Erkjendelses Magt, uden at gjøre sig Muligheden af en objectiv Erkjendelse til Problem, vender sig mod Gjenstanden forat bemægtige sig den, og denne Idealismens Form er den dogmatiske Idealisme.

b. Den idealistiske Philosophies særegne Former.

α. Den dogmatiske Idealisme.

1. Principet. Principets Bestemmelse og Principets Genesis er allerede i Almindelighed bleven angivet i det Foregaaende (S. 172 ff.). Det blev der viist, hvorledes den dogmatiske Idealismes Tænkning, idet den søger det væsentlig Værende, bestemmer det som Substantsen, hvis Begreb fra Begyndelsen af omfattede det Aandelige og det Naturlige og begges aandelige Princip. Begrebet om Substantsen, det væsentlig Værende i dets Nødvendighed og som Erkjendelsens væsentlige og umiddelbare Gjenstand, bestemte sig saa i den consequente Gjennemførelse af det, idet den væsentlige nødvendige Væren viste sig som en Væren ved sig selv (per se), og som saadan som evig, uendelig og een (jfr. Spinozas Ethik, 1. Bog), til Begrebet om en abstract Enhed med Uendelighedens Bestemmelse, og blev i denne Opfattelse Udtrykket for det Absolute.

I Bestemmelsen af det i Tilværelsen Væsentlige havde Tanken oprindelig taget sit Udgangspunkt fra Idealitetssiden, fra Subjectet som tænkende, og kun overført dets Bestemmelse paa det Guddommelige: den uendelige Substants er derfor, efter sin Genesis, oprindelig det som Tanke bestemte Jegs uendelige Væsen. Idet Descartes havde bestemt Jeget ved det første Visse, ved Tanken, saaledes at denne Bestemmelse udtømte dets Væsen, maatte Jegets Individualitet forsvinde i Tankens Almindelighed, og det tænkende Jeg, der tænkte sig selv, maatte tænke sig gennem sin Tankes uendelige Væsen, den uendelige tænkende Substants. Men den uendelige Substants, der saaledes nærmest var Tankens uendelige Væsen, blev, idet den i sit uendelige Væsens Enhed skulde sammenfatte det hos Descartes dualistisk Søndrede, tillige Naturens uendelige Væsen: Descartes's rent aandelige Gudsbegreb forvandlede sig hos Spinoza til Begrebet om den guddommelige Substants,

der omfattede Aandens og Naturens Grundbestemmelser, og, idet dens Begreb ubevidst paavirkedes af den Idealismen modsatte Retnings Princip, i sin Værens Form paa væsentlig Maade bestemtes ved Naturens Væren, saa at ogsaa Naturens Navn kunde blive synonymt med Guds, medens paa den anden Side Naturens Væsen fra Begyndelsen af var bestemt ud fra Tankens Abstraction og Tænkningens Attribut blev det overgribende.

I Substantsbegrebet ligger der fra Begyndelsen af en Flerhed af Muligheder for den nærmere Bestemmelse, og disse Muligheder have fundet deres historiske Udtryk i de forskellige Systemer, for hvilke Substantsens Begreb er det høieste. Denne Flerhed af Muligheder træder frem naar Forholdet mellem Idealitets- og Realitetsmomentet, og naar Forholdet mellem hvilende Væren og Activitet (Causalitet) skal bestemmes. Ved Bestemmelsen af det første Forhold kan nemlig enten den Idealitetens Bestemmelse, der er Begrebets Udgangspunkt, hæves saa afgjørende frem, at det Absolute, eller det Værende overhovedet, bestemmes exclusivt ved den, og Realitetsbestemmelsen kun bliver Endelighedens eller Phænomenets (Descartes, Leibnitz); eller det al Væren omsluttende uendelige Værendes Bestemmelse kan søges holdt i Ligevægt af Idealitet og Realitet, men saaledes, at i Virkeligheden Idealitetsmomentet dog gjør sin oprindelige Overvægt gjældende, hvilket kan skee deels gennem Bestemmelsen af Naturbegrebet, idet Naturen kun bliver, hvad den er i Tankens Bestemthed, og idet Aandens Activitetsbestemmelse overføres paa Udstrækningen; deels gennem den Fordobbling i Tanken, ifølge hvilken den ikke blot er *idea corporis*, men *idea ideæ*, og saaledes viser sig som det Overgribende (Spinoza). Men den strænge og consequente Gjenemførelse af Substantsbegrebet er den, der fastholder den sidste Mulighed og lader det uendelige Værende omfatte Tilværelsesmodsatningerne i sin Enhed. Descartes's Opfattelse af det Guddommelige som det rent Aandelige og dog som

Aarsag til Naturen indeslutter umiddelbart en Selvmodsigelse, og Leibnitzes Forsøg paa at reducere det Materielle til et blot Phænomenalt fører, idet den dualistiske Modsætning bliver uovervunden, til at ophæve den Uendelighedens og den altomfattende Værens Bestemmelse, hvilken Begrebet om Substanten som Substant indeslutter.

Ved Bestemmelsen af det andet af de ovenfor fremhævede Forhold kan enten, idet Activitetsbestemmelsen i det Ideelle accentueres, et Differentiationens Princip bringes ind, der giver Individualiteten en blivende og væsentlig Betydning, saa at den ene og uendelige Substantes Begreb omsættes i Begrebet om de uendelige Monader; — eller ogsaa kan den hvilende Værens Bestemmelse saaledes accentueres, at den abstracte Uendelighed og Enhed bliver herskende og det Individuelle kun et Forsvindende. Men ogsaa her er kun den sidste Mulighed den, der udtrykker det consequent gennemførte Substantsbegreb. I Substantsens Begreb maa, ifølge den for dette Standpunkt karakteristiske Sondring af Modsætningerne, der ogsaa fastholdes indenfor Substantsens Enhed, Begrebet af hvilende og derfor abstract Væren træde frem i Forgrunden. Idet i Sondringen Modsætningerne afsluttede sig i sig, fik Realitetsmomentet (Naturmomentet) fra Begyndelsen af den passive Værens Bestemmelse; det sættes i Udvorteshedens, Udstrækningens umiddelbare, abstracte Væren. Og Idealitetsmomentet (Aandsmomentet), der i den oprindelige Sondring fik Activitetens Bestemmelse fordi fra det Tankebevægelsen udgik, antog, under ubevidst Paavirkning af Modsætningen, i den fæstnede Sondring, der begrænsede Activitetsbestemmelsen, uvilkaarligt og ligesom umærkeligt det Præg, at Activitetens Bestemmelse kun saaes som Attribut ved et i sin færdige Væren forudsat Subject, — men ikke som fra Grunden af omsættende denne Væren i Energie. Og idet saaledes de to Modsætninger mødes i denne Værens Bestemmelse, faa vi, naar de, uden ved en indre Bevægelse at for-

bindes til Enhed, sammensluttet i et Omfattende, for dette Begrebet om den absolut uendelige Substants, der i sin neutrale færdige Uendelighed ligesom kun har en Tendents til at actualisere sig som Causalitet og i qualitativ different Bestemthed, men i samme Øieblik synker tilbage, hvilende, i sig selv og absorberer de kun accidentelle, forsvindende Bestemmelser. Spinozas Substantsbegreb, der absorberer det Individuelle i sin uendelige Enhed, og ikke giver nogen Plads for en Selvbevidsthed i egentlig Forstand, er derfor det consequente Udtryk for den dogmatiske Idealismes Grundbegreb. Leibnitzes Monadebegreb er, som allerede tidligere fremhævet, trods sit rigere Indhold, dog, strængt taget, kun det postulerede Supplement til Spinozismens Grundbegreb; det staaer ligesom paa Grændsen mellem Dogmatismen og Kriticismen, og vilde, naar det gjennemtænktes, ved det Selvbevidsthedens Begreb, som det viser hen til, og som Leibnitz opfatter efter dets Eienommelighed, føre til Kriticismen og til Opgivelsen af Substantsbegrebet.

2. Den væsentlige Gjenstand. Paa den dogmatiske Idealismes Standpunkt, i dets consequente Gjennemførelse, falder Princip og Tilværelse umiddelbart sammen. Principet er her et Tankens Udgangspunkt, fra hvilket Tanken ikke kommer bort. Fra den abstracte Uendelighed fører ingen Udfoldelsens Energie ud til en i sin Endelighed værende Virkelighed: Alt, hvad der synes at bestaae i endelig Væren, strømmer uopholdeligt tilbage til Substanten, og den Tanke, der i et forsvindende Øieblik søger at fastholde det, følger dets Strømning og svinder selv ind i det Uendelige. Det selvbevidste Jeg forsvinder i det substantielle Værende, netop fordi den enkelte Tænkningens modus, ligesom den uendelige Substants, kun faaer Tanken til Prædicat, ikke i sit Væsen gaaer sammen med Tænkningens Activitet, eller begribes i den Fordobbling, i hvilken Selvbevidstheden viser sig som det active Selvs væsentlige Bestemmelse. Den enkelte tænkende

modus har da ikke noget Udgangspunkt for en indre Bevægelse og Bestemmelse, intet Selvhævdelsens Centrum i sig selv. I Substanten, hvor Tænkningens Attribut, naar der gjordes Alvor af Bestemmelsen: tænkende Substants, vilde forvandle Substanten til Subjectivitet og derved til Energie, faaer Virksomheden Bestemmelsen af den til den metaphysiske Grund sublimerede Natureausalitet, og bliver, ifølge det ovenfor Anførte, under denne Opfattelse som det uendelige Værendes tidløse og negativitetsløse Causalitet, kun en forsvindende, virkningsløs Virksomhed. Væsentlig Gjenstand for Tanken er saaledes hos Spinoza kun Substanten selv; det, der i den Forstand er det Substantielle i Alt, at dette Alt kun er det Substantielle. Og om Substanten som væsentlig Gjenstand gjælder da den Bestemmelse, der med Hensyn til den nyere Philosophie som Heelhed blev sat som Fælledsbestemmelse for Tankens væsentlige Gjenstand: at den er en dualistisk sondret, ved det ene Moments Overvægt bestemt Totalitet.

Ogsaa hvor Grundbegrebet opfattes i andre Nuancer, som hos Descartes og Leibnitz, bliver den væsentlige Gjenstand paa samme Maade at bestemme som det Substantielle, saaledes, at i denne Bestemmelse, trods Naturmomentets ligesom uimodstaaelige Fremtrængen, Idealitetssiden definitivt hævder sig sit Principat, enten, som hos Descartes, ved at blive udelukkende Bestemmelse for det Guddommelige, og det, der kan omfatte Naturens Væren, taget «eminent», eller, som hos Leibnitz, ved at udtrykke det Væsentlige, der begrunder Phænomenet. Men det Substantielles Begreb bliver hos disse Tænkere ikke, som hos Spinoza, ved en skarp Sondring løsnet fra det i Tilværelsen Endelige.

3. Tænkningens Grundpræg, Methoden. Til Substanten som Grundbegreb svarer den Methode, som vi i dens Consequents finde udpræget hos dette Standpunkts Hovedrepræsentant, og hvis karakteristiske Grundtræk blive følgende. Udgangspunktet for Tænkningen, der, som oprindelig forhold-

dende sig til Idealiteten, til sig selv, er apriorisk Tænkning, og bliver det ogsaa hvor den bestemmer Erfaringsgjenstandens Væsen, er et umiddelbart Vist, til hvilket det øvrige Tankeindhold knyttes, ikke ved en dialektisk Udvikling, men ved Slutninger i mathematisk Form. Forat disse Slutninger skulle kunne komme istand, bliver et Materiale optaget, et Apparat postuleret, der i Form af Axiomer, Definitioner o. desl. uden Deduction anticiperer de væsentlige Bestemmelser. Og idet Begreberne ikke vindes ved en Deduction, men postulatsviis optages, faae de Gyldighed for Tanken i en Forstandsdistinction, i deres fixerede Adskillelse, og i denne benyttes de i det Forstandsraisonnement, der indklædes i den mathematiske Form. Denne Tænkningens Art giver Philosophien Præget af en Forstandsmetaphysik, hvis Endeliggjørelse af Tanken maa føre til, at Standpunktet afslutter i det Uphilosophiske.

Det i denne Tæknings Form Eiendommelige viser sig let som bestemt ved Forholdet til Substanten, der som Tilværelsens uendelige Væsen ogsaa er Tankens uendelige Væsen og ved sin Virksomhedsform maa bestemme Tænkningens Form.

Den menneskelige Tankes Enhed med Substanten gjør denne til Gjenstand for en umiddelbar Vished, og denne Intuitionens Vished danner Tænkningens Baggrund. Idet saa Tanken med uafviselig Nødvendighed gjør den Bevægelse hen imod det Concrete, ved hvilken alene den kan hævde sig som Tanke, og ved denne nødvendige Tankebevægelse ligesom løsner sig fra hiin Hvilen i sin Grund, saa bliver det, at Substanten faaer Naturcausalitetens Nødvendighedsform til Form for sin postulerede Activitet, bestemmende for den Tankesammenknytningens Nødvendighed, der faaer sit Udtryk i den mathematisk stringente Beviisform. Og det, at Substanten ikke har et indre Udviklingsprincip i sig, bliver bestemmende for det, at hiin stringente Sammenknytten dog kun sammenknytter et allerede Givet og Forudsat,

ikke udfolder et Nyt. Hvad den sammenknytter, maa altsaa komme til at staae i et Udvorteshedsforhold til hinanden, svarende til Udvorteshedsforholdet mellem de ved Causalitetsforholdet forbundne modi. Men denne Tankesammenknytning har hiin umiddelbare intuitive Viden af Substantsen til sin Baggrund, og viser, idet alle Begreberne postuleres som Bestemmelser i Substantsen, overalt tilbage til denne. Skjøndt hvert enkelt Element i Tankebevægelsen maa være postuleret, bliver det dog, gennem det supponerede Forhold til Substantsen, i hvilken Alt drages ind idet det sees sub specie æterni, Gjenstand for en Intuitionens Vished: Aandens umiddelbare Enhed med den Substants, der absorberer den, udelukker enhver Skepsis om det klart Tænkte, ogsaa i Forholdet til Naturen, med hvilken Aanden mødes i Substantsens Enhed.

Begrebernes Udvorteshedsforhold til hverandre ophæves ikke derved, at de bestemmes som fremgaaende af Aanden, som aprioriske. Vel hævder den dogmatiske Idealisme, gennem Bestemmelsen af det Ideelle som activt, den tænkende Aand som en oprindelig Erkjendelsens Kilde; men Substantsbegrebets Eiendommelighed forhindrer den fra at gjenføre Tanken. Selv hvor som hos Leibnitz den aandelige Monade bliver Udviklingsprincip, og Selvbevidsthedens Væsen bliver gjort til Gjenstand for en skarpere Analyse, bliver den immanente Udviklings Form dog ubegreben, og Tanken sees ikke som gennem en saadan Udfoldelse sluttende sig sammen til Enhed. Derfor bliver ogsaa hos Leibnitz Udvorteshedsforholdet bevaret og Tankebevægelsens Form bliver hos ham ikke væsentlig forskjellig fra Spinozas.

Idet det Indhold, der sættes som fremgaaende af Aanden, ikke erkjendes i denne Fremgaaen, bliver Aandens frembringende Virksomhed i Forhold til det enkelte, bestemte Begreb strængt taget kun Postulat, og det er forsaavidt en uundgaaelig Consequents, at det Aprioriske opfattes i Givethedens

Form som en Beholdning af ideæ innatæ, adskilte fra hverandre.

I denne Sondring blive Tankerne, der faae Gyldighed i deres Udvorteshedsforhold til hverandre, som umiddelbart er begrundet i Substantsbegrebets Eiendommelighed, og definitivt i den oprindelige abstracte Modsætning mellem Tanke og Udstrækning, endelige og abstracte. Med disse endelige og abstracte Tanker maa den dogmatiske Idealismes Tænkning forholde sig til sin Gjenstand, ligesom bevægende sig om den, uden at kunne gjøre denne Bevægelse til Gjenstandens egen Bevægelse, uden at kunne drage den ind i en Begrebets Strømning, i hvilken de endelige, abstracte Tanker gik sammen til en indholdsrig, concret Tankeenhed. Og det bliver, paa Grund af denne Begrebernes Charakter, en nødvendig Consequents, at under denne Tækningsforms Udvikling, Uendelighedstanken, der fra Begyndelsen af skjulte over Endeligheden, maa trænges tilbage, og det Endelige faae Overmagt. Denne Consequents træder frem i Tiden efter Leibnitz i Philosophiens Trivialisering, og den dogmatiske Idealisme ender i det Uphilosofiske.

4. Livsanskuelsen. Dennes Eiendommelighed er allerede angivet; den er indesluttet i Fordringen af den individuelle Aands Opgaaen i Substanten gennem en Erkjendelse af Tilværelsens evige Enhed med denne. Denne Aandens Gaaen op i Enheden med Substanten — en Enhed, der, seet fra det Eviges Synspunkt, ikke er en Stræbens Maal, men et evigt Værende — forestiller Spinoza sig som den enkelte Tankemodus's Viden af sig som Led i Totaliteten af det, der med evig Nødvendighed fremgaaer af Substantsens virksomme Væsen, i den natura naturata, der evigt sættes af den evige natura naturans, og Aanden skal i denne Viden være sig Gjenstand som en res particularis æterna. Idet den veed sig som bestemt ved Substantsens Nødvendighed, saa skal Enheden med Substanten forvandle denne Nødvendighed, der fra det Endeliges Synspunkt fik den strænge Naturnødvendigheds Præg,

til den Væsenets indre Nødvendighed, der for Spinoza er Eet med Friheden. I denne Anskuelse foresvæver der Spinoza et Billede af en Substantsens Fylde, af en Aandsorganisme, den evigt sætter og sammenslutter i sig. Men i denne Opfattelse ligger der en Modsigelse med hans Forudsætninger. Begrebet om en *res particularis æterna*, om en i Enkelthedens Form værende evig Tankemodus, indeslutter modstridende Elementer*); thi Evighedens Bestemmelse er for Spinoza uforenelig med Begrænsningens og Enkelthedens. I Evighedsenheden med Substanten maatte derfor den enkelte modus, den individuelle Aand, forsvinde; dens Erkjendelses høieste Act, dens høieste Selvbekræftelse, vilde blive en Tilintetgjørelse af det tænkende Individ. Consequent kan Spinoza kun opfatte Substanten i abstract Uendelighed og med en illusorisk Bevægelse, og i Erkjendelsen af denne Substants kan Tanken ikke finde Hvile, fordi den er det, der negerer den Tanke, som kun har Realitet ved Existentsadskillelsen mellem det Endelige og det Uendelige**). Det Endelige, hvis Væren for «Imaginationen» efter de spinozistiske Forudsætninger bliver uforklarlig, trænger sig uimodstaaelig ind paa Tanken, og idet den endelige Aand i sin Individualitet hviler paa en Naturconcretion, saa gjør denne sig gjældende i Bevidstheden, der ligesom med Magt unddrager sig Absorptionen.

Dette er Livsanskuelsens Charakteer hos Spinoza, og saaledes udpræget er den det correcte Udtryk for Grundbegrebets Consequentser. Hos Leibnitz, hos hvem Substantsbegrebet ved et Postulat forvandles til Substantsernes Begreb, til Monadebegrebet, bliver vel Livsanskuelsen modificeret i Overensstemmelse hermed: individuelle frie Substantser danne i Harmonie en Heelhed, i hvilken hver enkelt, som en Verden for sig, ud fra sit eget Livscentrum frit skal udfolde en Uendelighed. Men det er allerede ovenfor (S. 228) blevet

*) Jfr. min Monographie om Spinoza, S. 63.

**) Jfr. sammesteds, S. 62, 175 ff.

antydet, at denne Opfattelse viser tilbage til hiin, idet Monadens Udvikling, hvis Form ikke begribes, i Kraft af en præstabileret Harmonie afspeiler Universet. Og naar det har viist sig, at Leibnitzes Substantsbegreb, med sit rigere Indhold, kun blev et postuleret Supplement til Spinozas, og ikke vilde kunne gjennemtænkes uden at føre til Kriticismen, paa hvis Grændseskjel det staaer, saa maa ogsaa den derved betingede Livsanskuelse hvile paa en usikker Grund og ikke kunne undgaae Inconsequentser. Vanskeligheden i denne Henseende ligger hos Leibnitz i Gudsbegrebets Forhold til den individuelle Monades. Monadebegrebet overføres paa Gud, der bliver Centralmonade, monas monadum, og af ham skulle de endelige Monader være skabte og Harmonien forud ordnet. Men idet Gud saaledes som Monade kommer til at staae ved Siden af de andre Monader, saa vil paa den ene Side Guds Almagt tilintetgjøre de enkelte Monaders Grundbestemmelse: den selvstændige Activitet, medens paa den anden Side Monadens anden Grundbestemmelse: Individualiteten, kommer i Strid med Gudsbegrebets Uendelighed. Naar Forholdet mellem den uendelige, guddommelige Monade og de endelige, skabte Monader gjennemtænktes, vilde det enten føre tilbage til Spinozismens Livsanskuelse eller fremad til et Standpunkt, høiere end Leibnitzes.

I den dogmatiske Idealisme er det, der giver den Dogmatismens Charakter, den Videns Umiddelbarhed, der er begrundet, ikke i Tilværelsesmodsætningernes umiddelbare Harmonie, men dels i den individuelle Tankes, en Skepsis udelukkende, umiddelbare Enhed med den absolute, uendelige Substants, dels deri, at under Momenternes Modsætning Accenten saaledes, bevidst eller ubevidst, er lagt paa det Ideelle, at dette, som det Absolutes primitive Væsensbestemthed, i sin Overgriben over Modsæt-

ningen implicate har Totalitetens Bestemthed i sig, og umiddelbart udtrykker Modsætningens Væsen i sine Former*). Men idet Dualismen i Virkeligheden er uophævet, selv der hvor Modsætningerne danne Paralleler indenfor den uendelige Substantes Enhed, saa maa Modsætningen gjøre sig gjældende som Modsætning, og den umiddelbare Vished maa vige Pladsen for en Tvivl om Muligheden af en Erkjenden af det fra Tanken sondrede Objective, — hvilken Tvivl saa ogsaa, idet Tankens Endelighed træder frem i Sondringen, fører til Tvivl om Muligheden af en Erkjendelse af Principet i dets Uendelighed. Fra Tvivlen om Erkjendelsen af det Objective, det Reale, gaaer den Form af Idealismen ud, der afløser den dogmatiske: den kritiske Idealisme.

.β. Den kritiske Idealisme.

Idet vi skulle bestemme Idealismens anden Hovedforms Væsen, viser der sig, indenfor det, vi tidligere, med eet Navn, have betegnet som den kritiske Idealisme, en Sondring mellem en i strængere Betydning kritisk Form og en speculativ Form paa Kritikismens Grundlag. Vi begynde derfor med at angive disses almindelige Forhold til hinanden.

De skille sig fra hinanden umiddelbarest ved deres Methode, idet Kritikismens fremtrædende Grundpræg er Tanke-sondringen, Begrebernes Adskillelse i Reflexionsbestemtheden, Tankens og dens Formers Adskillen fra Gjenstanden og dens Indhold; — Speculationens derimod: Begrebernes dialektiske Forening, Tankens Enhed med Sagen i dens nødvendige Selvudvikling. Til denne Forskjel svarer en lignende i Bestemmelsen af den væsentlige Opgave for Er-

*) Jfr. den dogmatiske Idealismes Lære om Tankeevidenten som Sandhedserkjendelsens Kriterium.

kjendelsen*) og af Grundbegrebet. Criticismens Problem er fra Begyndelsen af et erkjendelsestheoretisk Problem: Undersøgelsen af det i Subjectets Erkjendelse Aprioriske i dets Forhold til det Empiriske; dens Grundbegreb er Jeget, der af sin Individualitetsform lader Begrebet om Subjectivitetens almene Væsen og derigjennem det Absolutes Begreb udvikle sig. Den speculative Idealismes Problem er væsentlig et ontologisk Problem, dens Grundbegreb Begrebet om den absolute Aand, i hvilken Naturen er et ophævet Moment.

Men gennem den kritiske og den speculative Idealismes Sondring træder deres Enhed afgjørende frem. Den viser sig dels gennem deres fælleds Modsætning til den dogmatiske Idealisme, dels ved en Betragtning af dem i og for sig i deres Udfoldelse fra deres idealistiske Udgangspunkt. Det er allerede tidligere blevet paaviist, hvorledes den kritiske Philosophie bar Retningen imod det Speculative i sig. I Hæydelsen af det Aprioriske laae allerede Tendentsen til at see Anskuelsesformerne og Begreberne, som fremgaaende af den active Aands Grundsynthese, i indre Enhed, og det laae nær, fra denne Enhed, gennem Accentueringen af Aandens Activitet (jfr. Fichtes Forhold til Kant), at naae idetmindste til Antydningen af Grundmodsætningernes Enhed. Af Problemet om Erkjendelsen udfoldede sig, som ligeledes er bleven paaviist, det ontologiske Problem, og Jegets Begreb udviklede sig til Begrebet om hvad der som fælleds intelligibelt Substrat omfatter Aand og Natur i Enhed. Og paa den anden Side have vi seet det kritiske Element gennem den tilbageblivende Forstandsdistinction at gøre sig

*) Bestemmelsen af den væsentlige Gjenstand for Erkjendelsen og Sammenhængen mellem Forskjellen i Bestemmelsen af denne og i Bestemmelsen af Erkjendelsens væsentlige Opgave, vil fremgaae af det Efterfølgende, hvor de to Former af den kritiske Idealisme karakteriseres.

gjældende i Speculationens Begrebsbestemmelse, Dualismen ubevidst at trænge sig ind mellem Tanken og Tankens Andet, mellem Aanden og Naturen. Det kritiske og det speculative Element ere altsaa begge tilstede i begge Former, og Forholdet imellem de to Elementer et saadant, som det betinges derved, at dette Stadium af Idealismen med Bevidsthed tager sit Udgangspunkt i Subjectet, hvorved Overvægten maa lægges over paa det Subjective, saaledes opfattet, at det i sin Modsætningsform bliver sat som i sin virksomme Enhed overgribende over det Objective og omfattende dette. Dette maa nemlig føre til, at det speculative Element efterhaanden, saaledes som det under den historiske Udvikling er skeet, faaer Overvægten over det kritiske, dog uden at kunne fortrænge dette.

Dette kritiske Element, der er betinget ved Grundmodsætningernes oprindelige Stilling til hinanden i den nyere Idealisme, træder frem i alle dennes Former. Det gjør sig gjældende i den Forstandsdistinction, der i den dogmatiske Idealisme sonderer Tilværelsens Modsætninger absolut og lader Tankerne fæstne sig i deres Adskilthed; det gennemtrænger i Kriticismen Løsningen af Erkjendelsesproblemet, og standser ligesom med Magt paa ethvert Punkt den antydede Forening af de sonderede Former; det gjør sig i den speculative Idealisme gjældende i den bevarede Dualisme og i den under Identitetsdialektiken skjulte blivende Sondring af Begreberne.

1. Den kritiske Idealisme i snævrere Betydning.

1. Principet i den kritiske Idealisme maa, efter det paa et tidligere Sted Udviklede, bestemmes definitivt ud fra det i Kritik der Urtheilskraft angivne Synspunkt. Af Jeget, der i sin Activitet som det Aprioriskes Udgangspunkt

blev Centralpunktet i Kritik der reinen Vernunft, og endnu som udviklet til det Absolutes Form (hos Fichte) bevarede Jegets Navn, udviklede sig, gennem Begrebet om Jegets almene Væsen, og gennem Antydningen af dettes Enhed med det Objectives almene Væsen, Tanken om det for Aand og Natur fælleds intelligible Substrat, der vel skulde unddrage sig al bestemt Erkjendelse, men dog ikke blot blev staaende som en nødvendig Tanke og som den høieste Tanke, men indirecte bestemtes saaledes, at Foreningen af Modsætningerne maatte tænkes bestemt ved Idealitetens Overvægt: en Overvægt, til hvilken allerede Betegnelsen: intelligibelt Substrat viste hen.

I dette Princip er den kritiske Sondring af Tilværelsens Grundformer traadt tilbage for den antydede speculative Enhed, om end kun saaledes, at denne atter, paa den bestemte Tænkning, paa den egentlige Erkjendelses, Gebet maa vige for det kritiske Element. Og i den i Tilværelsesprincippet antydede Enhed ere ogsaa, idet Princippet efter sit Væsen tillige er Erkjendelsesprincip, Consequentser indesluttende for den ved dette Princip bestemte Tanke, der blive udviklede i den speculative Idealisme.

Ved det Udgangspunkt i Jeget, i Selvbevidstheden, fra hvilket den kritiske Idealisme naaer hen til sin Bestemmelse af Princippet, vises vi tilbage til den dogmatiske Idealismes Udgangspunkt. Men ved den Vei, disse to Former tage fra det fælleds Udgangspunkt, skille de sig væsentlig fra hinanden. Hos Descartes er, idet han gaaer ud fra Jeget, dogstrax ved Begyndelsespunktet i *cogito ergo sum* Væren sat i Ligevægt med Tanken, og under Substantsbegrebets Udvikling i den dogmatiske Idealisme falder Eftertrykket saaledes paa Væren, at den bliver Subjectet, for hvilket Tanken kun er et tilføiet Prædicat, og som uendelig hvilende Væren absorberer den hos Spinoza Selvbevidstheden. I den kritiske Idealisme derimod faaer Tanken, Idealitetsmomentet i dets Activitet, Overvægt over Væren, Realitetsmomentets Reflex; den

bliver i sin Bestemthed ved Activiteten, ved Subjectivitetens Form, det sig selv sættende, sin Modsætning ideelt omfattende Princip.

2. Tankens væsentlige Gjenstand bliver, naar Synspunktet tages fra Criticismens historiske Udgangspunkt, med dens eget Udtryk at bestemme som det Aprioriske*). Dette Aprioriske, der er det, der constituerer Erkjendelsen som Erkjendelse, d. v. s. giver den Almeengyldighed og Nødvendighed, medens det Empiriske kun bliver Erkjendelsens Betingelse, opfattes saa, om det end, som formende det Givne, faaer et Forhold til det Objective, som Former, der kun tilhøre det ideelle, active Subject, hvis Virksomheds Art de udtrykke, og netop dette exclusive Forhold til Subjectet skal betinge det Aprioriskes Betydning for den almeengyldige og nødvendige Erkjendelse. Idet nu hos Kant Bestemmelsen af Grundbegrebet gennemløber den tidligere paaviste Udvikling, saa bliver det vel, gennem Principets definitive Bestemmelse, antydet, at de aprioriske, Subjectet tilhørende, Bestemmelser ikke blot som et Fremmedt anvendes paa Naturphænomenerne, men at de ere et Subjectivt-Objectivt, efter deres Væsen gyldige for Naturen som for Aanden (jfr. Kants Bestemmelser om det Teleologiske), og herigjennem antydes et concretere Tankens Indhold. Men hvor Criticismen ikke blot antyder, men skarpere bestemmer det Aprioriskes Forhold til det Empiriske, der bliver hiin oprindelige Opfattelse af det Aprioriske kun som subjective Former fastholdt, og netop i den ligger en væsentlig Forskjel mellem Criticismen og den Speculation, der udvikler sig af Criticismen. Naar det Aprioriske saaledes bestemmes blot som Former, saa maa den aprioriske Erkjendelse bevare Abstractionens Præg, og dette Præg maa bestemme Opfattelsen af Naturen, forsaavidt den gaaer ind under Philosophien. Det Aprioriske er det, der „gjør Phæno-

*) Jfr. Kants Bestemmelse af Philosophien som det Aprioriskes Viden-
skab.

menernes Indbegreb til Natur» *): Naturens almindelige Love, af hvilke de særegne ikke skulle kunne udledes (jfr. Kritik der reinen Vernunft), bestemmes ved det. Men disse almindelige Love udtrykke kun det Formelle og Abstracte; Naturen sees gennem dem som bestemt ved den abstract-ideelle Subjectivitets Lov. Hvad Naturen er for Tanken, er den kun ved Tanken; denne forholder sig i Naturen som Natur i Kantisk Betydning directe til sig selv, om end, gennem «Indbegrebet af det phænomenale Givne», et objectivt Correlat til Fornemmelsen gjør sig gjældende i sin Selvstændighed **).

Hvad der gjælder om Kant, gjælder i endnu høiere Grad om Fichte, hos hvem Jegets Forhold til sig selv i sin Activitet er et Forhold, i hvilket Naturen kun kaster en ligesom forsvindende Skygge ind.

3. Tænkningens Grundpræg, Methoden. Naar vi betegne Criticismens Methode som Forstandsdistinctionens, altsaa ved den Betegnelse, som vi have anvendt som den fælleds Betegnelse for hele den nyere Philosophie, og netop seet som begrundet i det kritiske Element i alle dens Former, i hvilket Dualismen i Principet reflecterer sig, saa tage vi hiin Betegnelse i prægnant Betydning i dens Anvendelse paa den Form af den nyere Philosophie, der ved selve sit Navn viser sig som den egentlige Repræsentant for hint kritiske Element. Dette træder her frem i sin skarpest udprægede Form, idet Sondringen mellem Tankerne, som baade den realistiske Philosophie og den dogmatiske Idealisme gjorde gjældende med mere eller mindre klar Bevidsthed, i Criticismen træder frem som fuldstændiggjort ved og i sidste Instants hvilende paa Grundmodsatningen mellem Subjectivt og Objectivt. Descartes gjør vel, fra Begyndel-

*) Jfr. Kants Udsagn: Naturen er kun ved den transscendentale Apperception.

**) Jfr. Kritik der reinen Vernunft (transscendentale Analytik) og Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft.

sen af, med Bevidsthed den skarpe Sondring mellem Aand og Natur, men denne Sondring forhindrer hos ham ikke den dogmatiske Forudsætning af Muligheden af en Erkjendelse af det Objective. Først idet Modsætningen faaer Formen af en Modsætning mellem Subjectivt og Objectivt, kan Criticismens Grundproblem træde frem og Forstandssondringen overalt gennemføres. Denne abstracte Sondring af det Subjective og det Objective gjør Kant, om end gennem en Feilslutning, strax ved Fornuftkritikens Begyndelse, og af denne Sondring, der indeslutter den skarpe Adskillelse mellem Tankens Form og Indhold, mellem Apriorisk og Empirisk, bliver det Følgen, at Væren undslipper Tanken, at det Iogforsigværende som et Bestemmelsesløst sondrer sig fra den paa det theoretiske Gebet, og at dette Iogforsigværende og det Ubetingede, der er dets prægnanteste Udtryk, end ikke der, hvor dets Væren faaer Kjendsgjæringens Vished, bliver en Gjenstand for Erkjendelse. Og idet det Iogforsigværende, i og udenfor os, i hvilket Modsætningernes Enhedsgrund vilde være at søge, for Erkjendelsen bliver et Bestemmelsesløst, saa maa der, ligesom der sondredes mellem Numenets og Phænomenets Sphære, og, i Overensstemmelse hermed, mellem Frihedens og Naturens, paa lignende Maade factisk sondres mellem de enkelte Grundbegreber og Anskuelser, skjøndt de alle postuleres at gaae tilbage til Selvbevidsthedens Enhed, og skjøndt Kant i Tredelingerne af Kategorierne antyder Trehedens to første Leds Forbindelse i det tredje.

Gjennem alle disse Sondringer, ved hvilke Kant vil sikkre Philosophien en, om end begrændset Eiendom (see ovenfor S. 66, 72), gjør den Tankens Form sig gjældende, der beherskes af Modsigelsesgrundsætningen, men som dog ikke kan fjerne Modsigelsen. Modsigelsen anerkjendes af Criticismen indirecte som væsentlig i Antydningerne af det Speculative, og den bliver i den menneskelige Bevidsthed, der rummer alle disse Modsætninger, og i selve det menneskelige Væsen, der skjøndt det af sit Centrum udfolder de aprioriske Former

som sine eiendommelige Former, dog ikke gennem dem skal komme i et Bevidsthedsforhold til sig selv, men, afspeilet i disse Former, forvandle sig til et Phænomenalt.

Hos Fichte træder den kritiske Methode frem i en eiendommelig nuanceret Form idet fra Begyndelsen af den kritiske Grundsondring er gennembrudt derved, at Jeget er sat som det ene Værende, Objectet ligesom kastet ind i Jeget; men med det Samme det Kritiske er bragt tilbage ved det uforklarede Objectives Uundværlighed for Jeget. I hiin Bestemmelse af Jeget, ved hvilken det, trods Bibeholdelsen af dets Navn, er forvandlet til et Absolut, ligger det Speculative skjult, der udvikler sig af Videnskabslærens Standpunkt; men i Bestemmelsen af Udgangspunktet som Jeg, som reen Selvbevidsthed, er i Reflexionsbestemmelsen den skjulte Modsætning til det Objective bevaret, og den Tænkning, der ud fra hiin Forudsætning bestandig paany støder paa et Ikke-Jeg, der vides som forsvindende og dog aldrig vil forsvinde, udvikler en Reflexionsvirtuositet, der i uendelig Gjenspeiling lader Modsætningernes Tanker brydes i hinanden, men uden at kunne samle dem til Enhed, og som, idet den Op-gave stilles, at deducere Kategorierne som nødvendige Bestemmelser ud fra Jeget, kun tilveiebringer en tilsyneladende Deduction ud fra Bevidsthedens Reflexionsstandpunkt, ikke en immanent Udvikling ud fra den sande Enhed af det Subjective og det Objective.

4. Livsanskuelsen, der svarer til dette Standpunkt, bliver at bestemme gennem en Sammenholden af Kants Kritik der praktischen Vernunft, seet i Belysning af hans Kritik der Urtheilskraft, med Fichtes praktiske Videnskabslære, seet i Belysning af hans sildigere Standpunkt og dets Opfattelse af Religionen.

Idet Kant i sin Kritik d. pr. Vernunft accentuerer Friheden som vor Aands Væsen og vor Handlings Lov, som Eet med Fornuften som lovgivende og selvbestemmende, som det Absolute i Subjectet, tager han, medens han gennem

disse Bestemmelser antyder den concrete, sig realiserende Idee, ligesom i Kr. d. r. Vernunft sit Udgangspunkt fra Jeget, og først idet dette, som hørende til en dobbelt Verden, gennem den abstracte Modsætning mellem Frihed og Natur, fører ud i en uendelig Skullen, i en Kamp med det Naturlige, i hvilken Maalets Opnaaelse, Realisationen af det høieste Gode, bliver tvivlsom, i en Kamp med Drifter og Tilbøieligheder, der aldrig afsluttes, statuerer han, for at løse denne Tilværelsens Uro, gennem et praktisk Postulat, ikke blot en Udødelighed, men en Maalet betryggende Gud. I Kritik d. pr. V. staaer Jeget i Frihedens og Selvstændighedens Lys, gennem Handling i uendelig hvileløs Kamp stræbende mod Realisationen af sin Væsensbestemmelse; dets ethiske Handlen har Selvhævdelsens Form. Men Loven, der opfyldes, Væsenet, der virkeliggøres, viser ud over Individet til Menneskets almene Væsen i dets antydede Enhed med det Objectives Væsen, og idet det i Forestillingen om en Naturen og Friheden harmoniserende Gud antydede Begreb af det subjectivt-objectivt Absolute (det «fælleds intelligible Substrat for Natur og Aand») hæves frem, er Begrebet givet om det, i hvis Proces det individuelle Jeg gaaer ind som et behersket Moment, der omsluttet af og optages i det Absolutes Livsproces.

Saaledes viser Forholdet sig allerede tydeligere hos Fichte. I Videnskabslærens Ethik træder tilsyneladende Jegets Selvhævdelse frem i sin intensiveste Form. Den ved Friheden frembragte Uafhængighed af Naturdriften: Selvvirksomheden for Selvvirksomhedens Skyld, bliver Løsenet, og denne Selvvirksomheds Subject er Jeget som individuelt. Men allerede her sættes det som Ideal forestillede Maal som den al Individualitet ophævende Tilbagevenden til Subject-Objectet, det absolute Jeg, og gennem Jegets frie Handlen fuldbyrder sig det som den moralske Verdensordens evige Lov virksomme Guddommelige, der kun har Væren i denne Realisationsproces. Og idet Fichtes Philosophie ud-

vikler sig til sin sildigere Form, i hvilken Gud, det Absolute, faaer den absolute Værens Bestemmelse, og i Bestemmelsen af uforanderlig Isigværen løfter sig op over Bestemmelsen af absolut Viden, saa bliver det høieste Maal for Jeget ikke længere Moralens uendelige rastløse Stræben, men Religionens Væren i det Guddommelige, der betinges ved Jeghedens Selvhængivelse, og opfattes, ikke som Kamp og Handling, men som en salig anskuende Nyden.

Saaledes fører baade hos Kant og Fichte den i Reflexionssondringen grundende uendelige Stræbens Uro tilbage til en antydet Hvile i det Absolute, Jegets Selvhævdelse til Selvhængivelse; men i det Absolute, der hos Kant med Bevidsthed undrages Erkjendelsen, og hos Fichte kun paa ubegribelig Maade reflecterer sin Væren i Viden, har Jeget kun det Bestemmelsesløse, i hvilket det med sin Bestemthed og sine indre Modsætninger kun vil kunne finde en illusorisk Befrielse fra Uroen i den drømte Forsoningens Hvile.

II. Den speculative Idealisme.

Den Form af den nyere idealistiske Philosophie, som vi betegne som speculativ Idealisme, repræsenteres af de Systemer, for hvilke, til Adskillelse fra Kriticismens principielle Sondring af Modsætningerne, Modsætningernes Væsenenshed, Enheden af det Subjective og det Objective, af Aand og Natur, blev Løsenet. Disse Systemer ere, naar vi see bort fra de ufuldkomne Tillob, det Schellingske og det Hegelske, det første dog indenfor en vis Begrænsning, der sildigere vil blive udviklet.

Idet vi see denne Form af Idealismen, hvis Forberedelser indenfor den i snævrere Betydning kritiske Idealisme vi alle-

rede i det Foregaaende have paaviist, som Afslutningen af den hele idealistiske Udviklingsrække, og som en Afslutning, fremgaaet af en sammenhængende, indenfra bestemt Udvikling, maae vi vente at see dens Grundtanke antydet allerede ved Udviklingens Begyndelse, ved den dogmatiske Idealismes første Grundlæggelse.

En saadan Antydning af den speculative Idealismes Grundtanke finde vi ogsaa, som tidligere berørt, allerede hos Descartes. Hans Tænkning tager sit Udgangspunkt fra Jeget, og Tanken faaer ligesom først Fodfæste i *cogito ergo sum*. Men Jeget, der kun bestemmes ved den abstracte Tanke, saa at «Jeg er» bliver = «Tanken er», har i Visheden om sig kun Tankens Vished om Tankens Væren, og nærmere: om den individualitetsløse, almene Tankes Væren. Idet Jeget falder sammen med Tanken, bliver, ifølge Tankens Natur: at være Tanken af det Almene, Evige, Uendelige — hvori ligger, at Uendeligheden er Tankens Væsen — Uendelighedens Tanke Jegets første positive Tanke, det Endelige kun en secundær, der tænkes ved en Begrænsning af hiin. I Tanken om det Uendelige, om Gud, tænker Jeget da oprindeligt sit eget Væsen, først i den tænker det det, og den menneskelige Tanke er i den i Enhed med det tænkende Uendelige. Denne Consequents er berørt i Descartes's Opfattelse af det Endelige som Negation af det positive Uendelige, og i hans dybere, men ikke fastholdte, Opfattelse af Guds Væren i vor Tanke i den med ham identiske Gudsidea, og af vor Tanken af denne i den samme Act, ved hvilken vi tænke os selv; — og den bliver klarere udtalt i Descartes's Skole (jfr. navnlig Geulincx). Til denne Tanke om Gud som vor Tankes første, med vort tænkende Væsen identiske Gjenstand, knytter sig saa Forestillingen om Tankens Modsætning: Materien som det, der eminent er i Gud, ved hvis skabende Virksomhed Naturen er. Idet Gud sættes som Aarsag til Materien, men Aarsagen kun kan være Aarsag til det, der er begrundet i dens Natur, saa maa han, om end bestemt som aandeligt

Væsen, have dens Bestemtheds Grund i sig, og dette er det, der antydes, idet Muligheden af, at Materien eminenter skulde kunne være i Gud, udtales*).

I disse Bestemmelser af den endelige Tankes Forhold til det uendelige tænkende Væsen, der opfattes som Activitet, og i Antydningen af Modsætningernes Enhed gennem Materiens Væren eminenter i det aandelige Væsen, der er dens Grund, anticiperes det, der er karakteristisk for den speculative Philosophie; der sigtes hen mod Begrebet af det, Modsætningerne i sig forenende og ved sig bestemmende sande Uendelige; men det Antydede fastholdes ikke idet det Endelige atter løsner sig fra det Uendelige i en ubegreben selvstændig Væren, og idet Naturen i sin Virkelighedsform sættes ligeoverfor Aanden i skarp, uforenelig Modsætning. Kun i sin Væren eminenter bliver Naturen forenelig med Aanden, ligesom i Hegels System kun den forflygtigede Natur forenes med den.

Hvad der er antydet hos Descartes, kommer frem i udviklet Form hos Spinoza, og hans Systems Grundlag er speculativt. Men den ovenfor angivne Mangel, der gør Tanken ubevægelig, og lader Modsætningerne falde uafledte udenfor hinanden, reducerer det Speculative til det abstracte Grundlag og forhindrer dets Gjennemførelse.

Ogsaa Leibnitz berører det Speculative, men naaer ikke videre. Hos ham er det Speculatives Tilknytningspunkt givet i Begrebet om Monadens uendelige Udviklingsmulighed ud fra sit Virksomhedscentrum, og i Opfattelsen af dens ideelle Activitet som al Tilværelses Grund. Men hiin Udviklings Tankeform bliver ikke funden, og Grundmodsætningerne, hvis Forhold Leibnitz bestemmer gennem Reflexionskategorier, komme til at staa ved Siden af hinanden, uden at Materien, der skulde være det Phænomenale,

*) Jfr. Geulincx og Malebranche.

finder en Forklaring i det som det ene Væsentlige bestemte Aandelige. —

Gaae vi fra denne Paaviisning af den speculative Idealismes Antydninger i de tidligere Tankeformer over til Charakteristiken af den, saa bliver dens

1. Princip at bestemme som den absolute Idee, der bliver synonym med den absolute Aand, opfattet som naturløs Aand.

Paa det Schellingske Absolute synes den sidste Bestemmelse ikke at blive anvendelig: Identitetsphilosophien synes, sammenholdt med Fichtes Videnskabslære, netop at gjenindsætte det Naturlige i dets væsentlige Betydning for det Absolutes Begreb, og at hævde det objectivt Fornuftige en idetmindste parallel og ligeberettiget Væren ved Siden af det subjectivt Fornuftige. Men Naturens Ligeberettigelse med Aanden er usikker og ligesom kun midlertidig. Dette antydes allerede derigjennem, at Schelling fra Begyndelsen af construerer Naturen ud fra den abstracte Selvbevidstheds Former, og reducerer dens concrete Væren til disse: — en Opfattelse, fra hvilken den Schellingske Naturphilosophie i Virkeligheden aldrig kommer bort. Og det bliver klart under Udviklingen af den Schellingske Philosophie i dens ældre Skikkelse, idet Idealitetsmomentet bestandig træder mere overveiende frem, saa at Naturens Ligestilling med Aanden maa vige for dens Underordning under denne, og Idealitetsbestemmelsen og den postulerede Bestemmelse af det absolute Subject bliver den constitutive for det Absolute, uden at dog derved Realitetsmomentet bliver forklaret. Det Underordningsforhold, som Schelling paa sine sildigere Udviklingstrin statuerer, bliver fra Begyndelsen af udtalt af Hegel. Hos ham bliver Naturen Moment i den Proces, gennem hvilken Ideen evig bestemmer sig som Aand, og, som Moment, bliver Naturen sat ved Ideen og ophævet i Aanden. Og idet Ideens og Aandens Begreb hos Hegel falde sammen, da allerede Ideen bestemmes som Enhed af Begreb og Realitet (Objectivitet), saa

er Naturen et forsvindende Moment, der, ved ikke at give Aanden en rigere Bestemthed, viser sig som manglende selvgyldig Væsentlighed. Dens Væren er kun at forsvinde, og den Aand, der i sin Væren forudsætter og sætter Naturen, forudsætter den kun som et Intet, og er derfor naturløs Aand; den udtrykker, som Enhedsprincip, den ensidige Enhed, ligeoverfor hvis Abstraction det Naturlige i dets Virkelighed uundgaeligt maa hævde sig. Dette fremgaaer endnu tydeligere naar vi bestemme

2. Den væsentlige Gjenstand. Denne bliver Idee-processens Bestemmelser, der falde sammen med Systemet af det Logisk-Metaphysiske i dets Abstraction. For den Hegelske Philosophie ere de logisk-metaphysiske Tankebestemmelser, som Ideebestemmelser, ikke et med Hensyn til Virkelighed Mindre end Naturen og det endelige naturbestemte Aandslivs concrete Former, men tværtimod et Mere: det Andet er kun hvad det er ved hine Tankeformer. Og hvad særlig det Naturlige i dets tilsyneladende Rigdom, i dets concrete Mangfoldighed angaaer, saa er det kun en usand, kun for Mennesket, den endelige Aand, værende Existentsform, der kun faaer Sandhed som Aand, i sin Ophævelse som Naturligt; Naturens Rigdom og Concretion er netop kun et Skin, er netop kun Tegnet paa dens Afmagt til at fastholde Begrebet. I Væren søger Tanken kun sig selv; den seer fra Begyndelsen af kun Væren som tænkt Væren; i Naturen seer den kun den til abstracte Tankebestemmelser forflygtigede, ophævede Natur, kun Naturens abstracte Aandside. Saaledes forholder Tanken hos Hegel sig overalt væsentlig til Aand, men det Aandelige, der er dens Gjenstand, er et saadant, der i sin ved det Naturliges Forflygtigelse bevingede Abstraction ikke magter den reale Virkelighed.

Hvad der gjælder om Hegels Philosophie, faaer ogsaa, trods Naturphilosophiens Fremtræden indenfor Identitetsphilosophien, sin Anvendelse paa Schellings, naar der sees hen til hans oprindelige Opfattelse af det Naturlige som Selvbevidst-

hedsprocessens Momenter Reflex, og til den ovenfor berørte Udvikling af hans Grundbegreb i idealistisk Retning.

3. Tænkningens Grundpræg, Methoden. Den til den speculative Idealismes Grundbegreb svarende Methode bestemme vi som den dialektiske Methode, saaledes, at der ved Dialektiken tænkes paa det indenfor dette Standpunkt Tilstræbte: Identitetsdialektiken. Vi betragte altsaa den af Hegel hævdede Methode, i hvilken det ideelle Princip Subjectivitetsbestemthed afspeiler sig, som det typiske Udtryk for dette Standpunkts Tænkeart, medens vi i den Schellingske «Construction» see Udtrykket for den fra det Spinozistiske Substantsbegreb nedarvede Mangel i Bestemmelsen af det Absolute, idet dette hos Schelling, skjøndt det skal være Modsætningernes Enhed, kun bliver død, hvilende Enhed, der kun ved et Postulat faaer Subjectivitets Bestemmelse, og, som det bestemmelsesløse Tomme, ogsaa kun ved Postulater kan bringes til en illusorisk Concretion.

Den Hegelske Methodes Opgave er: ved Tankens, med Sagens Bevægelse identiske, immanente Bevægelse at fremstille den fremskridende Udvikling, i hvilken der fra det abstracteste Begreb, gennem Modsætningernes Udfoldelse og deres Sammenknytning til en høiere Enhed, naaes til de concrete, tilsidst til det absolut concrete, til den absolute Idees Begreb, der sammenknytter alle Begreber, i deres ophævede Modsætning, i sin høieste, levende Enhed. Denne Dialektik skal til sit Medium have den «rene Tænken», fra hvilken ethvert Anskuelseselement skal være udelukket, fordi det, som reflecterende det Naturliges Udvorteshed, bærer den usande Sondring i sig. I den rene Tankes Element skal al Udvorteshed være forsvunden, Tankens Strømning skal ikke hæmmes af noget fremmedt Element, og den concrete Idee skal uhindret fuldbyrde sin Proces gennem sine Momenter Sætten og Ophæven. I Ideebevægelsens tidløse Proces er al Virkelighed indesluttet: Begrebsdialektiken er umiddelbart Tilværelsesdialektik, Tankernes System er Virkelighedens.

Men under denne Identitetsdialektik skjuler, som tidligere berørt, den kritiske Sondring sig, Forstandsdistinctionen viser sig uovervunden. Idet det Reale i sin Virkelighedsform staaer som uforeneligt med det abstracte logiske Begreb, der netop er formet ud fra den oprindelige Modsætning mellem Ideelt og Realt, og idet denne Uforenelighed er anerkjendt af Hegel, hvor han statuerer Naturens Afmagt til at fastholde Begrebet, saa maa det Reales Incommensurabilitet med den «rene Tankes» Begreber ikke blot indvirke paa de logiske Begrebers Forhold til Virkeligheden, men ogsaa paa hine Begrebers indbyrdes Forhold. Den rene Tanke, Logikens Element, bestemtes som den fra al Anskuelse befriede Tanke. Netop i denne Frihed skulde den i sig have den uendelige Bevægelighed, der er Betingelsen for Begrebernes Sammenslutning til Enhed. Men idet Forholdet til det Reale i dets reale Existentsform er afskaaret derved, at den logiske Tankebevægelse som isoleret skal afslutte sig i sig med Bortskyden af Anskuelsens Element, saa er med det Samme det Forhold til Tilværelsens levende Virkelighed afskaaret, der skulde indeholde Dialektikens Incitament, være Betingelsen for, at den ved sin Natur i Relation til Tilværelsens Totalitet værende menneskelige Tanke, der kun forholder sig til sig selv gennem sit Andet, kan virkeliggjøre den indre Enhed mellem sine Former, der i deres indbyrdes Forhold maae reflectere Forholdet til Tankens Andet. Idet Tankebevægelsen, under hiin Forudsætning, skal komme igang, skeer det kun, idet paa skjult og inconsequent Maade Anskuelseselementet, der afspiler Forholdet til Tankens Andet, optages. Men den Enhed af Begreberne, der tilveiebringes gennem en Dialektik, bragt i Bevægelse ved et saaledes optaget Element, der principielt er sat som uberettiget, kan kun blive illusorisk. Og idet Dialektiken fra de rene logiske Begreber skrider fremad til Naturtilværelsens Begreber, saa faae disse det Reales Begreber, om de end nok saa meget forflygtiges til Reflexer af de logiske Former, dog, ved Siden af det abstracte

logiske Element, et fra det Reale overført Element, i hvilket det med Tanken incongruente og i Tanken uopløste Reales Sondring afspeiler sig, og ved denne Bestemthed ved det fremmede Reale vise Begreberne sig som kun bragte til en illusorisk Enhed; Sondringen gjør sig atter gjældende.

4. Livsanskuelsen, der svarer til den speculative Idealismes Standpunkt, fremgaaer med Nødvendighed af Opfattelsen af Principet: den absolute Idee. Idet Ideen, den «rene Tankes» høieste Udtryk, i sig omfatter al Tilværelse og er Enhed af Tanke og Væren, saa er det en ligefrem Consequents, at den evige Ideens Proces, i hvilken Naturen og den endelige Aands-Tilværelse, hvis Selvstændighed kun er et Skin, evigt ere optagne som ophævede Momenter, sættes som omfattende al Virkelighed og al Sandhed. Der er da ingen anden sand Tilværelse end den, der er i den metaphysiske Evigheds Element; Alt, hvad der har sin Væren i Tidens og Rummets Former, er et kun Usandt, der med evig Nødvendighed ophæves i det Absolute. Derfor maae Menneskelivets Naturformer og Naturindhold sættes som et kun Ubertrettiget og Usandt, og Menneskeandens eneste sande Væren maa blive Tankens, fra Individualitetens Begrænsning befriede, contemplative Liv i Evighedens Element: den Tankens Form, i hvilken det Absolute vides som det i sin evige Proces ene Værende, og det tænkende Subject veed sig som Moment i det Absolute, i hvis Viden om sig Menneskets Viden om det Absolute og om sig som Moment i det Absolute er optagen. Ligeoverfor Anskuelsen af Ideens evige metaphysiske Proces, der ikke er at opfatte som en Stræben hen imod et Maal, men som et evigt Værendes Selvbekræftelse, i hvis Nødvendighed derfor enhver Modsætning evig er hævet, tabe Personlighedens Virkelighedsproblemer: Problemerne om den endelige frie Villie, der i Existenten forholder sig til en Evighedens Opgave: til det Ethisk-Religiøse; om dens Selvbestemmelse til denne Opgaves Løsning; om dens Forsømmen af Opgaven; om dens Skyld og dens Udsoning af Skylden; om

dens concrete Virkeliggjørelse af Væsenet som naturligt-aandeligt, deres Skarphed og deres Vægt. Overfor den evige og evigt færdige Processes Nødvendighed bliver Endelighedens Bevægelse, selv hvor den afslutter sig i det Onde, kun en Spøg, der evigt er tagen tilbage i det Absolutes Proces, i hvilken al Alvoren falder. Gjennem Tanken om det Absolute kan Individet tage sig ud af Endelighedens Modsigelser, der ingen Betydning kunne faae for dets Evighedsliv, og i den individualitetsløse, contemplative Enhed med det Absolute har det Absolutionen for al Ufuldkommenhed og Forsoningen med sit Væsen. Den Bestemmelse, der gives af Menneskeaaendens sande Værensform, indeslutter den Fordring, at Mennesket i den naturbestemte Tilværelse skal leve i den rene Aandeligheds Abstraction, at det indenfor den endelige Existents skal leve kun i Evighedens Element, saa at altsaa Tiden i Tiden skal tages tilbage i Evigheden, saa at Tidsforholdet ikke faaar Virkelighedsbetydning for en ethisk Beslutning til Handling, for en religiøs Beslutning til Selvhengivelse. Tanke er Handling, det at begribe det Absolute den absolute Handling. Livet bliver en Aandelighedens Illusion: det ethiske og religiøse Virkelighedsforhold bliver sublimeret til et tidløst Tankeforhold, i hvilket det tænkende Subject forsvinder.

Men denne Livsanskuelse*), hvis relative Berettigelse ligger i dens Hævden af det Ideelle og Evige, i dens Opfattelse af Menneskets Væsensenhed med det Absolute, i hvis Livsproces det skal gaae ind, bærer væsentlig den samme Modsigelse i sig, som blev paaviist ved Spinozas, og kaster Aanden, der higer efter Evighedens Enhed, urolig tilbage i en Virkelighed, der ikke som forsonet er optagen i Enheden.

*) Til den Schellingske Identitetsphilosophie med dens bestemmelsesløse Begreb af det Absolute, og med dens Fordring paa Enhed med dette gennem en intellectuel Anskuelse, svarer væsentlig den samme Livsanskuelse. Kun træder her Ligheden med Spinoza endnu umiddelbarere frem.

I den speculative Idealisme, saaledes som den væsentlig er repræsenteret ved Hegel, er den nyere Idealismes anden Hovedform afsluttet, og denne Idealismes sidste Maal er naaet, ved hvilket den danner Parallelen til Realismens dogmatiske Afslutning. Den naturløse Aand er Modstykket til Materialismens aandløse Natur.

Og ved dette den nyere Idealismes Slutningspunkt ere de Tanker udfoldede, som vi hos Kant have fundet i Spiren. Det Begreb, der var den Kantiske Fornuftkritiks Centralpunkt: Begrebet om den Selvbevidsthedens transscendentale Enhed, der antydedes at omslutte det Objective, er udfoldet til Begrebet om den absolute Aand, der i sin evige Proces omfatter Naturen og de endelige Bevidstheder. Og naar Kant opfattede hiin Selvbevidsthedens Enhed som Grundsynthesen, der er alle Synthesers Kilde, og, idet han accentuerede, hvad Idealismen, idet den bliver sig Erkjendelsens Væsen bevidst, idet den har Bevidstheden om sin Viden, definitivt maa hævde: Aandens Spontaneitet, gjorde det saaledes, at han angav denne Spontaneitets ved Aandens Væsen bestemte Resultat; saa bliver dette Resultat, som Kant bestemmer som Summen af det Aprioriskes adskilte Former, hvis Fremgaaen af Aanden han udsiger, men ikke paaviser, for Hegel til det af Ideen omsluttete System af Tanker, i Enhed med Virkelighedens. Og idet Synspunktet forlægges fra Selvbevidstheden til det Absolute, bliver for Hegel Tankesystemets Udfoldelse al Virkeligheds evige Udfoldelse af den som Subjectivitet bestemte absolute Idee, hvis Processes væsentlige Form sees som afprægende sig i den dialektiske Methode, der udfolder Ideesystemets virkelighedsgyldige Momenter: de objective Tanker, for Bevidstheden.

Men naar saaledes i den Hegelske Philosophie den nyere Idealisme har naaet sit Maal og udfoldet sit Anlæg, saa har det allerede viist sig, at det Begreb, ved hvilket dette System vilde udtrykke Tilværelsesmodsatningernes concrete Enhed: Enheden af Tanke og Væren, af Aand og Natur, kun udtrykte

en ensidig opfattet Enhed: en saadan, i hvilken Realitetsmomentet, Naturmomentet, var forflygtiget, og overfor hvilken det derfor maatte gjøre sig gjældende i sin Virkelighedsform. Den Modsigelse, der, paa Grund af Dualismens Bliven, gennemtrænger hele den nyere Philosophie i dens Udvikling, er altsaa endnu tilstede ved dette Slutningspunkt, ligesom den var tilstede ved den realistiske Philosophies Afslutning, og herved stilles der da paany en Fordring til Philosophien: Fordringen paa, ad en anden Vei end de hidtil betraadte at forsøge Løsningen af den Opgave, der betegner Philosophiens ved Menneskeaaendens Væsen bestemte Grundopgave: Erkjendelsen af Tilværelsens Enhed gennem Erkjendelsen af Principet som det, der i sin concrete Enhed sammenslutter Tilværelsens Grundmodsatninger. Og den hele forudgaaende historiske Udvikling viser hen til den Vei, ad hvilken Løsningen skal forsøges, og som Fremtidens Philosophie maa følge, naar den vil overvinde den Dualisme, som de forudgaaende Hovedepoche ikke mægtede at betvinge.

Tredie Hovedepoche: Fremtidens Philosophie.

Den nye Grundform af Philosophien, der gennem det forudgaaende Udviklingstrins Mangler viser sig i sin Nødvendighed, bliver, ifølge det allerede tidligere Paaviste (jfr. S. 28 ff.) at opfatte som den filosofiske Udviklings sidste Hovedepoche, og som den, der i sig bærer Spiren til en uendelig Tidsudvikling. Hint fremgik af Sammenstillingen af de forskellige Muligheder for Bestemmelsen af Tilværelsesmodsatningernes Forhold; dette af den Betydning, der tillægges Erkjendelsen af den reale Virkelighed i dens Concretion. Naar Forholdet mellem Tilværelsens Grundmodsatninger har viist sig, hverken at kunne bestemmes ved den umiddelbare Enhed

eller ved den abstracte Modsætning, bliver kun een Bestemmelse af Forholdet mulig: Bestemmelsen af det som Modsætningsenhedens. Og idet denne Bestemmelse udtrykker, at det Reale og det Ideale, Naturen og Aanden, medens de hævde sig i deres Eiendommelighed som Modsætninger, sammensluttet til coneret Enhed i Principet, hvilket kun kan tænkes, naar Principets Væsen er Modsætningens Kilde, Principet altsaa, i sin Bestemthed som absolut Subjectivitet, er idealt-realt Princip, saa er ved hiin Bestemmelse af Grundmodsætningernes Forhold det Reales Væsentlighed hævdet, og Erkjendelsen af det i dets uendelige Rigdom gjort til Philosophiens Opgave.

Som den sidste mulige Grundform af Philosophien maa den tredie Hovedepoche i Fuldstændighed realisere den Philosophiens Opgave med Hensyn til Erkjendelsens Indhold og Form, der deelviis og paa den i Isolationen mulige Maade er bleven realiseret i de historisk foreliggende Hovedformer. Den maa da i sig sammenfatte og bevare det i de forudgaaende Former Væsentlige og Blivende; thi kun under denne Betingelse vil det i de forudgaaende Former ikke Realiserede kunne realiseres i den. Og idet den i sig sammenfatter hint væsentlige og blivende Resultat af de forudgaaende Udviklingstrin, vil den ikke kunne forholde sig til det Forudgaaende og Forberedende abstract som Modsætning eller som Udfoldelse af en enkelt Retning, altsaa ikke kunne gjentage de tidligere Stadiers Forhold til hinanden; men den maa forholde sig til det historisk Forudgaaende som alle Modsætningernes Enhed og som alt det Forudgaaendes Fuldendelse. — Dette Forhold til de tidligere Stadier maa nærmest vise sig i Bestemmelsen af

1. Principet. Idet det var den Dualisme, der ved den anden Hovedepoches Slutning atter traadte frem som uovervunden, der gjorde Fordringen af en ny Philosophiens Grundform uafviselig, saa maa den nærmeste Opgave for denne, der skal hævde Modsætningsenheden, blive den: at omforme

det Naturbegreb og det Aandsbegreb, i hvilke Dualismen oprindelig havde fundet sit Udtryk, og gennem hvilke den vedblev at hævde sig. I Stedet for det Naturbegreb, der var dannet ud fra Forudsætningen af Naturens abstracte Modsætning til Aanden, og som kun bestemte Naturen ved det, der betegner det Reale ligesom i dets største Afstand fra det Ideelles Enhed og Energie: ved den passive Udstrækning, maa der træde et Begreb, der ikke opfatter Naturen efter dens fattigste og abstracteste Bestemmelse, men fra det Punkt, hvor den, i sine høieste Phænomener, rigest og klarest udtrykker sit fuldstændige Væsen: fra Organismens, fra det Levendes Synspunkt. Og idet den her viser sig som bestemt ved et Ideelt, for hvilket de materielle Elementer blive tjene-
nende Momenter, og Enheden med Aandens Bestemmelse altsaa kommer tilsyne, saa maa atter den Ensidighed undgaaes, der lader det Reale forflygtiges, dets Væreformer forsvinde i Aandens. Det Naturlige maa opfattes i sin væsensgyldige Materialitet; det Reales Grundbestemmelser: Rummet, Tidens og Materiens Bestemmelser, maa sees i deres Væsentlighed, i deres afgjørende Betydning for Tænkeligheden af det Ideales Grundbestemmelse: Energiens Bestemmelse.

Til Naturbegrebets Omdannelse vil saa en analog Omdannelse af Aandsbegrebet svare. I Stedet for det Begreb af Aanden, der satte den som løsreven fra alle det Reales Bestemmelser og som det Naturliges abstracte Modsætning, som gaaende op i Tanke og Bevidsthed, maa et Begreb substitueres, dannet i Overensstemmelse med den Erfaring, der viser Aandens individuelle Existents som baaren af og i Tidsudviklingen betinget ved et realt organisk Grundlag, og dens bevidste Aandsliv som gaaende i Enhed med et ubevidst sjæleligt, ved hvilket det forbindes med Naturtilværelsens objective Fornuft; saaledes at altsaa Aanden i sin Frihed og Idealitet sees i sin Sammenhæng med Naturen, som dennes Fuldendelse, og som staaende i væsentligt Forhold til det Reale. Ud fra en uhildet Erfaring vil der, hvad enten

Naturen eller Aanden tages til Udgangspunkt, naaes til den samme væsentlige Enhed af Idealitetens og Realitetens Bestemmelser under deres Modsætning som ved den logiske Analyse af Begrebsforholdene.

En saadan Omformning af Grundmodsætningernes Begreber, ved hvilken hvert af disse sees som visende hen paa Modsætningens og som bærende det i sig, indeslutter Bestemmelsen af Principet som den concrete Enhed, der omfatter begge Modsætninger, som Tilværelsens idealt-reale Enhedsprincip. Som Modsætningernes virksomme Enhed kan Principet kun tænkes naar det bestemmes som absolut Subjectivitet, og Subjectiviteten sees da som det, der kun har Virkelighed i sit nødvendige og oprindelige Forhold til Andetheden, til Subjectivitetens Modsætning: det Objective, Reale. Begge Bestemmelser faae, som nødvendige, lige Oprindelighed; men Begrebsprioriteten tilkommer det Ideelle, idet Subjectiviteten bliver Forklaringsgrund for sig selv og for Objectiviteten, der er ved den, men er som dens egen Værens Betingelse. Fra dette Synspunkt sees altsaa det Reale ikke som et forsvindende Moment, men som det, der i sin eiendommelige Værensbestemthed er blivende Betingelse for det Ideales Virkelighed: det sees som det, der sættes forat idealiseres, men som det, der idealiseres i sin reale Virkelighed.*) Principet bliver, idet det sees i sin Idealitet, med det Samme seet som det den reale Tilværelse Begrundende og teleologisk Bestemmende; det bliver seet som den Tilværelsens Fornuft, ved hvilken Tilværelsen er som real, og bestaaer i real Virkelighed.

2. Af denne Bestemmelse af Principet følger saa den Bestemmelse af den philosophiske Erkjendelses væsentlige Gjenstand, at denne ikke længere, som paa tidligere Ud-

*) Jævnfør, med Hensyn til den nærmere Udvikling af dette, mit Skrift: Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane, S. 65 ff. 86 ff.

viklingsstadier, hvor Principet opfattedes ufuldstændigt og ensidigt, kan blive en enkelt, ensidigt udsondret Grundform af Tilværelsen, eller Tilværelsen i en Abstractionens Bestemmethed, ved hvilken den svinder ind i Principets abstracte Væren; men at den maa blive den i relativ Selvstændighed udfoldede concrete ideal-reale Tilværelsesheelhed i dens Livssammenhæng med det begrundende og organiserende Princip. I denne Bestemmelse af den væsentlige Gjenstand ligger saa paa den ene Side, at der maa falde et væsentligt Eftertryk paa det Enkelte, Concrete, Individuelle, der i sin reale Væren træder ud i relativ Selvstændighed, og, som integrerende Led i Totaliteten, i sin specifikke Eiendommelighed faaer væsentlig Betydning for Heelheden, og derfor ikke bliver at see som et blot forsvindende Moment, men hævder sig i sit Væsens Eiendommelighed. Men paa den anden Side ligger der deri, at de reale, individuelle Existentser, netop som Led i den udelelige Totalitet, maae sees som dem, der ikke kunne udskilles i Isolation, men paa ethvert Punkt, selv der, hvor en Selvhed, gennem Selvbevidsthed og Villie, bevidst modsætter sig Principet, maae aabenbare Livssammenhængen med Heelheden og med dens ideelle Enhedsprincip. I Forholdet til sin Gjenstand faaer da Tanken paa ethvert Punkt et concret Virkelighedsindhold, og hævder overalt Virkeligheden som Virkelighed; men Virkelighedsindholdet viser sig overalt for Tanken i Belysning af det concrete Enhedsprincip, der gennemklarer det og idealiserer det, men ikke fortærer dets Virkelighed.

3. Den filosofiske Methode, der skal svare til den angivne Bestemmelse af Principet i dets Forhold til den organiserede Tilværelse, i hvilken Realitetssøndringen og den ideelle Enhed begge komme til deres Ret, maa blive en dialektisk Methode i dette Begrebs fuldstændige Betydning. Den kan ikke blive en Distinctionsdialektik, der overseer Væsensenheden, den indre Uendelighed, ikke heller en abstract Identitetsdialektik, der nøies med at udfolde et System af ab-

stracte aprioriske Begreber, som ikke rumme det Reale; men den maa blive en Identitetsdialektik, der udfolder et System af Virkelighedsbegreber, som har det Aprioriskes Nødvendighed og Gjennemsigtighed. Opgaven bliver altsaa en Assimilation af det Reale i dets væsensgyldige Eiendommelighed, hvilken Assimilation falder sammen med det Aprioriskes Udfoldelse i Concretion. Veien hertil bliver en Forbindelse af den sande Erfaringens Methode α : af den ved Anerkjendelsen af det Aprioriske fuldstændiggjorte og corrigerede Erfaringsmethode, med Dialektikens immanente Begrebsudvikling. Idet hiin Erfaringsmethode fører til det Punkt, hvor det Reale, gennem den concrete Erkjendelse af dets Væsensbestemmelser og væsentlige Relationer, begribes som ideelt Moment i en organisk Totalitet, vil paa dette Punkt dens Resultat kunne omsættes i dialektisk Tankeudvikling, assimileres af den aprioriske Tankeudfoldelse, og gennem et bestandigt Vexelvirkningsforhold af Tanken og det Reale i dets levende Virkelighed forvandles til et af Subjectet ideelt Frembragt, idet det Empiriskes Givethed omsættes i total Production af det formede Indhold ud fra den subjective Tankes indre Uendelighed. Saaledes faaer det Reale Ret til at gjøre sig gjældende efter sin Eiendommelighed for i concret Skikkelse at optages i Begrebet. Begrebernes Enhed bliver da en saadan, i hvilken Virkeligheden rummes: den faaer ikke blot en Concretion indenfor det Abstracte, men en Concretion, i hvilken det Reales Væsen er bevaret. Begrebernes dialektiske Enhed hviler paa Virkelighedserkjendelsen, og idet den aprioriske Erkjendelse træder i Forhold til den empiriske, bliver, ifølge den efter sit Væsen universelle Menneskeaands Forhold til Tilværelsens Totalorganisation, Grændsen mellem dem en bestandig bevægelig Grændse, idet det Aprioriske ud fra sig successivt assimilerer det Empiriske, der erkjendes efter sin concrete Virkelighed. Under Dialektikens Udvikling af sit concrete Indhold vil da den fremskridende, men ikke fuldbyrdede Tilegnelse af det Reale træde

frem i den Form, at det endnu ikke Tilegnede saaledes i Udviklingen knyttes til det Tilegnede, at de Punkter hæves frem, i hvilke Idealiteten ligesom lyser igjennem og som derved pege hen paa den mere omfattende Tilegnelse. Den filosofiske Fremstilling maa da omgive sit formede Indhold med et endnu ikke i dens Form omdannet Stof, men med et saadant, der røber Muligheden af en Tilegnelse, idet det allerede ligesom er gennemskinneth af enkelte Straaler af den forklarede Tanke.

Hvad der bestemmer Philosophiens Methode paa dette Standpunkt, bestemmer tillige dens Forhold til de særskilte, reale Videnskaber. Idet Principets Bestemmelse indeslutter Anerkjendelsen af det Reales Væsentlighed, maa Philosophien staae i et bestandigt Forhold til dette Reales Totalitet. Men derved vil den være i et bestandigt Forhold til de særskilte Videnskaber, der forholde sig hver til sit Gebet af det Værende, og gennem deres eiendommelige Metoder forberede det reale Erkjendelsesstof for en filosofisk Erkjendelse. De særskilte Videnskaber, der have deres, ved deres Stofs Eiendommelighed betingede, eiendommelige Form og eiendommelige Methode, faae i deres Eiendommelighed en Selvstændighed, som Philosophien maa anerkjende; men denne Selvstændighed kan kun blive en relativ Selvstændighed. Relativiteten er begrundet i den kun partielle og relative Realisation af Videnskabens Begreb i de særskilte Videnskaber, der forholde sig til et Partielt, og hvile paa Forudsætninger, de ikke selv begrunde. Idet Philosophien i Kraft af sit Princip, der ikke er et kun relativt eller forudsat; i Kraft af sin Gjenstand, der ikke er en begrændset, men en universel; i Kraft af sin Videns Art, der ikke blot forholder sig til Gjenstanden, men til selve Viden og dens Grundforhold, og i Kraft af sin Methode, der omfatter Erfaringsmetoden, Fælledsbestemmelsen for de enkelte reale Videnskabers eiendommelige Metoder, som Moment i sig, og udfolder Erkjendelsens Indhold til en principbestemt Enhed,

bliver den adæquate Realisation af Videnskabens Begreb, maa den faae Principatet i Forholdet til de særskilte Videnskaber, og blive disses Regulator. Den bliver dette ved sin Bevidsthed om de relative Principers Gyldighed og om Videns Grundforhold; men idet den controllerer de særskilte Videnskabers Begrebsbestemmelser og deres Anvendelse af deres Methode, paatvinger den dem ikke en for dem fremmed Erkjendelsesart, men lader netop deres i sin Eiendommelighed bevarede Erkjendelsesart, idet den sikkres mod en Overskriden af sine Grændser, føre til Resultater, som den filosofiske Erkjendelse tilegner sig og assimilerer gennem en Methode, der ikke er fremmed for hine Videnskabers, men som netop har tilegnet sig denne som Moment. I dette Forhold viser Philosophien sig i sin indre Enhed med de enkelte Videnskaber, og netop idet de udvikle sig i deres hele Eiendommelighed, blive de sig deres fælleds Opgave bevidste og arbeide bevidst hen mod en Videnskabens Enhed, der realiseres gennem den filosofiske Erkjendelse. De reale Videnskabers, af Philosophien besjælede, totale Organisation som en saadan Videnskabernes Enhed, i hvilken de enkelte Led have deres relative Selvstændighed, maa blive Maalet for Philosophiens og de særskilte Videnskabers historiske Udvikling.

4. Livsanskuelsen. Søge vi til Slutning den Livsanskuelse, der vilde svare til Opfattelsen af Principet i denne Epoche, saa føre Principets Bestemmelser umiddelbart til Bestemmelsen af dens Eiendommelighed. — Er Principet bestemt som det ideal-reale Princip, altsaa som det Princip, for hvilket det Reale har væsentlig Betydning, saa maa ogsaa Livsanskuelsen hævde det Reale en væsentlig Betydning for Menneskelivet, og stille den Fordring, at Mennesket skal udvikle sig efter sit Væsens Fuldstændighed som naturligt-aandeligt, og gennem en saadan Udvikling, i hvilken det reale Naturgrundlag bevidst gennemformes, give Villien et Virkelighedsindhold.

Er Principet som ideal-realt bestemt som det, der be-

grunder en organisk ideal-real Tilværelsestotalitet, i hvilken Menneskevæsenet er indordnet som integrerende Led i den relative Selvstændighed, som Realitetsbestemmelsens Væsentlighed gjør mulig, og som Mennesket, ifølge sit Væsens Universalitet, kan blive sig bevidst, saa maa Livsanskuelsen udtrykke dette, idet den stiller den Fordring, at Mennesket, idet det hævder sig i sin fuldstændige, naturlig-aandelige Værens Eiendommelighed, i sin Selvhævdelse skal blive sig bevidst og ville sig som Led i den Totalitet, i hvilken det er harmonisk indordnet, og som bestemt ved det Princip, der er Totalitetens, altsaa ud fra sin Selvstændighed frit bestemme sig til Selvhengivelse. Dette vil med andre Ord sige: det skal, idet det hævder sig i sin eiendommelige Væren, hævde sig ethisk i denne. Det Ethiske bliver altsaa Fordringen til Menneskelivet, og dette Ethiske bestemmes saaledes, at det kan omfatte Menneskelivet i dets concrete Virkelighed.

Er endelig Principet bestemt som det, der, i sin Sammen slutten af Modsætningerne til concret Enhed, udelukker al Dualisme fra sig, saa maa Livsanskuelsen udtrykke dette ved at opfatte det i Væsensenhed med Principet værende Menneskevæsen som det fra al Dualisme befriede, ved at see det som uadsplettet, i indre Enhed med sig selv i sine Grundfunctioners Harmonie. Af det som sand Enhed bestemte Princip, til hvis Enhed der kun kan naaes, naar det, der er det phænomenologiske Udgangspunkt for Erkjendelsen af det: den endelige Tilværelse og den endelige Menneskeaaand, ingen uophævelig Modsætning gjemmer i sig, kan der ikke, naar Tanken fra dets Begreb, der, idet det er naaet, hævder sig for Tanken ved sig selv, og bærer Visheden i sig som Begrebet om det i sig Begrundede, stiger nedad til den definitive Erkjendelse af det ved Principet Værende, udledes nogen blivende Dualisme i dette. Principets Enhed betrygger Menneskevæsenets og hele Tilværelsens Enhed, viser enhver dualistisk Adspjeltelse i hint som i denne som usand.

Hiin Enhed i Menneskevæsenet, der allerede er seet fra den Side, at det Naturlige i Mennesket ikke dualistisk sondres fra det Aandelige, bliver her at see fra den Side, at den udtrykker Menneskeaaandens indre Enhed med sig selv i sine Grundfunctioners Harmonie. Hiin Livsanskuelse maa da hævde denne Harmonie, idet den hævder Enhedsforholdet mellem Erkjendelse og Handling i deres sande Form, mellem Viden og Tro, mellem det Ethiske og det Religiøse. Den maa hævde Enhedsforholdet mellem Erkjendelse og Handling, fordi den Villen, der, som ethisk, er Væsensvillen, overalt maa være ledet af den Erkjendelse, i hvilken Væsenet bliver sig aabenbart, og fordi derfor den sande Erkjendelse maa blive Betingelse for den klart bevidste Villen af det Ethiske, og for dettes concrete Udfoldelse til en Heelhed, der omfatter den virkelige Personligheds Liv. *) Den maa hævde Enhedsforholdet mellem Viden og Troen i dens Sandhed, fordi det, der ifølge en Væsenets Trang sættes som Troens Gjenstand, ikke vil kunne modsige den Viden, der er Væsenets sande Udtryk; og fordi Viden i sig bærer Troens Bestemmelse ligesom den i sig bærer Hengivelsens, og derved viser sig at være i væsentlig Enhed med det Religiøse efter dettes sande Betydning. **) Den maa endelig hævde Enheden mellem det Ethiske og det Religiøse, fordi Villien efter sin Sandhed, som ethisk Villen, bærer det Religiøses Væsensbestemmelser: Troen og Hengivelsen, i sig; fordi det ethiske Valg, ved hvilket Personligheden konstituerer sig som ethisk, kun bliver til idet Forholdet sættes til det Absolute; og fordi de ethiske Forhold overalt indeslutte dette Forhold, saa at det religiøse absolute Forhold bliver det, der omfatter alle de relative Forhold, er iboende i dem og, idet det giver dem absolut Betydning, gjen-

*) Jævnfør: Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane, S. 5—29.

**) Sammesteds, S. 43—51.

nem dem udfolder et concret Indhold og vinder Virkeligheds-skikkelse.*)

Idet Livsanskuelsen hævder den indre Enhed mellem Menneskeaaandens Grundvirksomheder og Grundforhold, hævder den det, der er Betingelsen for den Aandens Forsoning i sig, der ikke kan tænkes, naar Aanden er deelt af modstridende Magter; thi den i sig adsplittede Bevidsthed maa da i ethvert Øieblik være sønderreven af Tvivlen om Erkjendelsens Sandhed, om Handlingens Gyldighed. Den hævder hvad der er Betingelsen for et i Ordets fulde Betydning menneskeligt Liv, for det sande humane Liv, i hvilket alle Aandslivets Kræfter virke uforstyrrede, i bevidst, villet Harmonie. Og dette humane Liv er, som ethisk Liv, overalt i Enhed med det Religiøse; Aandens Forsoning i det er religiøs Forsoning.

I Oversigten over Udviklingen i Philosophiens Historie ere vi standsede ved de Systemer, der afslutte den nyere Philosophies realistiske og idealistiske Udviklingsrække, og vi have betegnet den Grundform af Philosophien, der maa afløse den anden Epoche, som Fremtidens Philosophie, altsaa som endnu ikke historisk virkeliggjort. Et Blik paa de filosofiske Phænomener, der ere yngre end hine afsluttende Systemer, vil vise det Berettigede i denne Opfattelse.

De filosofiske Forsøg, der efter *Système de la nature* ere fremkomne, med Realismen til Grundlag og Udgangspunkt, ere enten, som Materialismen i vor Tid, blotte Gjentakelser af det forrige Aarhundredes Tanker, uden noget virkeligt nyt Tankeindhold; eller det er Consequentser,

*) Sammesteds, S. 51—56.

der kun i det Negative, i Polemiken mod den ved Kant hævdede aprioriske Tænkning, adskille sig fra deres Forgængere, og endnu gaae ind under samme Princip. De Former af Sensualisme, der ere komne tilsyne i vort Aarhundrede i England og Frankrig, gaae ind under samme Grundform som Realismen overhovedet, og de undgaae kun den Consequents, der uundgaaelig maa ramme ethvert paa Atomismens Grundlag hvilende System: Erkjendelsens Tilintetgjørelse gennem det Almenes Tilintetgjørelse, ved vilkaarlig at holde Tanken borte fra de afsluttende Begreber, og ved vilkaarlig at indskyde et relativt Alment. Og trods al den tilsyneladende Consequents, med hvilken det Aprioriske søges fjernet selv fra det Mathematiskes Omraade (Mill), gjør det sig dog uvilkaarligt gjældende, og hos denne Retnings betydeligste Repræsentant, hos Comte, bliver det indirecte anerkjendt gennem Forandringen af Methoden i hans andet Hovedværk: *Système de politique positive*, der har Menneskelivet til Gjenstand.

De filosofiske Forsøg, der have Idealismen til Grundlag, ere, hvor de ikke ere simple Fortsættelser, enten kun eklektiske Forsøg, som den Philosophie, der i Frankrig selv benævner sig som Eklekticisme, som den italienske idealistiske Philosophie i vort Aarhundrede, og som den Bostrømske Philosophie i vort Naboland; eller de betegne en Reaction mod den Tankens Monisme, der har fundet sit consequenteste Udtryk i den Hegelske Panlogisme, men en Reaction, der dog ikke har kunnet føre til at skabe Systemer, der kunde faae blivende historisk Betydning som Udtryk for en høiere Tænknings Grundform.

Blandt disse filosofiske Forsøg have de været af ringere Betydning, i hvilke Reactionen mod det Hegelske System antog Formen af en Hævd af det religiøse Forestilningselement mod den begribende Tankes Suprematie. I disse halvtheologiske Omformninger har der været for

megen Uklarhed og Hildethed, til at noget Heelt og Blivende kunde fremgaae deraf.

Større Betydning have de philosophiske Forsøg havt, i hvilke Reactionen mod Tankens Monisme traadte frem gennem en Hævdelse af Værens og Erfaringens Betydning. Der har i dem været en Bevidsthed om Manglen i den idealistiske Philosophies Udvikling fra det Punkt af, hvor hos Kant Realitetsmomentet, der oprindeligt fik sin Betydning som Erkjendelsens objective Forudsætning, traadte i Skygge for Idealitetsmomentet. Og betegnende for den Styrke, med hvilken denne Reaction har gjort sig gjældende i den efterhegelske Tid, er det, at Bestræbelsen for at hævde Væren og Erfaringen, ogsaa, om end i uklare og usikre Former, kommer til syne indenfor den halvtheologiske Philosophien.

I Bestræbelsen for at hævde Værens og Erfaringens Betydning mødes Mænd, der, med den Kantiske Idealisme til fælleds Udgangspunkt, ere naaede til de meest modsatte Consequentser. Vi nævne kun de betydeligste: Schelling (i hans Philosophies sidste Form), Herbart og Feuerbach, og paapege med Hensyn til dem hvad der berettiger vor Dom om de sidste Former af Philosophien.

I Schellings nyere Philosophie, der, om end paa-virket ved theologiske Motiver og i Formen stærkt bestemt ved Forholdet til Mystiken, naturligt er fremvoxet af hans ældre, ved Bestræbelsen for at løse det Problem, denne ikke magtede: Muligheden af den Reflexion, for hvilken Endeligheden skulde blive til, — er den Mangel paapeget, der laae i den forudgaaende Tænkningens ensidige Udvikling. Men istedenfor at søge Correctivet for den ensidige Idealisme i den reale Væren og i den Erfaring, der forholder sig til dennes Virkelighed, søger Schelling Correctivet i en Phantasiens Væren og i en «apriorisk» Erfaring, der svarer til den, og den «frie Tænken», der skal blive den positive Philosophies Organ, bliver i sin Vilkaarlighed og Lovløshed kun et

Navn for den Phantasien tjenende Tanke, og dens Bevægelse foregaaer kun gennem Postulater.

Hos Herbart er der overalt rige Tankefermenter tilstede, og der er overalt Eiendommelighed og Skarphed i hans Opfattelse af Problemerne. Men Ensidigheden i hans ved Feilslutninger vundne Grundbegreb*), der udelukker al Udvikling fra det Reale, og kun indrømmer en imaginær Selvopholdelse imod en imaginær Forstyrrelse, fører deels til ufrugtbare Abstractioner, deels til Fictioner, og deels, navnlig i Psychologien og den rationelle Theologie, til uopløselige Modsigelser, der forhindre en Gjennemførelse af Grundtanken og Uddannelsen af et System med blivende Betydning.

Hos Feuerbach endelig er Kritiken af Panlogismens Ensidighed skarp og fin, og der vises med klar Bevidsthed hen til Correctivet. Men idet Feuerbach med ubøielig Energie forfølger den Vei, han anviser, undgaaer han ikke, trods al den Forskjel, der bliver mellem hans Philosophie, der ikke helt kan glemme hvad Kant har sikkret, og den vulgære Materialisme, at mødes med denne i Umuligheden af at forklare Aandslivets og allerede det organiske Livs Kjendsgjeringer, og at løse de Problemer, disse bringe frem, og han ender i en Individualisme, der bliver al Tankes og Erkjendelses Undergang.

Saaledes stadfæster dette Blik paa de betydeligste filosofiske Phænomener, der ere fremkomne efter Afslutningen af den nyere Philosophies to Hovedformer, det ovenfor Udtalte: at der endnu kun foreligge Tilløb til og Antydninger af en ny Philosophiens Grundform, men ingen virkelig Realisation af en saadan. De Tendentser, der beherske Forsøgene paa at uddanne en ny Philosophie, ere enten uklare eller modsigende og derfor uigjennemførlige. Retttest vilde maaskee disse For-

*) Om Dualismens Indvirkning paa Bestemmelsen af dette, jfr. ovenfor S. 155.

søg opfattes, i Analogie med de afsluttende Former af den græske Philosophie, som betegnende den anden Hovedepoches Opløsning. Men den Opgave, som de forgjæves stræbe at løse, viser Betragtningen af Philosophiens historiske Udvikling som den, der nødvendig maa løses, og i selve Udviklingen ligger Veien antydet, der ene kan føre til Maalet.

Slutning.

Hvad der i dette Skrift er blevet afviklet angaaende den historiske Tankebetragtning i Philosophiens Historie og angaaende Tankebetragtningens Forhold til de enkelte Hovedepochers centrale Tanker, og i sidste Instans til det Tankens Princip, der sammenfatter disse i sin højeste Endhed, indskrænket som den er i sin Mængde til den Mængde, som vilken et nært omfang af dybt indtænkende Studium af Philosophiens Historie maa antages, og til et sædvanligt Studiums Betragtning af den historiske Tankebetragtning.

Et grundlæggende Studium af Philosophiens Historie maa naar den foretagne Orientering er tilvejebragt, der bestaar i at erindre sig selv, at saadan kortere Fremstilling, der giver en Mængde af Betænkning, at de almindelige Forudsætninger for Indhold, og at de væsentlige Tankerformer kunne blive tydelige i deres Udtryk; men som ikke heller giver mere afsluttende, eller giver det, som anden Maade, end at Overbevisning Klarhed kan forvares; — nærmest koncentreret som en betydningsfuld Værker, i hvilke en stor Udvikling grundlægges for det meste af Hovedpunktet, og de vilke en dybtgående Forberedelse, og en vis Synspunkt derfor en vis Omfangs Forberedelse. Saaledes Værker have en afgørende Betænkning ikke blot for Forståelsen af det enkelte Udviklingsstadium men ogsaa for Forståelsen af den historiske Tankebetragtning i dens Helhed. I saadanne Værker i hvilke den filosofiske Tankebetragtning sig primært, skæbent og fremtidig, man

Slutning.

Hvad der i dette Skrift er blevet udviklet angaaende den fremskridende Tankebevægelse i Philosophiens Historie, og angaaende Tankebevægelsens Forhold til de enkelte Hovedstadiers centrale Tanker, og, i sidste Instants, til det Tankens Princip, der sammenfatter disse i sin høieste Enhed, indeslutter Consequentser med Hensyn til den Maade, paa hvilken et mere omfattende og dybere indtrængende Studium af Philosophiens Historie maa anlægges, og til et saadant Studiums Betydning for den filosofiske Tankefrembringelse.

Et grundigere Studium af Philosophiens Historie maa, naar den foreløbige Orientering er tilveiebragt, der bedst kan erhverves gennem en saadan kortere Fremstilling, der giver saa Meget af Detaillen, at de almindelige Bestemmelser faae Indhold, og at de væsentlige Tankeformer kunne blive tydelige i deres Udfoldelse; men som ikke heller giver Mere af Detaillen, eller giver det paa anden Maade, end at Overskuelsens Klarhed kan bevares; — nærmest concentreres paa saadanne prægnante Værker, i hvilke en stor Udvikling grundlægges eller naaer det Høidepunkt, ud fra hvilket en ny Udvikling forberedes, og fra hvis Synspunkt derfor en viid Omkreds klart overskues. Saadanne Værker have en afgjørende Betydning ikke blot for Forstaaelsen af det enkelte Udviklingsstadium, men ogsaa for Forstaaelsen af den historiske Tankeudvikling i dens Heelhed. I saadanne Værker, i hvilke den philosophiske Tænkning viser sig primitiv, skaberisk og fremtidsrig, maa

den levende og virksomme Aand gribes, der styrer og behersker Udviklingen, i dem maa det Ord findes, der som et Løsen aabner Adgangen til Forstaaelsen af en afsluttet Heelheds, et heelt Udviklingsstadiums, Tanker. Idet de blive det typiske Udtryk for Udviklingsstadiets Eiendommelighed, faaar det ved dem sit Enhedsmærke: det viser sig gennem dem som en Totalitet i Forhold til de mangfoldige Phænomenener, det saaledes omfatter, at dets styrende, centrale Tanke gennemtrænger og sammenslutter dem; — og det viser sig som eiendommeligt udpræget ligeoverfor de andre Hovedformer af Tanker, og som i denne eiendommelige Udprægethed, der bestemmer alle dets Grundtræk, klart udsondrende sig fra disse. Men netop den Betydning, saadanne Værker have for Forstaaelsen af det enkelte Udviklingstrin, hvis Væsen de prægnantest udtrykke, giver dem tillige en Betydning for Forstaaelsen af den almene, totale Tankebevægelse. Netop idet gennem dem de eiendommelige Hovedformers Sondring viser sig i sin Bestemthed og Tankens store Grundformer med plastisk Klarhed træde frem i deres udprægede Eiendommelighed, aabenbarer sig, gennem det Særegnes meest typiske Udprægning, den almene Livssammenhæng, Forholdet til den levende, universelle Tankeenergies Enhed, der individualiserer sig i de enkelte Former og sammenslutter dem alle. I det typiske Individuelles høieste Udfoldelse bliver det begrundende Almene aabenbart, idet det ligesom bryder igennem Individualitetens Begrænsning. Den Tilværelsens Lov, der fører alt Endeligt tilbage til dets Udspring, der lægger Oplosningens Spire i Udviklingens, der i selve Individualitetens concreteste Bestemmelser, i det tilsyneladende meest i sig Afsluttede, holder Tilknytningen til det Almene virksom, lader de udprægede Tankeindividualiteter, netop idet de udtale det forbindende Ord for en heel Udvikling, vise sig som organisk forbundne Led i en større Heelhed, og den lader gennem deres individuelle Væsens Udfoldelse en Udvikling af det Almene komme tilsyne, der paa een Gang er fremskridende i Fylde og stigende i Intensitet.

Saadanne filosofiske Værker, der kunne faae den angivne Betydning for et Studium af Philosophiens Historie, ere, indenfor den græske Philosophies Omraade, Platos Værker, og Aristoteles's logiske, metaphysiske, ethiske og generelle physiske Værker; indenfor Overgangsperiodens Giordano Brunos metaphysiske Skrifter; indenfor den nyere Realismes Bacos de augmentis scientiarum og novum organon, samt Lockes' Afhandling om den menneskelige Forstand; indenfor den dogmatiske Idealismes Spinozas Ethik; indenfor den kritiske Kants Værker, navnlig hans Kritik der reinen Vernunft, hans Grundlegung zur Metaphysik der Sitten og hans Kritik des Urtheilskraft; indenfor den speculative Hegels Wissenschaft der Logik. Paa disse Værker maa et dyberegaende Studium fortrinsviis rettes; ved et gjentaget, indtrængende Studium af dem vil en grundig, sammen-sluttet Erkjendelse af Philosophiens historiske Udvikling blive mulig. Og paa Studiet af disse kan et mere udstrakt historisk Studium, i Omfang bestemt ved det individuelle Øiemed, sikkert støtte sig.

Et saaledes anlagt og ved Bevidstheden om Udviklingens Love ledet Studium vil nødvendigens faae sin Betydning for den filosofiske Tankeudvikling. Det faaer først en saadan Betydning derved, at det uddanner en Kritik, der er ledet ved Totalitetsanskuelsen, og ved Bevidstheden om Udviklingslovene og Udviklingsbetingelserne, og som støtter sig paa et omfattende og grundigt Kjendskab til de historiske Phænomener. Denne Kritik virker i Forhold til den egne Tankefrembringelse nærmest i negativ Retning, som afværgende det Uigjennemførlige, som forhindrende en Betræden af Veie, der allerede have viist sig, ikke at kunne føre til Maalet, altsaa som afskjærende de ufrugtbare Anachronismer, paa hvilke ethvert Afsnit i Philosophiens Historie, der følger efter en Culmination, frembyder Exempler, ogsaa vor Tid, hvis filosofiske Reformationsforsøg, navnlig de, der optræde med meest Larm og flest Reclamer, saagodtsom alle ere famlende Gjen-

tagelser af det Uigjennemførlige, der har været og kun fornyes fordi man ikke kjender den historiske Udvikling. Men Kritiken fører saa ogsaa, gennem Forholdet til det historisk Givne, idet den her gaaer i Enhed med den levende begri-bende Reproduction, til et positivt, Resultat, derved, at un-der Opfattelsen af det Historiske Synet paa det skaberiske Tankeprincip, paa den filosofiske Tankes høiere tilskyndende Magt, dens universelle Entelechie, bliver det Første og Væ-sentlige; den kritiske Prøven det Secundære, der aldrig over-vælder hint, men i enhver Paaviisning af en ved Ensidighed bevirket Forfeilen af Maalet tillige viser hen paa den nye Livs-spire, den levende Mulighed, der voxer frem af den ufuld-komne, men i sin Ufuldkommenhed af Ideen besjælede Stræben. Idet Kritiken ikke standser i det Negative, men viser hen paa dette Positive, kommer, netop ad dens Vei, den, der sysler med det Historiske, i Forhold til en levende, nærværende Tanke. Idet han overalt i det enkelte historiske Phænomen seer den almene Tankebevægelse, der i sin lovbestemte Fremskriden samler alt det Enkelte til en articuleret En-hed, træder han i Forhold til et ikke blot Fortiden Tilhørende, og føres fra det historisk Givne, fra det umiddelbart som Stof Foreliggende, over i en fremskridende og under denne Frem-skriden ved Indsigten i det Historiske betrygget Tankefrem-bringelse. Reproduktionen af det Tænkte fører, idet det sees som fremgaaende af en levende Enhed, med indre Nødven-dighed til Productionen af Tanker, i hvilke det Forbigangne udfoldes. Den menneskelige Tankes Liv er gennem den hi-storiske Udviklings forskellige Stadier det ene og samme Liv; dets Forbigangenhed, som under Udviklingen bestandig ophæ-vedes i et Nærværende, bliver ogsaa i den levende Reproduc-tion ophævet i et saadant, og af dette energiske Nærværende, der i sig rummer den universelle Tankes Livsenhed, vil Tankens formende Livsdrift lade nye livskraftige Tankespirer skyde frem.

Det Æmne, jeg i dette Skrift har behandlet, har jeg tidligere gjort til Gjenstand for en Universitetsforelæsning «over Udviklingsgangen i Philosophiens Historie», der blev holdt i Efteraarshalvaaret 1864 og en Deel af Foraarshalvaaret 1865, og som, med nogen Bearbejdelse i det Enkelte, blev gjentagen i Efteraarshalvaaret 1867 og Foraarshalvaaret 1868. Fra disse Forelæsninger er det væsentlige Indhold af det foreliggende Skrift hentet. Opfattelsen af Articulationen af Philosophiens Historie, af Epoche- og Periodeinddelingen, er allerede i Korthed fremsat i Fortalen til min Afhandling om Spinoza, S. 3—12, og har endnu tidligere været gennemført i de Forelæsninger over Philosophiens Historie, jeg fra 1849 af har holdt ved Universitetet. I disse Forelæsninger ere ogsaa allerede de enkelte historiske Afsnit, der i dette Skrift ere udførte nærmere forat oplyse Udviklingens Love, behandlede væsentlig paa samme Maade som her. Saaledes er f. Ex. Afsnittet om Sokrates, med idethele kun formelle Forandringer, taget fra min Forelæsning over den græske Philosophie i Vinterhalvaaret 1849—1850; de øvrige Afsnit af den græske Philosophie fra en Forelæsning over samme Æmne fra 1857; Afsnittene om den «christelige Philosophie» og om Overgangsperioden fra en Forelæsning fra 1853. Men de Resultater, til hvilke mit Studium af Philosophiens Historie allerede for længere Tid siden har ført mig, har jeg søgt stadfæstede ved en gjentagen Syslen med Kilderne, og jeg har derved i dette Skrift kunnet give dem en præcisere Form og tildeels kunnet belyse dem fra nye Synspunkter.

Forf.

Register.

Agricola. Side. 62.
 Anaxagoras 38, 53, 189, 210.
 Anaximander. 51.
 Apologeterne. 139.
 Aristippos 193 ff.
 Hans Lystlæres Forhold
 til den græske Ethik:
 195 ff.
 Aristoteles. 94 ff.
 Hans Philosophies almin-
 delige Karakter: 95 ff.
 — Hans Forhold til den
 græske Philosophie over-
 hovedet: 33, 96 f., 120 f.
 — Hans Forhold til Plato:
 41 ff., 95 f., 97, 112,
 127, 190. — Hans Tænk-
 nings Art: 105, 222 f.
 — Hans Opfattelse af
 Grundbegrebet (Formens
 Begreb): 41, 95 f. —
 Forholdet mellem Form
 og Stof: 41 f., 82, Anm.,
 95, 99 ff., 103, 118.
 — Dualismen hos Ari-
 stoteles: 117 ff. —
 Οὐσία: 121, 123. —
 Den højeste Form, den

Side.
 guddommelige Νοῦς: 33,
 100 f., 105 f., 119, 219.
 — Stoffet: 97 ff. —
 Bevægelsen: 99. — Vor-
 dens Begreb: 97 ff. —
 Udviklingens Begreb: 96.
 — Universet som Κόσ-
 μος: 119 f., 126 f. —
 Uendeligheden i Rum og
 Tid: 192, Anm. — Det
 Organiske: 96. — Na-
 turerkjendelsen: S. 122
 ff., 125 f. — Erfarin-
 gen: 97, 121, 124. —
 Det Enkelte: 97, 120 ff.
 — Tilværelsens Concre-
 tion: 102 ff. — Anthro-
 pologien, dens Eiendom-
 melighed, dens Mangel:
 107 f., 110 f. — Νοῦς
 παθητικός: 108 f. —
 Νοῦς ποιητικός: 109 f.
 — Villien: 111. — Det
 Ethiske: 106 f., 110 ff.
 — Dyden: 111 f. —
 Begrebet μεσότης: 113
 ff. — Historiens Udvik-
 ling: 192.

Aristoteles's Skole. . . . 190.

	Side.		Side.
Aristotelikerne i Overgangssperioden	61 f.	Descartes 151, 173, 176, 180, 187, 244, 253, 255.	
Atomisterne	38, 186 ff.	Hans Substantsbegreb: 173, 240 f. — Antydninger af det Speculative hos ham: 177, Anm., 260 f.	
Atomlærens Forhold til den græske Naturopfattelse: 188 f. — Dens Forhold til den moderne Naturopfattelse: 187 f. — Dens metaphysiske Charakter: 188 f.		Dogmatisk Idealisme: 66, 151 ff., 172 ff., 180, 240 ff., 253.	
Baco . 156 ff., 180, 187, 235.		Dens Grundbegreb: Substantsbegrebet: 172 ff., 240 ff. — Dens Tænkningens Eiendommelighed: 229 f., 236, 244 ff., 250. — Det Aprioriske: 244, 246. — Ideæ innatæ: 229, Anm., 247. — Tankeevidensen: 250, Anm. — Livsanskuelser: 228 f.	
Berkeley	162 f.	Duns Scotus	140, 141.
Bostromsk Philosophie .	280.	Efterhegelsk Philosophie 281 f.	
Bohm, Jacob.	62.	Elekticisme	280.
Bruno, Giordano 59, 60 f., 62, 146 f., 157.		Eleaterne . . 37, 52, 86, 189.	
Campanella	62, 149.	Empedokles	38.
Cardano	62.	Empirisme	160.
Charron	63.	Epikur 190 ff., 199 ff.	
Christendommen . . 21, 129 f.		Hans Atomlære: 190 ff. — Hans Lystlære: 199 ff. — Antydning af det alment Humane: 201.	
Dens Livsanskuelse: 21. — Dens Forhold til Tænkningen: 22 f., 137 f. — Dens Genesis: 130.		Epikureismen	44.
Christelig Philosophie 23, 137 ff.		Epocherne i Philosophiens Historie 16 ff., 28 ff.	
Dens to Former: 138.		Erfaringsphilosophie 160, 232.	
Comte	280.	Feuerbach	281 f.
Condillac	163.	Ficino, Marsiglio . . . 61, 64.	
Damascius	129, 136.		
Dante	58, Anm.		
Demokrit	187, Anm.		

Side.

Side.

Fichte 68, 78, 155, 178, 180,
230, 238, 251, 255.

Begrebet om Jeget som
absolut: 180, 253. —

Naturen: 255. — Me-
thoden: 257. — Livs-
anskuelsen: 258 f.

Fremtidens Philosophie 27,
269 ff.

Geulinx 260 f.

Græsk Philosophie 18 ff., **31 ff.**,
219 ff.

Dens Plads i Philoso-
phiens Historie: 18 ff. —

Dens Grundtanke: 31 f.,
41, 219 f. — Dens Op-

fattelse af Universet som
Κόσμος: 18 f., **32 f.** —

Dens Tæknings Forhold
til Anskuelsen: **84**, 105,
221 ff., 230. — Dens

Naturerkjendelse: 124 f.,
220, 223 f. — Dens

Opfattelse af det Ethiske:
107, 225. — Dens Livs-

anskuelse: 224 f. —

Dens Udviklingsgang: 31
ff. — Første Periode:

35 ff., 50 ff. — Anden
Periode: 39 ff. — Tredie

Periode: 43 ff. — Den

græske Philosophies nød-
vendige Opløsning: 20,
45.

Hegel 65, 155, 178 f., 180.

Hans Forhold til Kant:

71, 268. — Hans For-
hold til den nyere Idea-

lisme overhovedet: 268
f. — Hans Opfattelse af

Philosophien: 238. —

Hans Panlogisme 65,
238, 263. — Grund-

begrebet: 262 f. —

Naturopfattelsen: 155,
263. — Dialektikens

Art: 264 ff. — Livsan-
skuelsen: 239, 266 f. —

Dualismen i hans System:
268 f.

Hegesias Peisithanatos 197 ff.

Heraklit. 38, 52 f.

Herbart 155, 281 f.

Hobbes. 162, Anm.

Hume 162 f., 172.

Idealistisk Philosophie i
den nyere Tid 26 f., 65 f.,
236 ff.

Opfattelsen af Principet:

237; — af Tankens

væsentlige Gjenstand:

237. — Methoden: 238.

— Livsanskuelsen: 238.

— Den idealistiske Phi-

losophies Hovedformer:

239.

Italiensk Philosophie i vort
Aarhundrede 280.

Jonierne 37.

Kant **65 ff.**, 178, 180, 230,
251, 281.

Hans Philosophies almin-

delige Charakter: 72.

— Dens Betydning: 66

f., 78 f. — Dens For-

hold til de efterfølgende

Systemer: 78 f. — Kri-

tik der reinen Vernunft:

Side.

66 f. — Sondringen mellem Apriorisk og Empirisk: 238, 251, 254, 256. — Centralbegrebet: den transscendentale Apperception: 67 f., jfr. 253 f., 268. — Kritik der praktischen Vernunft: 70 f. — Kritik der Urtheilskraft: 72 ff. — Begrebet om det fælleds intelligible Substrat for Natur og Aand: 75 f. — Den intellektuelle Anskuelse: 78. — Kants Opfattelse af Naturen: 69, 71, 154, 254 f. — Mechanisme og Teleologie: 178. — Dualisme: 154. — Livsanskuelse: 257 f.

Kritisk Idealisme 66, 154 ff.,
177 f., 180.

Dens Forhold til den dogmatiske Idealisme: 177, 249f. — Dens Udgangspunkt: 177. — Dens to Former: 239. — Den kritiske Idealisme i snævrere Betydning: 252 ff. — Dens Forhold til den speculative Idealisme: 250 f. — Dens Grundbegreb: 252 f. — Dens Tænkningens Eienommelighed: 230, 251, 255 ff. — Mod sætningen mellem Subjectivt og Objectivt: 256. — Dens Livsanskuelse: 228 f., 257.

Side.

Leibnitz 152 f., 176, 180, 228,
Anm., 241, 261.

Monadebegrebet: 152,
241 f. — Monaderne og Gud: 248 f. — Aand og Legeme: 241. — Selvbevidstheden: 243. — Monadernes Udvikling: 246. — Forholdet til Spinoza: 241 f., 244, 248 —

Locke 160 f., 163.

Lystlæren 192 ff.

Malebranche 261.

Materialismen 162 ff., 232, 235,
236.

Dens Opfattelse af Bevægelsen: 164 f. — Dens Forklaring af Bevidstheden: 165 ff. — Dens Inconsequentser: 167 f., 171 f. — Materialismen i vor Tid: 279 f.

Middelalderen 21. 23.

Dens Charakter: 21. — Dens Opløsning: 23.

Mill 280.

Montaigne 63.

Nicolaus Cusanus . . 61, 63 f.

Nyere Tids Philosophie 25 f.,
150, 226 ff.

Dens Opgave: 150 f. — Dens almindelige Charakter: 25, 150 ff. — Dens Hovedformer: 26 ff., 170 ff. — Det for disse Fælleds: 226 ff. —

Side.

Side.

Dens Paaivirkning ved det
Middelalderlige: 150 ff.
Nyere Tid, dens Charak-
teer 23.
Nyplatonismen . . . 44, **127 ff.**
Dens Stilling til den græ-
ske Philosophie overho-
vedet: 127 f., 132 ff.
— Dens Forhold til Chri-
stendommen: 129 ff. —
Dens Tænkings Eiend-
ommelighed: 134 ff.
Nypythagoræerne. 44.

Overgangsperioden 24 f., **54 ff.**,
145 ff., 226, Anm.

Dens Nødvendighed: 54.
— Dens Forhold til Old-
tidens, Middelalderens og
den nyere Tids Tænk-
ning: 55 ff., 146 f., 226,
Anm. — Dens Grund-
tanker: 57 ff., 145 ff.
— Dens Naturopfattelse:
148 f. — Dens Udvik-
ling: 59.

Paracelsus 62.
Patristisk Philosophie. 138 ff.
Philo. 44, 128, 138.
Pico af Mirandola . . 61, 64.
Plato **80 ff.**

Hans Philosophie som
typisk Udtryk for den
græske Tænkning: 80 f.,
91 f., 94. — Dens al-
mindelige Charakter: 80.
— Dens Betydning: 80.
— Platos Forhold til So-
krates: 203, 207; —
til Aristoteles: 41 ff., 95
ff., 97, 112, 127; —
til Lysilæren: 198. —
Den platoniske Tænkings

Eiendommelighed, Dia-
lektikens Charakter: 91
ff., 222. — Den plato-
niske Philosophies Grund-
begreb: Ideen: 41, 80
f., 85 f. — Ideernes ind-
byrdes Forhold, Ideeвер-
denen: 85, 222. — Ma-
terien: 42, Anm., 81 f.,
86 ff. — Forholdet mel-
lem Ideen og Materien:
41, 81 ff., 93. — Sandse-
verdenen: 81, 87, 91.
— *Κόσμος*: 82 f., 91 f.
— Verdenssjælen: 88 f.
— Demiurgen: 87. —
Verdenstilblivelsen: 93 f.
— Naturaarsagerne: 93.
— Naturerkjendelsen: 96,
Anm., 122, 127. —
Dualismen: 92 f. — Sjæ-
len og Legemet: 93. —
Sjælens Dele: 108. —
Den ethiske Opgave: 93.
— Det Historiske: 192.

Platonikernei Overgangs-
perioden 61 f., 64.
Plotinos . . . 128, 129, 133.
Pomponazzo 62.
Pythagoræerne 37.

Realistisk Philosophie i
den nyere Tid 26 f., 156 ff.,
171 ff., **231 ff.**

Dens Opfattelse af Tilvæ-
relsesprincippet: 156, 231
f. — Naturopfattelsen:
156 ff., 163, 232 f. —
Erkjendelsesprincippet:
232, 236. — Erfarings-
princippet: 233, 237. —
Tænkningens Eiendom-
melighed: 160 ff., 229 f.

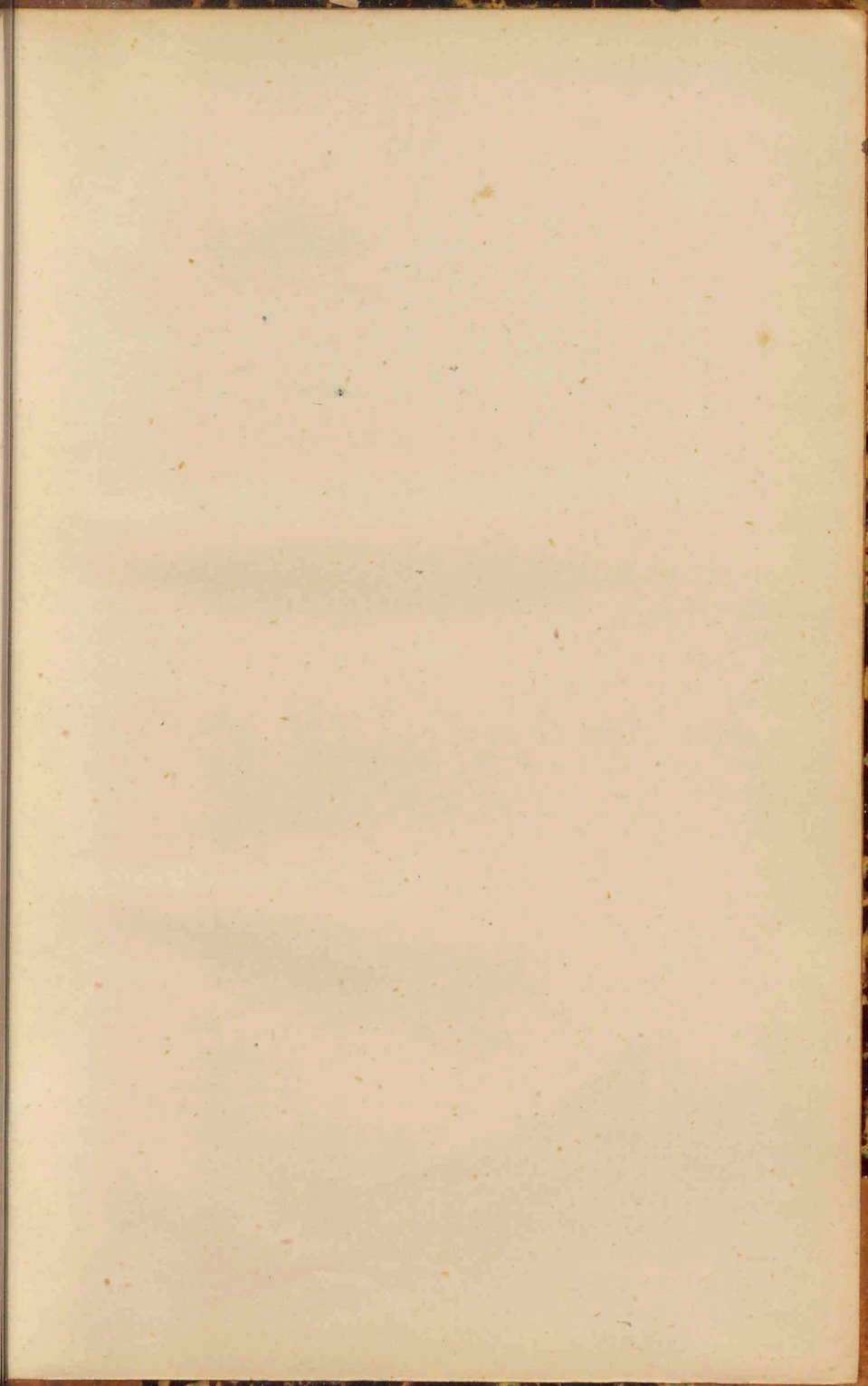
- Skepsis: 234. — Side.
- Livsanskuelser: 168, 172, 228, 235. — Forhold til Idealismen: 171 f., 236 f.
- Sanchez 63.
- Schelling 76, 78, 155, 178 f., 180, 228, Anm., 239.
- Det Absolutes Begreb: 262. — Opfattelsen af Naturen: 262 f. — Methoden: 264. — Livsanskuelser: 267. — S.'s sildigere Philosophie: 281 f.
- Scholastisk Philosophie 140 ff.
- Dens Forhold til det Antike: 140 ff.
- Sensualismen 161.
- Sensualismen i vor Tid i England og Frankrig: 280.
- Skepticismen 44, 162 f.
- Sokrates 40 f., 201 ff.
- Hans Forhold til det eien- dommeligt Græske: 201 f.; — til det Moderne: 202; — til Sophisterne: 209; — til Anaxagoras: 210; — til den speculative Philosophie: 203, 214 f. — Hans Uvidenhed: 201, 203, 209. — Hans Dialektik: 207. — Hans Forhold til det Religiøse: 207 f. — Hans ethiske Standpunkt: 212 f. — Dyden: 206, 212 f. — Det Gode: 206. — Det Nyttige: 208. — Autarkien: 208, 213. — Venskabet: 213.
- Sophisterne 39, 209.
- Speculativ Idealisme . . 259 ff.
- Dens Forhold til Kriticis- men: 250 f. — Dens Grundbegreb: 262 ff. — Dens væsentlige Gjenstand: 263. — Dens Tæknings Art: 230, 264 ff. — Dens Livs- anskuelse: 266.
- Spinoza 151, 180.
- Substantsbegrebet: 152, 173 ff., 240 f. — Sub- stansen som Causalitet: 244. — Gud, Naturen: 174 ff. — Attributerne: 173. — Attributernes Parallelisme: 228, Anm. — Idea ideæ: 241. — Selvbevidstheden: 243, 253. — Intuitiv Viden af Gud: 229, 238, 247 f. — Livsopgaven: 247 f. — Det speculative Element i Spinozismen: 261, 267.
- Stoikerne 44, 138, 190.
- Système de la Nature 163 ff., 172, 279.
- Telesio 62, 148, 149.
- Thales 51.
- Theodoros 197 f.
- Theosopherne i Over- gangsperioden . . . 61, 63.
- Thomas Aquinas 140.
- Udviklingen i Philoso- phiens Historie i dens Lovbestemthed 2 ff., 46 ff.
- Valla 62.
- Vanini 59, 62.
- Wolf 177, 180.
- Østerlandsk Philosophie 18 f.

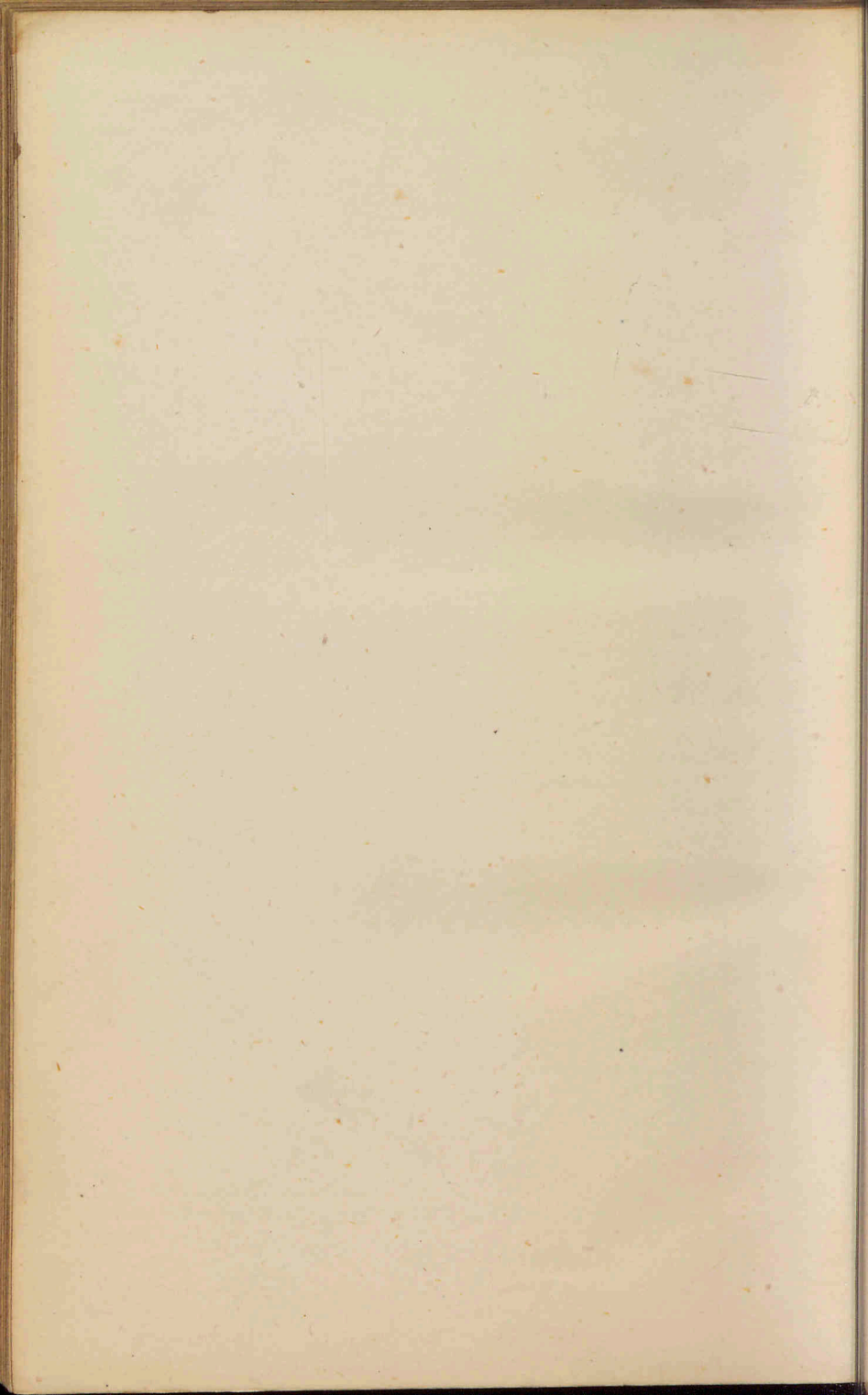
Trykfeil og Rettelser.

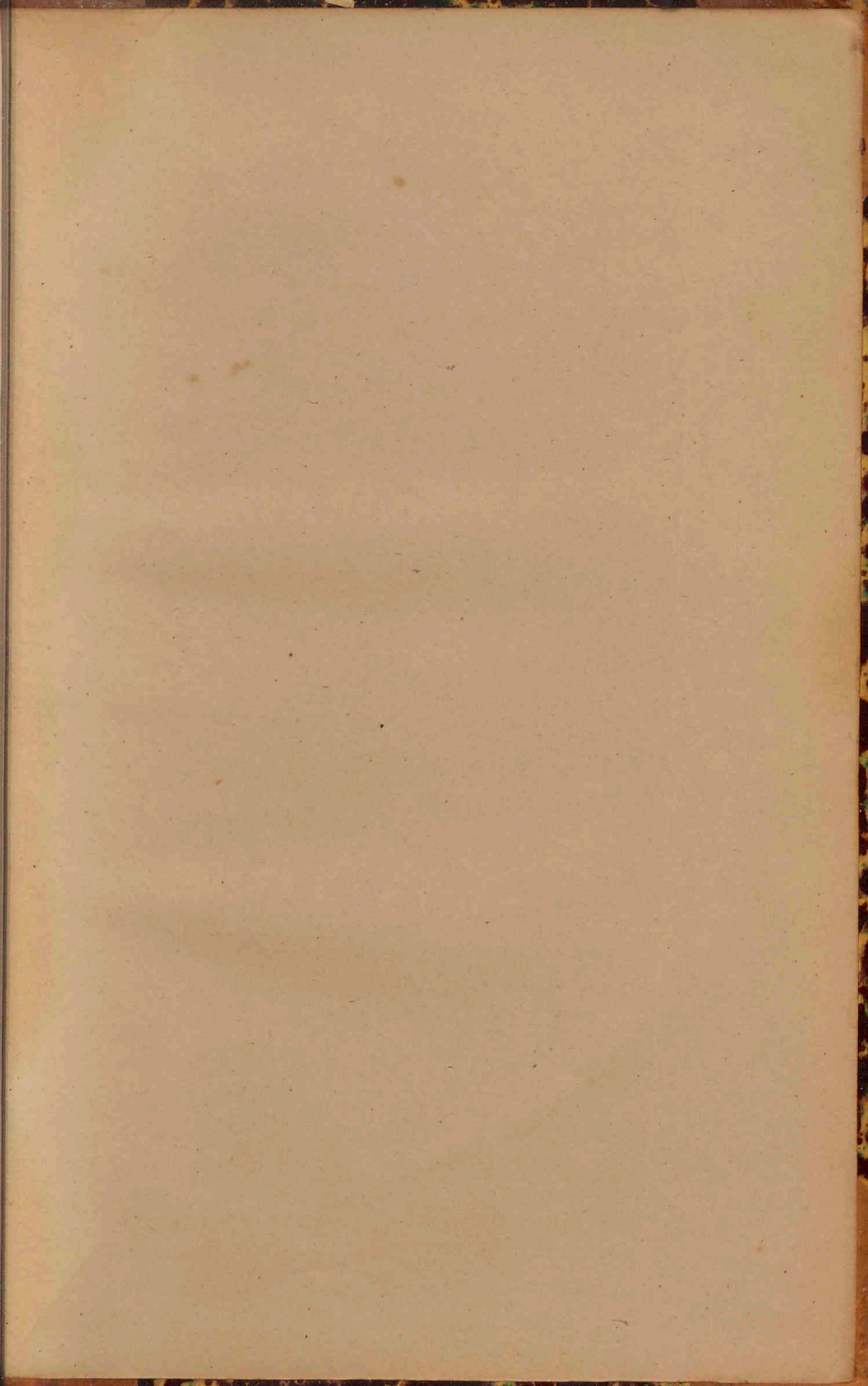
- Side 18, Linie 2: fra Philosophiens, læs: for Philosophiens.
— 31, — 26: efter: Høieste sættes (,).
— 37, — 5: Vordens, læs: Vorden.
— 46, — 4: blive given, læs: først blive given.
— 48, — 20 f.: gennem sit partielt realiserede *τέλος*, læs: gennem sit (individuelle) *τέλος*, der partielt realiserer det.
— 50, — 2: hævde sig, læs: hævdes.
— 99, — 7: *ἐργασίᾱ*, læs: *ἐνεργείᾱ*.
— 110, — 29 f.: Forbrydelse, læs: Fordybelse.
— 113, — 35: Bostemmelse, læs: Bestemmelse.
-

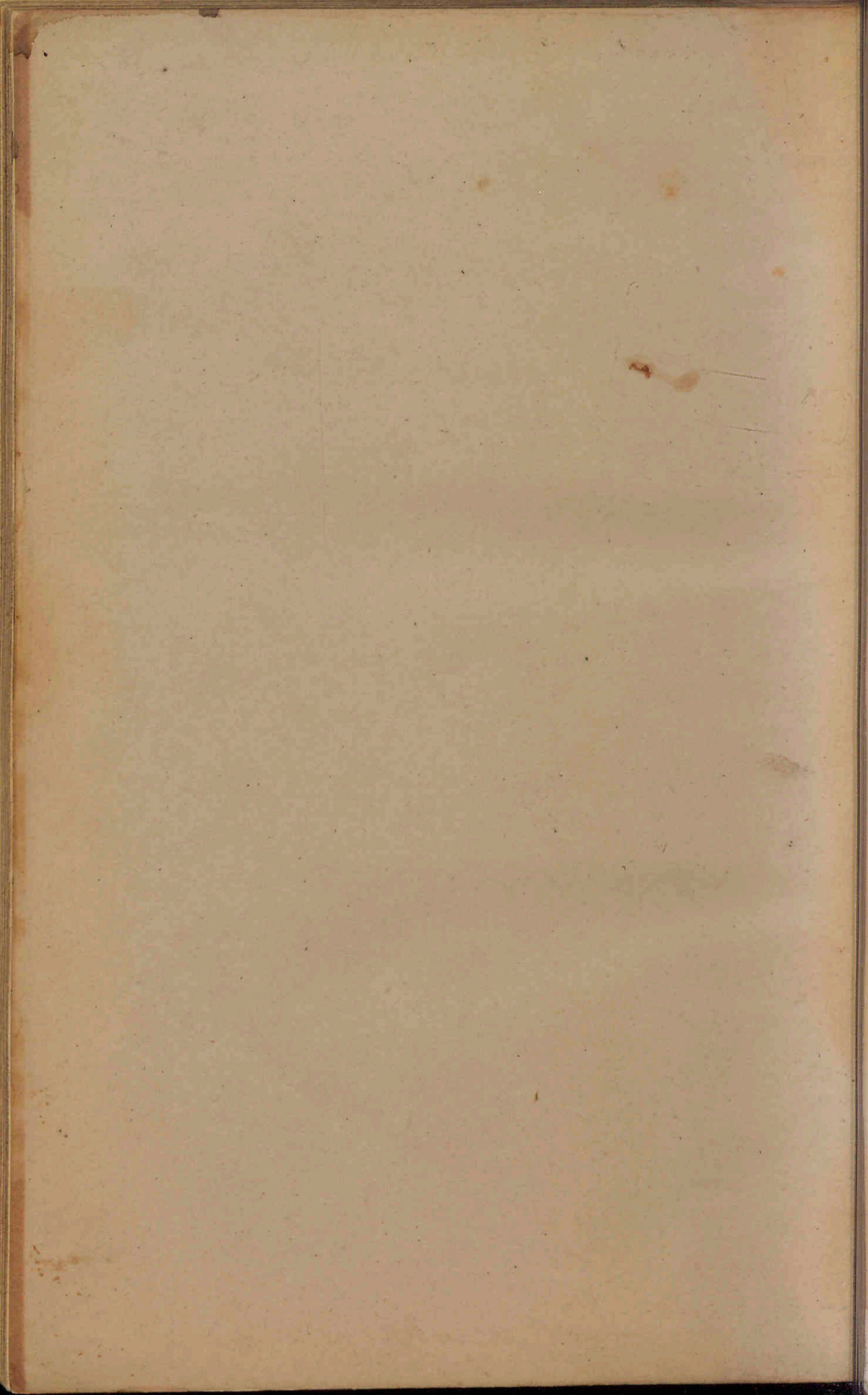
Trykdel af Rettelser

18. Læse- og Hørelsesopgaver	185
19. Læse- og Hørelsesopgaver	186
20. Læse- og Hørelsesopgaver	187
21. Læse- og Hørelsesopgaver	188
22. Læse- og Hørelsesopgaver	189
23. Læse- og Hørelsesopgaver	190
24. Læse- og Hørelsesopgaver	191
25. Læse- og Hørelsesopgaver	192
26. Læse- og Hørelsesopgaver	193
27. Læse- og Hørelsesopgaver	194
28. Læse- og Hørelsesopgaver	195
29. Læse- og Hørelsesopgaver	196
30. Læse- og Hørelsesopgaver	197
31. Læse- og Hørelsesopgaver	198
32. Læse- og Hørelsesopgaver	199
33. Læse- og Hørelsesopgaver	200
34. Læse- og Hørelsesopgaver	201
35. Læse- og Hørelsesopgaver	202
36. Læse- og Hørelsesopgaver	203
37. Læse- og Hørelsesopgaver	204
38. Læse- og Hørelsesopgaver	205
39. Læse- og Hørelsesopgaver	206
40. Læse- og Hørelsesopgaver	207
41. Læse- og Hørelsesopgaver	208
42. Læse- og Hørelsesopgaver	209
43. Læse- og Hørelsesopgaver	210
44. Læse- og Hørelsesopgaver	211
45. Læse- og Hørelsesopgaver	212
46. Læse- og Hørelsesopgaver	213
47. Læse- og Hørelsesopgaver	214
48. Læse- og Hørelsesopgaver	215
49. Læse- og Hørelsesopgaver	216
50. Læse- og Hørelsesopgaver	217
51. Læse- og Hørelsesopgaver	218
52. Læse- og Hørelsesopgaver	219
53. Læse- og Hørelsesopgaver	220
54. Læse- og Hørelsesopgaver	221
55. Læse- og Hørelsesopgaver	222
56. Læse- og Hørelsesopgaver	223
57. Læse- og Hørelsesopgaver	224
58. Læse- og Hørelsesopgaver	225
59. Læse- og Hørelsesopgaver	226
60. Læse- og Hørelsesopgaver	227
61. Læse- og Hørelsesopgaver	228
62. Læse- og Hørelsesopgaver	229
63. Læse- og Hørelsesopgaver	230
64. Læse- og Hørelsesopgaver	231
65. Læse- og Hørelsesopgaver	232
66. Læse- og Hørelsesopgaver	233
67. Læse- og Hørelsesopgaver	234
68. Læse- og Hørelsesopgaver	235
69. Læse- og Hørelsesopgaver	236
70. Læse- og Hørelsesopgaver	237
71. Læse- og Hørelsesopgaver	238
72. Læse- og Hørelsesopgaver	239
73. Læse- og Hørelsesopgaver	240
74. Læse- og Hørelsesopgaver	241
75. Læse- og Hørelsesopgaver	242
76. Læse- og Hørelsesopgaver	243
77. Læse- og Hørelsesopgaver	244
78. Læse- og Hørelsesopgaver	245
79. Læse- og Hørelsesopgaver	246
80. Læse- og Hørelsesopgaver	247
81. Læse- og Hørelsesopgaver	248
82. Læse- og Hørelsesopgaver	249
83. Læse- og Hørelsesopgaver	250
84. Læse- og Hørelsesopgaver	251
85. Læse- og Hørelsesopgaver	252
86. Læse- og Hørelsesopgaver	253
87. Læse- og Hørelsesopgaver	254
88. Læse- og Hørelsesopgaver	255
89. Læse- og Hørelsesopgaver	256
90. Læse- og Hørelsesopgaver	257
91. Læse- og Hørelsesopgaver	258
92. Læse- og Hørelsesopgaver	259
93. Læse- og Hørelsesopgaver	260
94. Læse- og Hørelsesopgaver	261
95. Læse- og Hørelsesopgaver	262
96. Læse- og Hørelsesopgaver	263
97. Læse- og Hørelsesopgaver	264
98. Læse- og Hørelsesopgaver	265
99. Læse- og Hørelsesopgaver	266
100. Læse- og Hørelsesopgaver	267

Wichmann,
Bogbinder,
Göttersg. 11.

